ПЕДАГОГІКА

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.8-14
УДК 378.147

ДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ: ДОСВІД НІМЕЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Світлана АМЕЛІНА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і перекладу
E-mail: svetlanaamelina@ukr.net
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Ростислав ТАРАСЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: r_tar@nubip.edu.ua

Анотація. *Стаття присвячена розгляду проблеми дуальної освіти у Федеративній Республіці Німеччина. Визначено основні особливості реалізації програм дуального навчання. Представлено співвідношення галузей і спеціальностей, за якими здійснюється дуальне навчання. Встановлено, що існують кілька моделей регулювання теоретичного навчання і практичної підготовки. З'ясовано взаємовідносини усіх сторін у межах програм дуального навчання: студент, заклад вищої освіти, компанія-учасник. Констатовано обов'язки кожної сторони. Акцентовано на провідних мотивах вибору випускниками програм дуального навчання, якими є поєднання теорії і практики, фінансове забезпечення і хороші можливості працевлаштування. Представлено тенденції подальшого розвитку дуальної освіти у Німеччині.*

Ключові слова: *дуальна освіта, освітня програма, заклад вищої освіти, студент.*

Актуальність (Introduction). У пошуках шляхів і форм, які сприяли б підвищенню ефективності професійної підготовки фахівців, багато країн запроваджують дуальну освіту. Кількість студентів, які навчаються за дуальною формою навчання, і компаній-учасників постійно зростає протягом останніх років. Особливо значного поширення програми дуального навчання набули у Федеративній Республіці Німеччина – країні, яка є засновницею цієї форми навчання. Витоки дуального навчання у нинішньому вигляді пов'язують з професійними академіями, які вперше були створені в Баден-Вюртемберзі в 1974 році. За останнє десятиліття кількість програм дуального навчання у Німеччині зросла майже втричі. Дев'ять відсотків першокурсників у Німеччині сьогодні обирають дуальну програму навчання, яка поєднує практичну підготовку в компанії з теоретичним навчанням в університеті. З огляду на підвищення популярності дуальних програм у зарубіжних, зокрема у німецьких закладах освіти, доцільно більш детально розглянути їх досвід.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent research and publications). Останнім часом посилилась увага як зарубіжних, так і вітчизняних науковців до питань дуальної форми освіти. Зокрема, Й. Гьорес представляє результати дослідження Інституту праці й кваліфікації Дуйсбург-Ессенського університету. Автори провели онлайн-опитування 9285 студентів, які навчаються за дуальною формою навчання, по всій Німеччині. Отримані результати засвідчили, що рівень відсіву на програмах дуального навчання значно нижчий, ніж на бакалавр-

© Амеліна С., Тарасенко Р.

ських програмах загалом (сім і 28 відсотків відповідно). Незважаючи на наявність досить значних відмінностей між окремими галузями, загалом задоволеність умовами навчання була більшою, чим більшою була компанія, де відбувалось навчання (Göres: 2017). Студенти програм дуального навчання користуються поєднанням ключових переваг професійно-технічної освіти з перевагами навчання закладі вищої освіти. Вони мають можливість працевлаштування і часто отримують заробітну плату під час навчання (Keitel: 2023).

Майже три чверті студентів програм дуального навчання отримали роботу після успішного завершення навчання. При цьому кожен п'ятий зобов'язаний залишитися у тій компанії, яка його навчала, протягом певного періоду часу. Таким чином компанія може окупити витрати на навчання, особливо фахівців тих професій, де є дефіцит кваліфікованих працівників (Göres: 2017). Як зазначають К. Остерманн і А. Пацина, випускники з дуальною освітою мають високі показники працевлаштування, і вони дещо краще інтегровані на ринку праці на початку своєї професійної кар'єри у порівнянні з випускниками університетів (Ostermann, Patzina: 2019).

Ідея дуальної програми навчання полягає в тому, що вона є теоретично ідеальною формою кваліфікованої професійної підготовки, яка поєднує академічні та професійні знання й уміння (Hindley: 2021).

Мета (Purpose). статті полягає у визначенні особливостей дуальної форми підготовки фахівців у закладах вищої освіти Федеративної Республіки Німеччина.

Методи (Methods). Для досягнення заявленої мети був використаний комплекс методів: метод аналізу і синтезу для вивчення публікацій і нормативних документів; метод зіставлення для порівняння й з'ясування особливостей підготовки фахівців за дуальною формою навчання у різних закладах вищої освіти; метод узагальнення для формулювання висновків проведеного дослідження.

Результати (Results). Розглядаючи питання дуального навчання, доцільно з'ясувати його сутність. Згідно з визначенням Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів, дуальні програми навчання є «форматом, в якому викладання академічно-теоретичних знань поєднується з набуттям практичних професійних компетентностей з метою досягнення певного кваліфікаційного профілю для студентів та випускників. З цією метою або регульована професійна підготовка поєднується з програмою здобуття академічного ступеня з точки зору організації та навчального плану (так звані інтегровані дуальні програми), або більш тривалі практичні фази інтегруються в програму здобуття академічного ступеня (так звані інтегровані дуальні програми з практикою). З цією метою університети співпрацюють з партнерами з практики, а також спираються на нормативно-правові акти та досвід системи професійно-технічної освіти» (BMJV, 2017).

Аналогічне тлумачення знаходимо також у німецьких науковців: «Дуальна освітня програма – це освітній формат, який поєднує традиційно відокремлені сектори професійної та вищої освіти або призводить до перетину цих двох сфер» (Faßhauer, Severing: 2016). Дуальну освітню програму часто називають поєднанням професійно-технічної освіти або професійної діяльності з університетською програмою з точки зору часу та змісту. Таке поєднання теорії та практики дозволяє студентам отримувати як академічну, так і практичну професійну підготовку щонайменше у двох взаємопов'язаних місцях навчання.

Отже, як бачимо, в основному існує два різних формати дуальних освітніх програм на початковому етапі навчання: інтегровані освітні програми та інтегровані освітні програми з практикою.

Вивчаючи програми дуального навчання, можна констатувати, що здебільшого їх пропонують університети прикладних наук, дуальні заклади вищої освіти і професійні академії. Існують відмінності між професійними академіями та дуальними університетами. У професійних академіях випускники не отримують академічного ступеня, але набувають кваліфікацію, яка еквівалентна ступеню бакалавра відповідно до законодавства про вищу освіту.

Випускники дуальних програм найчастіше працюють у сферах бізнес-адміністрування, менеджменту та інженерії. Розподіл галузей і спеціальностей з пропозиціями програм дуального навчання, які є найбільш поширеними, представлений на рисунку 1. Як бачимо, більше третини (35,4%) з них – це інженерні спеціальності, як традиційно користуються у Німеччині високою популярністю. Досить велика частка (26,2%) припадає на економічні спеціальності. Більш, ніж кожен десятий студент обирає математику, природничі науки або міждисциплінарні програми. Значно меншою є кількість програм з гуманітарних наук і у сфері медицини – від 5,4% до 6,4%, що пояснюється специфікою цих галузей і професій.

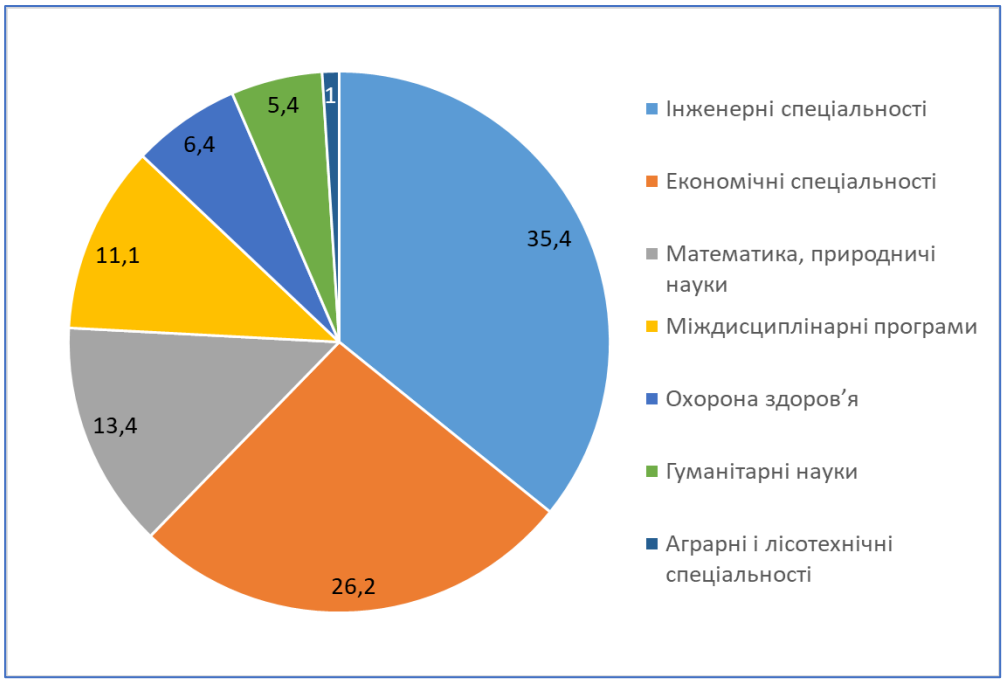

Рис. 1. Розподіл галузей і спеціальностей, навчання за якими відбувається у межах програм дуального навчання

Яким чином взаємодіють усі суб'єкти в межах програм дуальної освіти, можна побачити на рисунку 2. Претендент укладає договір з компанією-учасником програми, подавши заяву і комплект необхідних документів. До закладу вищої освіти, наприклад, університету прикладних наук, він подає документи для зарахування, до яких належить також зазначений договір. З іншого боку, компанія зареєстрована у закладі вищої освіти як учасник програми з підготовки фахівців за певною спеціальністю.

Розглянемо на прикладі «Рамкового договора інтегрованої програми дуального навчання бакалавра комп'ютерних наук», що укладається між підприємством і студентом, який зараховується в Мюнстерський університет прикладних наук (Fachhochschule Münster). Насамперед, договір передбачає два напрями реалізації освітньої програми. Паралельно з навчанням в Університеті

прикладних наук Мюнстера студенти проходять виробничо-технічну професійну підготовку за дуальною системою протягом 2,5 років (фаза 1) і виробничу практику протягом наступних 1,5 років (фаза 2) (Rahmenvertrag, 2020). Щодо цієї практики укладається окремий договір. У рамковому договорі зафіксовано, що оплата здійснюється згідно з відповідними тарифними договорами або галузевими нормами. Зміст навчання в університеті базується на постанові про професійну підготовку IT-фахівців, які спеціалізуються на системній інтеграції (або розробці додатків) та відповідному рамковому навчальному плані. Прийняття на роботу після успішного завершення освітньої програми є предметом спеціального договору.

Дуальні освітні програми мають багато відмінностей від інших форм навчання (Wolter: 2014, с.24). Зокрема, відбір студентів здійснюється не університетами прикладних наук або професійними академіями, а компаніями-учасниками. Тому претенденти зазвичай отримують місце для навчання на цій програмі не тільки на основі балів атестата про середню освіту, але й за результатами співбесіди чи інших процедур відбору для підприємства.

Рис. 2. Взаємозв'язки суб'єктів у системі дуальної освіти

Організація навчання також суттєво відрізняється від інших освітніх програм. Переважна більшість інтегрованих з навчанням та практикою дуальних програм реалізуються за блочною моделлю, згідно з якою студенти почергово проводять певну кількість часу у закладі вищої освіти і на підприємстві. Розподіл перебування студента у закладі вищої освіти і в компанії регулюється по-різному: щоквартальне чергування теорії і практики, практичні блоки у періоди без аудиторних занять або у період підготовки, що передує отриманню академічного ступеня. Незначна частина програм організована за так званою ротаційною моделлю, коли у студентів протягом тижня є окремі дні теоретичних занять і практики. Зараз вже існує також кілька програм, які є виключно дистанційними, з вечірніми заняттями та заняттями у вихідні дні.

Співпраця між закладом вищої освіти та компанією теж буває організована дуже по-різному. Зазвичай компанії або організації відповідають за практичну підготовку, а університети прикладних наук або професійні академії – за теоретичне навчання. Між цими двома сторонами часто укладаються відповідні угоди про співпрацю, які регулюють ступінь їхньої залученості.

Зростання у Німеччині кількості дуальних програм і студентів, які їх обирають, свідчить про підвищення мотивації випускників шкіл до дуального навчання. Згідно з дослідженням, проведеним німецькими науковцями, провідними мотивами схильності студентів до вибору дуальних програм є поєднання теорії та практики, фінансове забезпечення і хороші можливості працевлаштування після успішного завершення навчання. У таблиці 1 представлені ці та інші мотиви вибору дуальної програми навчання.

Таблиця 1

Мотиви студентів щодо програми дуального навчання

Мотивація вибору програми дуального навчання	Середнє значення
Поєднання теорії та практики	1,52
Наявність власного доходу	1,62
Високі шанси безпосереднього виходу (повторного виходу) на ринок праці	1,72
Хороші кар'єрні можливості	1,84
Застосування теоретичних знань безпосередньо на практиці	1,95
Привнесення власного професійного досвіду в програму здобуття освітнього ступеня	2,09
Збагачення змісту завдяки професійному навчанню	2,13
Безпека завдяки професійній кваліфікації	2,34
Економія часу у порівнянні з професійним навчанням та підвищенням кваліфікації	2,38
Збереження роботи	2,41
Хороша репутація дуальної програми	2,50
Невизначеність кар'єрних можливостей звичайного бакалавру	2,84

Джерело: Wolter, 2014

Цікавими є також уявлення, на основі яких випускники обирають компанію для дуальної програми. Це здебільшого такі підстави: оплата з боку компанії, позитивне враження про компанію після ознайомлення (роботи на канікулах, стажування тощо), робота у компанії до початку навчання, хороші шанси бути прийнятим на роботу після успішного завершення, покриття компанією витрат на програму навчання/стажування, рекомендація від роботодавця, хороша репутація компанії, доступ до найсучасніших технологій, близькість до місця проживання, рекомендація університету компанії-партнера (Wolter: 2014, с. 89).

Загалом протягом кількох останніх років визначено такі тенденції розвитку програм дуального навчання:

- програма дуального навчання утверджується як окремий профіль навчання;
- фокус пропонованих програм дуального навчання продовжує зміщуватися в бік програм, інтегрованих з практикою;
- пропоновані програми дуального навчання диференціюються за форматом, тобто поєднанням практичного досвіду роботи та вищої освіти, а також за термінами та організацією моделей навчання. При цьому зростає кількість гібридних форм, тобто таких, які

не можна чітко віднести до категорії навчальних або практико-орієнтованих;

- подальші структурні зміни відбуваються на державному рівні. Наприклад, у 2022 році було створено Берлінське державне агентство з питань дуального навчання (Hofmann, 2023).

Зазначені тенденції відображають, з одного боку, зростання популярності програм дуального навчання і мотивації серед молоді до оволодіння ними, а, з іншого боку, реагування закладів вищої освіти в аспекті пропозицій таких програм і державне регулювання дуальної освіти.

Висновки та перспективи (Conclusion). Програми дуального навчання створюють унікальну можливість ефективного зв'язку між професійно-технічною та вищою освітою. Вони є форматом, який поєднує засвоєння академічно-теоретичних знань з набуттям практичних професійних компетентностей. Найбільш популярними є інженерні й економічні спеціальності. Реалізація дуальних програм навчання здійснюється за різними моделями: блочною (більшість програм), ротаційною, дистанційною. Поділ відповідальності зазвичай є таким: практична підготовка покладається на компанії (підприємства, організації тощо), а теоретичне навчання – на заклади вищої освіти. Між ними укладаються відповідні угоди про співпрацю. Дуальні програми приваблюють вступників вдалим поєднанням теорії і практики, фінансовим забезпеченням і хорошими можливостями працевлаштування.

REFERENCES:

1. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz (BMJV) (Hrsg.) (2017): Bundesinstitut für Berufsbildung. Empfehlung des Hauptausschusses des Bundesinstituts für Berufsbildung vom 21. Juni 2017 zum dualen Studium. Positionspapier. In: BNaz AT 18.07.2017 S1. Bonn 2017. URL: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/HA169.pdf
2. Hofmann, Silvia; König, Maik; Brenke, Petra (2023): AusbildungPlus – Duales Studium in Zahlen 2022. Trends und Analysen. Bonn, 2023. 36 S.
3. Faßhauer, Uwe/Severing, Eckart (2016): Duale Studiengänge: Stand und Perspektiven der Verzahnung von beruflicher und akademischer Bildung, in: Faßhauer, Uwe/Severing, Eckart (Hrsg.): Verzahnung beruflicher und akademischer Bildung. Duale Studiengänge in Theorie und Praxis, herausgegeben vom Bundesinstitut für Berufsbildung. Bonn: W. Bertelsmann Verlag, 7-17.
4. Göres, Joachim (2017). Das duale Studium boomt. URL: http://www.sueddeutsche.de/bildung/duales-studium-mit-zwei-truempfen-ins-berufsleben-1.3417664
5. Hindley, Clare N. (2021). Das Duales Studium aus der Perspektiv von Studenten. In: Praxisorientierte Hochschullehre; Hilgers-Sekowsky, J. and Hattula, C. Publisher: Springer Verlag.
6. Keitel, Christiane (2023). Das duale Studium spricht eher Bildungsaufsteiger an. URL: https://www.iab-forum.de/das-duale-studium-spricht-eher-bildungsaufsteiger-an/. doi: 10.48720/IAB.FOO.20230809.01
7. Ostermann, Kerstin; Patzina, Alexander (2019). Aktuelle Studienformen im Vergleich: Ein duales Studium begünstigt den Berufseinstieg. IAB-Kurzbericht Nr. 25.
8. Wolter, Andrä; Kamm, Caroline; Lenz, Katharina; Renger, Peggy; Spexard, Anna (Hrsg.). (2014). Potenziale des dualen Studiums in den MINT-Fächern. Eine empirische Untersuchung. acatech STUDIE Dezember 2014. 176 S.
9. Rahmenvertrag zum ausbildungsintegrierten Studium Bachelor Informatik Dual. (2020). URL: https://www.fh-muenster.de/de/

DUAL FORM OF EDUCATION: THE EXPERIENCE OF GERMAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Svitlana AMELINA, Rostyslav TARASENKO

Abstract*. The paper deals with the problem of dual education in the Federal Republic of Germany. The main features of the implementation of dual education programmes are identified. The correlation of branches and specialities in which dual education is carried out is presented. It is established that there are several models of regulation of theoretical education and practical training. The relationship of all parties within the framework of dual education programmes is clarified: student, higher education institution, participating company. The responsibilities of each party are stated. The authors emphasisethe main motivations for graduates to choose dual study programmes, which are a combination of theory and practice, financial support and good employment opportunities. Dual programmes create a unique opportunity for an effective connection between vocational and higher education. They are a format that combines the acquisition of academic and theoretical knowledge with the acquisition of practical professional competencies. The most popular are engineering and economics majors. Dual study programmes are implemented according to different models: block (most programmes), rotational, and distance learning. The division of responsibilities is usually as follows: practical training is provided by companies (enterprises, organisations, etc.), and theoretical training is provided by higher education institutions. They conclude relevant cooperation agreements. Students are not selected by universities of applied sciences or professional academies, but by participating companies. Therefore, applicants usually get a place in this programme not only on the basis of their high school diploma scores, but also on the basis of the results of an interview or other selection procedures for the company.In general, over the past few years, the following trends in the development of dual study programmes have been identified: dual study programmes are established as a separate study profile; the focus of dual study programmes continues to shift towards programmes integrated with practice; dual study programmes are differentiated by format, i.e. the combination of practical work experience and higher education, as well as by the timing and organisation of learning models; further structural changes are taking place at the state level.*

Key words: *dual education, educational programme, higher education institution, student.*

© Амеліна С., Тарасенко Р.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.15-23
УДК 005.8:378.22:63

ДИСЦИПЛІНА «ПРОЕКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ» ЯК ВИБІРКОВА ДЛЯ МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ АГРАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ганна БОНДАРЕНКО, здобувачка третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: anna.g.bondarenko@gmail.com

Анотація. *У статті проаналізовані сучасні визначення «проектного менеджменту», дані українськими та закордонними вченими. На їх основі наведена характеристика проектної діяльності та сформована мотивація до вивчення і застосування проектної діяльності, зокрема здобувачами освітнього ступеня «Фахового молодшого бакалавра». Зазначено, що проектний менеджмент має етапи ініціації, планування, виконання, моніторингу та завершення, а мотивами є задоволення потреби особистості до вільного вибору діяльності, висока зацікавленість виконавців, націленість на результат та гарантію якості досягнутих цілей, дотримання термінів реалізації, відповідність плану виконання проекту, використання лише передбачених обмежених ресурсів, задоволення замовника від високої якості реалізації, можливість навчання співробітників. Вивчені компетенції, яких має набувати студент фахового закладу передвищої освіти аграрного спрямування та визначені ті компетенції, які можуть формуватися у процесі вивчення дисципліни «Проектний менеджмент». Проаналізовані освітньо-професійні програми підготовки фахових молодших бакалаврів за спеціальностями «201 Агрономія», «073 Менеджмент», «208 Агроінженерія» у 2023-2024 навчальному році в низці фахових аграрних закладах передвищої освіти та встановлено відсутність в них дисципліни «Проектний менеджмент». Обґрунтовано необхідність впровадження дисципліни «Проектний менеджмент» в освітній процес підготовки фахових молодших бакалаврів аграрних спеціальностей, як вибіркової із врахуванням основних принципів формування вибіркових дисциплін, які зазвичай включають забезпечення права студентів на вибір навчальних дисциплін, створення індивідуальної освітньої траєкторії, відповідність вибіркових дисциплін вимогам ринку праці та інтересам студентів.*

Ключові слова: *проектний менеджмент, формування компетенцій, фаховий молодший бакалавр, вибіркова дисципліна.*

Актуальність (Introduction). Війна росії проти України змусила переглянути траєкторії реформ у багатьох галузях соціально-економічного життя українців, зокрема у сфері підготовки кадрів. До аргументів щодо необхідності надання якісної освіти, формування передбачених стандартами освіти компетенцій, використання сучасних методів та інновацій додалися практичні, які відповідають поточній ситуації на ринку праці та які сформуються у повоєнний період. Серед них дефіцит управлінців нижчої та середньої ланки зі знанням професії та набутими компетенціями управління. Одним із найбільш ефективних підходів до розв'язання означеної проблеми є викладання дисципліни «Проектний менеджмент» для майбутніх фахових бакалаврів, які навчаються в закладах фахової передвищої освіти, зокрема аграрного спрямування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Аналіз останніх досліджень свідчить, що питання викладання дисципліни «Проектний менеджмент» для майбутніх фахових бакалаврів аграрних спеціально-

© Бондаренко Г.

стей не достатньо висвітлена у вітчизняній науковій літературі. В останні роки окремі аспекти проектного менеджменту, потреби викладання такої дисципліни у закладах фахової передвищої освіти, необхідності формування компетенцій у фахових молодших бакалаврів при викладанні проектного менеджменту висвітлені у працях: О.В.Березіна, М.Г.Безпарточного, Н.В.Бурєннікової, М.В.Лошака, З.В.Рябової, Л.П.Батенко, Бахмат Н.В., Романяк М.Х. та ін.

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовано такі методи як аналіз, синтез, вивчення досвіду, узагальнення.

Результати (Results). За роки незалежності Україна вперше опинилася в ситуації, коли одна з її головних експортних галузей, а саме виробництво продукції агропромислового комплексу, зіткнулася з перспективою дефіциту кадрів. Зазначимо, що для аграрного сектору економіку України фахівців готують 22 заклади вищої освіти, понад сто закладів фахової передвищої освіти. Окрім того, в галузі працюють випускники і суміжних спеціальностей. Проте, затяжна пандемія, широкомасштабне вторгнення росії в Україну внесли свої корективи в ринок праці.

У результаті виникла наступна ситуація: частина фахівців, які задіяні у виробництві сільськогосподарської продукції, приєдналася до Сил Оборони та захищають незалежність і суверенітет України. Одночасно Міністерство освіти і науки України продовжує реалізовувати реформи, результатом яких стає відтік молоді за кордон, Верховна Рада України приймає закони, які не дозволяють пріоритезувати галузь і забронювати достатню кількість чоловіків для ефективного ведення господарства.

Враховуючи сьогоденні виклики, задекларований курс на інтеграцію України до Європейського Союзу, необхідності гармонізації української освіти з європейською, Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, Міністерство освіти і науки України опублікувало власний стратегічний план діяльності до 2027 року. Документи, зокрема, окреслюють принципи сучасного забезпечення якості підготовки фахівців у загальноєвропейському просторі освіти, формують візію майбутнього фахівця. Також в них говориться, що освіта має сформувати необхідні навички випускників для високої результативності їхньої подальшої професійної діяльності: критичне мислення, здатність розв’язувати проблеми, гнучкість і креативність.

Опановуючи проектний менеджмент, студент закладу фахової передвищої освіти отримує ефективний інструментарій, який дозволяє чітко визначати мету, ціль і засоби, критерії досягнення результату, оцінює ризики, здійснює планування, визначає ролі, створює модель контролю, структурує процеси, оптимізує ресурси тощо.

Основним же у проектному менеджменті є постановка цілі та досягнення її мети, що створює цілісну картину діяльності для фахівця, незалежно від його конкретного місця в процесі чи проекті.

Звернемося до визначення проектного менеджменту. Науковці не мають усталеного підходу до визначення цього поняття, тому порівняємо дефініції вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема, Г.Керзнер визначає проектний менеджмент як дисципліну планування, організації, забезпечення та управління ресурсами для досягнення специфічних цілей проекту. Це процес, який поєднує системи, технології та знання для ефективного управління унікальними, тимчасовими і міждисциплінарними завданнями (Kerzner, 2017). Асоціація проектного менеджменту наводить наступне визначення: проектний менеджмент - це застосування процесів, методів, знань, навичок та досвіду для досягнення цілей проекту. Це дисципліна, яка включає в себе ініціювання, планування, виконання, контроль та закриття

роботи команди для досягнення специфічних цілей та задоволення специфічних критеріїв успіху у визначений час (Association for Project Management, 2023). За Л. Є. Довгань та іншими (Довгань, 2017): проектний менеджмент - це управлінська діяльність, спрямована на досягнення поставлених цілей проекту з використанням сучасних методів, техніки та технології управління. О. В. Березін та М. Г. Безпарточний визначають проектний менеджмент як процес управління командою і ресурсами проекту за допомогою специфічних методів, завдяки яким проект завершується успішно і досягає своєї мети (Березін, 2018). Бурєннікова Н. В., Лошак М. В. дають таке визначення проектного менеджменту - це методологія організації, планування, керівництва, координації трудових, фінансових та матеріально-технічних ресурсів протягом проектного циклу, спрямована на ефективне досягнення його цілей (Бурєннікова, 2020).

Узагальнюючи визначення проектного менеджменту наведемо характеристику проектної діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Характеристика проектної діяльності

Аналіз останніх джерел і публікацій. Що ж таке проектний менеджмент і які бази знань існують для формування відповідних компетенцій у використанні його методів та інструментів? Еволюція теорії і практики проектного управління переконливо засвідчує, що на сучасному етапі воно виступає окремою сферою управлінської науки (самостійною науковою дисципліною), компетенціями з якої повинен володіти спеціаліст будь-якої фахової підготовки, в тому числі і з маркетингу, видом діяльності та професією. Це в свою чергу пояснює наявність національних і міжнародних професійних асоціацій з проектного менеджменту, які, паралельно з працями учених і спеціалістів-практиків у означеній сфері, формують її теоретичні підвалини, а також запроваджують системи професійної сертифікації відповідних фахівців (PMBOK Guide, 2018).

На тлі цього актуальним є питання підвищення якості освітнього процесу, формування у випускників закладів фахової передвищої освіти компетенцій, які відповідатимуть потребам ринку праці та вимогам воєнного стану.

Розуміючи, що фахові молодші бакалаври часто займають посади низової та середньої управлінської ланки, важливим для них є формування відповідних компетенцій. На сучасному етапі, на нашу думку, це можливо за умови викладання дисципліни «Проектний менеджмент». Фахові аграрні коледжі, маючи свою специфіку та тяжіння до підготовки кадрів саме для аграрної галузі економіки, не обмежуються лише нею, а, як правило, готують молодших бакалаврів за різними спеціальностями.

Фахівці, які опановують проектний менеджмент, не залежно від того, яку роль будуть мати у проектній команді (замовник, менеджер проекту, адміністратор, асистент, лідер чи виконавець), повинні сприймати філософію проектного менеджменту, володіти його методологією і вміти застосовувати інструменти управління проектами на практиці (Батенко, 2013).

Проектний менеджмент дає змогу знайти баланс між академічними знаннями та практичними вміннями, задовольнити прагнення особистості до вільного вибору діяльності з опорою на зацікавленість та особистісну значущість проблем, що вирішуються (рис. 2).

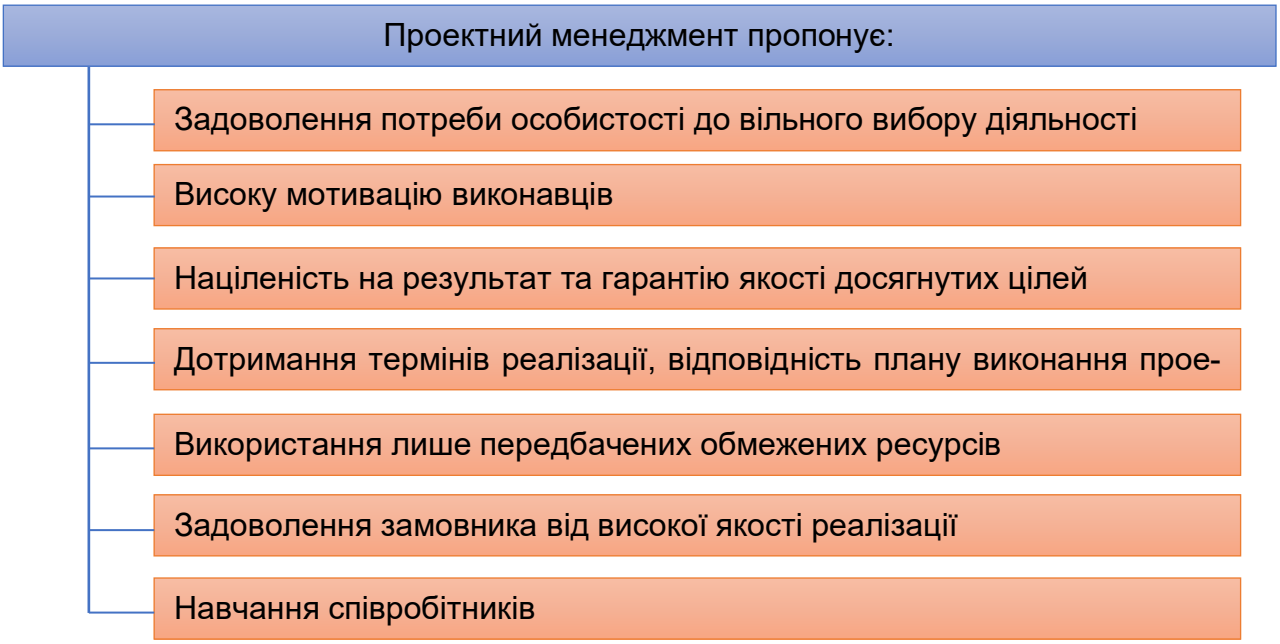

Рис. 2. Мотивація у вивченні та застосуванні проектного менеджменту

Унікальність управлінської діяльності з використанням технології проектного менеджменту полягає у тому, що зазначена діяльність організовується як проектна. Її відмінність від традиційної, орієнтованої на процес, коли можна один раз вивчити виконання операцій і потім щоразу їх повторювати, полягає у тому, що у діяльності, яка організована як проектна, управлінські дії будуть щоразу іншими. Таку діяльність можна назвати інноваційною. Використання технології проектного менеджменту потребує постійного оновлення змісту робіт, використання додаткових знань, навичок і засобів для задоволення або перевищення потреб і бажань зацікавлених осіб (замовника) проекту (Рябова, 2016).

Розглядаючи компетенції з проектного менеджменту, закцентуємо на тих сферах економічної діяльності, де ці навички особливо цінні. Це – бізнес та підприємництво, IT-індустрія, будівництво, інженерія та машинобудування, освіта, державне управління, громадські організації, маркетинг і реклама,

провадження наукових досліджень, медицина і, власне, сільське господарство. Ці компетенції допомагають ефективно планувати, організовувати, контролювати та завершувати проекти різної складності та масштабу, оптимізуючи використання ресурсів та досягаючи поставлених цілей у визначені терміни.

Найбільш актуальні для спеціальностей фахового молодшого бакалавра наступні загальні компетентності, зазначені в переліку Проекту Європейського Союзу TUNING:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- Здатність планувати та управляти часом.
- Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.
- Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
- Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
- Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- Здатність працювати в команді.
- Здатність до міжособистісної взаємодії.
- Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.
- Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).
- Здатність розробляти проекти та управляти ними.
- Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

Зазначимо, що частина цих компетенції формується у випускника закладу фахової передвищої освіти при вивченні передбачених стандартом та навчальним планом дисциплін. Необхідно звернути увагу на те, що компетентності випускника відображають погляд зовнішніх зацікавлених сторін: державних органів, підприємств, організацій роботодавців, професійних асоціацій, випускників тощо на освітню та/або професійну підготовку і мають максимізувати здатність випускника до успішного професійного розвитку та працевлаштування.

Проведений аналіз освітньо-професійних програм 2023-2024 навчального року освітнього ступеня молодшого бакалавра низки закладів фахової аграрної передвищої освіти, а саме Ірпінський, Немішаєвський, Бережанський, Ніжинський, Рівненський, Мукачівський, Бобровицький, Заліщицький, Боярський фахові коледжі Національного університету біоресурсів і природокористування України, Сумський фаховий коледж, Глухівський агротехнічний фаховий коледж, Охтирський фаховий коледж, Маловисторопський фаховий коледж, Роменський фаховий коледж, Путивльський фаховий коледж Сумського національного аграрного університету, Вишнянський, Горохівський, Золочівський, Івано-Франківський, Львівський, Стрийський, Тлумацький, Чернівецький фахові коледжі Львівського національного університету природокористування, Рівненський автотранспортний фаховий коледж, Костопільський будівельно-технологічний фаховий коледж, Рівненський економіко-технологічний фаховий коледж, Рівненський технічний фаховий коледж, Березнівський лісотехнічний фаховий коледж, Вознесенський, Мигійський, Новобузький, Технолого-економічний фахові коледжі Миколаївського національного аграрного університету за спеціальностями «201 Агрономія», «073 Менеджмент», «208 Агроінженерія» засвідчив відсутність дисципліни «Проектний менеджмент» серед переліку як обов'язкових, так і вибіркових дисциплін. Враховуючи, що для підготовки фахівців за вказаними спеціальностями за-

клади фахової передвищої освіти формують перелік дисциплін згідно зі стандартом підготовки фахового молодшого бакалавра, вимогами ринку праці, консультацій з експертами, практичної складової, зворотного зв'язку зі студентами тощо, наявність саме цієї дисципліни в ньому має бути обґрунтована.

Разом з тим, дисципліна «Проектний менеджмент» викладається як обов'язкова чи вибіркова у закладах вищої освіти для здобувачів, які навчаються за різними спеціальностями, зокрема й аграрного напряму. Це зумовлено декількома причинами. Зокрема, на наявність дисципліни у навчальному плані впливає рівень складності, оскільки у закладах вищої освіти викладають більш поглиблені та складні дисципліни, а проектний менеджмент вимагає більш розвинених аналітичних навичок у здобувачів. Окрім того, студенти також мають володіти основами менеджменту, економіки, фінансів, інформаційних технологій тощо.

Наступний чинник у традиційному підході до освіти, коли фахова передвища освіта часто зосереджена на більш практичних, технічних аспектах професії, а проектний менеджмент традиційно вважається управлінською дисципліною.

Має вплив різниця в освітніх стандартах: стандарти вищої освіти можуть включати проектний менеджмент як обов'язкову дисципліну, а стандарти фахової передвищої освіти можуть не передбачати цю дисципліну.

Також традиційною є усталена думка роботодавців, що випускники закладів вищої освіти частіше займають керівні посади, де потрібні навички проектного менеджменту, натомість випускники коледжів часто орієнтовані на технічні або виконавські ролі. Проте, в умовах війни дефіцит кадрів спостерігається не тільки на робітників, а й на менеджерів найнижчої ланки, де своє місце знаходять випускники закладів фахової передвищої освіти.

Проблемами для коледжів є ресурсні обмеження та брак кваліфікованих викладачів з проектного менеджменту, чого в свою чергу не мають університети. Це компенсується недооцінкою важливості дисципліни, оскільки розуміння потреби стимулює до пошуку вирішення поставлених проблем. Одним з можливих варіантів для коледжів, які перебувають в складі університетів, може бути залучення науково-педагогічних працівників базового закладу вищої освіти, реалізація програми підвищення кваліфікації.

Коледжі часто зосереджені на вузькій спеціалізації, а проектний менеджмент вважається більш загальною дисципліною, тому вона викладається в закладах вищої освіти. Проте, з означеного вище ця теза теж є спірною, оскільки більша направленість на практичне навчання спеціальності в закладах фахової передвищої освіти слугує перевагою для майбутніх фахових молодших бакалаврів.

Спільним для вищої та фахової передвищої освіти є інноваційний підхід до організації освітнього процесу з вивчення дисциплін із застосуванням проектних технологій, що базується на взаємодії певного колективу з навколишнім середовищем. Тобто викладачі і студенти є залученими в проект і навчаються на прикладі організації викладання дисципліни, набувають компетенцій з проектного менеджменту. Метод проектів сприяє розвитку самостійності здобувачів фахової передвищої та вищої освіти й передбачає використання різноманітних методів і засобів навчання, а також інтеграцію знань і навичок із різних галузей науки (Бахмат, 2024).

З огляду на зростаючу важливість проектного підходу в різних галузях, є підстави очікувати, що ця дисципліна може бути впроваджена в програми фахової передвищої освіти.

На наш погляд, дисципліну «Проектний менеджмент» для аграрних та інших спеціальностей, випускники яких

працюють в аграрному секторі економіки зокрема, варто запропонувати студентам як вибіркову.

Вибіркові дисципліни у закладах фахової передвищої освіти України регламентуються кількома нормативними документами та внутрішніми положеннями закладів. Ось основні з них: Закон України «Про фахову передвищу освіту» - цей закон є основоположним документом, який визначає загальні засади організації освітнього процесу, включаючи вибіркові дисципліни. Стандарти фахової передвищої освіти, які встановлюють вимоги до освітньо-професійних програм, включаючи обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня фахової передвищої освіти. Положення про організацію освітнього процесу - кожен заклад фахової передвищої освіти розробляє власне положення, яке деталізує процедуру вибору дисциплін студентами. Освітньо-професійні програми, що визначають перелік обов`язкових та вибіркових компонентів. Навчальні плани, які відображають структуру освітньо-професійної програми та містять інформацію про вибіркові дисципліни.

Також зупинимося на основних принципах формування вибіркових дисциплін, які зазвичай включають: забезпечення права студентів на вибір навчальних дисциплін, створення індивідуальної освітньої траєкторії, відповідність вибіркових дисциплін вимогам ринку праці та інтересам студентів.

Проектний менеджмент як вибіркова дисципліна може бути присутній у навчальних планах аграрних коледжів, особливо на спеціальностях, пов’язаних з економікою та управлінням в аграрному секторі. Деякі аграрні заклади фахової передвищої освіти можуть включати елементи проектного менеджменту в інші дисципліни, наприклад, «Основи менеджменту в агробізнесі» або «Управління аграрними проектами».

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, для України, яка потерпає від збройної агресії росії актуальним є питання підготовки кадрів не тільки для воєнно-промислового комплексу, оборони держави, а й для ефективної роботи всієї економіки, особливо для повоєнної відбудови. Наявний дефіцит кадрів, зумовлений переходом частини працездатного населення в галузь забезпечення оборони країни, безпосередню участь в бойових діях, вимушеною еміграцією за кордон, внутрішнім переміщенням, характеризується, перш з все, потребою кваліфікованих співробітників, які опанували робітничі професії, а також управлінцями низової та середньої ланки. Саме таких готує система фахової передвищої освіти.

Випускники фахових коледжів окрім суто професійних знань, передбачених стандартами підготовки фахових молодших бакалаврів, мають набувати певних компетенцій, серед яких здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, здатність працювати самостійно й у команді, налагоджувати комунікаційні зв’язки та міжособистісні взаємодії під час вирішення поставлених завдань, здатність до усвідомлення потреби в саморозвитку з метою набуття додаткових професійних компетентностей тощо. Ці компетенції можна набути, вивчаючи дисципліну «Проектний менеджмент».

Наявна практика, засвідчена аналізом освітньо-професійних програм низки фахових коледжів України, не передбачає вивчення дисципліни «Проектний менеджмент» у закладах фахової передвищої освіти, зокрема аграрного спрямування. Проте актуальність, соціальна потреба у набутті фаховими молодшими бакалаврами згаданих компетенції може бути задоволена шляхом впровадження дисципліни «Проектний менеджмент» як вибіркової. Це потребує подальшого дослідження, розробки проекту робочої програми та практич-

ного впровадження її викладання у фаховому аграрному коледжі з подальшим аналізом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року. URL: https://mon.gov.ua/ua/strategichnij-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku (дата звернення: 25.06.2024).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n12 (дата звернення: 25.06.2024).
3. Kerzner, H. «Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling», 12-те видання, 2017.
4. Association for Project Management, «APM Body of Knowledge», 8-ме видання, 2023.
5. Довгань Л.Є., Мохонько Г.А., Малик І.П. Управління проектами: підручник. – К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017
6. Березін О.В., Безпарточний М.Г. Управління проектами: навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2018.
7. Бурєннікова Н. В., Лошак М. В. Проектний менеджмент: сутність проектів, їх класифікація, етапи впровадження, Doctoral dissertation, ВНТУ, 2020.
8. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). – Forth Edition. – Project Management Insititute, USA, 2008.
9. Рябова З.В. Проектний менеджмент як технологія управління інноваційним розвитком навчального закладу. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр., Вип. 16(29), 2016, С. 125–135.
10. Батенко Л.П. Формування компетенцій з проектного менеджменту у сфері маркетингової освіти. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр., Вип. 30, 2013, С. 620–627.
11. Бахмат Н.В., Романяк М.Х. Сучасні тенденції викладання природничих дисциплін у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Академічні візії, (30), 2024.

REFERENCES:

1. Stratehichnyi plan diialnosti MON do 2027 roku. URL: https://mon.gov.ua/ua/strategichnij-plan-diyalnosti-mon-do-2027-roku (data zvernennia: 25.06.2024).
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#n12 (data zvernennia: 25.06.2024).
3. Kerzner, H. «Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling», 12-te vydannia, 2017.
4. Association for Project Management, «APM Body of Knowledge», 8-me vydannia, 2023.
5. Dovhan L.Ie., Mokhonko H.A., Malyk I.P. Upravlinnia proektamy: pidruchnyk. – K.: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2017
6. Berezin O.V., Bezpartochnyi M.H. Upravlinnia proektamy: navchalnyi posibnyk. – Sumy: Universytetska knyha, 2018.
7. Buriennikova N. V., Loshak M. V. Proektnyi menedzhment: sutnist proektiv, yikh klasyfikatsiia, etapy vprovadzhennia, Doctoral dissertation, VNTU, 2020.
8. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). – Forth Edition. – Project Management Insititute, USA, 2008.
9. Riabova Z.V. Proektnyi menedzhment yak tekhnolohiia upravlinnia innovatsiinym rozvytkom navchalnoho zakladu. Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. pr., Vyp. 16(29), 2016, S. 125–135.
10. Batenko L.P. Formuvannia kompetentsii z proektnoho menedzhmentu u sferi marketynhovoi

osvity. Formuvannia rynkovoi ekonomiky: zb. nauk. pr., Vyp. 30, 2013, S. 620–627.
11. Bakhmat N.V., Romaniak M.Kh. Suchasni tendentsii vykladannia pryrodnychykh dystsyplin u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. Akademichni vizii, (30), 2024

DISCIPLINE «PROJECT MANAGEMENT» AS AN ELECTIVE FOR FUTURE PROFESSIONAL JUNIOR BACHELORS IN AGRICULTURAL SPECIALTIES

Hanna BONDARENKO

Abstract. *The article analyzes modern definitions of "project management" given by Ukrainian and foreign scientists. Based on these, the characteristics of project activities are presented and motivation for studying and applying project activities is formed, particularly for students pursuing the educational degree of "Professional Junior Bachelor". It is noted that project management has stages of initiation, planning, execution, monitoring, and completion, and the motivations include satisfying the individual's need for free choice of activity, high interest of executors, focus on results and quality assurance of achieved goals, adherence to implementation deadlines, compliance with the project execution plan, use of only limited resources provided, customer satisfaction from high-quality implementation, and the opportunity for employee training. The competencies that a student of a professional pre-higher education institution in agriculture should acquire are studied, and those competencies that can be formed in the process of studying the discipline "Project Management" are identified. The educational and professional programs for training professional junior bachelors in the specialties "201 Agronomy", "073 Management", "208 Agroengineering" in the 2023-2024 academic year in a number of professional agricultural pre-higher education institutions were analyzed, and it was found that they lack the discipline "Project Management". The necessity of introducing the discipline "Project Management" into the educational process of training professional junior bachelors in agricultural specialties is substantiated, as an elective course, taking into account the basic principles of forming elective disciplines, which usually include ensuring students' right to choose educational disciplines, creating an individual educational trajectory, and the correspondence of elective disciplines to labor market requirements and student interests.*

Keywords: *project management, competency formation, professional junior bachelor, elective discipline*

© Бондаренко Г.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.24-33
УДК 004.67:004.7:378-057.812:10

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ MICROSOFT 365

Олена ГЛАЗУНОВА, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інформаційних систем і технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: o-glazunova@nubip.edu.ua
Тетяна ВОЛОШИНА, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем і технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: t-voloshina@nubip.edu.ua
Валентина КОРОЛЬЧУК, доктор філософії, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем і технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: korolchuk@nubip.edu.ua
Таїсія САЯПІНА, доктор філософії,
старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: t_sayapina@nubip.edu.ua
Сидорук Є. О., асистент кафедри інформаційних систем і технологій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: y.kryvobok@nubip.edu.ua

Анотація. *Стрімкий розвиток технологій, їх інтеграція у різні сфери життєдіяльності спонукає ще зі студентської лави формувати як цифрову компетентність, так і особистісні навички у здобувачів освіти, оскільки це є важливою характеристикою для усіх учасників сучасного цифрового суспільства. Сьогодні від рівня сформованості цифрової компетентності, зокрема навичок цифрової комунікації, співпраці та взаємодії у майбутніх фахівців під час навчання в закладі вищої освіти залежить їх успішне працевлаштування та розвиток кар'єри в майбутньому. У поданій статті проаналізовано зміст навчальних дисциплін програми підготовки майбутніх фахівців в університетах, у процесі вивчення яких можуть бути сформовані навички цифрової компетентності. На прикладі одного з компонентів навичок цифрової комунікації, співпраці та взаємодії продемонстровано етапи формування, індикатори для різних рівнів сформованості, зміст та приклади подання навчальних матеріалів. Запропоновано підхід до формування та розвитку навичок з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії у межах вивчення відповідного змістового модуля «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, співпраці та взаємодії» та виконання індивідуальних та колективних завдань під час лабораторних робіт в межах вивчення навчальної дисциплін «Економічна інформатика» та «Інформаційні технології». Наведено результати експериментального дослідження досягнення рівнів сформованості з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії, як складової цифрової компетентності майбутніх фахівців. Здійснено статистичний аналіз результатів експериментального дослідження та доведено їх значущість.*

Ключові слова: *розвиток цифрової компетентності, цифрова комунікація, цифрова співпраця, цифрова взаємодія, сервіси Microsoft 365.*

Актуальність (Introduction). Цифрова компетентність на сьогодні є ключовою в навчанні так і в професійній діяльності, адже вона охоплює не лише вміння використовувати конкретні інструменти чи сервісами, а й розуміння цифрових процесів, їх ефективне використання для організації цифрової

©Глазунова О., Волошина Т., Корольчук В., Саяпіна Т., Сидорук Є.

комунікації, спільної роботи та взаємодії в режимі реального часу.

Аналіз останніх досліджень тапублікацій (Analysis of recent researches and publications). Здатність адаптуватися до нових викликів у зв'язку з стрімким розвитком технологій та швидко вирішувати проблеми є незаперечною необхідністю для фахівців у будь-якій сфері діяльності, зокрема володіння навичками комунікації, співпраці та взаємодії в цифровому просторі. Цифрова компетентність визначається не лише здатністю володіти конкретними професійними навичками, але й умінням ефективно використовувати ці навички для досягнення певних цілей та завдань. Цифрову компетентність визначають як навички та/або вміння, необхідні для життя, навчання та роботи в цифровому суспільстві (Jisc. (n.d.).). Згідно рамки цифрова компетентність включають такі компоненти: цифрове створення, вирішення проблем та інновацій; цифрове навчання та розвиток; цифрова ідентичність і добробут; інформація, дані та медіаграмотність; цифрова комунікація, співпраця та взаємодія (рис. 1).

Рис. 1. Рамка цифрової компетентності згідно Jisc (Jisc. (n.d.).).

В Україні затверджена рамка цифрової компетентності для громадян (DigCompUA for Citizens 2.1, 2021) в якій виділено 6 сфер: основи комп'ютерної грамотності (с0); інформаційна грамотність, вміння працювати з даними (с1); створення цифрового контенту (с2); комунікація та взаємодія в цифровому суспільстві (с3); безпека в цифровому середовищі (с4); розв'язання проблем у цифровому середовищі та навчання впродовж життя (с5). Цифрові навички, зокрема цифрова грамотність, є важливим фактором соціально-економічного розвитку суспільства та успішного працевлаштування майбутніх фахівців. З огляду на цифрову трансформацію, якої зазнають різні сфери, і в економіці, і загалом в цифровому суспільстві неможливо без належного рівня цифрової грамотності. Окрім робочого середовища, цифрова трансформація також впливає на спосіб життя та спілкування людей (Bejakovic, Mrnjavac, 2020). Систематична робота над формуванням та розвитком цифрових компетентностей в закладах освіти

має передбачати спілкування та взаємодію здобувачів. Вони повинні бути навчені повному спектру базових цифрових навичок, включаючи комунікацію та взаємодію (Midtlund, Instefjord & Lazareva, 2021). Цифрові технології створюють нові форми комунікації та співпраці (Hatlevik, Throndsen & Loi, 2015; Tanaka, 2023; DeFilippis, Impink, Singell, et al., 2022; Adomako, Nguyen, 2023; Johler, 2022), а також впливають на молодих людей різними способами: етика в цифровому просторі, доступ до різнотипної інформації, можливості для налагодження ефективної комунікації та створення контенту (Erstad, 2010). Нові форми організації професійної діяльності, такі як гібридна, вимагають реконфігурації способів роботи, комунікації та співпраці з колегами. Саме рівень цифрової грамотності позитивно впливає на використання сучасних технологій для організації спільної роботи, що, в свою чергу, позитивно впливає на сприйняття почуття соціальної близькості (Deschenes, 2024). Сьогодні фахівці можуть використовувати різноманітні інформаційні та комунікаційні технології для підтримки ефективної комунікації на відстані, коли неможливо організувати особисту взаємодію в офлайн режимі (Nguyen, Gruber, Marler, Hunsaker, Fuchs, & Hargittai, 2022). Інструменти, які входять до Microsoft 365 дозволяють викладачам і студентам спілкуватись, взаємодіяти та співпрацювати в режимі реального часу, сприяють їх формуванню цифрової компетентності. С. Супріанто (S. Suprianto) стверджує, що спроєктувати середовище електронного навчання можна використовуючи рішення Microsoft 365 та відповідно налагодити ефективну комунікацію та спільну роботу між учасниками освітнього процесу (Suprianto, 2018). У своєму дослідженні З. Міснаваті (Z. Misnawati) та Е. Нофріаті (E. Nofriati) розглядають розвиток навичок комунікації за допомогою Microsoft 365, як інструменту навчання під час пандемії Covid-19 (Zuraini, Misnawati & Nofriati, 2021). У статті (Глазунова, Корольчук, Волошина & Саяпіна, 2023) визначено переваги та недоліки використання Microsoft Teams для синхронної взаємодії під час дистанційного та гібридного навчання. Зазвичай під час масштабних організаційних викликів ефективна комунікація має першорядне значення. За оцінкою цифрових інструментів для комунікації, Microsoft Teams отримав перевагу завдяки своєму набору функцій і простоті використання (Mehta, Yates, Smith, Henderson, Winteringham, Burns, 2020).

Метою даного дослідження є розробка методичних аспектів розвитку цифрової компетентності студентів за допомогою Microsoft 365. Для цього необхідно виконати такі завдання:

1. Здійснити цілісний науковий аналіз проблеми формування та розвитку цифрової компетентності сучасних студентів у закладах вищої освіти з використанням сервісів Microsoft 365.
2. Розробити підходи до формування і розвитку складових цифрової компетентності, а саме цифрова комунікація, співпраця та взаємодія у студентів за допомогою сервісів Microsoft 365.

Методи (Methods). Для реалізації першого завдання застосовувались методи аналізу, синтезу й узагальнення, а для реалізації другого завдання застосовано метод вхідного та вихідного опитування. Формування і розвиток складових цифрової компетентності здійснювався в рамках вивчення навчальних дисциплін Економічна інформатика та Інформаційні технології. Методика формування складалась із трьох етапів: (1) вивчення теоретичного матеріалу, (2) виконання практичних завдань та (3) самостійне проходження відкритих онлайн курсів на освітніх платформах. Кожен із зазначених етапів підготовки передбачав формування у студентів складових цифрової компетентності, а саме: цифрової комунікації, співпраці та взаємодії в межах вивчення відповідних дисциплін.

Педагогічний експеримент з формування цифрової компетентності тривав протягом 2023-2024 навчального року та було залучено студентів 1 курсів галузі знань 07 Управління та адміністрування спеціальності 075 Маркетинг 12 та галузі знань Інформаційні технології спеціальності 121 Інженерія програмного забезпечення, 122 Комп'ютерні науки, 126 Інформаційні системи та технології (загалом 123 студенти) Національного університету біоресурсів і природокористування України. З цією метою було розроблено змістовий модуль «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, взаємодії та співпраці» в рамках вивчення відповідних дисциплін. За визначеними індикаторами до початку та після експерименту серед студентів було проведено опитування (https://forms.gle/n325UUEiCwvosiW6A). Оскільки дані опитування мали нормальний розподіл та становили пару корелюючих значень, то для оцінки отриманих результатів було обрано парний t-критерій Стьюдента. t-критерій було розраховано за формулою $t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N_1} + \frac{\sigma_2^2}{N_2}}}$, де $M_1 - M_2$– середня різниця значень, σ_1^2, σ_2^2 – стандартне відхилення, N_1, N_2 – розміри вибірок.

Результати (Results). У сучасному цифровому світі є необхідним розуміння та володіння інструментами для організації ефективної комунікації, взаємодії та співпраці, що сприяє формуванню та розвитку цифрової компетентності. Один із найбільш широко використовуваних інструментів для цього є хмарна платформа Microsoft 365, яка об’єднує в собі низку продуктів та сервісів, призначених для покращення співпраці та продуктивності як в освітньому процесі так і в професійній діяльності.

Залежно від мети застосування та інструменту Microsoft 365, учасники освітнього процесу формують різні цифрові навички, які дозволяють їм досягти поставлених навчальних цілей та кращих результатів навчання. Функціонал сервісів Microsoft 365 дає можливість сприяти ефективній комунікації, співпраці та взаємодії, командній роботі, забезпечує просте та безпечне управління навчальною діяльність студентів університету. В таблиці 1 подано розгорнуту характеристику навичок одного з компонентів цифрової компетентності, а саме цифрова комунікація, співпраця та взаємодія. Microsoft 365 надає не лише доступ студентів і викладачів до базових сервісів Microsoft Word, PowerPoint і Excel Online, але крім того, це хмарна платформа призначена для підтримки онлайн спілкування, співпраці та взаємодії в режимі реального часу, зокрема в межах академічних установ.

Табл. 1. Цифрова комунікація, співпраця та взаємодія з використанням хмарних сервісів Microsoft 365

Складова цифрової компетентності
Цифрова комунікація (здатність ефективно комунікувати використовуючи цифрове середовище Microsoft 365)
- ЦК1: вміння налагоджувати та проєктувати цифрові комунікації для різних навчальних або професійних цілей та цільової аудиторій; - ЦК2: розуміння особливостей різних цифрових інструментів для організації різних видів комунікації; - ЦК3: вміння виявляти та боротися з шкідливими цифровими повідомленнями; - ЦК4: здатність зберігати конфіденційність у приватному та корпоративному спілкуванні; - ЦК5: вміння дотримуватись корпоративної етики спілкування під час освітньої чи професійної діяльності
Сервіси для цифрової комунікації: Люди, Delve, Outlook, To-Do, Календар, Yammer
Цифрова співпраця (здатність співпрацювати у командах і робочих групах Microsoft 365 в режимі реального часу та офлайн)
- ЦС1: вміння ефективно співпрацювати онлайн та офлайн, використовуючи спільні цифрові інструменти та медіа; - ЦС2: здатність створювати спільний контент (навчальний, робочий); - ЦС3: вміння використовувати інструменти для налагодження спільної діяльності; - ЦС4: розуміння особливостей різних цифрових інструментів для співпраці та вміння їх добирати залежно від поставлених завдання
Сервіси для цифрової співпраці: OneDrive, Word Online, Excel Online, PowerPoint Online, OneNote Online, Forms, Lists, Power BI, Visio, Stream, Sway
Цифрова взаємодія (здатність взаємодіяти у цифрових середовищах та спільнотах)
- ЦВ1: вміння ділитись релевантним, актуальним цифровим контентом в чаті/каналах Microsoft Teams; - ЦВ2: вміння створювати цифрові зв’язки та налагоджувати контакти в віртуальному просторі; - ЦВ3: вміння поводитися безпечно та етично в віртуальних середовищах; - ЦВ4: вміння планувати колективну діяльність для виконання складних завдань, різних типів проєктів
Сервіси для цифрової взаємодії: Planner, Whiteboard, SharePoint, Teams
Форми та методи: інтерактивна лекція, індивідуальна робота, колективна робота, зворотній зв’язок, рефлексія, оцінювання

Формування відповідних навичок з цифрової комунікації, взаємодії та співпраці у студентів здійснювався в межах вивчення дисциплін Економічна кібернетика та Інформаційні технології за трьома темами: формування навичок (лекція 1) – «цифрова комунікація», (лекція 2) – «цифрова співпраця», (лекція 3) – «цифрова взаємодія» в рамках вивчення змістовного модулю «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, взаємодії та співпраці».

Для організації освітнього процесу студентів використовували електронні навчальні курси (ЕНК) з відповідних дисциплін на базі платформи Moodle, як внутрішній ресурс е-навчального середовища університету для вивчення теоретичного навчального матеріалу. Відповідний перелік тем та короткі анотації до них наведені у табл. 2.

Табл. 2. Змістовий модуль «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, співпраці та взаємодії»

Критерій	**Перелік тем та анотації змістовного модуля «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, співпраці та взаємодії»**
ЦК1-ЦК5	Хмарні сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації (огляд основних хмарних сервісів, таких як Люди, Delve, Outlook, To-Do, Календар, Yammer для налагодження комунікації в цифровому просторі, їхні можливості для обміну інформацією, організації зустрічей та комунікації в режимі реального часу)
ЦС1-ЦС4	Цифрова співпраця з використанням сервісів Microsoft 365 (огляд різноманітних аспектів цифрової співпраці з використанням сервісів Microsoft 365, включаючи інструменти для спільної роботи над документами різних форматів, створювати, редагувати та ділитися документами із використанням текстових редакторів та електронних таблиць, презентувати результати роботи)
ЦВ1-ЦВ4	Microsoft 365 для віддаленої та гібридної роботи сучасного фахівця (огляд різноманітних можливостей, які доступні в Microsoft 365 для підвищення продуктивності та ефективності організації робочих процесів)

Для формування практичних навичок з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії в межах лабораторних роботі студентам пропонувались відповідні завдання, які дозволяють ознайомитись з можливостями та практичним використанням хмарних сервісів Microsoft 365 для ефективної комунікації, співпраці та взаємодії під різних видів діяльності проєктуючи власне е-середовище. На рис. 2 наведено приклад завдання для формування навичок цифрової співпраці в ЕНК.

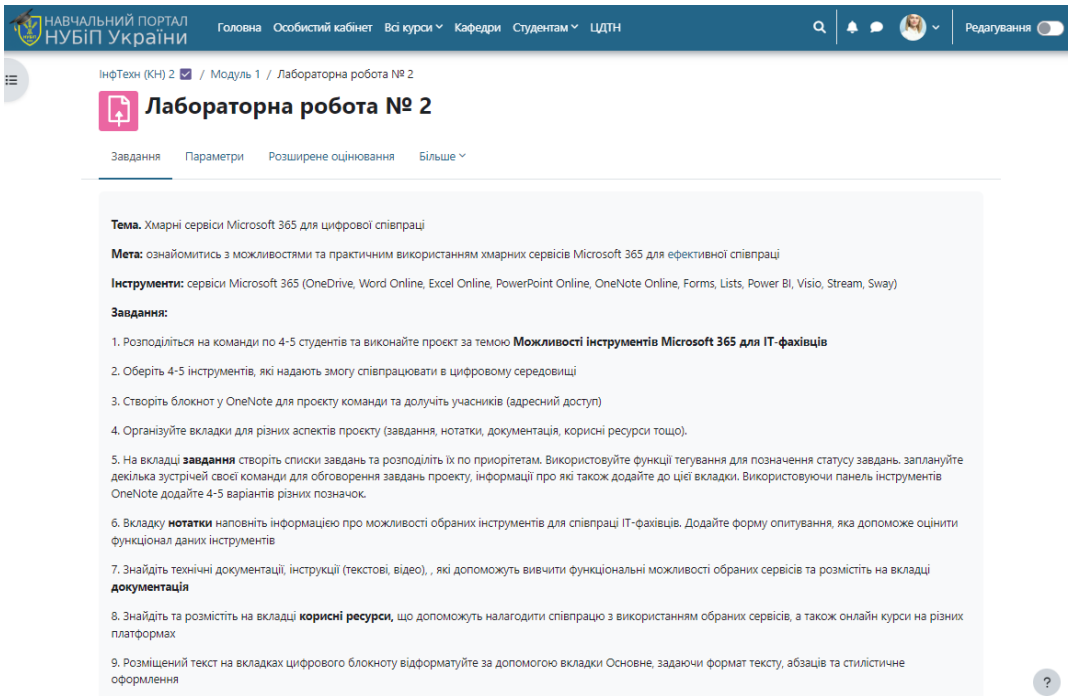

Рис. 2. Приклад завдання для формування навичок цифрової співпраці

Для поглибленого вивчення студентам пропонували в рамках самостійної роботи масові онлайн курси на платформах Coursera: Work Smarter with Microsoft Word, зокрема тема Getting Started with Microsoft 365 (http://surl.li/qmbfq) та Udemy курс Microsoft 365 Fundamentals | Microsoft 365 Essentials (https://ua.udemy.com/course/microsoft-365/), як зовнішні ресурси навчального середовища університету. Таким чином студенти мали можливість самостійно ознайомитись із функціоналом сервісів Microsoft 365. За результатами проходження таких онлайн курсів студенти здавали проміжні та підсумкові тести, відповідно отримували згенеровані системою сертифікати. Приклад завдання для самостійної роботи з інтеграцією курсу Microsoft 365 Fundamentals (платформа Udemy) наведено на рис. 3.

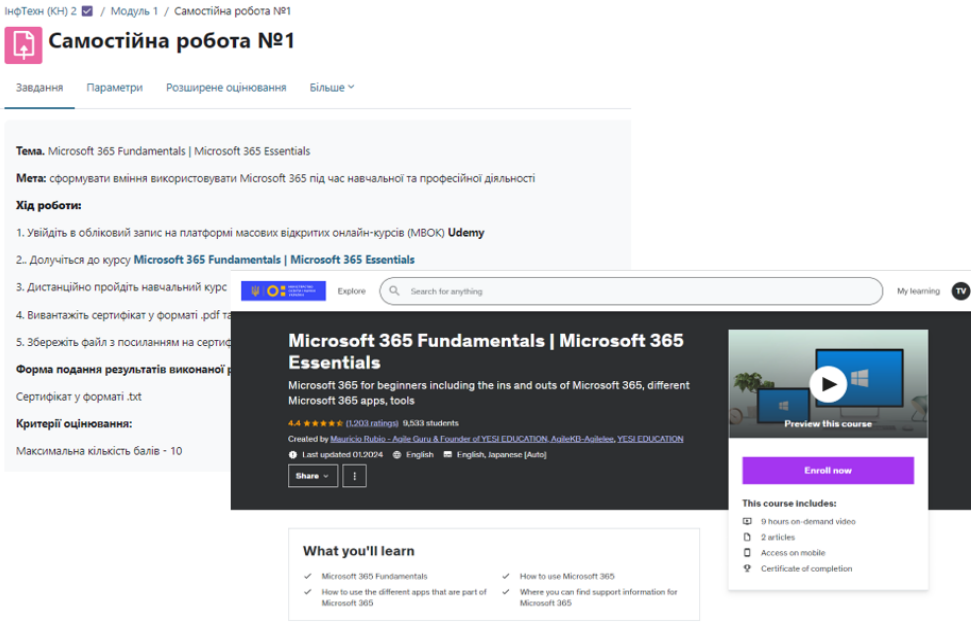

Рис. 3. Приклад інтеграції курсу Microsoft 365 Fundamentals | Microsoft 365 Essentials (платформа Udemy)

Для оцінки рівня сформованості навичок цифрова комунікація, співпраця та взаємодія студентам було запропоновано анкету, в якій необхідно було оцінити власний рівень сформованості цих навичок до початку вивчення змістового модуля «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, співпраці та взаємодії» та після його завершення за запропонованими індикаторами відповідно до шкали від 0 до 4. Результати експерименту щодо формування компетентностей з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії подані у табл. 3. Для оцінки загального рівня сформованості компетентностей з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії було розраховано середнє значення за всіма індикаторами.

Табл. 3. Середній рівень сформованості навичок з цифрової комунікації, взаємодії та співпраці

Індикатори	До	Після
Цифрова комунікація		
ЦК1	1,81±0,76	2,28±0,61
ЦК2	2,49±0,52	2,69±0,46
ЦК3	2,36±0,69	2,43±0,57
ЦК4	2,60±0,51	2,81±0,39
ЦК5	2,53±0,56	2,67±0,47
Цифрова співпраця		
ЦС1	2,37±0,66	2,62±0,8
ЦС2	2,37±0,73	2,59±0,56
ЦС3	2,03±0,70	2,47±0,50
ЦС4	2,15±0,66	2,45±0,54
Цифрова взаємодія		
ЦВ1	1,63±0,76	2,33±0,66
ЦВ2	1,87±0,80	2,45±0,54
ЦВ3	2,40±0,69	2,69±0,47
ЦВ4	1,96±0,74	2,53±0,50
Всього	**2,22±0,75**	**2,54±0,67**

Розрахунковий t-критерій становить 39,2, критичне значення t- критерію Стьюдента дорівнює 1.96. Так як tрозрах> tкрит, можна зробити висновок, що отримані результати є статистично значущими (p = 0.05). Як видно з табл. 3, рівень «цифрове громадянство» в результаті вивчення дисципліни в середньому у студентів зріс на 14,14 %.

Висновки (Discussion). У результаті дослідження розроблено підхід, який дає можливість сформувати навички цифрової комунікації, співпраці та взаємодії у межах вивчення дисциплін Економічна інформатика та Інформаційні технології. Суть підходу полягає у поетапному формуванні навичок цифрової комунікації, співпраці та взаємодії під час різних видів навчальної діяльності. Такий передбачає вивчення навчального матеріалу та виконання серії лабораторних та самостійних робіт в межах навчальних дисциплін. В результаті педагогічного експерименту доведено підвищення рівня сформованості навичок з цифрової комунікації, співпраці та взаємодії під час вивчення відповідного модуля «Сервіси Microsoft 365 для цифрової комунікації, співпраці та взаємодії», вивчення теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних та колективних завдань,

що підтверджується результатами статистичної обробки результатів дослідження.

Перспективою подальших наукових досліджень вбачаємо у побудові відповідних моделей формування індивідуальної освітньої траєкторії для студентів з метою ефективного розвитку їх цифрової компетентності.

REFERENCES:

1. Jisc. (n.d.). Building Digital Capability. Retrieved from https://www.jisc.ac.uk/rd/projects/building-digital-capability
2. DigCompUA for Citizens 2.1. (2021). Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. Retrieved from https://osvita.diia.gov.ua/korysni-posylannya?category=digital-competence-framework
3. Bejaković, P., & Mrnjavac, Ž. (2020). The importance of digital literacy on the labour market. Employee Relations, 42(4), 921-932. doi:10.1108/ER-07-2019-0274
4. Midtlund, A., Instefjord, E. J., & Lazareva, A. (2021). Digital communication and collaboration in lower secondary school. Nordic Journal of Digital Literacy, (16)2, 65–76. doi:10.18261/issn.1891-943x-2021-02-03
5. Hatlevik, O., Throndsen, I., & Loi, M. (2015). Kartlegging av digitale ferdigheter. In O. E. Hatlevik & I. Throndsen (Eds.), Læring av IKT. Elevenes digitale ferdigheter og bruk av IKT i ICILS 2013 (pp. 49–78). doi:10.18261/9788215025902-2015
6. Tanaka, K. (2023). What hinders digital communication? Evidence from foreign firms in Japan. Japan and the World Economy, 66(2023), 101190. doi:10.1016/j.japwor.2023.101190
7. DeFilippis, E., Impink, S.M., Singell, M., Polzer, J.T., & Sadun, R. (2022). The impact of COVID-19 on digital communication patterns. Humanities and Social Sciences Communications 9(180). doi:10.1057/s41599-022-01190-9
8. Adomako, S., Nguyen, N.P. (2023). Digitalization, inter-organizational collaboration, and technology transfer. The Journal of Technology Transfer. doi:10.1007/s10961-023-10031-z
9. Johler, M. (2022). Collaboration and communication in blended learning environments. Frontiers in Education(7). doi: 10.3389/feduc.2022.980445
10. Erstad, O. (2010). Educating the digital generation. Nordic Journal of Digital Literacy, 5(1), 56–72. doi:10.18261/ISSN1891-943X-2010-01-05
11. Deschênes, A-A. (2024). Digital literacy, the use of collaborative technologies, and perceived social proximity in a hybrid work environment: Technology as a social binder. Computers in Human Behavior Reports(13), 100351. doi:10.1016/j.chbr.2023.100351
12. Nguyen, M. H., Gruber, J., Marler, W., Hunsaker, A., Fuchs, J., & Hargittai, E. (2022). Staying connected while physically apart: Digital communication when face-to-face interactions are limited. New Media & Society, 24(9), 2046-2067. doi:10.1177/1461444820985442
13. Suprianto, S. (2018). Perancangan E-Learning Menggunakan Office 365 Dalam Proses Belajar Mengajar. Seminar Nasional Royal (SENAR), 1(1), 381 – 386. Retrieved from https://jurnal.stmikroyal.ac.id/index.php/senar/
14. Zuraini, Misnawati & Nofriati, E. (2021, November). Empowering Speaking Skill Through Microsoft Office 365 As A Learning Medium During a Pandemic Covid 19. Poster session presented at the Proceedings of the 1st International Conference on Research in Social Sciences and Humanities (ICoRSH 2020), Banten .
15. Глазунова, О. Г., Корольчук, В. І., Волошина, Т. В., & Саяпіна, Т. П. (2023). Оцінювання Microsoft Teams як інструменту для синхронної взаємодії під час дистанційного та гібридного навчання. Електронне наукове фахове видання “Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету”,

(14)2023, 1–11. doi:10.28925/2414-0325.2023.141

16. Mehta, J., Yates, T., Smith, P., Henderson, D., Winteringham, G., Burns, A. (2020). Rapid implementation of Microsoft Teams in response to COVID-19: one acute healthcare organisation's experience. *BMJ Health Care Inform 27*(3), 100209. doi:10.1136/bmjhci-2020-100209

DEVELOPMENT OF STUDENTS' DIGITAL COMPETENCE USING MICROSOFT 365

Olena GLAZUNOVA, Tatyana VOLOSHYNA, Valentina KOROLCHUK, Taisiia SAIAPINA, Elyzaveta SYDORUK

Abstract. *The rapid development of technology and its integration into various spheres of life encourages students to develop both digital competence and personal skills from the time they are students, as this is an important characteristic for all participants in modern digital society. Today, the level of digital competence, including digital communication, collaboration, and interaction skills of future professionals while studying at a higher education institution, determines their successful employment and career development in the future. This article analyzes the content of the disciplines of the university training program for future specialists, which can help to develop digital competence skills. In the example of one of the components of digital communication, cooperation and interaction skills, the stages of formation, indicators for different levels of formation, content, and examples of presentation of educational materials are demonstrated. An approach to the formation and development of skills in digital communication, collaboration, and interaction is proposed within the framework of studying the relevant content module "Microsoft 365 Services for Digital Communication, Collaboration, and Interaction" and performing individual and collective tasks during laboratory work in the discipline "Economic Informatics" and "Information Technology". The results of an experimental study of achieving the levels of formation of digital communication, cooperation, and interaction as a component of the digital competence of future specialists are presented. A statistical analysis of the results of the experimental study is carried out and their significance is proved.*

Key words: *digital competence development, digital communication, digital collaboration, digital interaction, Microsoft 365 services*

©Глазунова О., Волошина Т., Корольчук В., Саяпіна Т., Сидорук Є.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.34-40
УДК: 37.017.4:159.923.2-057.87:94:575(477)

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Василь КОСТИНЮК, аспірант другого року навчання ОНП 011 «Освітні, педагогічні науки», асистент кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: *v.kostyniuk@nubip.edu.ua*

Анотація. *Проблема пошуку власної автентичності є актуальною не тільки для України, а й для всіх націй і країн. Збереження цілісності держави та її зміцнення, розвиток громадянських зв'язків, розбудова громадянського суспільства належить до фундаментальних інтересів нашої держави. Саме тому питання формування ціннісної сфери особистості, її національно-культурної ідентичності, національного самовизначення є життєво важливим. Основою національної свідомості є національна самосвідомість, тобто оцінювання себе кожним членом суспільства як частинки свого народу, своєї нації, свого етносу. Власну державу, власну націю створює і плекає її народ. Саме тому першочерговим завданням процесу виховання особистості є формування у неї національної самосвідомості як основи формування державотворчої молоді. У статті розглядаються основні етапи та чинники, що впливають на формування національної самосвідомості серед студентської молоді. Висвітлено теоретичні основи національної самосвідомості, її сутність та основні чинники формування. Здійснено історичний аналіз процесу розвитку національної свідомості в різні періоди: доіндустріальна епоха, індустріалізація та модернізація, сучасність. Проведено генетичний аналіз національних ідей із акцентом на внесок відомих українських науковців, таких, як Ярослав Грицак, Мирослав Маринович, Олександр Палій, Олександр Зайцев, Наталія Яковенко та Володимир Кулик. Розглянуто роль освітніх інституцій у формуванні національної свідомості студентства. Розкрито та проаналізовано сучасні виклики глобалізації та перспективи розвитку національної самосвідомості в умовах відкритого суспільства.*

Ключові слова: *національна самосвідомість, студенти, історико-генетичний аналіз, освітні інституції, Ярослав Грицак, Мирослав Маринович, Олександр Палій, Олександр Зайцев, Наталія Яковенко, Володимир Кулик.*

Актуальність (Introduction). Формування національної самосвідомості серед студентської молоді є важливим аспектом у контексті загального розвитку суспільства і держави. Національна самосвідомість виступає основою для зміцнення національної ідентичності, патріотизму та громадянської відповідальності. У сучасному глобалізованому світі, де культурні, соціальні та політичні впливи стають дедалі інтенсивнішими, збереження і розвиток національної самосвідомості є особливо актуальними завданнями.

Попри значну кількість досліджень, присвячених проблематиці національної самосвідомості, недостатньо уваги приділяється вивченню історико-генетичних аспектів цього процесу, зокрема, у контексті студентської молоді. Відсутність комплексного аналізу історичних та генетичних чинників формування національної самосвідомості серед студентів у різні історичні періоди обмежує можливості розробки ефективних методик і програм з виховання національно свідомих громадян.

Таким чином, постає необхідність у дослідженні основних етапів і чинників формування національної самосвідомості студентів, з акцентом на внесок визначних українських науковців та освітніх інституцій. Дане дослідження сприятиме не лише глибшому

©Костинюк В.

розумінню процесів національного самовизначення, але й розробці практичних рекомендацій для освітніх установ, які прагнуть підтримувати та розвивати національну свідомість серед молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес науковців до названої проблеми (Я. Грицак, М. Маринович, О. Палій, О. Зайцев, Н. Яковенко, В. Кулик та інші) та зарубіжних вчених (Й. Габермас, Б. Андерсон, Е. Геллнер та інші), які у своїх працях значну увагу приділили формуванню національної самосвідомості та проблемам виховання особистості. Проблеми національної ідентичності знайшли своє відображення в працях філософів В. Андрущенка, С. Анісімова, В. Баранівського, Ю. Білодід, В. Кременя, С. Кримського; соціологів І. Беха, Т. Безсонової, М. Боришевського, В. Вус, О. Пархоменко, Е. Помиткіна, В. Сергеєва та ін. Тому, проблема виховання національної самосвідомості набуває актуального характеру, адже є особливим питанням серед сучасних наукових досліджень.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що проблемі формування національної самосвідомості студентів приділяли увагу багато вчених кожної епохи, але питання інтерактивних методів навчання, впливу глобалізації, ролі новітніх інформаційних технологій, порівняльних досліджень, інклюзивності та багатокультурності, а також оцінки ефективності освітніх програм залишаються недостатньо вивченими, зокрема, що стосується історико-генетичного аналізу формування національної самосвідомості студентів.

Мета статті полягає у заповнені зазначених прогалин у наукових знаннях та пропозиції нових підходів до виховання національної самосвідомості студентів на основі історико-генетичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Національна самосвідомість є одним із ключових елементів, що визначає культурну ідентичність та громадянську позицію кожної людини. Особливо важливим є формування національної самосвідомості серед молоді, оскільки саме вона є майбутнім нації. У цьому контексті велике значення має національна самосвідомість студентів, як освіченої та активної частини суспільства. Історико-генетичний аналіз ідей формування національної самосвідомості студентської молоді дозволяє простежити еволюцію цих ідей, їх значення та вплив на сучасне суспільство.

Початок формування національної самосвідомості можна простежити ще з Епохи Просвітництва (XVIII століття). Зокрема, цей період характеризувався пробудженням інтересу до національних мов, культур та історії. Такі видатні просвітителі, як Вольтер, Руссо, Гете, Кант активно поширювали ідеї національного самоусвідомлення [11]. Роль студентів в цьому процесі сприяло зростанню кількості студентських об'єднань, які підтримували ідеї національного відродження [5]. Зокрема, Вольтер (1694-1778), французький філософ, історик і письменник, один із найвідоміших просвітителів епохи Просвітництва, своїми творами сприяв розвитку критичного мислення та підвищенню інтересу до національних культур та історії [11].

В Епоху національних відроджень (кінець XVIII - початок XX століття), коли в багатьох країнах Європи та світу почали формуватися національні рухи, спрямовані на відновлення культурної і політичної ідентичності народів, студенти були одними з найактивніших учасників національних рухів, беручи участь у створенні культурних і освітніх товариств, публікації літературних творів та проведенні політичних акцій [3]. В свою чергу, студенти активно брали участь у національних рухах, створюючи культурні та освітні товариства. Видатні діячі, такі

як Тарас Шевченко, Адам Міцкевич, Йоганн Готфрід Гердер та інші в цей час відіграли ключову роль у національних рухах [3; 9].

Зокрема, Тарас Шевченко (1814-1861), український поет, художник і громадський діяч, своїми творами сприяв формуванню національної самосвідомості українців, особливо у студентів. Його творчість, пройнята національними ідеями та боротьбою за незалежність України, стала джерелом натхнення для багатьох поколінь [6]. Шевченко активно виступав за освіту та культурне відродження українців, що знайшло відображення у його поезії та публіцистиці. Його заклики до збереження національної ідентичності та культурних цінностей стали важливим чинником у формуванні самосвідомості української молоді [6].

Адам Міцкевич (1798-1855), польський поет і драматург, один із лідерів польського національного відродження сприяв мотивації молоді на боротьбу за незалежність [1].

Йоганн Готфрід Гердер (1744-1803), німецький філософ і літературознавець, один із основоположників націоналізму наголошував на важливості народної культури та мови, що в подальшому вплинуло на розвиток національної самосвідомості в Європі [4].

У міжвоєнний (1920-1930-ті роки) період ідеї національної самосвідомості продовжували розвиватися, знаходячи своє відображення у студентському середовищі. У багатьох країнах Європи студенти активно підтримували ідеї незалежності та національної ідентичності, беручи участь у різноманітних політичних та культурних рухах. Важливу роль у цьому процесі відігравали університети, які ставали центрами національного відродження та політичної активності [13].

Основні ідеї даного періоду полягали у пошуку національної ідентичності після Першої світової війни та у боротьбі за незалежність. Діячі, такі як Іван Франко, Симон Петлюра, Дмитро Донцов, сприяли розвитку національної самосвідомості українців, а активна участь у політичних та культурних рухах студентськими організаціями стали центрами національного відродження [8].

Зокрема, Іван Франко (1856-1916), український письменник, поет, публіцист і громадський діяч, своєю активною громадською діяльністю та літературною творчістю сприяв пробудженню національної самосвідомості серед молоді.

Франко був одним із засновників української студентської організації «Дружній лихвар», яка ставила перед собою мету збереження та поширення національної культури та мови. Його творчість та діяльність надихали студентів на боротьбу за свої права та національну незалежність [9; 12].

Симон Петлюра (1879-1926), як український військовий і політичний діяч, голова Директорії УНР, боровся за незалежність України і його діяльність впливала на формування національної свідомості [9].

У післявоєнний період (1945-1980-ті роки), після Другої світової війни, ідеї національної самосвідомості набули нового значення в контексті боротьби за права та свободи. У цей період студенти стали активно виступати за права національних меншин, беручи участь у антиколоніальних рухах та боротьбі за громадянські права. Університети знову стали центрами політичної активності, де студенти висловлювали свої погляди на національну ідентичність та права. Основні ідеї даного періоду полягали у боротьби за права національних меншин, антиколоніальні рухи та громадянські права. Студенти, в свою чергу, брали активну участь у громадських рухах, виступали за права та свободи, збереження національної культури.

Пізній радянський період (1960-1980-ті роки) характеризується пробудженням національної самосвідомості в умовах тоталітарного режиму та дисидентського руху. Такі дисиденти, як

Василь Стус, Левко Лук'яненко, Олекса Тихий, стали символами боротьби за національну ідентичність. Студенти активно долучалися до дисидентського руху, брали участь у самовидавній діяльності, організовували культурні заходи [10].

Василь Стус (1938-1985), український поет, перекладач та дисидент, зробив вагомий внесок у формування національної свідомості українських студентів у другій половині XX століття. Його поезія та громадська діяльність були спрямовані на боротьбу за права та свободи українців, а також збереження національної культури та мови. Стус став символом боротьби за національну ідентичність та незалежність, його творчість та приклад життя надихали студентів на активну громадську діяльність та відстоювання своїх національних прав [10].

Левко Лук'яненко (1928-2018), український дисидент, політичний діяч і правозахисник, своєю діяльністю сприяв пробудженню національної свідомості серед молоді [9].

Олекса Тихий (1927-1984), як український правозахисник і дисидент, активно виступав за права людини та національне відродження [9].

Післярозпадний період (1991 - початок XXI століття) характеризувався відновленням національної ідентичності, демократичними перетвореннями, європейською інтеграцією. Відомі діячі, як-от Леонід Кравчук, В'ячеслав Чорновіл, зробили вагомий внесок у формування національної свідомості, а студенти стали активними учасниками громадських рухів, таких як Помаранчева революція та Революція Гідності [12].

Зокрема, Леонід Кравчук (1934-2022), перший президент незалежної України, сприяв укріпленню національної свідомості в умовах незалежності [7].

В'ячеслав Чорновіл (1937-1999), як український політик, публіцист і громадський діяч, активно боровся за незалежність України, чим впливав на формування національної свідомості у молоді [12].

Сучасний період (з 2014 року до сьогодні) сприяє активному формуванню національної єдності, європейської інтеграції та закріпленню патріотизму у підростаючого покоління. Сучасні лідери, волонтери, активісти відіграють ключову роль у формуванні національної самосвідомості, особливо під час війни росії проти України, коли студенти беруть активну участь у волонтерських рухах, громадських організаціях, захисті національних інтересів.

Мустафа Найєм (нар. 1981), український журналіст, громадський діяч і політик, як один із активних учасників Євромайдану, своєю діяльністю впливає на підвищення національної свідомості серед молоді [13].

Володимир Зеленський (нар. 1978), Президент України з 2019 року, його діяльність сприяє національній єдності та патріотизму, зокрема серед студентів і молоді [2].

Висновки(Conclusion). Формування національної самосвідомості студентів пройшло через низку важливих історичних етапів, кожен з яких зробив свій унікальний внесок у цей процес. Від епохи Просвітництва до сучасності, студенти завжди були активними учасниками національних рухів, культурного відродження та громадських перетворень. Вплив видатних особистостей, культурних та політичних подій, а також освітніх установ сприяв розвитку національної самосвідомості серед студентів, які стали важливим чинником у формуванні національної ідентичності та майбутнього нації.

Формування національної самосвідомості студентів є складним та багатогранним процесом, що включає історичний, генетичний та сучасний аспекти. В процесі формування національної самосвідомості та самоідентичності у студентів в процесі здобуття вищої освіти важливо забезпечити гармонійний розвиток національної ідентичності, з урахуванням викликів сучас-

ного глобалізованого світу. Освітні установи, родина, медіа та інші соціальні ніші мають співпрацювати для створення умов, що сприятимуть формуванню усвідомлених, відповідальних та національно свідомих громадян.

Поряд з цим різні історичні періоди мали своїх видатних діячів, які впливали на формування національної самосвідомості студентів. Їхні ідеї та діяльність сприяли пробудженню національної свідомості, розвитку національної культури та патріотизму серед молоді. Ці постаті залишили вагомий слід у історії національного відродження та продовжують впливати на формування національної самосвідомості сучасних студентів. Представлені результати проведеного дослідження можуть бути корисними для подальших наукових досліджень у цій галузі та для практичної діяльності у сфері освіти та виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка та Адама Міцкевича як діалог культур. Слово і час. 2006. № 6. С. 7-15.
2. Брижко-Запур Н. Я тут. Ми тут. Ми всі – це Україна: феномен Володимира Зеленського. Академія, 2023. 280 с.
3. Волинка Г.І. Історія філософії в її зв’язку з освітою: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Ред. Г.І. Волинка. К.: Каравела, 2006. 480 с.
4. Гердер Й. Г. Мова і національна індивідуальність. Націоналізм: Антологія. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2000. С. 37-45.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991.
6. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.
7. Доповідь Президента України на урочистих зборах з нагоди Дня незалежності 22 серпня 1992 р. Робітнича газета. 1992. 27 серпня. С. 2.
8. Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів. Львів, 1918.
9. Огородник І.В. Українська філософія в іменах: навч. Посібник. І.В. Огородник, М.Ю. Русин. К.: Либідь, 1997. 328 с.
10. Попов В., Котець Я. Соціально-філософські погляди Василя Стуса. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 41, с. 71-77.
11. Федів Ю.О. Історія української філософії: навчальний посібник. К.: Україна, 2000. 512 с.
12. Халамендик В.Б. Історія розвитку української філософської думки: культурно-освітні аспекти. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. № 38. С.126-138.
13. Юзва Л.Л. Студентська молодь про соціальні революції в Україні початку XXI сторіччя (за результатами аналізу автобіографічних текстів). Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2015. № 1148. С. 140-146.

REFERENCES:

1. Astafiev O. (2006) Tvorchist Tarasa Shevchenka ta Adama Mitskevycha yak dialoh kultur [The work of Taras Shevchenko and Adam Mickiewicz as a dialogue of cultures]. Slovo i chas - Word and time, 6, 7-15 [in Ukrainian].
2. Bryzhko-Zapur N. (2023) Ya tut. My tut. My vsi – tse Ukraina: fenomen Volodymyra Zelenskoho. Akademiia [I'm here We are here. We are all Ukraine: the phenomenon of Volodymyr Zelenskyi. Academy]. 280 [in Ukrainian].
3. Volynka H.I. (2006) Istoriia filosofii v yii zviazku z osvitoiu: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakladiv [The history of philosophy in its connection with education]. Red. H.I. Volynka Kyiv: Karavela. 480 [in Ukrainian].

4. Herder Y. H. (2000) Mova i natsionalna indyvidualnist [Language and national individuality]. Natsionalizm: Antolohiia. Uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp. 37-45 [in Ukrainian].

5. Hrushevskyi M. S. (1991) Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Russia]. V 11 t., 12 kn. Redkol.: P.S. Sokhan (holova) ta in. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

6. Dziuba I.M. Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist [Taras Shevchenko. Life and creativity]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 720 [in Ukrainian].

7. Dopovid Prezydenta Ukrainy na urochystykh zborakh z nahody Dnia nezalezhnosti 22 serpnia 1992 r. [Report of the President of Ukraine at the solemn meeting on the occasion of Independence Day, August 22, 1992]. Robitnycha hazeta. 2 [in Ukrainian].

8. Kostomarov M. (1918) Istoriia Ukrainy v zhyttiepysakh vyznachnykh yii diiachiv [The history of Ukraine in the biographies of its prominent figures]. Lviv [in Ukrainian].

9. Ohorodnyk I.V. (1997) Ukrainska filosofiia v imenakh [Ukrainian philosophy in names] navch. Posibnyk. I.V. Ohorodnyk, M.Iu. Rusyn. Kyiv: Lybid. 328 [in Ukrainian].

10. Popov V., Kotets Ya. (2020) Sotsialno-filosofski pohliady Vasylia Stusa [Social and philosophical views of Vasyl Stus]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii. Vypusk 41,71-77 [in Ukrainian].

11. Fediv Yu.O. (2000) Istoriia ukrainskoi filosofii [History of Ukrainian philosophy]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Ukraina. 512 [in Ukrainian].

12. Khalamendyk V.B. (2009) Istoriia rozvytku ukrainskoi filosofskoi dumky [The history of the development of Ukrainian philosophical thought] kulturno-osvitni aspekty. Humanitarnyi visnyk ZDIA. № 38. 126-138 [in Ukrainian].

13. Yuzva L.L. (2015) Studentska molod pro sotsialni revoliutsii v Ukraini pochatku XXI storichchia [Student youth about social revolutions in Ukraine at the beginning of the 21st century] za rezultatamy analizu avtobiohrafichnykh tekstiv. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serio suspilsia «Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody». № 1148. 140-146 [in Ukrainian].

HISTORICAL-GENETIC ANALYSIS OF IDEAS FORMING NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF STUDENTS

Vasyl KOSTYNIUK

Summary. *The problem of finding one's own authenticity is relevant not only for Ukraine, but also for all nations and countries. Preservation of the integrity of the state and its strengthening, the development of civil relations, and the development of civil society belong to the fundamental interests of our state. That is why the question of the formation of the value sphere of the individual, his national and cultural identity, non-national self-determination is vitally important. The basis of national consciousness is national self-consciousness, i.e. self-evaluation by each member of society as a part of his people, his nation, his ethnicity. Its own state, its own nation, is created and nurtured by its people. That is why the primary task of the process of personality education is the formation of national self-awareness as the basis for the formation of state-building youth. The article examines the main stages and factors affecting the formation of national self-awareness among student youth. The theoretical foundations of national self-awareness, its essence and the main factors of its formation are highlighted. A historical analysis of the process of the development of national consciousness in different periods was carried out: the pre-industrial era, industrialization and modernization, modernity. A genetic analysis of national ideas was carried*

out with an emphasis on the contribution of famous Ukrainian scientists, such as Yaroslav Hrytsak, Myroslav Marynovych, Oleksandr Palii, Oleksandr Zaitsev, Natalia Yakovenko, and Volodymyr Kulyk. The role of educational institutions in the formation of the national consciousness of students is considered. The modern challenges of globalization and the prospects for the development of national self-awareness in the conditions of an open society are revealed and analyzed.

Keywords: *national self-consciousness, students, historical-genetic analysis, educational institutions, Yaroslav Hrytsak, Myroslav Marynovych, Oleksandr Palii, Oleksandr Zaitsev, Nataliia Yakovenko, Volodymyr Kulyk.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.41-52
УДК: 37.018.43:631.4:55

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ҐРУНТОЗНАВСТВО З ОСНОВАМИ ГЕОЛОГІЇ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ АГРОНОМІЧНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Лариса КУЧЕР, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Ростислав БОГДАНОВИЧ, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Людмила КАВА,кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Олена ВОЙЦЕХІВСЬКА кандидат біологічних наук, доцент
Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка
Сергій ПОЛТОРЕЦЬКИЙ, доктор сільськогосподарських наук, професор
Олександр ЗАМОРСЬКИЙ, доктор сільськогосподарських наук, професор
Уманський національний університет садівництва
Василь ВАХНЯК, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Подільський державний університет
https://orcid.org/0000-0002-7211-693X
lora_kucher@ukr.net

Анотація. *У статті розглядаються питання організації вивчення дисципліни «Ґрунтознавство з основами геології» для студентів першого курсу навчання ОС Бакалавр спеціальності 203 - садівництво, плодоовочівництво та виноградарство в системі дистанційного та змішаного навчання. Метою дистанційного навчання є надання можливості здобути знання всім бажаючим, тим, у кого є прагнення одержати професію чи підвищити професійну кваліфікацію. Зміна напряму освітнього процесу та основних підходів до методики викладання в Україні обумовлена впливом соціально-політичних факторів, які включають уведення воєнного стану в країні, стрімке поширення коронавірусної інфекції та відповідні обмеження які викликані цими подіями. Специфіка викладання усіх вузько направлених дисциплін, у тому числі і «Ґрунтознавство з основами геології», вимагає спеціальної термінології, лексику за її функціонуванням. Актуальність цієї теми має місце у сучасному освітньому середовищі, тому що якісне викладання дисциплін не можливе без використання засобів і можливостей, які надають середовище Інтернету і комп'ютерні технології. Викладено переваги і недоліки дистанційного навчання для викладачів і студентів в умовах запровадження e-learn технології. Представлені матеріали із наповнення лекційної, лабораторної, самостійної частин курсу «Ґрунтознавство з основами геології». Наведені теми лекційної частини курсу та теми лабораторних робіт. Обговорюються питання специфіки освоєння лабораторного практикуму курсу за змішаної форми навчання, тому що здобувач не завжди може мати можливість провести лабораторні дослідження знаходячись на дистанційному навчання. Окремі лабораторні роботи потребують безпосередньої участі і викладача і студента. Представлено структуру курсу, особливості роботи з курсом.*

Ключові слова: *e-learn технології, ґрунтознавство, геологія, лекційний матеріал, лабораторні роботи, самостійні роботи, тестові питання, змішана форма навчання.*

Актуальність (Introduction). Зміна парадигми освітнього процесу та основних підходів до методики викладання в Україні обумовлена рядом соціально-політичних факторів, які включають уведення воєнного стану в країні, стрімке поширення коронавірусної інфекції та відповідні обмеження які викликані цими подіями (Писарська і ін., 2022). Розвиток сучасної освіти потребує постійного удосконалення і не можливий без упровадження у навчальний

©Кучер Л., Богданович Р., Кава Л., Войцехівська О., Полторецький С., Заморський О., Вахняк В.

процес комп'ютерних інформаційних технологій. На сьогодні такі технології є невід'ємною частиною сучасного світу, які значно визначають подальший економічний та суспільний розвиток людства. Актуальність цієї теми має місце у сучасному освітньому середовищі, тому що якісне викладання дисциплін не можливе без використання засобів і можливостей, які надають середовище Інтернету і комп'ютерні технології

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Задля форсування процесу дистанційного навчання, апробації засобів навчально-методичного забезпечення, підвищення кваліфікації викладачів, координації діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) із інтеграції і розвитку дистанційної освіти було створено систему навчально-методичних центрів, серед яких Інститут дистанційних технологій навчання (Київ), Український центр дистанційної освіти (Київ) та інші (Kayode, 2014). Поруч з тим, актуальним лишається питання специфіки викладання вузько направлених дисциплін, таких як «Ґрунтознавство з основами геології», що вимагає спеціальної термінології, лексику за її функціонуванням. Кожного року ЗВО намагаються розширити спектр освітніх послуг, які надаються навчальним закладом у дистанційному форматі. Проте брак технічного, фінансового, кадрового забезпечення значно гальмує систему розвитку дистанційної освіти на загальнодержавному і локальному рівнях (Lars de Vreugd & Renée Jansen, 2023). Тому саме викладачі повинні проявляти креативність, імпровізувати, організовувати проведення занять не менш цікаво, ніж в очному форматі.

Комп'ютерні технології надають змогу викладачеві ЗВО значно цікавіше подати лекційний матеріал, пришвидшити перевірку знань студентів та підвищити їхню цікавість до навчання. Викладач має можливість активно спілкуватися з колегами, студентами та батьками, отримувати найостаннішу інформацію (Lars de Vreugd & Renée Jansen, 2023).

Варто зазначити, що впровадження дистанційних технологій у вивчення студентами дисциплін в умовах сьогодення стало для викладачів кафедри ґрунтознавства та охорони ґрунтів ім. проф. М.К. Шикули НУБіП України особливо актуальним. Це спонукає інформатизації освітнього процесу, удосконаленню і переорієнтації традиційних методів та форм навчання (Морзе і ін., 2016).

Застосування інноваційних технологій в освіті забезпечує особистісний і професійний розвиток здобувача, професійну та соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці, адаптаційну гнучкість (Damjan Fujs & al., 2022). Професія викладача ЗВО вимагає особливої чутливості до постійно оновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності адекватного сприйняття потреб суспільства та відповідної корекції навчально-виховної діяльності (Княжева, 2023). Інформатизація є надзвичайно важливим напрямом модернізації освіти, адже саме інформаційні технології, забезпечують учням і студентам вільний доступ до різноманітної інформації, набуття навичок вирішення різноманітних проблем на основі їх всебічного дослідження і аналізу, здобуття певних знань в різноманітних галузях (Azhazha, 2019).

Дослідження та досвід засвідчують, що дистанційне навчання студентів є психологічно комфортною формою навчання, особливо під час обстрілів, коли засвоюваність інформації аудиторного викладання досить низьке у зв'язку зі страхом який мають усі учасники процесу (Дяченко, 2022).

У НУБіП перевага надається методам навчання, які спрямовані на формування у студентів варіативності, самостійності, креативності, критичності мислення. Найпотужнішим джерелом пізнавальної активності студентів, розвитку їхніх творчих здібностей, інтере-

сів, умінь і навичок та інших інтелектуальних чинників сьогодні є нові інноваційні технології. Інноваційні технології в освіті - це насамперед інформаційні й комунікаційні технології, нерозривно пов'язані із застосуванням комп'ютеризованого навчання.

Сучасна система освіти досить широко застосовує нові технології навчання, які безумовно, потенційно збільшують можливості навчального процесу. Під такими інформаційними технологіями навчання розуміють мету, зміст, організацію, прийоми оптимізації навчального процесу (Стрілець, 2023). Це стає особливо актуально в даний час, коли вся система вищої освіти тимчасово працює в дистанційному чи змішаному режимі. Дистанційне навчання - є продуктом сучасних інтернет-технологій, що вміщує всі компоненти характерні для навчального процесу (Афанасьєва & Лалазарова, 2021). Таке навчання активно застосовувалося у ЗВО в системі заочного навчання, тоді як для студентів очної форми навчання - це доповнення до традиційних методів навчання.

Під час воєнного стану та періоду пандемії, це єдиний спосіб продовження освіти для багатьох студентів, яке має свої переваги і недоліки. Чисельність переваг над ймовірними недоліками, безперечно, домінує, але не можемо не вказати ймовірні труднощі, з якими мають справу студенти ЗВО, що навчаються онлайн та викладачі. У викладачів – це відсутність реального контакту із здобувачами освіти, що ускладнює перевірку авторства зданої роботи, відповідно остаточний контроль дійсного рівня знань може відбуватися на очній сесії. Освіта без фактичної взаємодії між викладачами та студентами пригнічує в останніх здатність правильно аргументувати і відстоювати свою позицію, вступати в активну дискусію. Таким чином, за таких умов особливу роль відіграє мотиваційний компонент та самодисципліна (Victoria Rolfe & el. 2021) .

Доцільно виділити переваги цього процесу:

– наочне подання навчального матеріалу із застосуванням мультимедійних технологій, а також комбінації різних форм надання інформації студентам (зокрема у вигляді тексту, анімації, графіки, аудіо, відео тощо);

- швидкість і оперативність оновлення навчальних матеріалів;

–підвищення самостійності студентів у засвоєнні знань, умінь, навичок мислення;

–цілодобовий доступ до матеріалів у контексті вивчення навчальної дисципліни;

– автоматизований контроль за здобутими знаннями;

–конфіденційне оцінювання навчальних досягнень студентів;

– можливість здобуття знань у зручному місці;

–врахування індивідуальних освітніх можливостей та потреб студентів у навчальному процесі;

– різноманітність вправ для розвитку та підвищення рівня креативності, уваги, пам'яті студентів.

Викладання дисципліни «Ґрунтознавство з основами геології» на перших курсах агрономічних спеціальностей, навіть в звичайних умовах, має свою специфіку - воно базується на попередніх знаннях з хімії, географії, біології засвоєних у школі. Для дистанційного вивчення дисциплін в більшості вузів використовують віртуальне навчальне середовище Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment - модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище). Воно надає можливість створювати відповідні сайти для онлайн навчання (Дяченко, 2022).

Метою (Purpose) досліджень є аналіз найбільш оптимальних методів та способів проведення дистанційних занять по ґрунтознавству з основами геології із студентами ЗВО.

Результати дослідження та їх обговорення (Results and

Discussion). Курс «Ґрунтознавство з основами геології» включений в навчальний план підготовки бакалаврів спеціальності 203 – садівництво, плодоовочівництво та виноградарство на агробіологічному факультеті НУБіП України. Він викладається викладачами кафедри ґрунтознавства та охорони ґрунтів ім. проф. М.К. Шикули на першому курсі, другого семестра. Фактично, це перший курс, що входить у фахову підготовку студентів – садівників який знайомить їх із ґрунтом як середовищем для виробництва рослинницької садівничої продукції. Дистанційний курс розроблений на основі навчально методичного комплексу дисципліни. Об'єм курса складає 5 кредитів, що відповідає 150 академічним годинам. Структура курса побудована у відповідності з вимогами до розробки дистанційних курсів (Stefanovic, 2013).

Розробка курсу на платформі e-learn починається із визначення цілей навчання для студентів. Наприклад, студенти агрономічних спеціальностей повинні розуміти природу первинних і вторинних мінералів, процеси що впливають на утворення вторинних мінералів і їх роль в ґрунтово-вбирному комплексі, фізичні властивості основних мінералів які складають земну кору, залежність мінерального складу ґрунтів із родючістю, знати породи магматичного, осадового і метаморфічного походження, уміти їх розрізняти і оцінювати їхню роль у ґрунтоутворенні. Окремо розглядаються генетичні типи грунтотвірних порід і вивчаються ґрунти, що можуть утворюватися на них. Також студенти вивчають органічну речовину ґрунту, агрофізичні, водні, фізичні властивості ґрунтів, їх географічне розміщення на території України, профілі та морфологічні ознаки.

Особливістю курса як і більшості курсів ґрунтознавчих дисциплін є засвоєння теоретичної частини поруч з обов'язковим виконанням лабораторного практикуму. Змістова програма курсу складена таким чином, що теоретична та практична частини логічно взаємопов'язані та доповнюють один одного (див. табл. 1, 2).

1. Теми лекцій курсу «Ґрунтознавство з основами геології» (45 год.)

Змістовий модуль 1. Основи геології	
1.	Значення геологічних знань для ґрунтознавства.
2.	Геологічні процеси, їх геологічна та ґрунтотворна діяльність
3.	Поняття про гірські породи. Структура і текстура гірських порід
4.	Генетичні типи ґрунтотворних порід
Змістовний модуль 2. Загальне ґрунтознавство	
5.	Предмет, завдання ґрунтознавства та значення
6.	Фактори ґрунтоутворення і грунтотвірні процеси
7.	Мінеральна частина ґрунту її склад та значення
9.	Органічна частина ґрунту, її склад, властивості та значення
10.	Реакція середовища в ґрунтах
11.	Ґрунтовий вбирний комплекс. Вбирна здатність ґрунтів.
12.	Агрофізична характеристика та структура ґрунтів
13.	Вода та водні властивості ґрунтів
14.	Повітряні та теплові властивості ґрунтів.
15.	Родючість ґрунту
16.	Закономірності географічного поширення ґрунтів.
17.	Ґрунти Полісся
18.	Грунти Лісостепу
19.	Ґрунти Степу

Теми лабораторних занять курсу

«Ґрунтознавство з основами геології» (60 год)

Змістовий модуль 1. Основи геології	
	Морфологічні ознаки та фізичні властивості мінералів
	Класифікація мінералів. Характеристика самородних елементів, галоїдів, окислів, солей кисневих кислот, вивчення їх по колекції мінералів
	Характеристика мінералів класу силікатів, вивчення їх по колекції
	Вивчення визначення основних представників магматичних порід
	Вивчення і визначення основних представників осадових порід
	Вивчення і визначення основних представників метаморфічних порід
	Вивчення типів ґрунтотворних порід, умови утворення
	Геологічні процеси, їх геологічна та ґрунтотворна діяльність
	Генетичні типи ґрунтотворних порід
	Просторове розміщення ґрунтотворних порід України
Змістовний модуль 2. Загальне ґрунтознавство	
	Визначення гігроскопічної вологи ґрунту
	Визначення гранулометричного складу польовим методом
	Визначення гранулометричного складу ґрунту піпеточним методом з пірофосфатом натрію
	Визначення гумусу в ґрунті за методом І.В. Тюріна
	Визначення активної кислотності
	Визначення потенційної кислотності
	Визначення суми увібраних основ
	Визначення ступеня насиченості основами
	Визначення гідролітичної кислотності
	Розрахунок дози вапна
	Визначення вмісту легкорозчинних солей в ґрунті
	Солонцюватість ґрунту. Розрахунок норми гіпсу
	Морфологічні ознаки профілю ґрунту. Ґрунти зони Полісся
	Ґрунти зони Лісостепу.
	Ґрунти зони Степу, Карпат і Криму.
	Фактори ґрунтоутворення і грунтотвірні процеси
	Розрахунок балансу гумусу
	Болотні ґрунти
	Бонітування ґрунтів

Обов'язковим компонентом підготовки бакалавра-садівника, агронома, окрім засвоєння певних знань та набуття компетенцій, є також освоєння цілого ряду навичок, що набуваються на лабораторних практикумах для здобуття кваліфікації «садівництва, плодоовочівництва та виноградарства».

Інформація по роботі з курсом представлена у вигляді сторінки (Методичні рекомендації по роботі з курсом) (рис.1). Важливим ресурсом є Термінологічний словник який допомагає освоїти нову термінологію. Усі терміни в тексті лекційного чи лабораторного матеріалів які занесені в словник будуть гіперактивні.

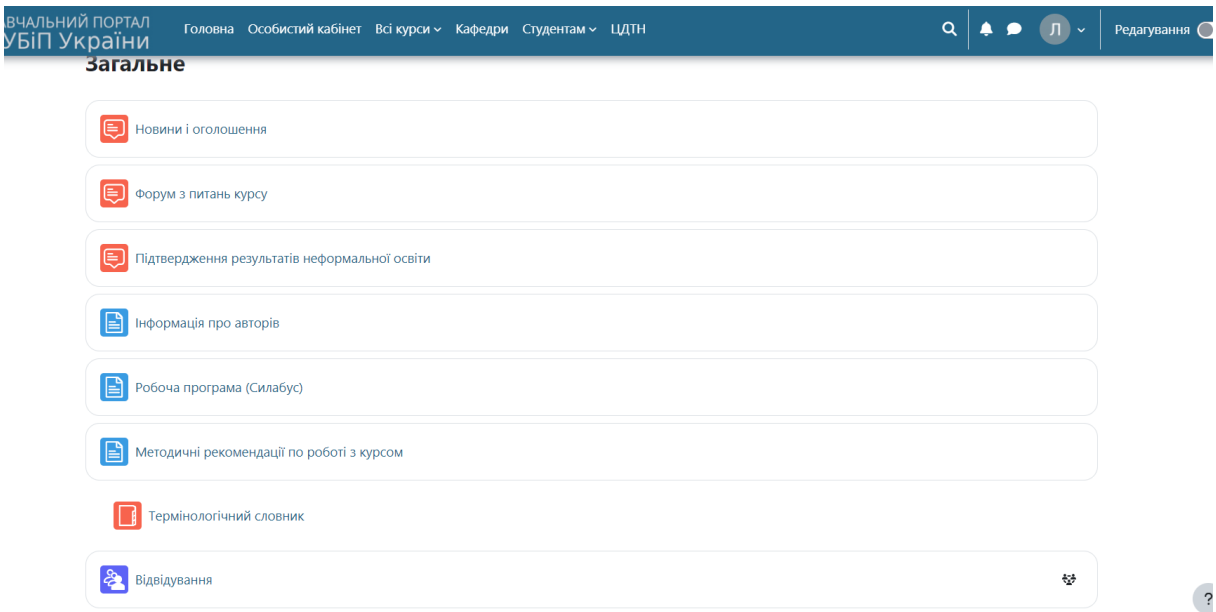

Рис.1. Викладення загальної частини курсу «Ґрунтознавство з основами геології»

У процесі засвоєння курсу студент може виконувати різні види діяльності (Stefanovic, 2013): 1. знайомство з теоретичним матеріалом яке представлено на курсі у вигляді різних мультимедійних ресурсів: веб-сторінки з текстами лекцій, презентації лекцій у вигляді вкладеного файлу в Power Point чи PDF формату (рис.2), презентації лекцій у вигляді флеш-файлу, відео-файлу, звернення до словника; 2. практична діяльність: виконання тестових, практичних завдань; відповідь на питання в тексті; участь в дискусіях (форуми).

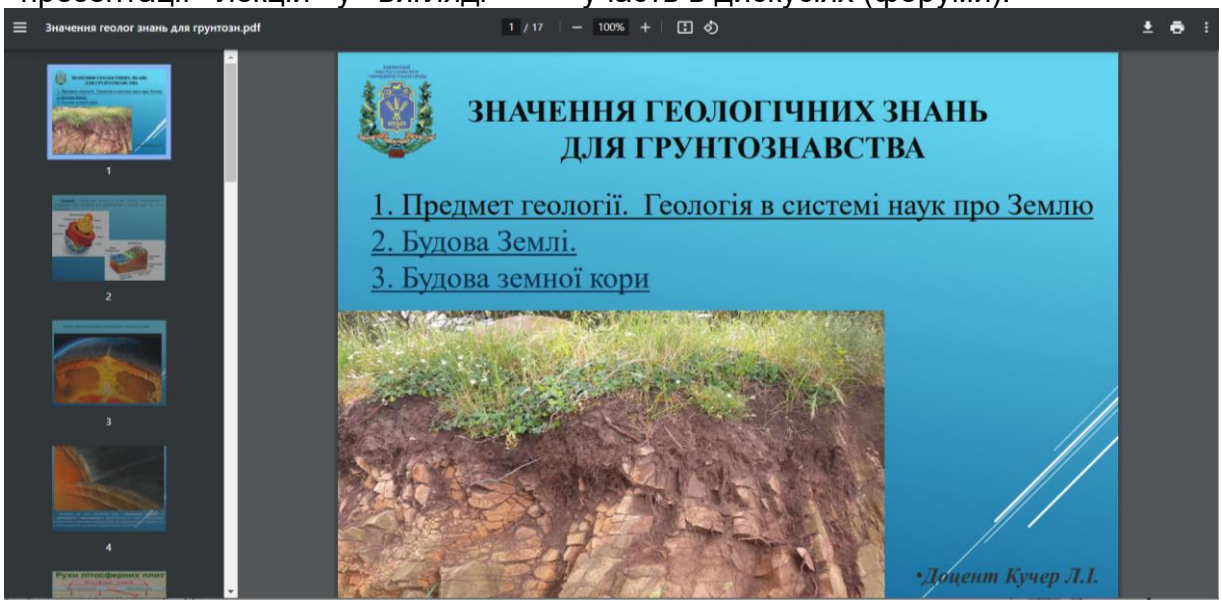

Рис. 2. Розміщення презентації в лекції Pdf- форматі на базі e-learn

Спочатку студент знайомиться з теоретичним матеріалом у віртуальній аудиторії, так і додатково у вигляді різних ресурсів. Конференції Zoom передбачають функцію запису заняття із можливістю повторного перегляду. Паралельно із конференцією за присутності студента на ній, для оперативного обміну відомостями надана можливість обміну повідомленнями приватно, чи із доступом для перегляду кожним учасником. Після знайомства з теоретичним матеріалом студент має виконати лабо-

раторні і практичні завдання. Лабораторні роботи по дисципліні включають теоретичну і практичну частину, що містить елемент досліджень. Студенти вивчають: мінерали та гірські породи, їх походження, фізичні властивості, здатність до вивітрювання, їх наявність в певній фракції ґрунту у вигляді елементарних ґрунтових часточок на роль у родючості ґрунту та обмінних процесах. Також аналізують основні показники родючості ґрунтів та вчяться підбирати методи досліджень ґрунтів залежно від типу. На кожну роботу надається завдання, згідно з яким вона виконується. Лабораторну роботу студент, як правило, виконує в аудиторії і результати записує в робочий зошит. Закінчується робота, наприклад, інтерпретацією результатів дослідження за таблицями забезпечення ґрунтів певними показниками, на основі яких необхідно зробити висновки. Студенти фотографують роботу, зберігають у Pdf. форматі і завантажують у «Завдання» (рис. 3).

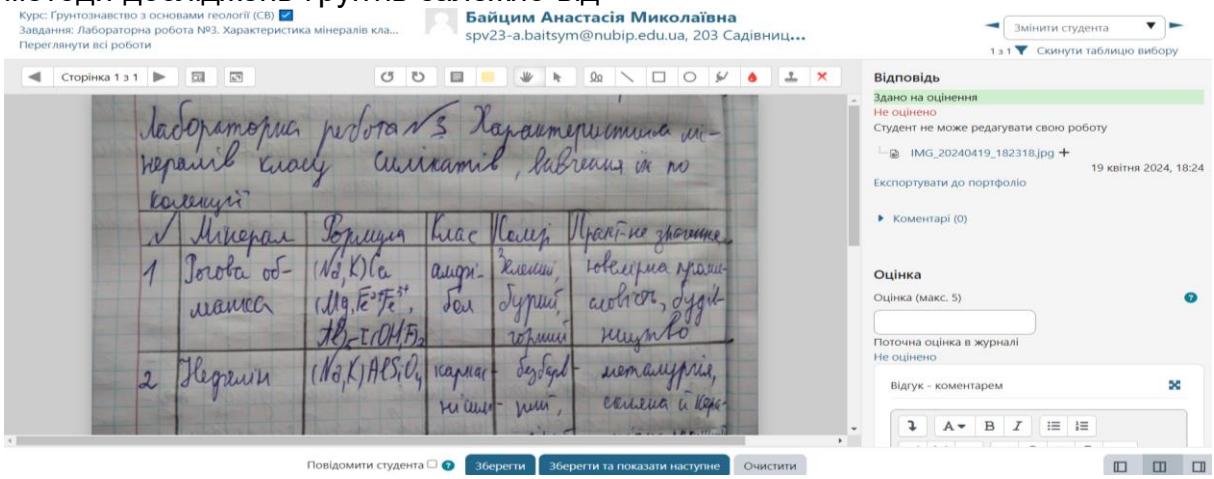

Рис. 3. Виконання та оцінювання лабораторної роботи

Викладач перевіряє та оцінює роботу, за необхідності пише коментар. Завдання в першому модулі спрямовані на те, щоб студент міг навчитися будь-якої діяльності. У курсі передбачені завдання різних типів: одні вчать працювати з літературними джерелами, аналізувати літературні дані. Інші завдання вчать аналізувати склад і властивості різних типів ґрунтів залежно від умов їх використання, користуватися довідковою літературою. Таким чином, на заняттях забезпечується безперервний зв'язок викладача із студентами, навіть за читання лекції у вигляді конференції спілкування відбувається у чаті. У випадках, коли студенти не мають можливості приєднатися до конференції, вони самостійно можуть проглянути лекцію в курсі і задати питання в чаті. Проведення спілкування вимагає поглибленого вивчення матеріалу. Студент повинен спочатку прочитати спеціальну літературу, яка вказана в курсі на сторонці «Силабус» підготуватися згідно з планом, проаналізувати отриману інформацію, знайти переваги і недоліки.

Діяльність - самостійна робота, формує у студентів необхідний об’єм і рівень знань, вміння орієнтуватися в потоці наукової інформації. Самостійна робота студентів - вид діяльності, за якого в умовах систематичного зменшення прямого контакту з викладачем студентами виконуються навчальні завдання (Yue Ma & Xueyuan Qin, 2021). До видів самостійної роботи у ВНЗ відноситься робота з навчальними посібниками, довідниками, методичними вказівками для самостійної роботи, підготовка рефератів, доповідей, робота з інтернетом. Методичні вказівки до самостійної роботи розробляються викладачами по кожній дисципліні, де наведені основні питання, які необхідно розглянути при вивченні даної дисципліни. Методичні вказівки до виконання самостійної роботи прикріплюються в діяльності де

для зручності створюється відповідне гіперпосилання (рис.4).

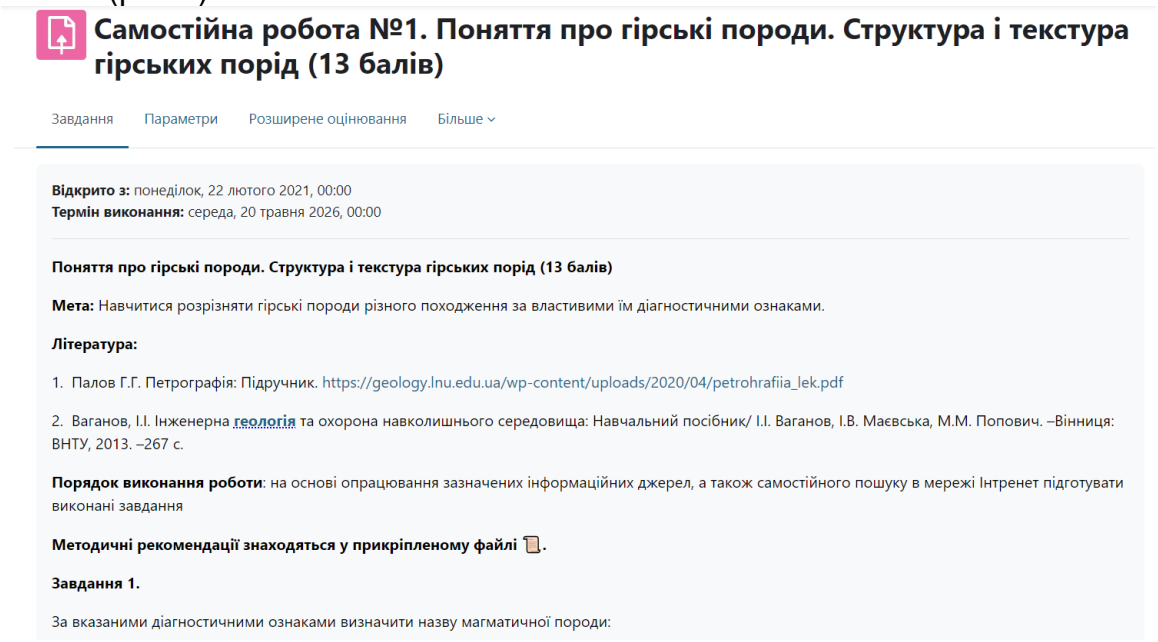

Рис. 4. Викладення самостійної роботи

Специфіка самостійної роботи полягає в тому, що студенти мають самостійно отримувати нові знання. Дисципліна «Ґрунтознавство з основами геології» передбачає 45 годин самостійної роботи студентів із 150 загальних годин. Організація самостійної роботи студентів передбачає надання викладачем лише необхідного теоретичного матеріалу на лекції, що доповнюється самостійною роботою студентів. Слід зазначити, що самостійна робота студентів дає позитивні результати лише тоді, якщо вона є цілеспрямованою, систематичною і планомірною. Така робота як і завдання з лабораторних робіт також оцінюється в курсі. Участь викладача потрібна для закріплення отриманих знань і проведення контролю оцінки виконаних робіт за темами курсу. Основним завданням самостійної роботи студентів є розвиток уміння отримувати знання шляхом особистого пошуку інформації.

Дистанційне навчання може сприяти збільшенню для студентів різних форм навчання кількості видів діяльності, які за традиційного вивчення дисципліни не можна передбачити в зв'язку з обмеженістю аудиторних годин, що дозволяє підвищити якість навчання.

Вивчення модулів закінчується складанням тестів. Кількість питань і їх складність можна регулювати (рис.5).

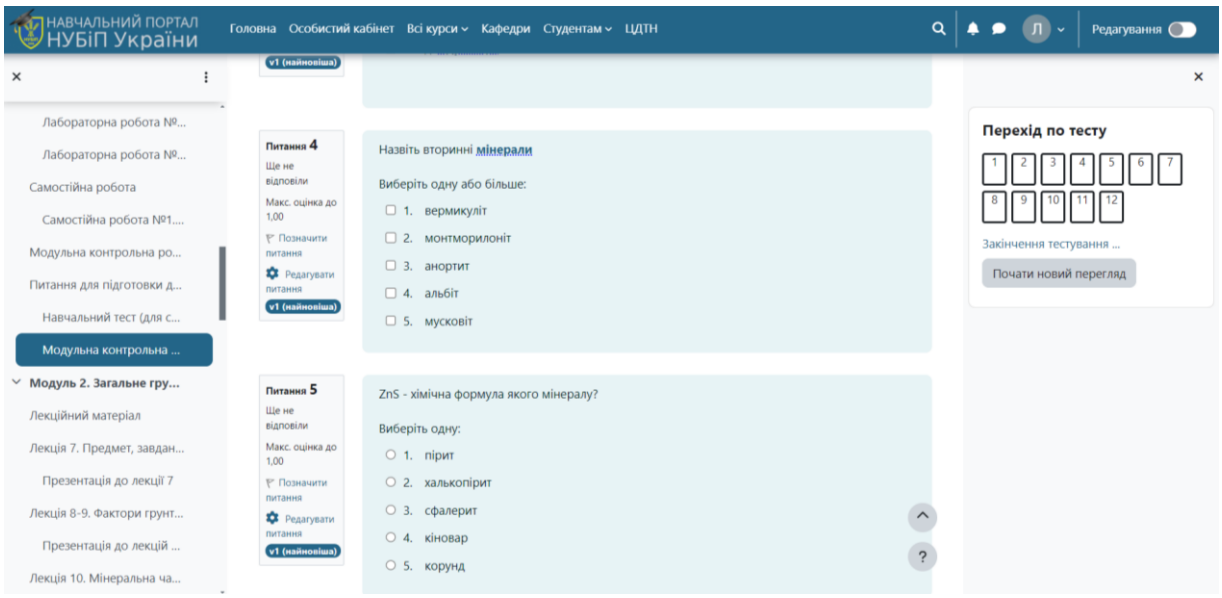

Рис. 5. Викладення питань модульної контрольної роботи №1

Для зручності і комплексного оцінювання знань студентів було додано 2 відкриті питання що оцінюються в 10 балів, де студенти дають змістовну відповідь на поставлені питання і 10 тестових питань різної складності та формату. Усі питання вибираються випадково із наповненого банку питань (близько 10 питань по кожній темі). У кінці курсу розміщений атестаційний тест який проходять студенти із включеними камерами.

Висновки ((Discussion). Отже, дистанційний курс на платформі e-learn може застосовуватися для студентів в якості головного методу навчання так і допоміжного, наприклад лише для тих студентів, які не можуть відвідувати заняття, для поглибленого вивчення матеріалу, для студентів з обмеженими фізичними можливостями чи заочної форми навчання. Залежно від ситуації можна використовувати або усі види діяльності на курсі, або лише ті, що не передбачені традиційними видами навчання, організувати здачу робіт в курсі для економії часу під час аудиторного заняття, чи регулювати час на проведення тестування. Проте кожен навчальний заклад має можливість за власною ініціативою створювати дистанційні курси в тому чи іншому середовищі, проводити у дистанційному форматі певні види занять. Обмін досвідом між фахівцями різних галузей і вузів дозволить покращити якість дистанційної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва О., Лалазарова Н., Гончарова С. Особливості дистанційного викладання технічних дисциплін. Організація та управління. 2021 2. https://doi.org/10.30837/nc.2021.3.29

2. Victoria Rolfe, Rolf Strietholt, Kajsa Yang Hansen, Does inequality in opportunity perpetuate inequality in outcomes? International evidence from four TIMSS cycles, Studies in Educational Evaluation. Volume 71. 2021. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.101086

3. Дяченко А.В. Особливості впровадження дистанційних технологій при викладанні дисципліни «Технології макетування та моделювання» Scientific and pedagogical internship Republic of Poland May 16 June 26. 2022. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/285/7840/16386-1.

4. Стрілець В.В Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти щодо рівнів володіння письмовим перекладом. Продовольча та екологічна безпека в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики для України та світу: мат. Міжн. наук.-практ. конф., секція 4: Якість

освіти та гуманітарна наука в умовах війни та глобальних викликів (м. Київ, 25 трав. 2023 р.). Київ, 2023. 358с.

5. Княжева І. А. Педагогіка: Навчальний посібник для здобувачів освіти першого освітнього рівня (бакалавр) спеціальності 014.021 Середня освіта (Англійська мова та література). Одеса. Університет Ушинського. 2023. 110 с.

6. Azhazha, M. The state electronic support for the process of modernization of higher education of Ukraine. Investytsiyi: Praktyka Ta Dosvid. 2019. 1. 70. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.1.70

7. Морзе Н.В., Глазунова О.Г., Мокрієв М.В. Методика створення електронного навчального курсу (на базі платформи дистанційного навчання Moodle: Навчальний посібник. – К.: 2016. – 240с. URL: https://drive.google.com/file/d/0B2ysJED05tFIengxcnNVWWRYZGc/view?pli=1&resourcekey=0-CXkRhjhhrSGaWyaNEdU7Jg

8. Miladin Stefanovic The objectives, architectures and effects of distance learning laboratories for industrial engineering education, Computers & Education, Volume 69. 2013. Pages 250-262. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.07.011.

9. Писарська Н.В., Немерцова О.Е., Чернявська С.М. Особливості викладання дисципліни «Термінознавство» для студентів закладів вищої освіти в умовах розвитку дистанційного навчання. Інноваційна педагогіка. Теорія і методика навчання. Випуск 48. Т. 2. 2022. https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.2.16

10. Yue Ma, Xueyuan Qin. Measurement invariance of information, communication and technology (ICT) engagement and its relationship with student academic literacy: Evidence from PISA. Studies in Educational Evaluation, Volume 68. 2021. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.100982.

11. Kayode C.V. Ekwunife-Orakwue, Tian-Lih Teng. The impact of transactional distance dialogic interactions on student learning outcomes in online and blended environments, Computers & Education. Volume 78. 2014. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.06.011

12. Damjan Fujs, Simon Vrhovec, Boštjan Žvanut, Damjan Vavpotič, Improving the efficiency of remote conference tool use for distance learning in higher education: A kano based approach. Computers & Education, Volume 181. 2022. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104448.

13. Lars de Vreugd, Renée Jansen, Anouschka van Leeuwen, Marieke van der Schaaf. The role of reference frames in learners' internal feedback generation with a learning analytics dashboard, Studies in Educational Evaluation. Volume 79. 2023. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2023.101303

REFERENCES:

1. Afanasieva O., Lalazarova N., Honcharova S. Osoblyvosti dystantsiinoho vykladannia tekhnichnykh dystsyplin. Orhanizatsiia ta upravlinnia. 2021 2. https://doi.org/10.30837/nc.2021.3.29

2. Victoria Rolfe, Rolf Strietholt, Kajsa Yang Hansen, Does inequality in opportunity perpetuate inequality in outcomes? International evidence from four TIMSS cycles, Studies in Educational Evaluation. Volume 71. 2021. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.101086

3. Diachenko A.V. Osoblyvosti vprovadzhennia dystantsiinykh tekhnolohii pry vykladanni dystsypliny «Tekhnolohii maketuvannia ta modeliuvannia». Scientific and pedagogical internship Republic of Poland. May 16 June 26. 2022. URL:

http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/285/7840/16386-1.

4. Strilets V.V Zahalnoievropeiski rekomendatsii z movnoi osvity shchodo rivniv volodinnia pysmovym perekladom. Prodovolcha ta ekolohichna bezpeka v umovakh viiny ta povoiennoi vidbudovy: vyklyky dlia Ukrainy ta svitu: mat. Mizhn. nauk.-prakt. konf., sektsiia 4: Yakist osvity ta humanitarna nauka v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv. Kyiv. 2023. 358c.

5. Kniazheva I. A. Pedahohika: Navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv osvity pershoho osvitnoho rivnia (bakalavr) spetsialnosti 014.021 Serednia osvita (Anhliiska mova ta literatura). Odesa. Universytet Ushynskoho. 2023. 110 c.

6. Azhazha, M. The state electronic support for the process of modernization of higher education of Ukraine. Investytsiyi: Praktyka Ta Dosvid. 2019. 1. 70. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.1.70

7. Morze N.V., Hlazunova O.H., Mokriiev M.V. Metodyka stvorennia elektronnoho navchalnoho kursu (na bazi platformy dystantsiinoho navchannia Moodle: Navchalnyi posibnyk. – К.: 2016. – 240c. URL: https://drive.google.com/file/d/0B2ysJED05tFIengxcnNVWWRYZGc/view?pli=1&resourcekey=0-CXkRhjhhrSGaWyaNEdU7Jg

8. Miladin Stefanovic The objectives, architectures and effects of distance learning laboratories for industrial engineering education, Computers & Education, Volume 69. 2013. Pages 250-262. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.07.011.

9. Pysarska N.V., Nemertsova O.E., Cherniavska S.M. Osoblyvosti vykladannia dystsypliny «Terminoznavstvo» dlia studentiv zakladiv vyshchoi osvity v umovakh rozvytku dystantsiinoho navchannia. Innovatsiina pedahohika. Teoriia i metodyka navchannia. 48. T. 2. 2022. https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.2.16

10. Yue Ma, Xueyuan Qin. Measurement invariance of information, communication and technology (ICT) engagement and its relationship with student academic literacy: Evidence from PISA. Studies in Educational Evaluation, 68. 2021. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.100982.

11. Kayode C.V. Ekwunife-Orakwue, Tian-Lih Teng. The impact of transactional distance dialogic interactions on student learning outcomes in online and blended environments, Computers & Education. 78. 2014. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.06.011

12. Damjan Fujs, Simon Vrhovec, Boštjan Žvanut, Damjan Vavpotič, Improving the efficiency of remote conference tool use for distance learning in higher education: A kano based approach. Computers & Education, 181. 2022. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104448.

13. Lars de Vreugd, Renée Jansen, Anouschka van Leeuwen, Marieke van der Schaaf. The role of reference frames in learners' internal feedback generation with a learning analytics dashboard, Studies in Educational Evaluation. 79. 2023. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2023.101303

PECULIARITIES OF REMOTE TEACHING OF THE DISCIPLINE "SOIL SCIENCE WITH THE BASICS OF GEOLOGY" FOR STUDENTS OF THE AGRONOMIC SPECIALTY

Larisa KUCHER, Rostislav BOGDANOVYCH, Lyudmila KAVA, Olena WOJTSEKHIVSKA, Serhii POLTORETSKY, Oleksandr ZAMORSKY, Vasyl VAKHNIAK

Abstract. *The article examines the issue of organizing the study of the discipline "Soil science with the basics of geology" for students of the first year of studies of the Bachelor's degree program in the specialty 203 - horticulture, fruit and vegetable growing and viticulture in the system of distance and mixed learning. The purpose of distance learning is to provide an opportunity to acquire knowledge to all those who wish to obtain a profession or improve their professional qualifications. The change in the direction of the educational process and the main approaches to teaching methods in Ukraine is due to the influence of socio-political factors, which include the introduction of martial law in the country, the rapid spread of the coronavirus infection, and the corresponding restrictions caused by these events. The specificity of teaching all narrowly focused disciplines, including "Soil science with the basics of geology", requires special terminology, vocabulary for its functioning. The relevance of this topic takes place in the modern educational environment, because high-quality teaching of disciplines is not possible without using the means and opportunities provided by the Internet and computer technologies. The advantages and disadvantages of distance learning for teachers and students in the context of the introduction of e-learn technology are outlined. Presented materials for filling the lecture, laboratory, independent parts of the course "Soil science with the basics of geology". The topics of the lecture part of the course and the topics of laboratory works are given. The issues of the specifics of mastering the laboratory practicum of the course under a mixed form of education are discussed, because the applicant may not always have the opportunity to conduct laboratory research while on distance learning. Separate laboratory works require the direct participation of both the teacher and the student. The structure of the course, features of working with the course are presented.*

Keywords*: e-learn technologies, soil science, geology, lecture material, laboratory work, independent work, test questions, mixed form of education.*

©Кучер Л., Богданович Р., Кава Л., Войцехівська О., Полторецький С., Заморський О., Вахняк В.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.53-64
УДК 378.1:621.3

ВИМОГИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ ДО ФАХІВЦІВ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Li JUNTAN (Лі ЦЗЮНЬТАН), аспірант, гуманітарно-педагогічний факультет
Національний університет біоресурсів та природокористування України
E-mail: ljt972000@163.com
https://orcid.org/ 0009-0003-6105-2314
011 Education and Educational Sciences
Ірина ДЕМЧЕНКО, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів та природокористування України
E-mail: demchenko.i@nubip.edu.ua
https://orcid.org/0000-0003-4302-7564

Анотація. *У статті з'ясовано сутність, провідні функції та моделі сучасного міжнародного ринку праці, що в контексті його попиту дало змогу розкрити особливу значущість професійної підготовки висококваліфікованих фахівців для електротехнічної галузі. Згідно з аргументованим твердженням про те, що електротехніки працюють у зоні підвищеної відповідальності, вмотивовано необхідність у системі політехнічної освіти змістити акцент зі здобуття відповідної кваліфікації на формування професіоналізму, оскільки це є критично важливим для забезпечення якості і надійності виконання трудових завдань в електротехнічній сфері. З опорою на професіограму електротехніка як комплексного інструменту для всебічного опису вимог до професійних і особистісних якостей фахівця, визначено номенклатуру його міждисциплінарних знань, умінь і навичок, що є основою для успішного виконання завдань у межах специфічного функціонального трудового комплексу з його управлінським, організаційним і технічним складниками. З акцентом на широку семантику категорії «техне» підкреслено особливу значущість технічної вправності сучасного електротехніка, що в умовах соціально-технологічного розвитку та цифровізації набуває трансфесійного контексту. Доведено, що саме через цю обставину попит сучасного міжнародного ринку праці переважно зорієнтований на трансфесійну майстерність техніка-електрика, тобто його вміння виконувати широкий спектр спеціалізованих видів діяльності, що виходять за межі базових професійних функцій. Зважаючи на це, парадигма неперервної освіти фахівців електротехнічної галузі неодмінно має оперувати новітніми вимогами щодо оволодіння ними сукупністю необхідних і достатніх мультидисциплінарних знань, формування гнучкого мислення та здатності до успішного розв'язання комплексних проблем на засадах творчого підходу й готовності до співпраці з іншими людьми та системами штучного інтелекту.*

Ключові слова: *ринок праці, фахівці електротехнічних спеціальностей, професіограма, професіоналізм, трансфесіоналізм, трансфесійна майстерність.*

Актуальність (Introduction). Численні трансформації, що відбуваються в економічній, культурній, технологічній та інших сферах глобалізованого суспільства, зумовлюють нові підходи до розв'язання наявних суперечностей широкого кола проблем підготовки майбутніх фахівців електротехнічної галузі в системах політехнічної освіти країн су-

© Li Juntan, Демченко І.

часного світу. Це коло значно розширюється, якщо до уваги беруться категорії професіоналізму і майстерності, оскільки їх витоки мають глибоке історичне й соціальне коріння, з якого на інтернаціональному підґрунті зросло, розвивається і квітне могутнє «дерево інженерної педагогіки». Свідченням цього є розгалужена система таких міжнародних центрів, як Освітнє товариство інженерів-електриків та інженерів-електронників (IEEE), Європейське товариство з інженерної освіти (SEFI), Американське товариство інженерної освіти (ASEE) та ін., де в руслі стрімких процесів глобалізації ринку праці та його інформаційного і високотехнологічного насичення висуваються особливі вимоги до фахівців електротехнічних спеціальностей. Це зумовлено тим, що разом із невпинним поглибленням професійних знань та постійним підвищенням рівня технічно-виконавської вправності сучасний технік-електрик нині має володіти розширеним спектром професійно важливих якостей.

Розвиток системи світової промисловості, активне впровадження в ній технологічних новацій потребує високого рівня сформованості професійної майстерності фахівців електротехнічних спеціальностей. Передусім, це зумовлено вимогами сучасного ринку праці, що є найбільш складним і динамічним елементом світової економіки в цілому та кожної держави, зокрема. Адже в контексті якісного виконання виробничих завдань і послуг та пошуку технологічних новацій у ньому переплітаються інтереси не лише роботодавців та споживачів різноманітної електротехнічної продукції, але й відображаються всі політичні, соціальні, освітні та культурні процеси. З огляду на це, в умовах сьогодення провідною особливістю цієї категорії фахівців стає дедалі стрімкіше інформаційне і технологічне насичення виробничого процесу, що вимагає від них розширення спектру професійно важливих якостей для забезпечення конкурентоздатності на ринку праці й досягнення успіхів у процесі виконання комплексу складних завдань трудової діяльності. Відтак, традиційні категорії компетентності, професіоналізму і майстерності сучасного електротехніка тісно переплітаються з мінливою номенклатурою його трудових функцій, що неодмінно призводить до зміни як самого простору цієї професії, так і її образу в контексті набуття трансфесійних ознак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Чинна міжнародна нормативна база, що представлена в документах ООН (Організація об’єднаних націй), ЮНЕСКО (Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури**)**, OECD (організація економічного співробітництва та розвитку), FEANI (Федерація європейських інженерних асоціацій), SEFI (Європейське товариство з інженерної освіти), IGIP (Міжнародне товариство з інженерної педагогіки) та інших авторитетних організацій висуває нові вимоги до професіоналізму сучасних фахівців електротехнічних спеціальностей. Це пов’язано зі стрімкими процесами економічної інтеграції більшості країн світу. Звісно, що через це виникає широке проблемне поле, інтерес до якого виявляє чимало авторів наукових публікацій із різних країн світу.

Так, у статті української вченої Н. Рудевіч виокремлено класифікаційні групи професійно важливих якостей інженера-електрика [10]. У праці сінгапурських науковців Ц. Вана, Ю. Чан Фонга та W. A. M. Алвіса розкрито педагогічні засади формування інженерного професіоналізму здобувачів електротехнічної освіти [17]. У публікації китайського дослідника Й. Вана проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку електротехніки та її автоматизації, у зв’язку з

чим актуалізовано підвищені вимоги до професійної підготовки відповідних фахівців [20]. Чимало науковців у своїх дисертаційних роботах (Г. Багрій, О. Білик, В. Давискиба, А. Єфремова, А. Подзьорова І. Стаднійчук та ін.) за методологією компетентнісного та професіографічного підходів обґрунтовують функціональний трудовий комплекс електротехніка та відповідні вимоги до рівня його професіоналізму. Однак у зв'язку численними новаціями в енергетичній галузі світової економіки, зокрема стрімкими процесами цифровізації, будь-яка електротехнічна спеціальність нині набуває трансфесійного статусу, тобто виходить за базові межі професійної діяльності. Згідно з цим, актуальним є оновлення сучасних вимог до фахівця з електротехніки, що неодмінно має репрезентуватися його здатністю до постійного оволодіння майстерністю з функціонально споріднених професій.

Мета (Purpose). Метою статті є виявлення перспектив оновлення професіограми фахівця з електротехніки згідно з вимогами сучасного міжнародного ринку праці.

Результати (Results). У загальному розумінні поняття «ринок праці» означає сукупність інституційно залежних форм і процесів найму працівників, що передбачають домовленість про її умови та заробітну плату. Провідною функцією ринку праці є заявка на робочі місця та забезпечення довготривалого балансу між попитом і пропозицією робочої сили [18, с. 12450].

У процесі свого становлення і розвитку ринок праці виконує ціноутворювальну, соціальну, політичну, освітню, економічну, інформаційну, стимулювальну, регулювальну, посередницьку, відтворювальну й оздоровлювальну функції, що лягають в основу таких його типових моделей, як:

– американська (ліберальна), що діє за принципами децентралізації законодавчого регулювання політики про зайнятість;

– японська (патерналістська), що ґрунтується на принципі пожиттєвого найму працівника);

– шведська (соціал-демократична), що націлена на забезпечення повної зайнятості та попередження безробіття;

– китайська (державно-соціалістична), що, сповідуючи політику стабілізації зайнятості, сегментована державними і сільськогосподарськими підприємствами та реєстрованими домогосподарствами) [4; 5; 12].

Таким чином, у наведених моделях ринку праці політика зайнятості відіграє ключову роль, оскільки формує економічний простір, тобто сферу працевлаштування, у якій з урахуванням якості робочої сили взаємодіють покупці і продавці праці. У контексті електротехнічного фаху роботодавці різних країн світу нині надзвичайно зацікавлені у висококваліфікованих працівниках, які володіють професійною майстерністю, новітніми технологіями й здатні до винахідництва. Саме тому протягом останнього десятиліття, наприклад у Китайській Народній Республіці, завдяки сприянню професійному навчанню вдається успішно реалізовувати урядову політику зайнятості. Відтак, є підстави вважати, що сучасний ринок праці є педагогічною категорією. При цьому варто наголосити що стрімкий розвиток електротехнічної наукової і практико-виробничої галузей та сучасних технологій їх інформатизації і цифровізації стає рушійним чинником економічного зростання більшості країн світу. Це також значно впливає на процес модернізації політехнічної освіти, що відповідно забезпечує підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців електротехнічних спеціальностей.

Енергетика, як слушно стверджує М. Пригодій – це одна з ключових галузей, що визначає життєздатність економіки країни. Адже ефективна робота систем енергопостачання необхідна для життєзабезпечення населення, функціонування виробництва та суспільного розвитку. Одним із важливих завдань галузі є стратегічне планування розвитку енергетичного комплексу, і відповідно – підготовка фахівців для роботи в цій галузі. Підтримка галузі енергетики на необхідному для держави рівні і тим більше її розвиток неможлива без безперервної підготовки висококваліфікованих кадрів [8, с. 25].

Слід зазначити, що фахівці-електротехніки у процесі професійної діяльності перебувають у зоні підвищеної відповідальності. Тому низький рівень їхнього професіоналізму під час виконання виробничих завдань може призвести до загибелі людей і завдати значних збитків суспільству. Практика дійсно засвідчує, що сформованість базових знань і наявність документа про освіту техніка-електрика ще не є запорукою успішного виконання ним складних і відповідальних трудових завдань. Тому, як слушно наголошує Дж. Еветтс, нині важливо зміщувати фокус з визначення поняття «професія» на аналіз категорії «професіоналізм», що є мотиватором і фасилітатором професійного розвитку [14, с. 396]. Тобто дослідниця наголошує на необхідності переходити від інтенції «отримати професію» до нагальної потреби «набути професіоналізму». Це аргументується тим, що в сучасних контекстах праці та зайнятості дедалі більше послуговуються дискурсом професіоналізму, наприклад, як маркетингового гасла у рекламі найму нових працівників та вербального оформлення корпоративної місії й цілей діяльності організації для мотивації працівників. Концепт професіоналізму фігурує і в навчальній літературі з менеджменту. Навіть службові інструкції та посадові вимоги тепер подаються й обґрунтовуються як засіб підвищення професіоналізму на робочому місці [15, с. 159].

Очевидно, що між поняттями «професія» і «професіоналізм» помітна значна різниця. Вона полягає в тому, що професія ґрунтується на стандартизованих знаннях, що набуваються в процесі здобуття освіти, фахової теоретичної і практичної підготовки та життєвого досвіду. На відміну від цього, професіоналізм передбачає активне подолання ризиків, зокрема їх оцінку на основі глибоких експертних знань, що дає змогу усувати невизначеності, прогнозувати небезпеки, шукати можливі шляхи рішення і досягати бажаного результату роботи [14, с. 397]. Саме тому фахівці-електротехніки з високим рівнем професіоналізму нині затребувані на міжнародному ринку праці.

Слід зазначити, що категорія професіоналізму у науковій літературі фігурує здавна і призначена для позначення форми суспільного розподілу праці та диференціації її виконавців на добре підготовлених і зовсім ненавчених. В історичному контексті завдяки поступовому ускладненню різних видів праці виникла необхідність інтеграції і диференціації наявних професій, що призвело до розширення освітньої теорії і практики професійної підготовки фахівців електротехнічних спеціальностей. У зв’язку з цим поняття «професіоналізм» набуло вагомого категоріального статусу в контексті соціальних, економічних та педагогічних процесів професійного становлення і розвитку особистості фахівця з електротехніки.

Звісно, що сам термін «професіоналізм» походить від лексеми «професія». У словнику «Професійна освіти» це поняття позначається як «вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних теоретичних

знань та практичних навичок, набутих у результаті фахової підготовки, досвіду роботи» [9, с. 273]. У цьому визначенні прикметник «спеціальних» вказує на інше поняття – «спеціальність» (із лат. specialis – особливий; від species – род, вид), що має подвійне тлумачення: «галузь виробництва, науки, техніки, мистецтва як сфера чиєї-небудь діяльності, роботи або навчання; фах, професія» [11, с.852].

Таким чином, зміст поняття «спеціальність» дещо вужчий, ніж «професія», оскільки конкретизує перелік робіт у межах певного фаху, тобто того заняття, в якому хтось виявляє підготовленість, майстерність і досвід. При цьому слово «заняття» розуміється достатньо однозначною – це будь-який вид діяльності людини, націленої на отримання заробітку або доходу.

У наукових джерелах термін «професіоналізм» має неоднозначне трактування. Так, у соціологічній та економічній літературі його часто ототожнюють із поняттями «професійно-кваліфікаційна характеристика», «рівень кваліфікації», «компетенція» та «компетентність». У психолого-педагогічних працях вона поєднується з певними складниками професіографії, утворюючи відповідні словосполучення, наприклад, «професіоналізм особистості», «професіоналізм діяльності», «професійна майстерність (за фахом)».

За визначенням Н. Підбуцької, «професіоналізм особистості майбутнього інженера – це інтегрована характеристика суб'єкта діяльності, яка вміщує не лише професійну компетентність, а й відображає високий рівень професійно значимих якостей, професійну ідентичність, акмеологічні складові, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, які забезпечують прогресивний розвиток фахівця» [6, с. 514].

Отже, поняття «професіоналізм» позначає особливу властивість електротехніка систематично, ефективно і надійно виконувати складні виробничі завдання в різних умовах. Таку надзвичайно важливу якість він може здобути у процесі спеціальної підготовки і тривалого досвіду роботи. У цьому концепті також відображається така міра оволодіння кваліфікованим фахівцем психологічною структурою професійної діяльності, що відповідає чинним у суспільстві стандартам та об'єктивним вимогам до електротехнічного фаху, що пов'язаний із проєктуванням, виготовленням й обслуговуванням потужних агрегатів вироблення електроенергії, електромереж та електроспоживачів.

Щоб з'ясувати сукупність вимог сучасного міжнародного ринку праці до фахівця-електротехніка, необхідно проаналізувати його професіограму (із лат. Professio – спеціальність, Gramma – запис), тобто «науково обґрунтовану систему норм і вимог професії до конкретних видів діяльності, а також до індивідуальних особистісних властивостей фахівця, що дає змогу ефективно виконувати завдання професії, яка в той же час створює умови, необхідні для розвитку особистості самого фахівця» [1, с. 173].

За твердженням Л. Бірюк, професіограма складається з таких розділів:

1) соціально-економічна характеристика професії (галузь економіки, потреба в кадрах, географія професії, тип організації чи підприємства тощо);

2) виробнича характеристика професії (мета, предмет, умови праці й організація праці, необхідні професійні знання, навички та вміння);

3) санітарно-гігієнічна характеристика професії;

4) вимоги професії до індивідуально-психологічних особливостей спеціаліста (нейродинаміка, біоритміка, психомоторика, сенсорно-перцептивна

сфера, пам'ять, увага, мислення, інтелект, емоційно-вольова сфера, риси характеру, професійно важливі якості особистості);

5) підготовка кадрів (тип навчального закладу, термін навчання, необхідні знання із загальноосвітніх предметів, перспектива професійного зростання) [3, с. 13].

Згідно з окресленими складниками професіограми, будь-яку професію можна всебічно описати за допомогою багатьох ознак, що поєднуються в технологічні (предмет і мета праці, трудові операції та робоче місце) економічні (галузі використання професії, попит на ринку праці та її оплата), педагогічні (вимоги до змісту освіти за її ступенями, мережа освітніх закладів, номенклатура знань, умінь і навичок), медичні (вимоги до стану здоров'я та відповідні протипоказання, несприятливі умови праці) та психологічні (особливості рис характеру та органів чуття) категорії.

На сучасному міжнародному ринку праці послуговуються широкою номенклатурою професій, що пов'язані з електротехнікою. Тому відповідні фахівці виконують свої трудові функції на промислових, виробничих, транспортних і будівельних підприємствах, електроенергетичних об'єктах, станціях обслуговування й ремонту електротехнічного обладнання, побутових приладів і машин, у житлово-комунальних службах, сервісних центрах зв'язку тощо. Зважаючи на це, професія «електротехнік» передбачає володіння фахівцем знаннями з математики, фізики, електроніки, автоматики, телемеханіки, мікропроцесорної техніки, програмування тощо.

Розв'язання конкретних проблем та успішне виконання завдань професійної діяльності відбувається у межах специфічного функціонального трудового комплексу електротехніка, у якому О. Білик виокремлює управлінський (керівництво структурним підрозділом), організаційний (організація ремонтних робіт) та технічний (конструювання, діагностика, випробування, налагоджування та контроль якості приладів) компоненти [2, с. 9].

У контексті професійної майстерності електротехніка технічний складник його функціонального трудового комплексу, безумовно, є найважливішим, оскільки він прирівнюється до категорії «техне» як уміння і віртуозності в царині певного ремесла, мистецтва і науки. Зважаючи на однозначний еквівалент розуміння «техне» як специфічного ремесла, це поняття завжди має конкретизований зміст залежно від контексту діяльності, об'єктом якої, на переконання Б. Флівб'єрга, є застосування технічних знань і навичок відповідно до прагматичної інструментальної раціональності [16, с. 56]. Це твердження безпосередньо стосується будь-якого електротехнічного фаху, що, етимологічно містить слово «технік».

В умовах соціально-технологічного розвитку економіки та цифровізації всіх сфер життєдіяльності людства технічні знання і навички значно розширюються в континуумі робототехніки і штучного інтелекту, мереживних і віртуальних технологій. Саме тому будь-яка електротехнічна спеціальність нині набуває трансфесійного статусу, тобто виходить за базові межі професійної діяльності. При цьому якісно нова кваліфікаційна характеристика фахівця передбачає його здатність оволодівати майстерністю з функціонально споріднених професій, що мають спільні об'єкти праці.

За твердженням О. Яцини, трансфесіоналізм характеризується здатністю фахівця до виконання широкого спектру спеціалізованих видів діяльності [13, с. 49]. Для цього, як переконливо доводять О. Попадич та Б. Попадич, на особистісному рівні у нього мають бути

сформовані мультипрофесійні ціннісні орієнтації, соціально-професійна адаптивність, самоактуалізація, самоорганізація, самоефективність, гнучкість інтелекту, здатність швидко ухвалювати рішення в умовах мінливого довкілля та висока мотивація професійної діяльності. У функціональному контексті науковці основними характеристиками транспрофесіонала позиціонують: міждисциплінарні знання; професійну мобільність; уміння здобувати необхідну інформацію і міждисциплінарні знання та формувати додаткові компетенції; системність мислення, здатність до трансдисциплінарного синтезу знань та комплексного вирішення проблем; практико-орієнтованість як здатність у процесі аналізу та вирішення проблеми залучати необхідних практичних фахівців та налагоджувати необхідні комунікації; здатність до роботи в поліпрофесійних проєктних командах, до налагодження комунікацій та управління ними [7, с. 97].

Таким чином, попит сучасного міжнародного ринку праці вже не стільки пов'язаний із конкурентоспроможними фахівцями-електротехніками, скільки з їхньою трансфесійною майстерністю, тобто великою вправністю при виконанні розширеного спектру професійних функцій, що передбачає володіння мультидисциплінарними знаннями та особливою гнучкістю мислення в процесі розв'язання комплексних проблем. Як слушно наголошує К. Швабе, це вимагає творчого підходу й готовності до співпраці з іншими людьми та із системами штучного інтелекту [19].

Безумовно, що сучасна електротехнічна промисловість динамічно розвивається разом іншими численними технологічними досягненнями в різних виробничих галузях. Тому в ногу з часом фахово майстерний електротехнік має володіти не лише базовими професійними знаннями й уміннями, але і здатністю швидко адаптуватися до актуальних інновацій. При цьому спроможність поєднувати свої практичні навички з готовністю ефективно розв'язувати наявні проблеми – це вже нова його професійна роль.

Так, технічна майстерність є наріжним каменем сучасного електротехніка, оскільки передбачає глибоке розуміння електричних систем, знання національних електротехнічних правил, уміння читати креслення електросхем та здатність усувати складні несправності. Відповідно до стрімкого розвитку сучасних передових технологій, він має бути в курсі останніх інновацій в галузі електротехніки та систем відновлюваної енергії.

Щоб ефективно діагностувати й усувати неполадки і збої електрики, електротехнік має володіти здатністю до розв'язання проблем, що охоплює його аналітичне мислення щодо принципів роботи електросистем та причин виникнення можливих несправностей. Уміння критично мислити й застосовувати логічні розумові висновки призводить до швидких ремонтних операцій, результативність виконання яких мінімізує час простою та забезпечує надійність електрообладнання.

Щоб убезпечити себе, своїх колег і клієнтів сучасний фахівець-електротехнік має неухильно дотримуватися чинних протоколів і правил техніки безпеки, володіти глибокими знаннями відповідних стандартів, уміннями оцінювати ризики та здатністю вживати ефективних заходів безпеки.

У контексті професійної комунікації електротехнік виконує функції спілкування в процесі обслуговування клієнтів, взаємодії з підрядчиками та співпраці з колегами. Здатність чітко і зрозуміло пояснювати різні електротехнічні концепції, дослуховуватися до проблем

клієнтів і надавати їм лаконічну інформацію забезпечує взаємодовіру. Толерантні комунікативні взаємини полегшують співробітництво з іншими фахівцями та сприяють створенню гармонійного робочого середовища.

Техніко-виконавська майстерність електрика передбачає неабияку зорово-моторну координацію та спритність рук. Адже він має точно маніпулювати інструментами та обладнанням, що часто відбувається в обмеженому просторі або на значній висоті. Тому фізична підготовка й здатність протягом тривалого часу зберігати відповідну концентрацію теж надзвичайно важливі, оскільки робота може бути надто втомною і вимагати напруження уваги щоб уникнути помилок та нещасних випадків.

Таким чином, сучасна електротехнічна промисловість стрімко розвивається, вимагаючи від відповідних фахівців не лише базових професійних знань, але й здатності адаптуватися до актуальних інновацій. Фахова майстерність, що позначається глибоким розумінням електричних систем, міцними знаннями правил і стандартів, а також уміннями усувати складні несправності, є наріжним каменем професії електротехніка. Дотримання правил техніки безпеки, ефективна професійна комунікація та техніко-виконавська вправність забезпечують надійність роботи. Умови сучасного технологічного прогресу вимагають від електротехніків нових професійних ролей, що поєднують практичні навички з готовністю ефективно вирішувати проблеми.

Висновки і перспективи (Discussion). Являючи собою сукупність інституційно залежних форм і процесів найму працівників для забезпечення балансу між попитом і пропозицією робочої сили, сучасний міжнародний ринок праці в різних його національних моделях серед багатьох соціально-економічних функцій диктує вимоги до рівня професіоналізму фахівців електротехнічних спеціальностей. Це актуалізує особливе значення підвищення якості політехнічної освіти, в системі якої професійна підготовка майбутніх електротехніків набуває розширеного контексту, що пов’язано зі стрімкими процесами впровадження інформаційних, цифрових, роботизованих, штучно-інтелектуальних та інших передових технології в різні галузі суспільного виробництва і культури, де послуговуються електротехнікою. За таких умов трансфесійна майстерність електротехніка стає трендом і водночас одним із провідних кваліфікаційних дескрипторів, що є рушійним фактором оновлення його професіограми як комплексного інструменту для всебічного опису вимог до особистісних і професійних якостей та визначення номенклатури фахових компетентностей і виконавсько-технічної вправності, високий рівень сформованості яких засвідчує конкурентоздатність на міжнародному ринку праці та потенціал до досягнення належної якості і безпеки успішного виконання функцій трудової діяльності в теперішньому надзвичайно насиченому електро- й електронно-технологічному середовищі.

Відповідно до вимог сучасного міжнародного ринку праці, перспектива подальших досліджень полягає в обґрунтуванні такої моделі професійної підготовки майбутніх фахівців електротехнічних спеціальностей в закладах неперервної політехнічної освіти, що була б спрямована на формування їхньої трансфесійної майстерності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій, Г. В. (2020). Професіограма майбутнього фахівця у сфері енергозбереження та енергоефективних

технологій. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія : Педагогічні науки. Вип. 190. С. 173-177.

2. Білик, О. В. (2016). Самоосвіта як важливий фактор підготовки майбутніх техніків-електриків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Педагогічні науки. Вип. 4 (86). С. 8-12.

3. Бірюк, Л. Я. (2015). Професіографічний підхід до формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. Вип. 1. С. 6-15.

4. Зуб, М. Я. (2020). Особливості сучасної китайської моделі ринку праці та його інфраструктури. *Економічний простір*. № 156. С. 187-191.

5. Карпій, О. П., Качмар, С. А. (2021). Маркетинговий аналіз попиту та пропозиції на ринку праці України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 2 (6). С. 181-192.

6. Підбуцька, Н. В. (2015). Розробка опитувальника «Базовий професіоналізм особистості майбутнього інженера». *Проблеми сучасної психології*. Вип. 30. С. 512-524.

7. Попадич, О. О., Попадич, Б. Т. (2022). Транспрофесіоналізм як педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка : науковий журнал*. Вип. 49. Т. 2. С. 94-98.

8. Пригодій, М. (2024). Дизайн-мислення для розвитку креативних здібностей техніків-електриків у фахових коледжах. *Professional Pedagogics*. № 1(28). С. 23-37.

9. Професійна освіта : Словник : навч. посібник / Уклад. С. У. Гончаренко та ін. За ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.

10. Рудевіч, Н. В. (2014). Визначення професійно важливих якостей інженерів-електриків. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. № 45. С. 59-71.

11. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

12. Швець, В. Я., Єфремова, Н. Ф., Галаганов, В. О. (2015). Аналіз моделей ринку праці : теоретичне та практичне значення. *Економіка та держава*. № 2. С. 70-74.

13. Яцина, О. (2022). Трансфесіоналізм в контексті теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса. *Матеріали 76-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»* (м. Ужгород, 24 лютого 2022 р.). С. 48-51.

14. Evetts, J. (2003). The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. *International Sociology*. Vol. 18, № 2. P. 395-415.

15. Evetts, Julia. (2009). Professionalitätsdiskurs und Management : Ein Paradoxon der Moderne. *Leadership in sozialen Organisationen*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften. S. 159-167.

16. Flyvbjerg, B. (2001). Making social science matter : Why social inquiry fails and how it can succeed. Cambridge : Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511810503

17. Jianguo Wang, Yew Chan Fong, W.A.M. Alwis. (2005). Developing Professionalism in Engineering Students Using Problem Based Learning. URL : https://core.ac.uk/download/pdf/11777600.pdf

18. Miciuła, Ireneusz & Rogowska, Karolina & Wojtaszek, Henryk. (2021). The Labor Market And Its Influence On Shaping The Business. *Information*

Technology and Management. P. 12449-12455.

19. Schwab, Klaus. (2017). The Fourth Industrial Revolution Hardcover. URL : https://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/ 1524758868/managementc09-20/

20. Yong, Wang. (2020). Analysis of Trends in Electrical Engineering and Automation. URL : https://ojs-s--p-sg.translate.goog/index.php/gcjsygl/article/view/6110/pdf?_x_tr_sl=zh-CN&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc

REFERENCES

1. Bahrii, H. V. (2020). Profesiohrama maibutnoho fakhivtsia u sferi enerhozberezhennia ta enerhoefektyvnykh tekhnolohii [Occupational profile of a future specialist in the field of energy saving and energy efficient technologies]. Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriia : Pedahohichni nauky, 190, 173-177.

2. Bilyk, O. V. (2016). Samoosvita yak vazhlyvyi faktor pidhotovky maibutnikh tekhnikiv-elektrykiv [Self-education as an important factor in the training of future electrical technicians]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky, 4 (86), 8-12.

3. Biriuk, L. Ya. (2015). Profesiohrafichnyi pidkhid do formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Professional approach to the formation of future primary school teachers' communicative competence]. Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ, 1, 6-15.

4. Zub, M. Ya. (2020). Osoblyvosti suchasnoi kytaiskoi modeli rynku pratsi ta yoho infrastruktury [Features of the modern Chinese model of the labor market and its infrastructure]. Ekonomichnyi prostir, 156, 187-191.

5. Karpii, O. P., Kachmar, S. A. (2021). Marketynhovyi analiz popytu ta propozytsii na rynku pratsi Ukrainy [Marketing analysis of supply and demand in the Ukrainian labor market]. Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku, 2(6), 181-192.

6. Pidbutska, N. V. (2015). Rozrobka opytuvalnyka «Bazovyi profesionalizm osobystosti maibutnoho inzhenera» [Development of the questionnaire "Basic professionalism of the future engineer"]. Problemy suchasnoi psykholohii, 30, 512-524.

7. Popadych, O. O., Popadych, B. T. (2022). Transprofesionalizm yak pedahohichna problema [Transprofessionalism as a pedagogical problem]. Innovatsiina pedahohika : naukovyi zhurnal, 49(2), 94-98.

8. Pryhodii, M. (2024). Dyzain-myslennia dlia rozvytku kreatyvnykh zdibnostei tekhnikiv-elektrykiv u fakhovykh koledzhakh [Design thinking for the development of creative abilities of electrical technicians in vocational colleges]. Professional Pedagogics, 1(28), 23-37.

9. Profesiina osvita : Slovnyk : navch. Posibnyk [Vocational education: A dictionary : a study guide] / Uklad. S. U. Honcharenko ta in. Za red. N. H. Nychkalo. Kyiv : Vyshcha shkola, 2000.

10. Rudevich, N. V. (2014). Vyznachennia profesiino vazhlyvykh yakostei inzheneriv-elektrykiv [Identification of professionally important qualities of electrical engineers]. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity, 45, 59-71.

11. Slovnyk inshomovnykh sliv : 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign language words : 23,000 words and term phrases] / Uklad. L. O. Pustovit ta in. Kyiv: Dovira, 2000.

12. Shvets, V. Ya., Yefremova, N. F., Halahanov, V. O. (2015). Analiz modelei rynku pratsi : teoretychne ta praktychne znachennia [Analysis of labor market models: theoretical and practical implications]. Ekonomika ta derzhava, 2, 70-74.

13. Iatsyna, O. (2022). Transfesionalizm v konteksti teoriï komunikatyvnoï diï Yu. Khabermasa [Transfessionalism in the Context of J. Habermas's Theory of Communicative Action]. Materialy 76-ï pidsumkovoï naukovoï konferentsiï profesorsko-vykladatskoho skladu DVNZ «Uzhhorodskyў natsionalnyў universytet» (m. Uzhhorod, 24 liutoho 2022 r.), 48-51.

14. Evetts, J. (2003). The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. International Sociology, 18(2), 395-415.

15. Evetts, Julia. (2009). Professionalitätsdiskurs und Management : Ein Paradoxon der Moderne. Leadership in sozialen Organisationen. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 159-167.

16. Flyvbjerg, B. (2001). Making social science matter : Why social inquiry fails and how it can succeed. Cambridge : Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511810503

17. Jianguo Wang, Yew Chan Fong, W.A.M. Alwis. (2005). Developing Professionalism in Engineering Students Using Problem Based Learning. URL : https://core.ac.uk/download/pdf/11777600.pdf

18. Miciuła, Ireneusz & Rogowska, Karolina & Wojtaszek, Henryk. (2021). The Labor Market And Its Influence On Shaping The Business. Information Technology and Management, 12449-12455.

19. Schwab, Klaus. (2017). The Fourth Industrial Revolution Hardcover. URL : https://www.amazon.com/exec/obidos/ASIN/ 1524758868/managementc09-20/

20. Yong, Wang. (2020). Analysis of Trends in Electrical Engineering and Automation. URL : https://ojs-s--p-sg.translate.goog/index.php/gcjsygl/article/view/6110/pdf?_x_tr_sl=zh-CN&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc

REQUIREMENTS OF THE MODERN INTERNATIONAL LABOR MARKET FOR SPECIALISTS IN ELECTRICAL ENGINEERING SPECIALTIES

Li JUNTAN, Iryna DEMCHENKO

Abstract. *The article reveals the essence, leading functions and models of the modern international labor market, which in the context of its demand made it possible to reveal the special significance of professional training of highly qualified specialists for the electrical industry. According to the reasoned statement that electrical engineers work in an area of high responsibility, the author motivates the need for the polytechnic education system to shift the emphasis from obtaining the appropriate qualification to the formation of professionalism, as this is critical to ensuring the quality and reliability of labor tasks in the electrical field. Based on the occupational program of an electrical engineer as a*

© Li Juntan, Демченко І.

comprehensive tool for a comprehensive description of the requirements for professional and personal qualities of a specialist, the nomenclature of his/her interdisciplinary knowledge, skills and abilities is determined, which is the basis for the successful performance of tasks within a specific functional labor complex with its managerial, organizational and technical components. With an emphasis on the broad semantics of the category "technician", the author emphasizes the special significance of the technical dexterity of a modern electrical engineer, which in the context of socio-technological development and digitalization acquires a transfer context. It has been proved that it is precisely because of this circumstance that the demand of the modern international labor market is mainly focused on the transferable skills of an electrical technician, that is, his ability to perform a wide range of specialized activities that go beyond basic professional functions. In view of this, the paradigm of continuing education of electrical engineering specialists must necessarily operate with the latest requirements for mastering the set of necessary and sufficient multidisciplinary knowledge, forming flexible thinking and the ability to successfully solve complex problems based on creativity and readiness to cooperate with other people and artificial intelligence systems.

Keywords: *labor market, specialists in electrical engineering, professional program, professionalism, transferability, transfer skills.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.53-64
УДК 37.015.31:17-057.87:636.09

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БІОЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ВЕТЕРИНАРІВ»

Василь МАРУСЯК, здобувач третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: v.marusyak@nubip.edu.ua

Анотація. *У статті здійснено аналіз ключових понять дослідження, зокрема «біоетика», «біоетичні принципи», «біоетичні правила», «біоетичні погляди студентів – майбутніх ветеринарів». Не зважаючи на те, що поняття «біоетика» введено до наукового обігу ще в 1971 році, у сучасній вітчизняній науковій літературі висвітлено недостатньо. Аналіз наукових джерел свідчить, що біоетика розглядається як наука, що вивчає моральні засади співжиття людини із усім живим, у тому числі з тваринами. У ході дослідження виокремлено основні біоетичні принципи в контексті досліджуваної проблеми, зокрема: життя як найвища цінність; любов та турбота до всіх проявів життя, справедливість, автономія, відповідальність за природу, гуманне ставлення до тварин. У статті висвітлено основні правила, якими має користуватися біоетичні особистість (за Г.Губенко), а саме: 1) Я визнаю необхідність прийняття невідкладних заходів у світі, що знаходиться у кризовій ситуації; 2) Я приймаю той факт, що виживання і розвиток людства у майбутньому значною мірою залежить від сьогоднішніх планів і діяльності людини; 3) Я визнаю унікальність кожної особистості; 4) Я приймаю неминучість деяких людських страждань; 5) Я підтверджую своє благоговіння перед життям. Аналіз та узагальнення результатів дослідження дали можливість визначити поняття «біоетичні погляди студентів – майбутніх ветеринарів» як систему знань про біоетичні принципи, правила та цінності, які формуються у здобувачів під час їх професійної підготовки, виражають їх етичне ставлення до усього живого та будуть реалізуватися у майбутній професійній діяльності для вирішення етичних дилем, пов'язаних із життям та здоров'ям тварин.*

Ключові слова: *біоетика, біоетичні погляди, майбутні ветеринари, біоетичні цінності, біоетичні норми, біоетичні принципи*.

Актуальність (Introduction). В умовах сьогодення, при стрімкому розвитку технологій у різних сферах, в тому числі медичній, важливо при підготовці лікаря ветеринарної медицини формувати у здобувачів повагу до життя, турботу до усього живого, дотримуватися етичних норм, принципів і цінностей у професійній діяльності та у процесі наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Вивчення останніх досліджень свідчить, що у вітчизняній науковій літературі аналіз сутності і структури поняття «біоетичні погляди майбутніх лікарів ветеринарної медицини» висвітлений недостатньо.

© Марусяк В.

Мета статті полягає в аналізі та узагальнені результатів вивчення сутності поняття «біоетичні погляди студентів майбутніх ветеринарів».

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовано такі методи як: аналіз наукової літератури із проблеми дослідження; узагальнення – із метою встановлення ступеня розробки досліджуваної проблеми у науковій літературі.

Результати (Results). У процесі обґрунтування сутності поняття «біоетичні погляди студентів – майбутніх ветеринарів» важливо зупинитися на аналізі ключових понять, зокрема: біоетика, біоетичні принципи, біоетичні цінності, біоетичні погляди.

Базовим поняттям є біоетика. Термін «біоетика» вперше вжито «в 1971 році, в назві книги онколога В.Р.Поттера «Bioethics: Bridge for the Future» (Біоетика: Міст в майбутнє)» [1].

Наукові розвідки Тетяни Білоусової засвідчують, що «на початку свого існування біоетика обмежувалась біомедичними та медичними проблемами, тож терміни запозичувались із медицини, біології, генетики, підлягаючи оцінці та інтерпретації з етичних позицій: лікарська таємниця, клінічна смерть, наркоманія, генетична інженерія тощо… Біоетика вбирає в себе термінопоняття філософії, психології, соціології, естетики, ноосферології, синергетики, когнітології» [2].

Про те, що біоетика являє собою галузь міждисциплінарних досліджень, акцентують у своїх дослідженнях і такі науковці як О.Ю. Галкін, А.А. Григоренко, відзначаючи сукупність «етичних, філософських і антропологічних проблем, що виникають у зв'язку з прогресом біології, медицини та фармації, а також впровадженням новітніх технологій у практику охорони здоров'я» [3; 14].

Вітчизняна дослідниця Катерина Рассудіна також розглядає біоетику як міждисциплінарну науку, «що сформувалася у другій половині XX ст. з метою осмислення проблем, зумовлених бажанням захистити життя людей та інших істот. Її головна ідея полягає у тому, що життя має певну цінність, яку, утім, потрібно конкретизувати» [4; 71]. Узагальнення тлумачення сутності поняття «біоетика» у вітчизняній науковій літературі висвітлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Сутність поняття «біоетика»

Автор	Сутність	Джерело
Поттер В. Р.	«Міст до майбутнього», що має об'єднати науку і гуманізм для забезпечення виживання і процвітання людства; використання біологічних та медичних наук для поліпшення якості життя усього живого	Bioethics: Bridge to the Future. Prentice-Hall, 1971 [5]
Кундієв Ю., Дембновецький О., Чащин М., Рудий Р.	Система поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулює поведінку людей з позицій збереження життя на Землі	Біоетика – новий ступінь інтеграції природничих і гуманітарних наук

		Вісник НАН України.2002. [6]
Енциклопедія сучасної освіти	Розділ етики, що вивчає проблеми моралі насамперед стосовно людини і всього живого, визначає, які дії щодо живого з морального погляду допустимі, а які – ні. Біоетика належить до прикладної етики й має міждисциплінарний характер. Узагальнюючи суспільні та релігійні погляди, національні особливості, вона створює сукупність моральних принципів, норм і правил, які з часом змінюються відповідно до змін соціально-економічних умов суспільства, політики держави, громадської думки	Енциклопедія сучасної освіти [7]
Пустовіт С.	Об'єктом біоетики є втручання людини в природні процеси, ставлення як до навколишньої, так і до людської природи; предметом є моральні проблеми, які виникають при цьому, проблеми виживання людства та збереження Життя на планеті	Глобальная биоэтика: становление теории и практики философский анализ. К., Арктур. 2009 [8]
Винник-Остапишин Віта	Наука, що вивчає та аналізує моральність людських дій у біологічно-медичній галузі та в охороні здоров'я стосовно їх відповідності моральним нормам і цінностям	Біоетика як шлях до гармонійного співіснування людини та природи. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2015. Вип. 19. [9]

Таким чином, в контексті досліджуваної проблеми будемо розглядати біоетику як науку, що вивчає моральні засади співжиття людини із усім живим, у тому числі з тваринами.

Аналіз дослідження Гриньової М. В. «Біоетика як розуміння феномену життя» дає можливість виокремити ряд основних біоетичних принципів (див. Табл 2.)

Таблиця 2.

Біоетичні принципи

Принципи	Автор
1. Життя – найвища цінність 2. Гуманізм 3. Любов до всіх проявів життя 4. Піклування про здоров'я 5. Допомога та опіка над іншими	Загальнолюдські цінності

1. Пріоритет життя 2. Здоров'я 3. Благо хворого 4. Служіння пацієнту	Гіппократ
1. Добродійність 2. Автономія особистості 3. Чесність 4. Справедливість	Віч Р.
1. Автономія 2. Не нашкодь 3. Благодіяння 4. Справедливість	Бошам Т., Чайлдрес Дж.
1. Верховенство інтересів особистості над інтересами науки 2. Відкритість 3. Зміна акцентів у тандемі «пацієнт-лікар»	Кундієв Ю.

Складено на онові [10]

Цінною вважаємо думку Винник-Остапишин В., яка основним біоетичним принципом розглядає відповідальність за природу: «біоетика в поєднанні з принципом відповідальності за природу дає людині змогу розширювати сферу моральної свідомості від масштабу автономного індивіда до рівня спільносвіту. Поступово переходячи від вужчого кола моральної відповідальності до ширшого, людина стає людиною, як мірою людяності у своєму ставленні до живої природи як онтологічної цінності» [9, С. 60].

На наше переконання важливим принципом також є гуманне ставлення до тварин, що включає уникнення жорстокості та забезпечення благополуччя тварин. Таким чином, основними біоетичними принципами в контексті досліджуваної проблеми вважаємо наступні: життя як найвища цінність; любов до всіх проявів життя, справедливість, автономія, відповідальність за природу, гуманне ставлення до тварин.

Ганна Губенко, ґрунтуючись на ноосферному вченні, виділяє «універсальні цінності, якими апелює біоетика: святість життя, повага до життя будь-якої живої істоти, співчуття і милосердя до всього живого», які співзвучні із вищенаведеними принципами. Дослідниця зауважує, що «біоетична особистість характеризується самодостатністю, відповідальністю, внутрішньою гармонією», а «формування біоетичної особистості – процес тривалий, йому передує етап становлення біоетичного ідеалу особистості. Біоетичний ідеал – це ідеальний образ, що визначає спосіб і характер поведінки людини. Він виконує регулювальну функцію щодо поведінки – у формі етичного кодексу правил і принципів, якими оперує біоетика» [11].

Правила і зобов'язання, якими має користуватися біоетична особистість подані у таблиці 3.

Таблиця 3

Правила та зобов'язання в контексті біоетики

Правило	Суть	Зобов'язання
Правило 1	Я визнаю необхідність прийняття невідкладних заходів у світі, що знаходиться у кризовій ситуації	Я готовий працювати разом з іншими людьми для розвитку й поглиблення своїх переконань, поєднуватися із силами світового прогресу, що будуть прагнути зробити все можливе для

		виживання та удосконалення людського роду, виходячи з необхідності досягнення гармонії з навколишнім середовищем
Правило 2	Я приймаю той факт, що виживання і розвиток людства у майбутньому значною мірою залежить від сьогоднішніх планів і діяльності людини	Я роблю спроби прожити власне життя і впливати на життя інших людей таким чином, щоб забезпечити еволюцію в напрямі більш досконалого світу для майбутніх поколінь людства. Я уникатиму таких дій, які могли б наражати на небезпеку їх майбутнє
Правило 3	Я визнаю унікальність кожної особистості та її природне бажання зробити свій внесок у розвиток певної сфери суспільства таким чином, який був би сумісний з його довгостроковими потребами	я прислухатимуся до обґрунтованих точок зору інших людей (меншості або більшості) і визнаватиму роль емоційного переконання в продуктивній і ефективній діяльності
Правило 4	Я приймаю неминучість деяких людських страждань, які є проявом безладдя, властивого як біологічним утворенням, так і фізичному світові, але я не можу байдуже сприймати страждання як результат негуманного ставлення однієї людини до іншої (до всього живого)	я зустрічатиму свої проблеми з честю і сміливістю, допомагатиму своїм близьким у їх нещасті та працюватиму для усунення непотрібних страждань людства в цілому
Правило 5	Я підтверджую своє благоговіння перед життям, мою віру в братство всіх людей на землі, а також свої зобов’язання перед майбутніми поколіннями	я намагатимуся жити так, щоб приносити користь моїм близьким уже зараз. Мине час і близькі згадуватимуть про мене із вдячністю

Складено за Г.Губенко [11]

Відповідно до психологічного словника погляд це «знання про якенебудь явище, предмет, світ в цілому з вираженим ставленням особистості до них» [12]. Відповідно біоетичні погляди студентів – майбутніх ветеринарів – це система знань про біоетичні принципи, правила та цінності, які формуються у здобувачів під час їх професійної підготовки, та які виражають їх ставлення до усього живого та будуть реалізуватися у майбутній практиці для вирішення етичних дилем, пов'язаних із життям та здоров’ям тварин. Ці погляди охоплюють питання гуманного ставлення до тварин, відповідального використання тварин у наукових дослідженнях, етичних підходів у лікуванні тварин, захисту їхніх прав та турбота про благополуччя.

Висновки і перспективи

(Discussion). Отже, результати дослідження свідчать, що: біоетика як наука вивчає моральні засади співжиття людини із усім живим, у тому числі з тваринами. Основними біоетичними принципами в контексті досліджуваної проблеми вважаємо наступні: життя як найвища цінність; любов до всіх проявів життя, справедливість, автономія, відповідальність за природу, гуманне ставлення до тварин. Біоетичні погляди студентів – майбутніх ветеринарів – це система знань про біоетичні принципи, правила та цінності, які формуються у здобувачів під час їх професійної підготовки, виражають їх етичне ставлення до усього живого та будуть реалізуватися у майбутній професійній діяльності для вирішення етичних дилем, пов'язаних із життям та здоров'ям тварин.

Список використаних джерел

1. Джуліано де Бернардо. Біоетика : філософське обґрунтування. *Вісник Національної академії наук України*. 2001. № 11. С. 33-38. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2001_11_8
2. Білоусова Т. Лексикографічне впорядкування біоетичної термінології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2019. Випуск 49. С. 76-78.
3. Галкін О.Ю., Григоренко А.А. Біоетика в Україні: від теорії до практики. Нормативно-правові та навчально-наукові аспекти. *Наукові вісті НТУУ «КПІ»*. 2011. № 3. С. 12-19).
4. Рассудіна К. С. Біоетична концепція якості життя: критичний аналіз. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2021. Т. 7. С. 71-77. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfr_2021_7_7
5. Van Rensselaer Potter. Bioethics: Bridge to the Future. Prentice-Hall, 1971 - 205 стор.
6. Кундієв Ю., Дембновецький О., Чащин М., Рудий Р. Біоетика – новий ступінь інтеграції природничих і гуманітарних наук. *Вісник Національної академії наук України.* 2002. № 11. С. 11-17. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_11_2
7. Біоетика. Енциклопедії сучасної освіти. URL: https://esu.com.ua/article-35291 (дата звернення 23.03.2024)
8. Пустовит С. Глобальная биоэтика: становление теории и практики философский анализ. К., Арктур. 2009
9. Винник-Остапишин В. Біоетика як шлях до гармонійного співіснування людини та природи. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.* 2015. Вип. 19. С. 59-65. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2015_19_11
10. Гриньова М. В. Біоетика як розуміння феномену життя. *Імідж сучасного педагога.* 2016. № 5. С. 5-8. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2016_5_3
11. Губенко Ганна. Сучасна моральна криза цивілізації, роль біоетики та наук ноосферного класу в її вирішенні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Філософія».* Випуск 16. 2014. С.122-127.
12. Погляд. Психологічний словник. Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергєєнкова/ За ред.. Н.А.Побірченко. 2007. С. 208

REFERENCES

1. Bernardo, Dzh. (2001). Bioetyka: filosofske obgruntuvannia [Bioethics: Philosophical Justification]. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. (11). 33-38. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2001_11_8
2. Bilousova, T. (2019). Leksykohrafichne vporiadkuvannia

bioetychnoi terminolohii [Lexicographical Organization of Bioethical Terminology]. Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky. (49). 76-78.

3. Halkin, O. Yu., & Hryhorenko, A. A. (2011). Bioetyka v Ukraini: vid teorii do praktyky. Normatyvno-pravovi ta navchalno-naukovi aspekty [Bioethics in Ukraine: From Theory to Practice. Normative-Legal and Educational-Scientific Aspects]. Naukovi visti NTUU «KPI» . (3). 12-19.

4. Rassudina, K. S. (2021). Bioetychna kontseptsiia yakosti zhyttia: krytychnyi analiz [Bioethical Concept of Quality of Life: Critical Analysis]. Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihieznavstvo. 7. 71-77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfr_2021_7_7

5. Potter, V. R. (1971). Bioethics: Bridge to the Future. Prentice-Hall.

6. Kundiiev, Yu., Dembnovetskyi, O., Chashchyn, M., & Rudyi, R. (2002). Bioetyka – novyi stupin intehratsii pryrodnychykh i humanitarnykh nauk [Bioethics – A New Level of Integration of Natural and Humanitarian Sciences]. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. (11). 11-17. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_11_2

7. Bioetyka [Bioethics]. (n.d.). In Entsyklopedii suchasnoi osvity [Encyclopedia of Modern Education]. Available at: https://esu.com.ua/article-35291 (Accessed: 23 March 2024).

8. Pustovit, S. (2009). Globalnaia bioetika: stanovlenie teorii i praktiki. Filosofskii analiz [Global Bioethics: The Formation of Theory and Practice. Philosophical Analysis]. Kyiv: Arktur.

9. Vynnyk-Ostapyshyn, V. (2015). Bioetyka yak shliakh do harmonijnoho spivisnuvannia liudyny ta pryrody [Bioethics as a Path to the Harmonious Coexistence of Humans and Nature]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykholohichni nauky. (19). 59-65. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2015_19_11

10. Hrynova, M. V. (2016). Bioetyka yak rozuminnia fenomenu zhyttia [Bioethics as Understanding of the Phenomenon of Life]. Imidzh suchasnoho pedahoha, (5), 5-8. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2016_5_3

11. Hubenko, H. (2014). Suchasna moralna kryza tsyvilizatsii, rol bioetyky ta nauk noosfernoho klasu v yii vyrishenni [Modern Moral Crisis of Civilization, the Role of Bioethics and Noospheric Sciences in Its Resolution]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filosofiia». (16). 122-127.

12. Pohliad. (2007). Psykholohichnyi slovnyk [Psychological Dictionary]. Compiled by V. V. Siniavskyi, O. P. Serhiienkova; edited by N. A. Pobirchenko.

THE ESSENCE OF THE CONCEPT «BIOETHICAL VIEWS OF FUTURE VETERINARY STUDENTS»

Vasyl MARUSIAK

Abstract. *The article analyzes the key concepts of the study, including «bioethics», «bioethical principles», «bioethical rules», and «bioethical views of future veterinary students». Despite the fact that the concept of «bioethics» was introduced into scientific discourse as early as 1971, it is still insufficiently covered in domestic scientific literature. The analysis and interpretation of this concept allow it to be defined as a science that studies the moral foundations of human coexistence with all living beings, including animals. The study identifies the main bioethical principles in the context of the researched problem, such as: life as the highest value; love and care for all forms of life; justice; autonomy;*

© *Марусяк В.*

responsibility towards nature; and humane treatment of animals. The article highlights the basic rules that a bioethical personality should follow (according to G. Hubenko), namely: 1) I recognize the need for urgent action in a world that is in crisis; 2) I accept the fact that the future survival and development of humanity largely depend on today's plans and actions; 3) I acknowledge the uniqueness of each individual; 4) I accept the inevitability of some human suffering; 5) I affirm my reverence for life. The analysis and generalization of the research results make it possible to define the concept of «Bioethical views of future veterinary students» as a system of knowledge about bioethical principles, rules, and values formed in students during their professional training, which expresses their attitude towards all living beings and will be implemented in future practice to resolve ethical dilemmas related to animal life and health.

***Keywords**: bioethics, bioethical views, future veterinarians, bioethical values, bioethical norms, bioethical principles.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.73-85

УДК 378.046-021.68:378.018.43

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В АСПІРАНТУРІ

Валентина МІРОШНІЧЕНКО, доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ 03041, Україна
E-mail: *mvi_2016@ukr.net*
https://orcid.org/0000-0002-3931-0888

Анотація. *Стаття присвячена визначенню та обгрунтуванню педагогічних умов формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі. Звертається увага на актуальність формування риторичної культури аспіранта як складової його професійної культури. Автором порівнюються та аналізуються підходи сучасних вчених щодо розуміння «риторичної культури». Висловлюється позиція щодо риторики як науки про застосування оптимальних способів підготовки та виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію. Характеризуються категорії логос, етос, пафос, топос, через які реалізується риторика як мистецтво переконання. Описується дистанційне навчання. Наводяться різні підходи до його визначення. Як його суттєва характеристика вказується взаємодія під час навчання, коли час на самостійну роботу з матеріалом, консультаційні заходи тощо виділяється окремо. До труднощів дистанційного навчання віднесено такі: потребу у надійному технічному оснащенні (як переконує практика, не завжди є можливість забезпечити цю потребу, особливо – з боку здобувачів освіти); потребу у високому рівні педагогічної майстерності педагогів, що містить два аспекти: перший, технічний, цифрова грамотність педагогів, другий, морально-психологічний, здатність працювати в умовах відсутності емоційної та психологічної комунікації зі здобувачами. Визначено та обґрунтовано такі педагогічні умови формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі: спрямованість змісту освітнього процесу в аспірантурі на формування риторичної культури здобувачів освіти; використання інтерактивних методів (риторичних технік та вправ, рольових ігор) під час дистанційного навчання в аспірантурі; організаційне та технічне забезпечення оптимального розподілу у форматі змішаного навчання (поєднання традиційної очної та дистанційної форми), підтримання наочності в освітньому процесі; урахування психологічних механізмів формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі. Реалізація цих умов передбачає здійснення педагогічних заходів із використанням відповідних форм, методів та засобів. Автором звертається увага на те, що ефективними для формування риторичної культури аспірантів під час дистанційного навчання формами навчання є індивідуальні (консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, творчі проекти, виконання рефератів і науково-дослідних робіт) та групові (лекції, семінари, практикуми, тренінги, дискусії, конкурси, тематичні зустрічі).*

Ключові слова: *риторична культура, здобувачі освіти, дистанційне навчання, аспірантура, майбутні педагоги, процес навчання, педагогічні умови формування риторичної культури.*

Актуальність (Introduction). Сучасний тлумачний словник української мови визначає аспірантуру «як систему підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів для закладів вищої освіти і

©. Мірошніченко В.

науково-дослідницьких установ» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009:38). Підготовка наукових та науково-педагогічних працівників в аспірантурі займає до чотирьох років, впродовж яких аспірант проводить дослідження, здійснює написання та публікацію наукових статей у фахових журналах відповідної галузі, підготовку дисертації до прилюдного захисту. Аспірант – *(лат*. aspirans, *род*. aspirantis) «той, хто прагне до чогось» (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009:38) – за результатами успішного захисту дисертації здобуває освітній і водночас науковий ступінь доктора філософії. Як правило, більшість з них знаходять працевлаштування на посадах науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти, продовжуючи наукове зростання.

Поняття «культура» трактується як компонент професіоналізму фахівця, як специфічний спосіб людської діяльності. Феномен культури визначають як «систему цінностей і смислів, що відображають активну творчу діяльність людей в освоєнні світу в процесі гармонізації відносин між людиною, суспільством і природою… Культура характеризує не лише самі цінності, а спосіб,за допомогою якого людина долучається до цих цінностей» (Філоненко, 2022). Риторична культура стає невід'ємною ознакою професіоналізму (Олійник, 2019).

Тому актуальним є формування риторичної культури аспіранта як складової його професійної культури. Ще більше актуалізується це питання, якщо навчання відбувається в дистанційній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent research and publications). Аналіз наукової літератури в контексті зазначеної проблематики засвідчив, що формування риторичної культури майбутніх фахівців становить значний інтерес учених. Видатними ораторами і водночас учителями риторики стародавніх часів можна вважати Сократа, Платона, Аристотеля, Цицерона. Дослідженню проблеми риторичної культури педагогів присвячено низку праць сучасних педагогів (Я. Білоусової, Н. Голуб, І. Зязюна, О. Кучерук, Г. Сагач, О. Семеног, А. Уварової), психологів (І. Беха, І. Музики, К. Олійник), філологів (Н. Бабич, В. Білявської, Л. Мамчур, Л. Мацько) та ін.

У доробку А. Усатого (Усатий, 2024) пріоритетним є питання формування риторичної культури здобувача освіти та специфіка застосування медіаосвітнього компонента. Дослідниця А. Уварова пропонує модель оволодіння майстерністю усного слова, в основі якої три підходи до навчання: особистісно орієнтований, творчо-діяльнісний (евристичний) та культурологічний (Уварова, 2014). Феномен риторично-мовленнєвої культури майбутнього вчителя у процесі навчання польської мови є об'єктом уваги в дослідженнях О. Кучерук, В. Білявської та Л. Шевцової (Кучерук, Білявська & Шевцова, 2020). Дослідники І. Кучерявий, Б. Ковтун, А. Миргородський та О. Залюбівська визначають переваги й недоліки сучасної онлайн-освіти, педагогічні умови формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів (Кучерявий, Ковтун, Миргородський & Залюбівська, 2023).

Нормативну базу дослідження складають Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійний розвиток працівників».

Різноманітні аспекти проблеми дистанційного навчання досліджуються у працях А. Я.Білявця, В.Є. Коваленко, О.В.Колісник, В. Круглик, В. Осадчого, К. Осадчої, Г. Шиліної та ін. Зокрема використанню електронних навчальних ресурсів для формування риторичної компетентності майбутніх вчителів педагогічних коледжів приділялась особлива увага Н. Дуки, О. Караман, Х. Корицької, О. Кучерук, О. Хулярської.

Мета (Goal) – є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі.

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи: аналіз підходів, узагальнення, порівняльний, історичний тощо. Якщо «науковий підхід» тлумачити як світоглядну категорію, що забезпечує системне сприйняття освітнього процесу, налагодження інтеракції між здобувачами освіти та педагогами, то основними «науковими підходами можна вважати гуманістичний, комунікативний, культурологічний та аксіологічний.

Застосування методу історичного аналізу уможливлює від слідкувати еволюцію як самого поняття «риторичної культури» у різні епохи (починаючи від часів засновника риторичної науки Арістотеля до сучасних концепцій), так і тенденції її формування та розвитку у зв'зку із впливом різноманітних чинників.

Важливим для нашого дослідження є метод аналізу документів, зокрема було проаналізовано низку освітньо-наукових програм. Серед програмних результатів навчання є «здатність до публічного представлення та захисту результатів наукового дослідження… використання різних стратегій педагогічної взаємодії, способів комунікативного впливу, діалогічного педагогічного спілкування…», що передбачає сформованість риторичної культури майбутнього фахівця,

Результати дослідження та їх обговорення (Results and Discussion). Учені звертають увагу на різні підходи у трактуванні поняття «риторична культура». З одного боку, «це є якісна характеристика особистості, що слугує водночас показником рівня розвитку її духовності. З іншого боку, це діяльнісна характеристика сформованості різноманітних ставлень, яка завдяки риторичному досвіду бере участь у самопізнанні, саморозвитку, самовихованні» (Олійник, 2019: 93).

Є трактування «риторичної культури особистості майбутнього вчителя як високого рівня набуття знань з основ риторики та застосування їх у професійно-риторичній діяльності, що містить навчально-виховну, науково-дослідну, художньо-естетичну, громадську та культурну» (Уварова, 2014).

Як зазначають науковці, «риторична культура мовця виявляється в умінні добирати такі засоби мови, які найбільш точно, виразно можуть передати думки й почуття, багатство духовного світу, власні знання і переконання, стилістичну виразність» (Kucheruk, Hyliarska, Karaman, Korytska & Dyka, 2022). Поділяємо думку щодо трактування «риторичної культури як складного, багатоаспектного поняття, яке корелюється з мовленнєвою, комунікативною культурою, комунікативною компетентністю, хоча не вичерпується ними. Риторична культура не є лише умінням говорити, вона пов'язана з «триєдиним» умінням впливати на розум, почуття і волю слухача» (Кучерук, Білявська & Шевцова, 2020).

Вважаємо, риторика є наукою про застосування оптимальних способів про те, як підготуватися і проголосити ораторську промову, щоб максимально впливати на аудиторію. Як мистецтво переконання риторика реалізується через загальні категорії, що походять ще з античної науки: «логос», «етос», «пафос», «топос». Перше з них знайшло відображення у сучасних дефініціях з галузі логіки та мовознавчих поняттях – «логічному мовленні», «логічному мисленні», «логічному судженні», «логограмі тощо». «Логос» є основною категорією класичної риторики. Представляє єдність думки і слова, означає, що слово походить від розуму і до нього апелює, у ньому знаходить пдтримку. «Етос» з давньогрецької мови означало звичку, характер. У сучасній риторичній науці вживається як моральний принцип

риторики, визначає зразковість, «еталон» суспільної та особистісної моральної поведінки оратора, необхідну складову його потенціалу у переконанні співрозмовника чи аудиторії. Етос вважається моральним кодексом риторики, без якого риторика втрачає сенс, бо перетворюється з істини а в самообман. «Пафос» (гр. – пристрасть, почуття) як риторична категорія є сукупністю інтелектуальних та емоційних прагнень промовця, що має вияв і в мовній комунікації, і в тексті. Коли певна справа чи ідея захоплює людину настільки, що переходить у стан пафосу (пристрасті), це знаходить спонтанний, природний вияв у суспільній чи професійній діяльності. Нарешті, «топос (гр. – місце), що є риторичною категорією для визначення загальних місць у промові. Ними є типові мовні моменти в часі та просторі. Вони легко запам'ятовуються і подібні у різних мовців. Топоси, чи топіки, не виключають індивідуальності та оригінальності мовлення, які перебувають поза топіками. Наприклад, заняття з конкретної теми містить вступ, основну та заключну частину – умовні топоси. А змістове наповнення, методика викладання, засоби, використання наочностей тощо – це оригінальний авторський продукт кожного педагога. Кореляція між топосом і оригінальністю підкреслює риторичну культуру педагога як мовця. Недостатня ж орієнтація в топосі може спричинити низку зайвих, недоречних або нетактовних запитань.

Згадані раніше підходи до розуміння риторичної культури знаходять конкретизацію у принципах. Зокрема, К.Олійник називає такі принципи формування риторичної культури: «єдність риторичної теорії з практикою мовлення; самостійність та вибір індивідуальної освітньої траєкторії; творча продуктивність; стимулювання науково-дослідницької діяльності; змагальність й емоційний комфорт» (Олійник, 2019: 93). Погоджуємося з думкою дослідниці та додамо, що принцип як узагальнені теоретичні положення знаходять застосування у дидактичних явищах, здійснюють керівництво практичними діями.

Сьогодні в освіті, у тому числі вищій освіті, спостерігається об’єктивна тенденція відходу від класичних (аудиторних) форм організації навчання та переходу до дистанційної освіти (Islamova, Hrishko-Dunaievska, Biliovskyi, Kulagin, Hnydiuk & Miroshnichenko, 2021). «Дистанційне навчання передбачає здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів в навчальному закладі» (Журавльов & Мірошніченко, 2022).

Дистанційне навчання визначається як «якісно нова форма освіти, що ґрунтується на принципах самостійності навчання учнів, сучасних педагогічних методах, технічних засобах передачі інформації як особливого типу освітньої діяльності, що робить процес гнучким, варіативним, багатовекторним, уможливлює навчання учнів за індивідуальною освітньою траєкторією відповідно до особистісних потреб, інтересів і здібностей» (Коваленко & Колісник, 2020).

Цікаву модель дистанційного навчання пропонує Н. Морзе. Дослідниця розглядає «дистанційне навчання за рівнями дистанційності, індивідуалізації та продуктивності, при цьому визначає, що модель «Слухач – Інтернет – Центр дистанційного навчання» найкраще відповідає нормативній базі, яка регулює дистанційне навчання в Україні (Морзе, Смірнова-Трибульська & Василенко, 2021). Така модель передбачає структуру навчального процесу з трьох етапів – організаційно-настановча сесія, залікова сесія, що реалізуються в очному форматі, та етап дистанційного навчання.

Сучасні дослідники, переважно, дотримуються думки про «дистанційне навчання як одну із складових частин змішаного навчання (поєднання традиційної очної та дистанційної форми), такий підхід найбільше задовольняє вимоги безперервності освіти та якості підготовки фахівців» (Осадча, Осадчий

& Круглик, 2022). Зокрема, А. Білявець розглядає реалізацію дистанційного навчання як інноваційного педагогічного процесу шляхом «застосування інформаційно-комунікаційних технологій та електронних ресурсів, спеціальних платформ, веб-сервісів, онлайн-курсів та інших інтерактивних засобів, через які організовується навчальна взаємодія між викладачами і тими хто навчається, що сприяють самостійному опануванню матеріалу та оцінці навчальних досягнень, учасники навчального процесу при цьому мають змогу фізично не перебувати у навчальних аудиторіях і класах» (Білявець, 2023). Перевагами дистанційного навчання вчені називають «можливості застосовувати інтерактивні технології; мінімізувати вплив чинників відстані; активніше долучати до проведення занять практиків; упроваджувати принцип наочності» (Журавльов & Мірошніченко, 2022).

З урахуванням зазначеного вище щодо риторики як науки та риторичної культури, а також важливості в освітньому процесі аспірантури не лише прийняття рішення, але й можливості його реалізації через доведення до здобувачів освіти, обґрунтування його раціональності та спонукання їх до спільних дій, зазначимо наявність труднощів у формуванні риторичної культури, зумовлених тим, що навчання відбувається дистанційно.

До таких труднощів відносимо: потребу у надійному технічному оснащенні (як переконує практика, не завжди є можливість забезпечити цю потребу, особливо – з боку здобувачів освіти); потребу у високому рівні педагогічної майстерності педагогів, що містить два аспекти: перший, технічний, цифрова грамотність педагогів, другий, морально-психологічний, здатність працювати в умовах відсутності емоційної та психологічної комунікації зі здобувачами. Необхідність подолання згаданих труднощів спонукає до визначення та обґрунтування педагогічних умов формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі.

Зауважимо, що І. Кучерявий, Б. Ковтун, А. Миргородський та О. Залюбівська, обґрунтовуючи педагогічні умови формування риторичної культури майбутніх викладачів технічних університетів, як одну із таких умов називають: «Упровадження дистанційного навчання риторики». Свою позицію авторка пояснює наявністю трьох аргументів: «по-перше, близькістю віртуального навчального середовища для більшості аспірантів, оскільки для більшості з них основним інструментом реалізації їх науково-інженерної діяльності є саме комп'ютер та інформаційно-комунікаційні системи; по-друге, обмеженістю годин на аудиторні заняття та значним обсягом самостійної роботи; по-третє, наявністю вимог гуманітаризації освіти та створення комфортних умов навчання». При цьому автори рекомендують «у застосуванні дистанційного навчання риторики зберігати концептуальний, логічний і змістовий зв'язок аудиторного й віртуального навчального простору (Кучерявий, Ковтун, Миргородський & Залюбівська, 2023). Погоджуємося та додамо, що з урахуванням віку та статусу аспірантів (аспіранти є дорослими людьми, переважно, з соціальним та професійним досвідом; більшість з них і навчаються, і працюють; виявляють активність, ініціативність та вмотивованість у навчанні; є самостійними у прийнятті рішень тощо) під час організації дистанційного навчання аспірантів загалом і заходів щодо формування їх риторичної культури зокрема варто врахувати принципи андрагогіки та надавати як можна більше перспектив дуальній формі освіти (поєднанню навчання з практичною діяльністю).

Риторична культура є системним явищем, що відтворює ціннісно орієнтовані норми взаємодії між учасниками освітнього процесу. Дистанційна освіта надає специфічних ознак такій взаємо-

дії. Суттєвою характеристикою дистанційного навчання вважаємо взаємодію під час навчання, коли час на самостійну роботу з матеріалом, консультаційні заходи тощо виділяється окремо (Pryadko, 2023). За результатами проведеного дослідження, погоджуємося з думкою щодо дієвості таких риторичних технік, як «Перо і папір», «Техніки розпитування», «Техніки активного вислуховування», рольової гри «Ток-шоу», «Кращий оратор», «Асоціативний ланцюжок», «Вчитель запізнився», вправи «Робота з картками», «Займи позицію», «Обмін враженнями». Тому першою педагогічною умовою визначаємо спрямованість змісту освітнього процесу в аспірантурі на формування риторичної культури здобувачів освіти.

У процесі дидактичної комунікації педагоги для передачі інформації та соціального досвіду розробляють власні оригінальні методики. Під час застосування таких методик на практиці, зазначає В. Нищета, «їх варто розглядати через «образ автора», тобто людський чинник» (Нищета, 2017). Перша педагогічна умова передбачає також вирішення завдання щодо створення позитивного іміджу педагога з метою забезпечення переконливості наданої інформації.

Серед факторів зростання суспільної затребуваності в наявності іміджевої складової вчені зосереджують увагу на таких: «1) вияв лідерської сутності людини; 2) поширення теорії спеціалізувати працю (антропогенезу); 3) намагання бути більш значимим та соціально успішним (Whiteside, Dikkers & Swan,2023); 4) пришвидшення розвитку інтерактивних засобів масових комунікацій; 5) поглиблення тенденцій андрагогіки.

Другою педагогічною умовою визначаємо використання інтерактивних методів (риторичних технік та вправ, рольових ігор) під час дистанційного навчання в аспірантурі. Реалізація цієї педагогічної умови передбачає створення ситуацій, максимально наближених до професійних. Використання інтерактивних методів є доречним і для засвоєння теоретичного матеріалу, і для набуття практичних умінь та навичок. У цьому контексті погоджуємося з науковою позицією, що «важливим складником професійно-особистісного розвитку педагогів в умовах дистанційного навчання є правильно організована їхня професійна комунікація. Вона сприяє можливості отримувати нові знання, обмінюватись досвідом та реалізовувати власні авторські ідеї» (Кулішов & Чертов, 2023). Також корисним для аспірантів буде пройти навчання в онлайн-школі ораторського мистецтва, скориставшись однією із пропозицій за покликанням: https://eduhub.in.ua/courses/kurs-10-oratorske-mistectvo; https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/public-speaking/; https://krasnomovec.club/. Програми таких курсів передбачають формування елементів риторичної культури, зокрема містять методики подолання страху перед виступом, поради щодо жестів та міміки, ознайомлення з аспектами іміджу, уміння вести дискусію та діалог.

Третя педагогічна умова – організаційне та технічне забезпечення оптимального розподілу у форматі змішаного навчання (поєднання традиційної очної та дистанційної форми), підтримання наочності в освітньому процесі. Сьогодні на перше місце виступають інноваційні методи підготовки у системі вищої освіти. Задоволення вимог використання сучасних інформаційних технологій є обов’язковим для формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання… «На сучасному етапі розвитку суспільства інформаційна компетентність набула домінантних ознак якості освітнього процесу. Комп’ютерну грамотність розглядають як підґрунтя професійної компетентності. В умовах дистанційного навчання майбутніх педагогів інформаційно-комунікаційні технології використовуються як: електронний дидактичний

ресурс, мережеві технології освітнього призначення та технології створення освітнього середовища» (Барановська, Мозгальова, Барановський & Бордюк, 2021). Їх застосування ще більше актуалізується для формування риторичної культури в процесі безконтактного (дистанційного) навчання

Під час дистанційного навчання аспірантами має бути дотримано усвідомлення важливості риторичної культури для ефективної реалізації у майбутній педагогічній діяльності. Для цього необхідно удосконалювати теоретичний потенціал здобувачів ступеня доктора філософії щодо риторичної культури, а також формувати їх практичні риторичні уміння і навички. Тому доречним є урахування наукової позиції щодо значної залежності результативності формування риторичної культури «від урахування педагогом об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості здобувача освіти, а саме: почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру тощо» (Журавльов & Мірошніченко, 2022; Vasiuk, Vygovska, Malyshevskyi, Nychkalo, Malyshevska & Zorochkina, 2022).

З цього приводу ми звернулися до позиції авторів колективної монографії на чолі з М. Смульсон. Науковці вважають, що «використання дистанційних навчальних курсів, що задіюють групову навчально-психологічну роботу, надає психологічні, інформаційні, організаційні ресурси для самонавчання особистості, її інтелектуального саморозвитку, психологічних змін, а також є інструментом розвитку віртуальних освітніх просторів – організаційно-технологічних майданчиків у мережі Інтернет, що надають умови для продуктивного учіння та саморозвитку всіх задіяних учасників навчального процесу» (Смульсон, 2021). Значний інтерес для нашого дослідження становить урахування як «зовнішнього», так і «внутрішнього» аспектів освіти. Зовнішній аспект містить управління освітнім процесом на будь-якому його рівні, індивідуалізацію та гнучкість освітнього процесу, розроблення моделей навчання, утворення та поширення навчальних віртуальних спільнот, розроблення та застосування комфортної діалогової взаємодії, технологій інтернет-комунікації, сучасного інтерфейсу до технічної платформи дистанційних навчальних курсів становлять зовнішній аспект освіти тощо. Внутрішній аспект зводиться до змісту навчання, критеріїв експертизи результатів навчально-психологічного процесу, формування заданих навчальною системою компетенцій (інтелектуальна, комунікативна компетентність та ін.). Тому четвертою педагогічною умовою визначаємо урахування психологічних механізмів формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі.

Вважаємо, що ефективними для формування риторичної культури аспірантів під час дистанційного навчання формами навчання є індивідуальні (консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, творчі проекти, виконання рефератів і науково-дослідних робіт) та групові (лекції, семінари, практикуми, тренінги, дискусії, конкурси, тематичні зустрічі).

Висновки та перспективи (Conclusion). Отже, визначено та обґрунтовано такі педагогічні умови формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі: спрямованість змісту освітнього процесу в аспірантурі на формування риторичної культури здобувачів освіти; використання інтерактивних методів (риторичних технік та вправ, рольових ігор) під час дистанційного навчання в аспірантурі; організаційне та технічне забезпечення оптимального розподілу у форматі змішаного навчання (поєднання традиційної очної та дистанційної форми), підтримання наочності в освітньому процесі; урахування психологічних механізмів формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в

аспірантурі. Реалізація цих умов передбачає здійснення педагогічних заходів із використанням відповідних форм, методів та засобів, деталізація яких можлива у перспективі. Визначені педагогічні умови дають змогу конкретизувати специфіку організації практичної діяльності щодо формування риторичної культури аспірантів під час дистанційного навчання, а також можуть скласти основу розроблення структурної моделі цього процесу. Ця тематика також може стати перспективною у подальших наукових пошуках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 00 слів. (2009). / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа. 1008 с. https://ooks.google.com.ua/books/about/Сучасний_тлумачний_сл.html. Дата доступу: 24 лип. 2024.

2. Усатий А. В. (2024). Специфіка застосування медіаосвітнього компонента у контексті літературного розвитку сучасного здобувача. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* № 1 (116). С. 173–185. https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://eprints.zu.edu.ua Дата доступу: 24 лип. 2024. doi: https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(116).2024.14

3. Уварова А. (2014). Формування риторичної майстерності майбутнього вчителя в умовах евристичного навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* № 8. С. 372-380. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_8_49 Дата доступу: 24 лип. 2024.

4. Філоненко О.В. (2022). Формування професійно-педагогічної культури майбутніх викладачів. *Наукові записки. Серія:Педагогічні науки*. Вип. 206. С. 81–86. https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1314 . Дата доступу: 24 лип. 2024. doi: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-81-86

5. Олійник К. (2019). Практичні шляхи формування риторичної культури у майбутніх соціальних працівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* № 67. Т. 2., С. 91–95. https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.pedagogy-journal.kpu Дата доступу: 24 лип. 2024. doi: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-2.18

6. Kucheruk O. A., Hyliarska O. I., Karaman O. V., Korytska H. R., Dyka N. M. (2022) The use of electronic educational resources for the formation of rhetoric competence of future teachers in pedagogical colleges. *ITLT,* vol. 92, no. 6, pp. 35–60. doi: 10.33407/itlt.v92i6.4803.

7. Кучерук О., Білявська В., Шевцова Л. (2020). Формування риторично-мовленнєвої культури майбутнього вчителя у процесі навчання польської мови. *Нові технології навчання: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Київ. Вип. 94.С.208-214. http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/31847

8. Islamova O., Hrishko-Dunaievska V., Biliovskyi O., Kulagin O., Hnydiuk O., Miroshnichenko V. (2021) Developing training program for remotely pilotedaircraft operators in thesphere of border protection: European context. *Laplageem Revista (International)*, vol.7, n. Extra B, May - Aug., p.324-334 ISSN: 2446-6220. https://www.researchgate.net/publication/352115723_Developing_training_program_for_remotely DOI:10.24115/S2446-622020217Extra-B930p.324-334

9. Журавльов В., Мірошніченко В. (2022). Психологічні механізми розвитку професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби в умо-

вах дистанційного навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : КПУ. № 84. С. 167–172.
http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/pro-zhurnal. Дата доступу: 24 лип. 2024.
doi https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.29

10. Коваленко В.Є., Колісник О.В. (2020) Організація дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах довготривалого карантину. Молодий вчений. № 4 (80). С. 586–589. Доступно за адресою: https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2327/2314. Дата доступу: 24 лип. 2024. doi: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-121

11. Морзе Н., Смірнова-Трибульська Є., Василенко М. (2021) *Деякі результати дослідження в галузі формування цифрової компетентності вчителів закладів середньої освіти*. *Open educational e-environment of modern university*. (10). с. 149-165.
https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/open...

12. Осадча К., Осадчий В., Круглик В. та ін. (2022). Модель змішаного навчання у ВНЗ: розробка, впровадження та оцінка. *Інформаційні технології та засоби навчання*. № 91(5). С. 158–169.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.aphn-journal.in.ua
doi https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-19

13. Білявець А. (2023). Розвиток професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби засобами дистанційного навчання в системі підвищення кваліфікації: дис. … доктора філософії. Хмельницький. 396 с.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nadpsu.edu.ua/

14. Кучерявий І. В., Ковтун Б. В., Миргородський А. В., Залюбівська О. Б. (2023). Переваги й недоліки сучасної онлайн-освіти: погляд здобувачів освіти. Матеріали науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 21–23 червня 2023 р.
https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-inkonf/all-inkonf-2023/paper/view/17132 Дата доступу: 24 лип. 2024.

15. Pryadko O. V.. Особливості організації самостійної роботи студентів в умовах дистанційного навчання. ***Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»***, [S.l.], v. 14, n. 3, p. 81-91, гру. 2023. Доступно за адресою: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pedagogica/article/view/hspedagog14%283%29.2023.81-91>. Дата доступу: 24 лип. 2024. doi:http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog14(3).2023.81-91.

16. Нищета В. (2017). Суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії учасників навчального процесу в контексті феномену "риторичного". *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Вип 2. С. 129–136.*
http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2017_2_20

17. Whiteside A., Dikkers A., & Swan K. (2023). *Social presence in online learning: Multiple perspectives on practice and research.* Taylor & Francis.
https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781003447023/ Дата доступу: 24 лип. 2024.
hhttps://doi.org/10.4324/9781003447023

18. Кулішов В.С., Чертов В.І. Професійна комунікація педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах дистанційного навчання. *Імідж сучасного педагога.* 2023. № 4 (211). http://isp.poippo.pl.ua/article/view/282401/279481 Дата доступу: 24 лип. 2024. doi: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-56-61

19. Барановська І. Г., Мозгальова Н. Г., Барановський Д. М., Бордюк О.

М. Використання засобів ІКТ у процесі дистанційного навчання майбутніх учителів музичного мистецтва. *Наукові записки.* 2021. Вип. 150. URI: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35272. Дата доступу: 24 лип. 2024.
doi: https://doi.org 10.31392/NZ-npu-150.2021.02

20. Vasiuk, O., Vygovska, S., Malyshevskyi, O. ., Nychkalo, N., Malyshevska, I., & Zorochkina, T. (2022). Motivation Discourse of Student's Personality in Educational Activity. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 14(1), 196–214. https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/514.

21.Смульсон М. (2021) Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі: монографія / М. Л. Смульсон, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко- Кобилянська, Д. С. Мещеряков, М. М. Назар [та ін.]; за ред. М. Л. Смульсон. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська. 180 с.
http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id/
Дата доступу: 24 лип. 2024.

REFERENCES

1. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100 00 sliv. (2009). / za zah. red. V. V. Dubichynskoho. Kharkiv : Shkola. 1008 s.
https://ooks.google.com.ua/books/about/Suchasnyi_tlumachnyi_sl.html. Data dostupu: 24 lyp. 2024.

2. Usatyi A. V. (2024). Spetsyfika zastosuvannia mediaosvitnoho komponenta u konteksti literaturnoho rozvytku suchasnoho zdobuvacha. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky. № 1 (116). S. 173–185.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://eprints.zu.edu.ua
Data dostupu: 24 lyp. 2024.
doi: https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(116).2024.14

3. Uvarova A. (2014). Formuvannia rytorychnoi maisternosti maibutnoho vchytelia v umovakh evrystychnoho navchannia. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 8. S. 372-380. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_8_49
Data dostupu: 24 lyp. 2024.

4. Filonenko O.V. (2022). Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kultury maibutnikh vykladachiv. Naukovi zapysky. Seriia:Pedahohichni nauky. Vyp. 206. S. 81–86.
https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1314 . Data dostupu: 24 lyp. 2024. doi: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-206-81-86

5. Oliinyk K. (2019). Praktychni shliakhy formuvannia rytorychnoi kultury u maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 67. T. 2., S. 91–95.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.pedagogy-journal.kpu.
Data dostupu: 24 lyp. 2024. doi: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-2.18

6. Kucheruk O. A., Hyliarska O. I., Karaman O. V., Korytska H. R., Dyka N. M. (2022) The use of electronic educational resources for the formation of rhetoric competence of future teachers in pedagogical colleges. *ITLT,* vol. 92, no. 6, pp. 35–60. doi: 10.33407/itlt.v92i6.4803.

7. Kucheruk O., Biliavska V., Shevtsova L. (2020). Formuvannia rytorychno-movlennievoi kultury maibutnoho vchytelia u protsesi navchannia polskoi movy. Novi tekhnolohii navchannia: zbirnyk naukovykh prats. DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity». Kyiv. Vyp. 94.S.208-214. http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/31847

8. 8. Islamova O., Hrishko-Dunaievska V., Biliovskyi O., Kulagin O., Hnydiuk O., Miroshnichenko V. (2021) Developing training program for remotely pilotedaircraft operators in thesphere of border protection: European context. *Laplageem Revista (International)*, vol.7, n. Extra B, May - Aug., p.324-334 ISSN: 2446-6220.
https://www.researchgate.net/publication/352115723_Developing_training_program_for_remotely
DOI:10.24115/S2446-622020217Extra-B930p.324-334
9. Zhuravlov V., Miroshnichenko V. (2022). Psykholohichni mekhanizmy rozvytku profesiinoi kompetentnosti molodshykh inspektoriv prykordonnoi sluzhby v umovakh dystantsiinoho navchannia. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. prats. Zaporizhzhia : KPU. № 84. S. 167–172.
http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/pro-zhurnal . Data dostupu: 24 lyp. 2024.
doi https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.84.29
10. Kovalenko V.Ie., Kolisnyk O.V. (2020) Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh dovhotryvaloho karantynu. Molodyi vchenyi. № 4 (80). S. 586–589. Dostupno za adresoiu: https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2327/2314. Data dostupu: 24 lyp. 2024. doi: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-121
11. Morze N., Smirnova-Trybulska Ye., Vasylenko M. (2021) Deiaki rezultaty doslidzhennia v haluzi formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti vchyteliv zakladiv serednoi osvity. Open educational e-environment of modern university. (10). s. 149-165.
https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/open..
12. Osadcha K., Osadchyi V., Kruhlyk V. ta in. (2022). Model zmishanoho navchannia u VNZ: rozrobka, vprovadzhennia ta otsinka. Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia. № 91(5). S. 158–169.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.aphn-journal.in.ua
doi https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-19
13. Biliavets A. (2023). Rozvytok profesiinoi kompetentnosti molodshykh inspektoriv prykordonnoi sluzhby zasobamy dystantsiinoho navchannia v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii: dys. … doktora filosofii. Khmelnytskyi. 396 s.
https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://nadpsu.edu.ua/
14. Kucheriavyi I. V., Kovtun B. V., Myrhorodskyi A. V., Zaliubivska O. B. (2023). Perevahy y nedoliky suchasnoi onlain-osvity: pohliad zdobuvachiv osvity. Materialy naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, Vinnytsia, 21–23 chervnia 2023 r.
https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-inkonf/all-inkonf-2023/paper/view/17132
Data dostupu: 24 lyp. 2024.
15. Pryadko O. V.. Особливості організації самостійної роботи студентів в умовах дистанційного навчання. ***Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»***, [S.l.], v. 14, n. 3, p. 81-91, гру. 2023. Доступно за адресою: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pedagogica/article/view/hspedagog14%283%29.2023.81-91>. Дата доступу: 24 лип. 2024. doi:http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog14(3).2023.81-91.
16. Nyshcheta V. (2017). Subiekt-subiektnyi pryntsyp vzaiemodii uchasnykiv navchalnoho protsesu v konteksti fenomenu “rytorychnoho”. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp 2. S. 129–136.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2017_2_20
17. Whiteside A., Dikkers A., & Swan K. (2023). *Social presence in online*

learning: Multiple perspectives on practice and research. Taylor & Francis. https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781003447023/ Дата доступу: 24 лип. 2024. hhttps://doi.org/10.4324/9781003447023

18. Kulishov V.S., Chertov V.I. Profesiina komunikatsiia pedahohiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia. Imidzh suchasnoho pedahoha. 2023. № 4 (211). http://isp.poippo.pl.ua/article/view/282401/279481 Data dostupu: 24 lyp. 2024. doi: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-4(211)-56-61

19. Baranovska I. H., Mozghalova N. H., Baranovskyi D. M., Bordiuk O. M. Vykorystannia zasobiv IKT u protsesi dystantsiinoho navchannia maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva. Naukovi zapysky. 2021. Vyp. 150. URI: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35272 Data dostupu: 24 lyp. 2024. doi: https://doi.org 10.31392/NZ-npu-150.2021.02

20. Vasiuk, O., Vygovska, S., Malyshevskyi, O. ., Nychkalo, N., Malyshevska, I., & Zorochkina, T. (2022). Motivation Discourse of Student's Personality in Educational Activity. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 14(1), 196–214. https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/514.

21. Smulson M. (2021) Psykholohichni mekhanizmy stanovlennia subiektnosti doroslykh u virtualnomu prostori: monohrafiia / M. L. Smulson, P. P. Ditiuk, I. H. Kovalenko- Kobylianska, D. S. Meshcheriakov, M. M. Nazar [ta in.]; za red. M. L. Smulson. Kyiv – Lviv : Vydavets Viktoriia Kundelska. 180 s. http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id/ Data dostupu: 24 lyp. 2024.

FORMATION OF RHETORICAL CULTURE OF STUDENTS DURING POSTGRADUATEDISTANCE LEARNING

Valentyna MIROSHNICHENKO

Abstract. *The article is devoted to the definition and substantiation of pedagogical conditions for the formation of rhetorical culture of students during postgraduatedistance learning. Attention has been drawn to the relevance of forming a postgraduate student's rhetorical culture as a component of their professional culture. The author has compared and analyzed the approaches of modern scientists to the understanding of 'rhetorical culture'. The author has expressed a position on rhetoric as a science of applying the best ways of preparing and delivering an oratorical speech with the aim of a certain impact on the audience. The author has characterized the categories of logos, ethos, pathos, topos, through which rhetoric as an art of persuasion is realized. The distance learning has been describedin the article. Different approaches to its definition have been presented. Its essential characteristic is interaction during studying, when time for independent work with the material, consulting activities, etc. is provided separately. The challenges of distance learning include the following: the need for reliable technical equipment (as practice shows, it is not always possible to meet this need, especially on the part of students); the need for a high level of pedagogical teachers' skills, which includes two aspects: the first, technical, digital literacy of teachers, the second, moral and psychological, the ability to work in the absence of emotional and psychological communication with students. The following pedagogical conditions for the rhetorical culture formation of students duringpostgraduatedistance learning havebeen identified and substantiated: focus of the content of the educational process on the formation of the rhetorical culture of postgraduate students; use of interactive*

© *Мірошніченко В.*

methods (rhetorical techniques and exercises, role-playing games) duringpostgraduatedistance learning; organizational and technical support for optimal distribution in the format of blended learning (combination of traditional full-time and distance learning), support for visual aidsusingin the educational process, taking into account the psychological mechanisms of rhetorical culture formation of students during postgraduatedistance learning. The realization of these conditions involves the implementation of pedagogical measures using appropriate forms, methods and means. The author has drawn attention to the fact that the most effective education forms for therhetorical culture formationof students duringpostgraduatedistance learning are individual (consultations, independent work, individual tasks, creative projects, writing essays and research papers) and group (lectures, seminars, workshops, trainings, discussions, competitions, thematic meetings).

Keywords: *rhetorical culture, students, distance learning, postgraduate studies, future teachers, educational process, pedagogical conditions of the rhetorical cultureformation*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.86-96
УДК 37.035:316.46:[159.922:94]

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ЛІДЕРСТВА СЛУЖІННЯ

Олег МОРОЗ, здобувач третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
Національний університет біоресурсів і природокористування України
morozoleg231521@gmail.com

Анотація. *У статті розкривається генеза ідей формування лідерства служіння на різних етапах розвитку людської цивілізації та аналізуються найсучасніші праці присвячені підготовці лідерів, як українських, так і зарубіжних авторів. Акцентується, що з появою держав Стародавнього Сходу древні мислителі підкреслювали, що справжній лідер пізнав правду і неправду, навчає підданих та керує ними з доброзичливих мотивів. У добу Античності вважалося, що на гребні хвилі завжди будуть люди розумні і знаючі, а щастя можна досягти, якщо царі і владики стануть благородно і наполегливо філософствувати. Стверджується, що у контексті Римської педагогічної традиції важливою складовою змісту підготовки лідерів було формування ораторських вмінь. Підкреслюється, що у період Середньовіччя звертали увагу на формуванні духовних якостей, моральних навичок, вірі у Бога лідера та дотриманні ним Заповідей Божих. При цьому наголошується, що у добу Відродження відбувся поворот до принципів та ідеалів античної культурної спадщини, а в Новий час і добу Просвітництва засуджувались феодальні відносин, церква та абсолютизм, у вихованні лідерів пропагувалися ідеї едукаціонізму і філантропізму. Зазначається, що у Новітній час мислителі здійснювали пошуки нових підходів, концепцій формування якостей лідерства служіння у руслі реформаторської педагогіки, руху нової школи, яка була створена елітою для підготовки керівників промисловості. У той же час, відмічається, що у Незалежній Україні питанням формування лідерських якостей приділялась значна увага у руслі педагогіки, психології, лідерології, мегнеджменту, історії, соціальної психології.*

Ключові слова: *лідерство служіння, історико-генетичний аналіз, якості лідерства, моральна відповідальність лідера, коучинг і підтримка послідовників.*

Актуальність (Introduction). Питання формування якостей лідерства служіння були і залишаються актуальними з моменту появи родоплемінних спільнот, а особливо у період егалітарного, організованого у формі держави суспільства. Для будь якої впорядкованої форми співжиття, у якій передбачається ієрархізація стосунків індивідів, важливо домогтися того, щоб чільники, керівники чи лідери опікувалися значимими для групи завданнями, розглядали владу, якою вони наділені, як засіб досягнення соціальнокорисної мети, були свідомі свого обов'язку та піклувалися про своїх послідовників задовольняючи їх потреби та інтереси, матеріалізували їх уявлення про краще майбутнє. При цьому, позиція такого лідера є не егоїстичною, а альтруїстичною, етичною і гуманістичною. Лідер усвідомлює власну повинність, замикає на собі відповідальність, віддаючись справі, робить усе, щоб групове завдання вирішувалося, створює умови для кооперації, залучає і делегує повноваження, сприяє інтелектуальному розвитку своїх послідовників, уважно ставиться до них та адекватно оцінює вклад кожного у спільну справу. Такий образ ідеального лідерства служіння був у фокусі уваги мудреців-філософів та дослідників проблеми лідерства у різних науках та галузях знання в усі епохи. Особливої актуальності завдання формування лідерства служіння набувало у вимірі

© Мороз О.

педагогічних пошуків, коли школа і педагоги намагалися віднайти способи розкриття творчого потенціалу кожного вихованцях, досягнення ним «квітучої пори», найвищої «точки росту» в особистісному і професійному становленні, щоб мати до снаги взяти на себе відповідальність і жертовно служити утвердженню загальнолюдських і національних цінностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Базова праця у якій розроблено конструкт «лідерства служіння» належить перу американського консультанта з управління Роберта Грінліфа, автора праці «Обслуговуюче лідерство: подорож природою законної влади і величі» (1970), якою він уводить до обігу поняття «servant leadership» [1].

Ретроспективне узагальнення ідей формування якостей лідерства служіння певною мірою розкриті у працях вітчизняних педагогів, серед який варто виокремити О. Василькову (неформальне лідерство в учнівській групі ПТУ) [2], Б. Головешка (педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищому навчальному закладі) [3], Гриньову М.В. (Виховання лідерських якостей учнів основної школи у процесі е-партисипативного проектування) [4], О. Косенчук (формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності) [5], І. Костирю (формування лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах) [6], Ю. Кращенка (виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування) [7], Лі Цзиці (виховання лідерських якостей майбутніх менеджерів в освітньому середовищі університету) [8], О. Маковського (формування лідерських якостей офіцерів) [9], Н. Мараховську (педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу) [10], В. Мороза (організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування) [11], Р. Сопівника (формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислової галузі) [12], Г.Тітова (підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування спортивних лідерських якостей в учнів основної школи) [13], В.Ягоднікову (формування лідерських якостей старшокласників в особистісно-орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи) [14].

У той же час, в педагогічному контексті, не достатньо уваги приділено питанням реконструкції минулої реальності в частині генези педагогічних поглядів щодо формування якостей лідерства служіння особистості.

Мета(Goal) - полягає у здійсненні історико-генетичного узагальнення ідей формування якостей лідерства служіння особистості.

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовувалися такі методи як: аналіз праць дослідників, класифікація джерел за історичними періодами, узагальнення педагогічних практик з виокремленням змісту, форм і методів формування якостей лідерства служіння; порівняння особливостей формування якостей лідерства служіння у різні історичні епохи, індукція – виокремлення конкретних прикладів якостей лідерства служіння з метою відтворення характерних особливостей формування особистості у різні історичні періоди.

Результати (Results). Окремі свідчення на тему підготовки у правителів, якостей лідерства служіння, знаходимо у мислителів Стародавнього Сходу, зокрема древньоіндійського філософа, засновника Буддизму Сідхартхи Гаутама Шикямуні (623-524 до н. е.) який вважав, що тільки мудрий може стояти вище над іншими, бо він володіє силою розуміння, примножує

доброчинність, визволився від кайданів пристрасті і злоби. На думку Будди, поганою є та людина, яка послуговується насиллям, а справжній лідер пізнав правду і неправду, здатний їх розрізнити, навчає підданих (послідовників) та керує ними з доброзичливих, а не корисливих мотивів [15, С.14],

Китайський філософ Конфу-цзи поділяв людей на тих, хто здатний до управління та тих, які відчувають труднощі на цьому шляху. Перші визначаються Конфуцієм як «Сини Неба» і, тільки вони здатні брати на себе відповідальність, а іншим, від природи це не по силам. Керівника, який підпадає під опис лідерства служіння Конфу-цзи називає «благородним», який є носієм моральних якостей [15]. Лідер, у розумінні Конфуція, завжди самовдосконалюється, усе необхідне шукає в собі є самодостатнім і здатний володіти собою на такому рівні, щоб поважати інших, як самого себе і поводитися з оточуючими так, як ми б бажали щоб поводилися з нами. Такий правитель є доброю, мудрою і мужньою людиною.

Серед мислителів доби Античності, у контексті нашого дослідження, цікавими є педагогічні роздуми грецького філософа Демокріта (460-370 до н. е.), який акцентував, що на гребні хвилі завжди будуть люди розумні і знаючі, бо пристойність «вимагає підкорення закону, владі і розумовим перевагам…важко підкорятись гіршому, і за самою природою управляти властиво кращому» [16, с.21]. Лідерство, Демокріт вважає високим мистецтвом управління, яке може втілитися тільки за умови врахування думок і побажань підлеглих. По суті, тут ідеться про такий стиль лідерства, який часто притаманний служінню, – це стиль зорієнтований на побудову відносин і на залучення послідовників.

Варті уваги, щодо лідерства служіння, думки давньогрецького мислителя Платона (427-347 до н. е.) який диференціював людей на типи, виокремивши тих із них, які можуть управляти людьми. Це залежить від природи людської душі. Для лідера головною властивістю є здатність мислити. Платон резюмуючи стверджує, що поки у людей не будуть царювати філософи, або поки царі і владики не стануть благородно і наполегливо філософствувати, до тих пір держава не позбудеться зла. Лідерами, які здатні служити людям, можуть стати тільки здібні, мужні і шляхетні [17].

Римська педагогічна думка приділяла увагу прищепленню лідерам, насамперед, комунікативних, мовних навичок, ораторських здатностей, уміння переконувати, завойовувати довіру і симпатії виборця. Майбутнім лідерам, які готувалися служити римській республіці і її громадянам давали знання з римської і грецької мови, формували навички політичної боротьби (Ціцерон, Квінтіліан), прищеплювали доброчесність і моральність (Сенека).

У період Середньовіччя акцентували увагу на формуванні духовних якостей, моральних навичок, вірі у Бога та дотриманні Заповідей Божих (Квінт Тертуліан, Оріген, Отці Східної Церкви, Августин Блаженний і Фома Аквінський). Лідер мав служити ближньому, відповідно до законів Божих і Святого Письма [18, с.86-88]. Так, князь Володимир Мономах (1053-1125) даючи настанови своїм спадкоємцям у «Повчанні» акцентує увагу на важливих чеснотах, які потрібні для якісного управління Києво-Руською державою. Серед таких чеснот виокремлюються ті, які відповідають образу лідерства служіння, а саме: працелюбність, моральна поведінка за законами християнської віри, «з Богом у серці, милость чинячи слабким і потребуючим допомоги» [19, с.456-459].

У добу Відродження відбувся поворот до принципів та ідеалів античної культурної спадщини. Аскетичний спосіб життя залишився у

минулому, на перший план висувається людина з її потребами, інтересами, тілесною красою та прагненням до звичайного земного щастя і насолод. Гуманізм стає панівною ідеологією, а наука протиставляється теології. У цей час, у працях мислителів пропагується сильний духом лідер, який дбає про власний фізичний розвиток дотримується здорового способу життя, займається доброчинністю і дбає про дотримання норм моралі. Відкидається схоластична педагогіка та приділяється значна увага розвитку мислення особистості (Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель») [20], (Е. Роттердамський «Грубі учителі» [21]). Реформаторський рух підсилив ідеї гуманізму стимулював підприємництво [22]. У цей період виникла наука про політику [23], засновник якої вважав, що успішний і ефективний лідер має діяти за принципом «мета виправдовує засоби» [23].

Цікаву ідею, щодо формування якостей лідерства служіння, представив Жан Боден (1530-1596) [24], який прирівнює лідерство до процесів, що відбуваються у звичайній нуклеарній сім'ї, проводячи аналогії між батьком та лідером. Оскільки у спільноті і державі лідер виконує батьківські функції, то його завдання піклуватися про своїх «дітей» (підданих, послідовників). Такий лідер-батько має дбати, насамперед, про задоволення нагальних потреб людей, щоб у них завжди була якісна вода, харчі, матеріали для будівництва. Жан Боден наголошує, що лідери не можуть застосовувати свою владу всупереч Законів Природи і Законів Божих.

У добу Нового часу жив і творив батько педагогіки Ян Амос Коменський [25]. Він стверджував, що завдання школи полягає у забезпеченні підготовки лідера до життя на небі і доброчесного життя на землі.

В епоху пізнього Нового часу піку активності сягнув рух Просвітництва. Представники цього руху (Й.Базедов, Й.Кампе, Ф.Фенелон, К.Гельвецій Ф.Вольтер, Ж. Руссо) засуджували феодальні відносин, церкву та абсолютизм пропагуючи ідеї едукаціонізму і філантропізму. З огляду на це, при формуванні лідерських якостей потрібно враховувати вікові та індивідуальні особливості людини створивши умови для вільної самореалізації вихованця [26]. Руссо наголошував, що кожного лідера треба формувати не як суддю, солдата чи ученого, а як соціально відповідальну людину [27].

На освітніх практиках щодо формування навичок лідерства служіння позначилися ідеї одного із чільних представників німецької класичної філософії І. Канта. З його точки зору лідерські навички служіння мають відповідати нормі категоричного імперативу, а саме: «Чини так, щоб максима твоєї поведінки могла стати загальним правилом». Іммануїл Кант наполягав, що в особистості лідерського типу необхідно сформувати патерни моральної поведінки, а це у свою чергу, дозволить використовувати свою свободу у межах індивідуальної моральної відповідальності [28 с. 311-321].

Йоган Песталоцці підкреслював, що соціальні навички, у тому числі спрямованість на служіння іншим, формуються в колективі, спільною продуктивною працею шляхом паралельного засвоєння елементарних знань. Учень Й.Песталоцці, німецький педагог А. Дістервег вважав, що лідерські якості можна сформувати у підростаючої особистості у випадку, якщо це відповідає її природнім здібностям [30].

У Новітній час мислителі здійснювали пошуки нових підходів, концепцій у руслі реформаторської педагогіки, руху нової школи. Це проявилося у педагогіці «вільного виховання» (Марія Монтессорі, Генріх Шаррельман). Нові школи, які виникли на початку XX ст. для еліти, ставили своїм завданням формувати керівників

для промисловості. Поряд із формуванням лідерських психологічних утворень (колективізм, управлінські здатності, організаторські навички) приділяли велику увагу моральним і вольовим властивостям особистості [27, с.269-274].

Джон Дьюї у цей час в США започаткував прагматизм (діло) і акцентував на тому, що знання і навички лідера мають носити інструментальний характер та прикладатися до життя і праці. У такому разі і психологічні утворення які закладає будь-яка школа і лідери, які виховуються, будуть корисні і служитимуть потребам людей.

У Новітній час Вальдорфська педагогіка Рудольфа Штайнера спрямовувала зусилля вихователів на формування особистості, розвитку з опорою на приклад авторитету учителів, батьків, духовного ідеалу [31].

Окремо зупинимося на появі самого конструкту «лідерства служіння» (servant leadership), що введено в науковий обіг американським консультантом з управління Робертом Грінліфом. Він працював у відділення AT&T на Манхеттені, брав участь у навчальній програмі з управління, в рамках якої навчав керівників крупних компаній. Грінліф встановив кореляційний зв'язок між умілим управлінням з турботою про потреби працівників та процвітанням організацій. У 1970 році Роберт Грінліф написав працю «Обслуговуюче лідерство: подорож природою законної влади і величі» де зазначив, що «слуга» і «лідер» можуть сприйматися як протилежні, але перебувають в єдності. Насправді великим лідером є той, хто допомагає (служить) іншим людям [1].

Концепція обслуговуючого лідерства корениться в християнській етиці. У Євангелії від Марка, йдеться про те, як під час походу Христа з учнями до Єрусалиму апостоли Яків та Іоанн, сини Заведея, просили в Ісуса дозволу сісти праворуч і ліворуч від нього в славі його. На це Ісус відповів, що дати їм те, що вони просять, не в його силі, бо панування – це вибір для тих, кому приготовано … Не так буде між вами, але хто з вас великим бути хоче, нехай буде він вам за слугу. А хто з вас бути першим бажає, нехай буде всім за раба» [32, с.101-102].

У добу Незалежності питання формування лідерства служіння певною мірою розкривалися у працях філософії, соціальної психології, психології, лідерології, менеджменту, політології, педагогіки, історії та історії педагогіки. Зокрема такими ученими як І. Бехом [33], Г. Філіпчуком [34], Г. Шевченко [35], Е. Лук'янчикова, О. Маковського, О. Романовського [36], О. Скрипнікова, Н. Семченко, М. Лукашевич та інші. Окремі аспекти образу лідерства служіння знаходять своє відображення у працях зарубіжних дослідників і бізнес-консультантів, а саме: С. Альдерфера [37], А. Адлера, К. Агрігіса, Е. Богардуса, Е. Берна [38], Р. Бояциса, В. Врума, Е. Ейнарсена, О. Євтіхова, М. Кетс де Вріса [39], Р. Кеттела, Т. Кучмарскі, С. Кучмарскі, Е. Маккі, А. Маслоу, У. Мітчела, Г. Олпорта, Р. Стогділла [40] та інших. Серед важливих, у контексті нашого дослідження, варто виділити праці у галузі менеджменту: У. Бенніса, Дж. Бернса, Р. Блейка, С. Кові, Р. Коха, А. Менегетті [41], Дж. Максвелла [42], Дж. Моутона, Г. Осовської, О. Осовського [43], Л. Скібіцької, Р. Філда, Дж. Юделовіца [44], Лі Якокки та ін.

Особливо активно тематика формування різних психологічних утворень, що забезпечують індивіду першість в інтерпесональних стосунках розроблялася українськими педагогами: О. Васильковою (неформальне лідерство в учнівській групі ПТУ), Б. Головешко (педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у вищому навчальному закладі), Гриньовою М.В. (Виховання лідерських якостей учнів основної школи у процесі е-партисипативного проєктування), О. Косенчук (фор-

мування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності), І. Костирею (формування лідерської позиції майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах), Ю. Кращенком (формуваня лідерських якостей майбутніх педагогів у системі студентського самоврядування), Лі Цзиці (виховання лідерських якостей майбутніх менеджерів); О. Маковським (формування лідерських якостей офіцерів), Н. Мараховською (формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін), В. Морозом (формування лідерських якостей студентів у процесі діяльності органів студентського самоврядування) А. Семеновлю (формування лідерських якостей молодших школярів засобами рухливих ігор), Р. Сопівником (формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислової галузі), Г. Тітовим (підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування спортивних лідерських якостей в учнів основної школи), В. Ягодніковою (формування лідерських якостей старшокласників в особистісно-орієнтованому виховному процесі) та ін.

Висновки і перспективи (Discussion). Отже, проблема формування якостей лідерства служіння була актуальною впродовж усієї історії людської цивілізації. З появою держав Стародавнього Сходу древні мислителі такі як Сідхартхи Гаутама Шикямуні, Кунфуцій підкреслювали, що справжній лідер пізнав правду і неправду, навчає піддаених та керує ними з доброзичливих, а не корисливих мотивів і притримуються золотого правила моралі. У добу Античності акцентувалося, що на гребні хвилі завжди будуть люди розумні і знаючі, а щастя можна досягти, якщо царі і владики стануть благородно і наполегливо філософствувати. Римська педагогічна думка приділяла увагу прищепленню лідерам комунікативних, мовних навичок, ораторських здатностей, уміння переконувати, завойовувати довіру і симпатії виборця. У період Середньовіччя звертали увагу на формуванні духовних якостей, моральних навичок, вірі у Бога та дотриманні Заповідей Божих. У добу Відродження відбувся поворот до принципів та ідеалів античної культурної спадщини. Аскетичний спосіб життя залишився у минулому, на перший план висувається людина з її потребами, інтересами, тілесною красою та прагненням до звичайного земного щастя і насолод, тому лідерство служіння має враховувати інтереси і потреби людей з їх прагенням до щасливого життя. У добу Нового часу і Просвітництва засуджувались феодальні відносин, церква та абсолютизм, у вихованні лідерів пропагувалися ідеї едукаціонізму і філантропізму. У Новітній час мислителі здійснювали пошуки нових підходів, концепцій формування якостей лідерства служіння у руслі реформаторської педагогіки, руху нової школи, яка була створена елітою для підготовки керівників промисловості. Вальдорфська педагогіка звертала увагу на наслідування прикладу лідерської поведінки, а прибічники педагогіки вільного виховання створювали умови для розкриття внутрішнього потенціалу особистості.

У Незалежній Україні питанням формування лідерських якостей приділялась значна увага у руслі педагогіки, психології, лідерології, менеджменту, історії, соціальної психології

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Greenleaf, Robert K., Spears Larry C. (2002) Servant Leadership : A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness. Paulist Press. 370 p.

2. Василькова О. І. Динаміка неформального лідерства в навчальній групі ПТУ : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 К., 2004. 255 с.

3. Головешко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх фахівців з адміністративного менеджменту у

вищих навчальних закладах : дис. ... канд. пед. н. : 13.00.04. Вінниця, 2017. 294 с.

4. Гриньова М.В. (2024). Виховання лідерських якостей учнів основної школи у процесі е-партисипативного проєктування. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Комунальний заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти одеської обласної ради» Одеська обласна рада.

5. Косенчук О. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у позаурочній діяльності на рівні міста. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22 (8). С. 238–246.

6. Лідерська позиція як необхідна складова особистості майбутнього інженера / І. В. Костиря // Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали 7-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 трав. 2021 р. Харків : НТУ «ХПІ», 2021. С. 148–150.

7. Кращенко Ю. П. (2012) Виховання лідерських якостей майбутніх учителіву системі студентського самоврядування: дис. … канд. пед. наук: 13.00.07 / Кращенко Юрій Петрович; Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 277 с.

8. Лі Цзиці (2017). Виховання лідерських якостей майбутніх менеджерів в освітньому середовищі університету: дис. … канд. пед. наук: 13.00.07; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Міністерство освіти і науки України. Київ, 195 с.

9. Маковський Олег Казимирович. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів : Дис... канд. пед. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2002. 191арк. Бібліогр.: арк. 146-160.

10. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.

11. Мороз В. П. Лідерство як наукова проблема / В. П. Мороз // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2019. - № 1(1). - С. 99-110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2019_1%281%29__13

12. Сопівник, Р. В. Виховання лідерських якостей студентів аграрних вищих навчальних закладів : монографія / Р. В. Сопівник; За заг. ред. Віктор Костянтинович Сидоренко. К. : Компринт, 2012. 503 с.

13. Тітова Г. Особливості формування лідерських якостей в учнів основної школи. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 3. С. 289–294.

14. Ягоднікова В., Гриньова М. Демократичне лідерство в Новій українській школі: поцінування партисипації в початковій школі. *Початкова освіта у контексті шкільних змін: теорія, методика, практика, досвід :* монографія. Умань : Сочінський М. М. [вид.], 2021. С. 149–180.

15. История политических и правовых учений: хрестоматія / [сост. проф., д-р. ист. наук Г. Г. Демиденко]. Харьков : Факт, 1999. С. 7-16

16. Демокрит. Фрагменты и свидетельства о его учении // История политических и правовых учений : хрестоматія / [сост. проф., д-р. ист. наук Г. Г. Демиденко]. Харьков : Факт,1999. С. 21-23.

17. Платон. Государство : собрание сочинений в 4 т. / Платон. Х., 1994.

18. Шинкарук В.Д., Сопівник Р.В., Сопівник І.В. (2015). Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах . Київ, УП «Компринт», 256.

19. Мономах В. Поучення / Володимир Мономах // Літопис руський ; пер. з давньорус. Л. Є Махновця / [відп. ред. О. В. Мишанич]. К. : Дніпро, 1989. 591 с.

20. Рабле Ф. (1981) Гаргантюа и Пантагрюэль. Пер. с фр. Н. Любимова. Х. : Правда, 560 с.

21. Роттердамский Э (1935). Грубые учителя. Хрестоматия по истории педагогики: в 4 т. Т.1.: Античный мир. Средние века, начало нового времени. Сост. И.В. Свадковский. Х. С. 127-128.

22. Вебер М. Политика как призвание и профессия : избр. произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем.] / общ. ред. Ю. Н. Давыдова. М., 1990. С. 644 – 766.

23. Макиавелли Н. (2010) Государь / Никколо Макиавелли; перев. Д. Муравьева, К., 52 с.

24. Боден Ж. «Шесть книг о государстве» / Жан Боден // История политических и правовых учений: хрестоматия / [сост. проф., д-р. ист. наук Г. Г. Демиденко]. Харьков : Факт, 1999. С. 127–130.

25. Коменский Я.А. (1982) Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2 т.. К., Т. 1., 656 с.

26. Руссо Ж.-Ж. (1981) Педагогические сочинения в 2 т. К., Т. 1., 656 с.

27. Теорія та історія соціального виховання: хрестоматія. Укладачі: О.Васюк, Р.Сопівник (2016). Київ, ТОВ «ЦП Комринт», 812 с

28. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) (2012) за заг.ред. акад.НАН України Л.В.Губерського. Київ, Знання, 621 с., С. 311-321

29. Песталоцци И.Г. (1981) Избранные педагогические сочинения в 2-х т. Под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. К., Т. 1., 336 с.

30. Дистервег А. (1956). Избранные педагогические сочинения К., С. 136-203.

31. Штайнер Р. (2016). Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки. Перевод Дмитрия Виноградова. Киев, Наири, 36 с.

32. Сопівник Р.В., Рахманіна А. С., Санченко О.В. (2023) Лідерологія. Підручних для студентів з вибіркового освітнього компоненту «Лідерологія». К.:ЦП Компринт, 620 с.

33. Бех, І.Д. (2008) *Виховання особистості: підручник*. Київ: Либідь, 818 с.

34. Філіпчук, Г.Г. (2014) *Націєтворчість освіти*. Монографія. Чернівці: Зелена Буковина. 400 с.

35. Шевченко Г. П., Пастухова Ю. А. Художньо-естетичне виховання студентської молоді : монографія. Луганськ : СНУ, 2010. 179 с.

36. Романовський О., Квасник О., Шаполова В., Чала Ю., Бондаренко В. Обов'язкові складові особистості харизматичного лідера як запорука його успіху. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2017. № 1. С. 60–73.

37. Alderfer C. (1972) Existens, relatedness and grouth: human needs in organizational swttings. N.Y., 340

38. Берн Э. (2008). Лидер и группа. О структуре и динамике организаций и групп / Эрик Берн. К., 288 с.

39. Кетс де Вріс М. (2007). Мистика лидерства. Развитие эмоционального интелекта. К., 276.

40. Stogdill R. Personal Factors Associated with Leadership : A Survey of the Literature. *Journal of Psychology*. 1948. № 25. P. 35–71. DOI: https://doi.org/10.1080/00223980.1948.9917362

41. Менегетті А. (2019).Психологія лідера / пер з іт. БФ «Онтопсихологія». 1 видання. Київ, НФ «Антоніо Менегетті», 342 с.

42. Максвелл Дж. 21

обязательное качество лидера / К., 2006. 176 с.

43. Осовська Г. В., Осовський О. А. Основи менеджменту : навч. посіб. К. : «Кондор», 2006. 664 с.

REFERENCES

1. Greenleaf, Robert K., Spears Larry C. (2002) Servant Leadership : A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness. Paulist Press. 370 r.

2. Vasylkova O. I. Dynamika neformalnoho liderstva v navchalnii hrupi PTU : dys. ... kandydata psykhol. nauk : 19.00.07 / Vasylkova Olha Ivanivna. – K., 2004. – 255 s.

3. Holoveshko B. Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei u maibutnikh fakhivtsiv z administratyvnoho menedzhmentu u vyshchykh navchalnykh zakladakh : dys. ... kand. ped. n. : 13.00.04. Vinnytsia, 2017. 294 s.

4. Hrynova M.V. (2024). Vykhovannia liderskykh yakostei uchniv osnovnoi shkoly u protsesi e-partysypatyvnoho proiektuvannia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii. Komunalnyi zaklad vyshchoi osvity «Odeska akademiia neperervnoi osvity odeskoi oblasnoi rady» Odeska oblasna rada.

5. Kosenchuk O. Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei starshoklasnykiv u pozaurochnii diialnosti na rivni mista. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky. 2012. № 22 (8). S. 238–246.

6. Liderska pozytsiia yak neobkhidna skladova osobystosti maibutnoho inzhenera / I. V. Kostyria // Naukova shkola akademika Ivana Ziaziuna u pratsiakh yoho soratnykiv ta uchniv : materialy 7-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25–26 trav. 2021 r. — Kharkiv : NTU «KhPI», 2021. — S. 148–150.

7. Krashchenko Yu. P. (2012) Vykhovannia liderskykh yakostei maibutnikh uchytelivu systemi studentskoho samovriaduvannia: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.07 / Krashchenko Yurii Petrovych; In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 277 s.

8. Li Tszytsi (2017). Vykhovannia liderskykh yakostei maibutnikh menedzheriv v osvitnomu seredovyshchi universytetu: dys. … kand. ped. nauk: 13.00.07 / Li Tszytsi; Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv, 195 s.

9. Makovskyi Oleh Kazymyrovych. Formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh ofitseriv : Dys... kand. ped. nauk: 20.02.02 / Natsionalna akademiia Prykordonnykh viisk Ukrainy im. Bohdana Khmelnytskoho. — Khmelnytskyi, 2002. — 191ark. — Bibliohr.: ark. 146-160.

10. Marakhovska N. V. Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsyklu : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv, 2009. 20 s.

11. Moroz V. P. Liderstvo yak naukova problema / V. P. Moroz // Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky. - 2019. - № 1(1). - S. 99-110. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2019_1%281%29__13

12. Sopivnyk, R. V. Vykhovannia liderskykh yakostei studentiv ahrarnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv : monohrafiia / R. V. Sopivnyk; Za zah. red. Viktor Kostiantynovych Sydorenko.– K. : Komprynt, 2012.– 503 s.

13. Titova H. Osoblyvosti formuvannia liderskykh yakostei v uchniv

osnovnoi shkoly. Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. 2015. № 3. S. 289–294.

14. Iahodnikova V., Hrynova M. Demokratychne liderstvo v Novii ukrainskii shkoli: potsinuvannia partysypatsii v pochatkovii shkoli. Pochatkova osvita u konteksti shkilnykh zmin: teoriia, metodyka, praktyka, dosvid : monohrafiia. Uman : Sochinskyi M. M. [vyd.], 2021. S. 149–180.

15. Ystoryia polytycheskykh y pravovыkh uchenyi: khrestomatiia / [sost. prof., d-r. yst. nauk H. H. Demydenko]. – Kharkov : Fakt, 1999. – S. 7-16

16. Demokryt. Frahmentы y svydetelstva o eho uchenyy // Ystoryia polytycheskykh y pravovыkh uchenyi : khrestomatiia / [sost. prof., d-r. yst. nauk H. H. Demydenko]. – Kharkov : Fakt,1999. – S. 21-23.

17. Platon. Hosudarstvo : sobranye sochynenyi v 4 t. / Platon. – Kh., 1994.

18. Shynkaruk V.D., Sopivnyk R.V., Sopivnyk I.V. (2015). Teoriia ta istoriia sotsialnoho vykhovannia v zarubizhnykh krainakh . Kyiv, UP «Komprynt», 256.

19. Monomakh V. Pouchennia / Volodymyr Monomakh // Litopys ruskyi ; per. z davnorus. L. Ye Makhnovtsia / [vidp. red. O. V. Myshanych]. – K. : Dnipro, 1989. – 591 s.

20. Rable F. (1981) Harhantiua y Pantahriuэl. Per. s fr. N. Liubymova. Kh. : Pravda, 560 s.

21. Rotterdamskyi Э (1935). Hrubыe uchytelia. Khrestomatyia po ystoryy pedahohyky: v 4 t. T.1.: Antychnыi myr. Srednye veka, nachalo novoho vremeny. Sost. Y.V. Svadkovskyi. Kh. S. 127-128.

22. Veber M. Polytyka kak pryzvanye y professyia : yzbr. proyzvydenyia / Maks Veber ; [per. s nem.] / obshch. red. Yu. N. Davыdova. – M., 1990. – S. 644 – 766.

23. Makyavelly N. (2010) Hosudar / Nykkolo Makyavelly; perev. D. Muraveva, K., 52 s.

24. Boden Zh. «Shest knyh o hosudarstve» / Zhan Boden // Ystoryia polytycheskykh y pravovыkh uchenyi: khrestomatyia / [sost. prof., d-r. yst. nauk H. H. Demydenko]. – Kharkov : Fakt, 1999. – S. 127–130.

25. Komenskyi Ya.A. (1982) Yzbrannыe pedahohycheskye sochynenyia [Tekst] : v 2 t.. K., T. 1., 656 s.

26. Russo Zh.-Zh. (1981) Pedahohycheskye sochynenyia v 2 t. K., T. 1., 656 s.

27. Teoriia ta istoriia sotsialnoho vykhovannia: khrestomatiia. Ukladachi: O.Vasiuk, R.Sopivnyk (2016). Kyiv, TOV «TsP Komrynt», 812 s

28. Filosofiia: khrestomatiia (vid vytokiv do sohodennia) (2012) za zah.red. akad.NAN Ukrainy L.V.Huberskoho. Kyiv, Znannia, 621 s., S. 311-321

29. Pestalotstsy Y.H. (1981) Yzbrannыe pedahohycheskye sochynenyia v 2-kh t. Pod. red. V.A. Rotenberh, V.M. Klaryna. K., T. 1., 336 s.

30. Dysterveh A. (1956). Yzbrannыe pedahohycheskye sochynenyia K., S. 136-203.

31. Shtainer R. (2016). Vospytanye rebenka s tochky zrenyia dukhovnoi nauky. Perevod Dmytryia Vynohradova. Kyev, Nayry, 36 s.

32. Sopivnyk R.V., Rakhmanina A. S., Sanchenko O.V. (2023) Liderolohiia. Pidruchnykh dlia studentiv z vybirkovoho osvitnoho komponentu «Liderolohiia». K.:TsP Komprynt, 620 s.

33. Bekh, I.D. (2008) Vykhovannia osobystosti: pidruchnyk. Kyiv: Lybid, 818 s.

34. Filipchuk, H.H. (2014) Natsiietvorchist osvity. Monohrafiia. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 400 s.

35. Shevchenko H. P. Khudozhno-estetychne vykhovannia studentskoi molodi : monohrafiia / H. P. Shevchenko, Yu. A. Pastukhova. – Luhansk : SNU, 2010. – 179

36. Romanovskyi O., Kvasnyk O., Shapolova V., Chala Yu.,

Bondarenko V. Oboviazkovi skladovi osobystosti kharyzmatychnoho lidera yak zaporuka yoho uspikhu. Lider. Elita. Suspilstvo. 2017. № 1. S. 60–73.

37. Alderfer C. (1972) Existens, relatedness and grouth: human needs in organizational swttings / Alderfer C. N.Y., 340

38. Bern Э. (2008). Lyder y hruppa. O strukture y dynamyke orhanyzatsyi y hrupp / Эryk Bern. K., 288 s.

39. Kets de Vris M. (2007). Mystyka lyderstva. Razvytye эmotsyonalnoho yntelekta. K., 276.

40. Stogdill R. Personal Factors Associated with Leadership : A Survey of the Literature. Journal of Psychology. 1948. № 25. P. 35–71. DOI: https://doi.org/10.1080/00223980.1948.9917362

41. Menehetti A. (2019).Psykholohiia lidera / per z it. BF «Ontopsykholohiia». 1 vydannia. Kyiv, NF «Antonio Menehetti», 342 s.

42. Maksvell Dzh. 21 obiazatelnoe kachestvo lydera / K., 2006. 176 s.

43. Osovska H. V. Osnovy menedzhmentu : navch. posib. / H. V. Osovska, O. A. Osovskyi. – K. : «Kondor», 2006. – 664 c.

44. Iudelovyts Dzh. Lyderstvo / Yudelovyts Dzh., Kokh R., Fyld R. ; [per. s anhl.]. K., 2007. – 176 s.

HISTORICAL AND GENETIC GENERALIZATION OF IDEAS OF FORMATION QUALITIES OF SERVICE LEADERSHIP

Oleg MOROZ

Abstract. *The article reveals the genesis of the ideas of the formation of service leadership at various stages of the development of human civilization and analyzes the most modern works devoted to the training of leaders, both Ukrainian and foreign authors. It is emphasized that with the emergence of the states of the Ancient East, ancient thinkers emphasized that a true leader knows truth and falsehood, teaches his subjects and leads them from benevolent motives. In the days of Antiquity, it was believed that there will always be intelligent and knowledgeable people on the rowing waves, and happiness can be achieved if kings and lords begin to philosophize nobly and persistently. It is argued that in the context of the Roman pedagogical tradition, an important component of the content of training leaders was the formation of oratorical skills. It is emphasized that during the Middle Ages, attention was paid to the formation of spiritual qualities, moral skills, the leader's faith in God and his observance of God's Commandments. At the same time, it is emphasized that during the Renaissance there was a turn to the principles and ideals of the ancient cultural heritage, and in the New Age and the Age of Enlightenment, feudal relations, the church and absolutism were condemned, and the ideas of education and philanthropism were promoted in the education of leaders. It is noted that in modern times, thinkers searched for new approaches, concepts for the formation of service leadership qualities in line with reformist pedagogy, the movement of a new school, which was created by the elite to train industry managers. At the same time, it is noted that in Independent Ukraine, significant attention was paid to the formation of leadership qualities in the fields of pedagogy, psychology, leadership, management, history, and social psychology.*

Key words: *service leadership, historical and genetic analysis, leadership qualities, leader's moral responsibility, coaching and support of followers*.

© Мороз О.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.97-101

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Наталія ОВДІЙ, аспірант
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Анотація. *У статті розглядається процес підвищення кваліфікації як важлива складова безперервної освіти, особливо у контексті сучасних українських досліджень та публікацій. Аналіз сучасних досліджень показує, що в Україні приділяється велика увага професійному розвитку. Українські вчені наголошують на необхідності адаптації освітніх програм до сучасних викликів, а онлайн-навчання та дистанційні курси стають важливими інструментами, що забезпечують доступність освіти. Приклади успішних програм підвищення кваліфікації включають діяльність Національної академії педагогічних наук України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державна підтримка відіграє важливу роль, забезпечуючи фінансування та створення необхідної інфраструктури. Ці зусилля сприяють підвищенню якості освіти та професійної підготовки фахівців, що покращує конкурентоспроможність української економіки на глобальному рівні.*

Ключові слова: *Безперервна освіта, підвищення кваліфікації, професійний розвиток, інноваційні технології, онлайн-навчання.*

Актуальність (Introduction). У сучасному світі, що характеризується швидкими змінами та розвитком технологій, безперервна освіта стає необхідністю для кожного фахівця. Безперервна освіта є систематичним і цілеспрямованим процесом набуття нових знань, умінь і навичок протягом усього життя.

Підвищення кваліфікації є важливим складником безперервної освіти. Воно дозволяє спеціалістам адаптуватися до змін на ринку праці, освоювати нові технології та методики, а також покращувати свою професійну компетенцію. Постійне оновлення знань та навичок сприяє професійному зростанню та конкурентоспроможності на ринку праці.

Особливо актуальним підвищення кваліфікації стає в умовах глобалізації та цифровізації, коли швидкі зміни у різних галузях вимагають від фахівців гнучкості та готовності до постійного навчання. Компанії також усвідомлюють важливість інвестицій у розвиток своїх співробітників, що сприяє зростанню ефективності та інноваційності бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of researches and publications). Безперервна освіта стає все більш важливим компонентом професійного розвитку у світі. Вона передбачає постійне оновлення знань і навичок, що необхідно в умовах ринку праці і технологічних нововведень. Одним із ключових аспектів безперервної освіти є підвищення кваліфікації, яке дозволяє фахівцям залишатися затребуваними та конкурентоспроможними.

Актуальні дослідження в цій галузі в Україні виявляють значний інтерес до питань професійного розвитку. Наприклад, роботи українських вчених, таких як О.В. Антонюк та С.М. Шевченка, наголошують на необхідності адаптації освітніх програм до сучасних викликів. Вони зазначають, що традиційні методи навчання вже не відповідають потребам сьогодення та пропонують впровадження інноваційних технологій та методів.

У публікаціях останніх років також наголошується на важливості гнучких освітніх траєкторій, які дозволяють поєднувати роботу та навчання. Українські дослідники, такі як О.В. Грінчук та О.П. Корнєєв, акцентують увагу на ролі онлайн-освіти та дистанційних курсів у підвищенні кваліфікації. Вони зазначають,

© Овдій Н.

що ці форми навчання дозволяють охопити ширшу аудиторію та зробити освіту доступною для всіх.

Крім того, дослідники наголошують на необхідності державної підтримки програм підвищення кваліфікації та створення умов для їх реалізації. Це включає фінансову підтримку, створення відповідної інфраструктури та розробку нормативно-правової бази.

Таким чином, сучасні українські дослідження наголошують на важливості безперервної освіти та підвищення кваліфікації як ключових елементів професійного розвитку, що підтверджує їх актуальність та необхідність у сучасному суспільстві.

Мета (Purpose). Метою даної роботи є аналіз значення безперервної освіти та підвищення кваліфікації для професійного розвитку фахівців в умовах глобалізації та цифровізації.

Методи(Methods). Аналіз літератури, порівняльний аналіз, контент-аналіз, узагальнення.

Результати (Results). Безперервна освіта – це навчання протягом усього професійного життя. Цей процес охоплює різні форми навчання: формальну, неформальну та інформальну освіту. Формальна освіта включає традиційні навчальні заклади, такі як школи та університети. Неформальна освіта здійснюється через спеціалізовані курси, семінари та тренінги, а інформальна – через самоосвіту, роботу та повсякденні взаємодії [1].

Підвищення кваліфікації є одним із найважливіших складових безперервної освіти, що спрямовано на оновлення та поглиблення знань, покращення професійних навичок та компетенцій, необхідних для виконання професійних обов'язків. У разі стрімкого науково-технічного прогресу та глобалізації підвищення кваліфікації стає необхідною умовою підтримки конкурентоспроможності фахівців ринку праці.

Сучасні технології, такі як онлайн-навчання та дистанційні курси, відіграють важливу роль у підвищенні кваліфікації. Вони дозволяють фахівцям отримувати необхідні знання та навички у зручний для них час, що особливо актуально в умовах військового стану. Дослідження показують, що онлайн-курси та вебінари стали важливим інструментом для забезпечення безперервної освіти, надаючи широкі можливості для професійного розвитку [2].

Одним із найуспішніших прикладів впровадження інноваційних освітніх технологій є Національна академія педагогічних наук України. Академія реалізує програми, що базуються на використанні сучасних освітніх технологій, що дозволяє підвищити кваліфікацію педагогічних працівників без відриву від основної діяльності. Дистанційні курси та вебінари стали невід'ємною частиною цих програм, що значно розширює доступ до освіти [3].

Важливим аспектом безперервної освіти є гнучкість освітніх програм, що дозволяє фахівцям поєднувати роботу та навчання. Це особливо важливо для тих, хто не може залишити свою роботу на тривалий час для проходження курсів підвищення кваліфікації. Гнучкість навчання включає модульні програми, які дозволяють самостійно вибирати темпи і зміст свого навчання [4].

Прикладом успішного впровадження гнучких освітніх траєкторій є Київський національний університет імені Тараса Шевченка. В університеті впроваджуються модульні програми підвищення кваліфікації, які дають можливість студентам вибирати найбільш підходящі для них модулі та планувати своє навчання. Це дозволяє фахівцям поєднувати роботу та навчання, що підвищує їхню професійну компетентність та конкурентоспроможність на ринку праці.

Дослідники наголошують на необхідності державної підтримки програм підвищення кваліфікації. Це включає фінансування освітніх програм, створення відповідної інфраструктури та розробку нормативно-правової бази. Державна

підтримка може сприяти ширшому доступу до освітніх ресурсів та підвищенню якості навчання.

Міністерство освіти та науки України розробило низку програм, спрямованих на підтримку безперервної освіти, включаючи фінансування курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та педагогічних працівників. Ці програми спрямовані на забезпечення доступу до якісної освіти всім категорій населення.

Важливим напрямом досліджень є оцінка ефективності програм підвищення кваліфікації. Це включає аналіз результатів навчання, оцінку рівня задоволеності учнів і роботодавців, а також аналіз впливу підвищення кваліфікації на кар'єрне зростання та професійний розвиток. Оцінка ефективності дозволяє виявити сильні та слабкі сторони програм та внести необхідні корективи для їх покращення.

Національна академія педагогічних наук України проводить регулярні дослідження щодо оцінки ефективності програм підвищення кваліфікації. Результати цих досліджень використовуються для покращення навчальних планів та методів викладання, що дозволяє зробити навчання більш якісним та ефективним [5].

В Україні існує безліч програм підвищення кваліфікації, які успішно реалізуються на практиці. Ці програми охоплюють різні сфери професійної діяльності та дозволяють фахівцям підвищувати свою кваліфікацію відповідно до сучасних вимог ринку праці.

Національна академія педагогічних наук України пропонує широкий спектр програм для педагогічних працівників, спрямованих на підвищення професійних компетенцій. Ці програми включають курси з нових освітніх технологій, методики викладання та управління освітніми установами. Наприклад, курси щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті допомагають педагогам освоїти нові методи викладання, що підвищує якість освіти та сприяє розвитку цифрової грамотності в учнів.

На базі провідних медичних вищих навчальних закладів України реалізуються програми підвищення кваліфікації для медичних працівників. Ці програми включають курси з нових методів діагностики та лікування, а також тренінги з використання сучасних медичних технологій. Прикладом такої програми є курс використання ультразвукових технологій у діагностиці, що проводиться на базі Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Ці курси дозволяють лікарям та медичним сестрам освоювати нові методи лікування та діагностики, що сприяє покращенню якості медичних послуг.

Міністерство освіти і науки України реалізує програми підвищення кваліфікації для державних службовців, що спрямовані на покращення їх професійних компетенцій та адаптацію до нових вимог державної служби. Ці програми включають курси з управління проектами, публічної політики та законодавства. Наприклад, курси з управління проектами допомагають державним службовцям освоїти сучасні методи управління та планування, що сприяє підвищенню ефективності роботи державних установ [6].

Сучасні дослідження наголошують на важливості інноваційних технологій, гнучких освітніх програмах та державної підтримки для успішної реалізації програм підвищення кваліфікації. Українські вчені та освітні установи активно працюють над створенням ефективних освітніх програм, які відповідають сучасним викликам та потребам ринку праці. Ці зусилля сприяють підвищенню якості освіти та професійної підготовки фахівців, що зрештою веде до покращення конкурентоспроможності української економіки на глобальному рівні.

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз сучасних досліджень показав, що підвищення кваліфікації є ключовим фактором професій-

ного розвитку фахівців в умовах стрімкого науково-технічного прогресу та глобалізації. Приклади успішної реалізації програм підвищення кваліфікації, такі як модульні курси у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та дистанційні курси у Національній академії педагогічних наук України, демонструють значні переваги гнучкого підходу до навчання. Ці програми дозволяють фахівцям самостійно вибирати зміст свого навчання, що сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу. Фінансування освітніх програм, створення необхідної інфраструктури та розробка нормативно-правової бази сприяють ширшому доступу до якісних освітніх ресурсів.

Перспективи подальшого розвитку підвищення кваліфікації в Україні пов'язані з розширенням доступу до онлайн-навчання та дистанційних курсів, запровадженням нових технологій та методів викладання, а також посиленням державної підтримки. Необхідно продовжувати дослідження ефективності програм підвищення кваліфікації для виявлення сильних та слабких сторін, що дозволить вносити необхідні коригування та покращувати якість освіти.

Загалом, підвищення кваліфікації як складова безперервної освіти сприяє не лише професійному розвитку фахівців, а й зміцненню конкурентоспроможності української економіки на глобальному рівні. У сучасних умовах ці процеси є необхідними для адаптації до швидко мінливих вимог ринку праці та технологічних нововведень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сидоренко В.В. Безперервний професійний розвиток педагога Нової української школи в умовах формальної і неформальної освіти / зб. матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти», 25 травня 2018 року, м. Київ. - ЦІППО ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

2. Кучера Т. М. Неперервна освіта як сенс життя. Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального: зб. матеріалів міжнар. наук.- практ. інтернет-конф.; 28 берез. 2019 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". Київ: КНЕУ, 2019. С. 18–20.

3. Джаман Т. В. Неперервна освіта як головний системоутворювальний фактор формування особистості. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. №66. Т. 1. С. 161–165.

4. Лащихіна В. П., Лащихіна І. М. Нормативно-правові засади розвитку неперервної освіти. Військова освіта. 2017. № 1. С. 115–123.

5. Швець Є.Я. Формування концепції безперервної освіти «новому століттю – нову освіту» в умовах європейської інтеграції вищої освіти. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. № 55. С. 5–18.

6. Вінніченко О. Навчання протягом життя як складова європейської соціальної моделі неперервної освіти. Дидаскал. 2017. № 17. С. 346-350.

REFERENCES

1. VV Sydorenko Continuous professional development of the teacher of the New Ukrainian school in the conditions of formal and informal education / coll. materials of the 3rd All-Ukrainian scientific and practical conference (with international participation) "Psychological-pedagogical support of professional training and professional development of specialists in the conditions of education transformation", May 25, 2018, Kyiv. - TsIPPO DVNZ "University of Education Management".

2. Kuchera T. M. Continuous education as the meaning of life. Interdisciplinary discourse in the study of the social phenomenon: coll. materials of international science - practice internet conference; March 28 2019, Kyiv / Ministry

of Education and Science of Ukraine, Kyiv National University of Economics named after V. Hetman. Kyiv: KNEU, 2019. P. 18–20.

3. Dzhaman T.V. Continuous education as the main system-forming factor of personality formation. Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools. 2019. No. 66. T. 1. P. 161–165.

4. Laschykhina V.P., Laschykhina I.M. Normative and legal foundations of the development of continuous education. Military education. 2017. No. 1. P. 115–123.

5. Shvets E.Ya. Formation of the concept of continuous education "in the new century - new education" in the conditions of European integration of higher education. Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy. 2013. No. 55. P. 5–18.

6. Vinnichenko O. Learning throughout life as a component of the European social model of continuous education. Didaskal 2017. No. 17. P. 346-350.

ADVANCED TRAINING AS A COMPONENT OF CONTINUOUS EDUCATION

Natalia OVIDII

Abstract. *The article examines the process of professional development as an important component of continuous education, especially in the context of modern Ukrainian research and publications. Analysis of modern research shows that Ukraine pays great attention to professional development. Ukrainian scientists emphasize the need to adapt educational programs to modern challenges, and online learning and distance courses are becoming important tools that ensure the accessibility of education. Examples of successful professional development programs include the activities of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and Taras Shevchenko Kyiv National University. Government support plays an important role by providing financing and building the necessary infrastructure. These efforts contribute to the improvement of the quality of education and professional training of specialists, which improves the competitiveness of the Ukrainian economy at the global level.*

Keywords: *Continuous education, professional development, innovative technologies, online learning.*

© Овдій Н.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.102-111
УДК 378.014.24/.25(510):001.83

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ У ВИЩИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖАХ КИТАЮ

Інна ОСАДЧЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
візитовий професор
Університет у Білостоку (Польща)
E-mail: osadchenkoinna@nubip.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0682-5145
У ЯНЬЧАН,
аспірант кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: asp23-y.wu@nubip.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0685-8661

Анотація. *У статті на основі аналізу наукових джерел виокремлено, схарактеризовано та систематизовано такі актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю: розробка та уведення інноваційних моделей управління освітою засобами ІКТ; нормативно-правове забезпечення, імплементація та контроль фінансово-інвестиційного складника управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю як контролю за обліком, збереженням та примноженням фондів; набуття керівниками політехнічних коледжів Китаю навичок стратегічного мислення для впровадження інноваційних, особистісно орієнтованих концепцій управління освітою майбутніх спеціалістів; створення системи стимулювання та підтримки творчо обдарованих викладачів та студентів для підвищення їхньої компетентності та конкурентноспроможності; реалізація ідеї позитивного управління освітою майбутніх спеціалістів у політехнічних коледжах Китаю в умовах нинішньої світової психоемоційної кризи – важлива тенденція та стратегія, яку можуть запозичити для впровадження заклади вищої освіти інших країн; організація чіткого контролю за якістю здійснення викладацької діяльності молодими викладачами; управління функціональністю кампусів; посилення зовнішнього нагляду за політехнічними коледжами, зокрема приділення уваги контролю за управлінням освітою засобами ІКТ. Акцентовано, що такі актуальні тенденції стосуються як зовнішнього, так і внутрішнього, як вертикалі, так і горизонталі управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю. Зазначено, що бракує досліджень порівняльної характеристики управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю та України.*

Ключові слова: *тенденції управління освітою, майбутні спеціалісти, вищі політехнічні коледжі Китаю, стратегічне мислення, позитивне управління, кампус, інформаційно-комунікаційні технології.*

Актуальність (Introduction). Нині освіта Китаю вступила до нової епохи, і вимоги до управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах значно зросли. Вищі професійні коледжі, до яких і належать політехнічні коледжі, є основною платформою для виховання та підготовки практичних кадрів для національного

© Осадченко І., Яньчан У.

розвитку. Тобто, як важлива частина сучасної системи освітніх закладів Китаю, політехнічні коледжі мають вирішальне значення в якості виконання їхньої адміністративної роботи. Ефект реалізації адміністративної роботи у політехнічних коледжах може значно вплинути на якість освіти, яку отримують студенти. Тим паче, що розвиток цифрової ери переніс адміністративну роботу політехнічних коледжів на новий етап: широке застосування технології «Інтернет+» також набуло впливу на сферу освіти. Нові ідеї в ефективний розвиток освіти та навчання заклали основу для виховання високоякісних фахівців нового покоління. Це стало важливим завданням, щоб використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) та інтегрувати передові концепції управління для реформування та інновації адміністративної роботи політехнічних коледжів, сприяючи їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. (Analysis of recent research and publications). Насамперед нас цікавлять результати досліджень щодо загалом інновацій в управлінні вищою освітою, що у наукових статтях представлені висновками зазначеного кола питань управління освітою в університетах та професійних коледжах. Аналізом українських та зарубіжних наукових праць контексту досліджень сучасних тенденцій управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю нами насамперед було охоплено наукові пошуки безпосередньо із ключовим словом «управління» вже у темі дослідження. Вивчено наукові роботи щодо управлінських аспектів університетської освіти: вивчення практичного досвіду інтеграції стратегічного мислення в управління освітою сучасного університету у Китаю (Gao Heng) [3], ідей стосовно інновацій в управлінні університетською освітою в умовах цифрового середовища (Wang Tiaojiang) [13], дискусії про інноваційний розвиток концептуального освітнього менеджменту в китайських університетах (Tong Jun, Zeng) [9]; аналізу основних моментів управління основними фондами китайського університету (Ya Zhu) [10] та ін.. Проаналізовано дослідження управлінських аспектів вищих професійних коледжів: застосування інформаційних технологій в управлінні освітою у китайському кампусі (Lu Foguang) [7], аналізу сучасної ситуації та шляхів реформування адміністративної роботи у сучасних вищих професійних коледжах Китаю (Li Meng) [5], інновацій внутрішнього управління моральною освітою з точки зору «співпраці між коледжем та виробництвом» (на прикладі основної групи логістики професійно-технічного коледжу Гуансі) (Ying Shi) [11], інноваційної освіти для спеціальності «Управління бізнесом у вищих професійних коледжах» (Ziyun Lin) [12], зокрема вузькопрофільних, приміром медичних професійних коледжів (аналіз задоволеності менеджментом викладання у медичних професійних коледжах Китаю) (Xiaomeng Zhang, Hengyue Yang, Chenjun Wang) [15] та ін. Для порівняння проаналізовано актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у закладах фахової передвищої освіти України: основні засади управління закладом освіти в Україні (С. Немченко, В. Крижко, О. Боднар, В. Радул, О. Старокожко, Ю. Кондратенко) [1], досвід та інновацій управління якістю освіти України (Л. Сушенцева, Л. Петренко, Н. Житник) [2] та ін. Водночас досі бракує цілісного дослідження актуальних тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Мета(Goal), на основі аналізу наукових джерел виокремити, схарактеризувати та систематизувати актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Матеріали і методи дослідження (Research materials and methods). У статті застосовано низку теоре-

тичних методів педагогічного дослідження: аналіз та синтез, порівняння й узагальнення наукових джерел для виокремлення актуальних тенденцій управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю. Здійснено сучасну характеристику та систематизацію зазначених тенденцій. Використано метод моделювання для візуалізації виокремлених актуальних тенденцій управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Результати дослідження та їх обговорення (Results and Discussion). Нині у Китаю запроваджено відповідну політику для активної підтримки інноваційної та підприємницької освіти, спонукаючи вищі професійні коледжі країни до поступової трансформації своїх освітніх концепцій і реформування методів навчання майбутніх спеціалістів для підвищення їхньої інноваційної компетентності (Ziyun Lin) [12]. Оскільки вища освіта у Китаю стає все популярнішою, більше уваги приділяють рівню якості управління освітою в коледжах та університетах. Щоб відповідати новим національним умовами, коледжі та університети мають запроваджувати модернізованіші освітні концепції для підтримки своєї якості, фундаментально покращувати управління освітою та комплексно інновувати механізм управління, підвищувати цінність набуття освіти саме у коледжі та університеті. У цьому контексті стратегічне мислення поступово інтегрується, насамперед, в управління викладанням.

Отож, одним із актуальних напрямів досліджень є вивчення практичного досвіду інтеграції стратегічного мислення в управління освітою сучасних коледжів та університетів. При цьому стратегічне мислення в управлінні освітою в коледжі та університеті розуміється як процес, скерований на чітке досягнення конкретно визначених та спланованих цілей. Тобто, щоб адаптуватися до сучасних вимог, керівники коледжів, університетів і менеджери освіти повинні усвідомлювати важливість впровадження стратегічних інновацій, активно вивчати передові стратегії, застосовувати сучасний досвід в управлінні освітою, емансипувати традиційне мислення, змінювати стереотипи, інновувати сучасні механізми управління освітою, адаптуючись до реальних умов, щоб всебічно покращувати якість підготовки студентів. Керівництво коледжів та університетів має трансформувати концепції менеджменту, що відстають, за принципом новітності, активно інтегруючи стратегічне мислення в щоденне управління освітою в коледжах та університетах (Gao Heng) [3]. Таким чином, трансформації сучасного освітнього менеджменту згідно з вимогами часу мають здійснюватися шляхом набуття керівниками політехнічних коледжів Китаю навичок стратегічного мислення для впровадження інноваційних концепцій управління освітою майбутніх спеціалістів.

Значні зміни в розвитку управління освітою в університетах цілком закономірно відбулися, на думку Wang Tiaojiang, у зв'язку із розвитком цифрового середовища та інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Нині у практиці управління освітою пріоритетність надається побудові моделей застосування ІКТ і прагненню підвищити цей рівень за їх рахунок. Відтак має ефективно поєднуватися впровадження ІКТ як у процес навчання майбутніх спеціалістів, так і у процес управління їхньою освітою в університетах, спрямованих на досягнення якісності цих процесів [13, с. 154]. Водночас така трансформація управління освітою майбутніх спеціалістів спонукає прискорення стабільного процесу розвитку університетів у контексті цифрової епохи, забезпечуючи невичерпну мотивацію талантам для навчання [13, с. 156]. Загалом керівники та педагогічні менеджери коледжів, університетів повинні повною мірою використовувати

ІКТ для досягнення високого рівня розвитку управління освітою (Lu Foguang) [7, с. 89].

Важливо здійснювати якісне внутрішнє управління освітою, чому вже є приклади в окремих вищих професійних коледжах: управління викладанням курсів шляхом впровадження «гібридної моделі навчання на основі хмарної платформи», що сприяє формуванню самостійного мислення студентів, умінню працювати у команді та вияву інноваційної ініціативи (Ying Shi) [11, с. 49]; формує їхні ціннісні орієнтації, стимулюючи оригінальність та новаторство мислення (Ziyun Lin) [12].

Подальший аналіз наукових робіт Wang Tiaojiang [13], Lu Foguang [7], Ying Shi [11], (Ziyun Lin) [12] дозволив нам виокремити такі шляхи їхнього бачення поліпшення системи управління освітою в університетах Китаю: а) поступове формування оновленої системи управління освітою в університетах Китаю в умовах цифрового середовища; б) необхідність посилення нагляду за університетами, зокрема приділення уваги роботі управлінню освітою засобами ІКТ, що значно зекономить час на виконання певних управлінських функцій та забезпечить своєчасне вирішення певних проблемних питань; в) цілеспрямоване дослідження шляхів вдосконалення та уведення інноваційних моделей управління освітою в університеті засобами ІКТ; г) підтримка сучасного розвитку менеджменту освіти заохоченнями та можливостями; ґ) створення системи підтримки, зокрема засобами ІКТ, творчо обдарованих викладачів та студентів в університетах тощо. Дані цих наукових досліджень дають нам можливість проаналізувати готовність до впровадження та рівень застосування цифрових технологій в управлінні освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Для того, щоб покращити та вдосконалити освітній менеджмент китайських коледжів та університетів, адаптувати його до сучасних соціальних змін, необхідно реформувати його у рамках особистісно орієнтованої концепції [9, с. 80]. Управління освітою в китайських коледжах та університетах стикається з такими проблемами, як єдина модель викладання, брак потужного викладацького складу, труднощі з виконанням ключової ролі викладання – оцінювання. Для того, щоб постійно сприяти покращенню якості освіти та просувати стратегію зміцнення країни потужними фахівцями, саме процес управління освітою в коледжах та університетах Китаю має бути всебічно реформованим. Необхідно докласти зусиль, щоб змінити притаманне Китаю традиційне освітнє мислення на цілеспрямоване, диференційоване і всебічне. Згідно з особистісно орієнтованою концепцією має бути позитивне керівництво освітою, надання студентам суттєвої допомоги, підтримки та турботи, щоб усебічно покращити різноаспектний розвиток студентів, зокрема їхню мобільність, соціально значущі здібності та ініціативу. Коледжі та університети можуть впроваджувати інновації та розвиватися, створюючи механізми стимулювання розвитку студентів та будуючи особистісно орієнтовану культуру кампусу. Це можливо лише, коли робота з управління освітою коледжів та університетів узгоджуються з особистісно орієнтованою концепцією. Лише шляхом безперервних інновацій та розвитку в управлінні освітою в коледжах та університетах Китай може досягти своєї мети зміцнення країни завдяки якісним фахівцям (Tong Jun Zeng) [9, с. 83]. Таким чином, проблеми китайської освіти у коледжах та університетах полягають у використанні застарілих управлінських концепцій, котрі уже не діють, адже нинішня освіта світових стандартів – особистісно орієнтована, спрямована всебічно

розвивати студентів, орієнтуючись на вимоги часу щодо забезпечення суспільства конкурентноздатними фахівцями, насамперед завдяки діяльності висококваліфікованих викладачів.

Принагідно, констатуємо, що сучасне реформування освіти Китаю має цікавий, як для світової освітньої практики, приклад впровадження концепцій позитивного управління навчанням, згадуваного у проаналізованій вище статті Tong Jun Zeng [9, с. 80] та науковій роботі Liu Hanshuai [6] щодо аналізу побудови моделі формування психічного здоров'я за концепцією позитивної психології. Актуальними у цьому контексті є дослідження: аспектів управління у коледжах та університетах шляхів підвищення рівня безпеки студентів (Jiang Ke, Xiao Qian) [4], аналізу побудови системи освіти у сфері підтримки психічного здоров'я у вищих професійних коледжах із точки зору програми «Здоров'я Китаю» (Shu Yu, Zhifang Li) [8], аналізу моделі соціальної співпраці шляхом побудови «системи внутрішньої та зовнішньої циркуляції» для освіти у напрямі психічного здоров'я (Xiaoming Liu) [14] та ін. На нашу думку, ідея позитивного управління освітою майбутніх спеціалістів у коледжах та університетах Китаю в умовах нинішньої світової психоемоційної кризи – надзвичайно важлива тенденція та стратегія, яку можуть запозичити для впровадження закладі вищої освіти інших країн.

Науковий інтерес у нас викликало дослідження якості управління розвитком педагогічних здібностей молодих викладачів медичних професійних коледжів. Опитування, здійснене групою авторів (Xiaomeng Zhang, Hengyue Yang, Chenjun Wang) показало, що студенти загалом не задоволені управлінням викладання саме цією категорією викладачів (передусім контролем за якістю надання ними освітніх послуг): їхні знання та навички не збалансовані, знання та навички із психології та педагогіки загалом нехтуються, розвиток здібностей педагогів не є комплексним і ключові здібності необхідно зміцнити [15, с. 240]. Зазначене свідчить про важливість внутрішніх процесів управління освітою: організацію чіткого контролю за якістю здійснення викладацької діяльності молодими викладачами.

Зі стрімким розвитком вищої освіти система інвестування, джерела фінансування та інвестування, форми фінансової роботи коледжів та університетів Китаю все більше диверсифікуються та збільшуються. Однак, загальна обізнаність щодо управління основними засобами у коледжах та університетах – низька. Ця система – недосконала, облік – необґрунтований, посилення управління активами, захист державного майна, його прав та інтересів, запобігання втраті державного майна, управління та використання державного майна коледжів та університетів, інші питання потребують перегляду та корекції. Максимізація ефективності використання активів стала важливим завданням нинішнього управління освітою у коледжах та університетах [10, с. 61]. Приміром, мультимедійне навчання та онлайн-класи стали поширеними явищами. Основні фонди в кампусі, що раніше включали лише столи, стільці та інші офісні меблі, також почали розширюватися. Цією частиною власності потрібно управляти належним чином, щоб вона була стабільною. Тому основний фонд коледжів та університетів є матеріальною гарантією розвитку навчального закладу (Ya Zhu) [10, с. 62]. Тим паче, що освітній менеджмент є важливою ділянкою роботи викладачів студентського містечка, забезпечуючи потужну підтримку росту та прогресу студентів. Менеджери вищих професійних коледжів можуть реалізувати адміністративне управління у напрямі побудови

інформаційної бази даних, створення повного центру обслуговування справ кампусу, впровадити інтегрований аутсорсинг адміністративної роботи кампусу (Li Meng) [5, с. 8]. Ефективне застосування ІКТ допоможе краще досягти цілей розвитку студентських містечок і сприяти стабільному розвитку освітньої галузі Китаю. Щоб уникнути проблем цього контексту, варто зосередитися на підготовці кадрів і ресурсів ІКТ: викладачі, уміло організовуючи застосування студентами ІКТ не лише в аудиторіях, а й у кампусах, можуть сприяти своєчасному вирішенню студентами навчальних проблем і підвищити рівень їхньої компетентності (Lu Foguang) [7, с. 89–91]. Отже, управління функціональністю кампусів – одна із пріоритетних тенденцій у загальній системі управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Посилення управління основними фондами коледжів та університетів є завданням, що передбачає участь кількох підрозділів і є одним із аспектів загальної системи управління коледжами та університетами. Зазначене передбачає створення повної системи управління основними засобами та системою бухгалтерського обліку для забезпечення ефективної експлуатації основних засобів та матеріалів, що мають коледжі та університети, для забезпечення їх збереження, цілісності, вартості та доданої вартості (Ya Zhu) [10, с. 62]. Вважаємо, що фінансовий блок управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю потребує надійного нормативно-правового забезпечення, як з точки зору визначення джерел фінансування, інвестування, так і з позиції контролю за обліком, збереженням та примноженням цих засобів та матеріалів.

Якщо ж порівнювати актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю та відповідно – управління закладами фахової передвищої освіти України, то варто наголосити на спеціальній підготовці в Україні протягом останніх десятиліть спеціалістів зі спеціальності «Менеджмент в освіті», що забезпечує реалізацію компетентнісного підходу до вирішення проблем цієї сфери освіти. Підготовка управлінців освітньої сфери передбачає набуття ними компетенцій щодо теоретичних основ та методів побудови організаційних структур управління освітнім закладом, планування навчального процесу, формування структури педагогічного колективу, мотивації педагогічної праці, контролю результатів педагогічної та науково-педагогічної діяльності, реалізації інновацій, професійної культури та її складових керівника освітнього закладу (С. Немченко, В. Крижко, О. Боднар, В. Радул, О. Старокожко, Ю. Кондратенко) [1]. Теоретико-методологічні основи управління якістю освіти, які є базою для оновлення сучасної діяльності досліджено Н. Житник, Л. Петренко Л. Сушенцевою: розглянуто науково-методичне забезпечення управління процесом професійної підготовки майбутніх спеціалістів у контексті компетентнісного підходу; розкрито традиційні та інноваційні механізми забезпечення якості професійно-технічної освіти в Україні [2]. Водночас бракує досліджень порівняльної характеристики управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю та України.

Виокремлені нами вище актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю систематизуємо за ключовими поняттями: інноваційні моделі управління освітою засобами ІКТ; оновлення фінансово-інвестиційного складника; стратегічне мислення керів-

ників; стимулювання та підтримка творчо обдарованих викладачів та студентів; концепція позитивного управління; контроль за компетентністю молодих викладачів; управління функціональністю кампусів; посилення зовнішнього нагляду (рис. 1).

Рис. 1. Актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю

Звертаємо увагу на те, що такі актуальні тенденції стосуються як зовнішнього, так і внутрішнього, як вертикалі, так і горизонталі управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

Висновки та перспективи (Conclusion). Таким чином, на основі аналізу наукових джерел нами виокремлено, схарактеризовано та систематизовано такі актуальні тенденції управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю: 1) розробка та уведення інноваційних моделей управління освітою засобами ІКТ; 2) нормативно-правове забезпечення, імплементація та контроль фінансово-інвестиційного складника управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю; 3) набуття керівниками політехнічних коледжів Китаю навичок стратегічного мислення для впровадження інноваційних, особистісно орієнтованих концепцій управління освітою майбутніх спеціалістів; 4) створення системи стимулювання та підтримки творчо обдарованих викладачів та студентів для підвищення їхньої компетентності та конкурентноспроможності; 5) реалізація ідеї позитивного управління освітою майбутніх спеціалістів у політехнічних коледжах Китаю в умовах нинішньої світової психоемоційної кризи; 6) організація чіткого контролю за якістю здійснення викладацької діяльності молодими викладачами; 7) управління функціональністю кампусів; 8) посилення зовнішнього нагляду за політехнічними коледжами, зокрема приділення уваги контролю за управлінням освітою засобами ІКТ.

Подальшого дослідження потребує виокремлення та обґрунтування шляхів модернізації системи управління освітою майбутніх спеціалістів у вищих політехнічних коледжах Китаю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Управління закладом освіти: Підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С. Г. Немченко, В. В. Крижко, О. С. Боднар, В. В. Радул, О. М. Старокожко, Ю. І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34103/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%BC%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8_%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BA_2022_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%20(1).pdf (дата звернення:17.05.2024 р.).

2. Управління якістю освіти: досвід та інновації: колективна монографія/ за заг. редакцією Л. Л. Сушенцевої, Л. М. Петренко, Н. В. Житник. Павлоград: ІМА – прес, 2018. 276 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713359/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B02.pdf (дата звернення:17.05.2024 р.).

3. Gao Heng. Practical experience of integrating strategic thinking into modern higher education management. *Modern Education and Practice.* 2022. Vol. 4. No. 3. pp. 1–3. URL: https://www.2winpub.com/static/uploads/journalArticle/xdjyysj0403037.pdf (дата звернення:17.05.2024 р.).

4. Jiang Ke, Xiao Qian. A preliminary study on strengthening the safety education management of college students. *Modern Education Frontier.* 2024. Volume 5. No. 1. pp. 93–95. URL: https://journals.viserdata.com/index.php/fme/article/view/12240/12120 (дата звернення:18.05.2024 р.).

5. Li Meng. Analysis on the current situation and reform path of administrative management in higher vocational colleges in the new era. *Modern Education Forum.* 2018. Vol. 1. No. 2. pp. 7–8. URL: https://www.researchgate.net/publication/368092159_xinshidaigaozhiyuanxiaoxingzhengguanligongzuodexianzhuanghegaigelujingtanxi (дата звернення:17.05.2024 р.)

6. Liu Hanshuai. Construction of college mental health education model under the concept of positive psychology. *Internal Medicine Diagnosis and Treatment Progress.* 2022. Vol. 3. No. 1. pp. 46–48. URL: https://www.researchgate.net/publication/365169980_jijixinlixuelianxiagaoxiaoxinlijiankangjiaoyumoshidegoujian (дата звернення:18.05.2024 р.).

7. Lu Foguang. Research on the application of information technology in campus education management. *Electronic Communications and Computer Science.* 2023. Vol. 5. No. 3. pp. 89–91. URL: https://www.researchgate.net/publication/372423662_xinxijishuzaixiaoyuanjiaoyuguanlizhongdeyingyongtanjiu (дата звернення:16.05.2024 р.).

8. Shu Yu, Zhifang Li. Exploration on the path of building a mental health education system for students in higher vocational colleges under the perspective of «Healthy China». *Modern Education Forum.* 2018. Vol. 1 No. 1. pp. 15–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/368092500_jiankangzhongguoshiyuxiagaozhiyuanxiaoxueshengxinlijiankangjiaoyutixigoujiandelujingtanxi (дата звернення:18.05.2024 р.).

9. Tong Jun Zeng. Discussion on the innovative development of education management in Chinese universities under the concept of «people-oriented». *Teaching Method Innovation and Practice.* 2020. Vol. 3. No. 13. pp. 80–83. URL: https://www.researchgate.net/publication/

347174493_yirenweibenlinianxiazhongguogaoxiaojiaoyuguanlichuangxinfazhantantao (дата звернення:18.05.2024 р.).

10. Ya Zhu. Analysis of key points of fixed asset management in universities. *Economics.* 2020 Vol. 3 No. 1. pp. 61–62. URL: https://www.researchgate.net/publication/339734137_daxuegudingzichanguanlideguanjiandianjiexi (дата звернення:18.05.2024 р.).

11. Ying Shi. Exploration and innovation of interns' moral education management from the perspective of «school-enterprise cooperation» - Taking the logistics major group of Guangxi Communications Vocational and Technical College as an example. *Education research.* 2019. Vol. 2. No. 9. pp. 6–7. URL: https://www.researchgate.net/publication/336622388_xiaoqihezuoshijiaoxiashixishengdeyuguanlidetansuoyuchuangxin--yiguangxijiaotongzhiyejishuxueyuanwuliuzhuanyequnweili (дата звернення:19.05.2024 р.).

12. Ziyun Lin. Reflections on innovative education of business administration majors in higher vocational colleges in the new era. *Teaching Method Innovation and Practice.*·2020. Volume 03.·Issue 07. pp. 47–49. URL: https://www.researchgate.net/publication/343265974_xinshidaigaozhiyuanxiaogongshangqiyeguanlizhuanyechuangxinjiaoyusikao (дата звернення:15.05.2024 р.)

13. Wang Tiaojiang. Innovative thinking on the informatization of higher education management under the big data environment. *Research and Practice on Innovation and Entrepreneurship Theory.* 2021. Vol. 4 Issue 22. pp. 154 –156. URL: http://www.cxcybjb.com/CN/abstract/abstract3854.shtml (дата звернення:17.05.2024 року).

14. Xiaoming Liu. Exploration of social coordination model of mental health education in colleges and universities – building an «internal and external circulation system» for mental health education. *Modern Education Forum.* Vol. 2. No. 8. 2019. pp. 28–30 URL: https://www.researchgate.net/publication/336629952_gaoxiaoxinlijiankangjiaoyugongzuoshehuixietongmoshitansuo--goujianxinlijiankangjiaoyuneiwaixunhuantixi (дата звернення:18.05.2024 р.).

15. Xiaomeng Zhang, Hengyue Yang, Chenjun Wang. Investigation and Study of Young Teachers' Teaching Ability Development Current Situation in Medical Vocational Colleges in China. *Conference: Proceedings of the 3rd International Seminar on Education Innovation and Economic Management (SEIEM 2018).* 2019. pp. 239–242. URL: https://www.researchgate.net/publication/330921515_Investigation_and_Study_of_Young_Teachers'_Teaching_Ability_Development_Current_Situation_in_Medical_Vocational_Colleges_in_China (дата звернення:19.05.2024 р.).

CURRENT TRENDS IN EDUCATION MANAGEMENT OF FUTURE SPECIALISTS IN HIGHER POLYTECHNIC COLLEGES OF CHINA

Inna OSADCHENKO, Wu YANCHANG

Abstract. *The article, based on the analysis of scientific sources, singles out, characterizes and systematizes the following current trends in education management of future specialists in higher polytechnic colleges of China: development and introduction of innovative models of education management by means of ICT; regulatory and legal support, implementation and control of the financial and investment component of management of the education of future specialists in higher polytechnic colleges of China as control over accounting, preservation and multiplication of funds; the acquisition of strategic thinking skills by the heads of polytechnic colleges in China for the implementation of innovative, person-oriented management concepts for the education of future specialists; creation of a system*

© Осадченко І., Яньчан У.

of stimulation and support of creatively gifted teachers and students to increase their competence and competitiveness; implementation of the idea of ??positive management of the education of future specialists in polytechnic colleges of China in the conditions of the current world psycho-emotional crisis is an important trend and strategy that can be borrowed for implementation by higher education institutions of other countries; organization of clear control over the quality of teaching activities by young teachers; campus functionality management; strengthening external supervision of polytechnic colleges, in particular paying attention to the control of education management by means of ICT. It is emphasized that such current trends concern both external and internal, both vertical and horizontal management of the education of future specialists in higher polytechnic colleges of China. It is noted that there is a lack of research on the comparative characteristics of education management of future specialists in higher polytechnic colleges of China and Ukraine.

Key words: *educational management trends, future professionals, China's top polytechnics, strategic thinking, positive management, campus, information and communication technology.*

© Осадченко І., У Яньчан

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.102-111

УДК 37.316. 048

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «ЦІННІСНИЙ СВІТОГЛЯД СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ УНІВЕРСИТЕТІВ НАУК ПРО ЖИТТЯ»

Інна САВИЦЬКА, кандидат філософських наук, доцент
декан гуманітарно-педагогічного факультету
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ 03041, Україна

Анотація. *У статті здійснено визначення змісту та структури поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя». Зазначається, що світогляд є сукупністю поглядів, оцінок, принципів, які загального розуміння світу і місце (призначення) в ньому людини. Для світогляду принциповим є перехід знань у переконання, спосіб життя і норми поведінки. Він забезпечує виконання найважливіших функцій в житті людини, становить основу життя. Світогляд є механізмом перетворення знань і почуттів у переконання, від яких залежить поведінка. Використовувалась низка методів, зокрема аналізу та синтезу підходів (конфігураційного та синергетичного). Авторка трактує ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя як систематизований комплекс уявлень, оцінок, установок, що забезпечують цілісне бачення навколишнього світу, свого місця в ньому, з власною життєвою позицією та відповідними її діями. Окреслюється структура світогляду за: досвідом, на основі якого формується світовідчуття як основа світогляду; знання, на основі яких формується світорозуміння; мета; цінностями (щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо), що є в основі переконань, ідеалами людини. Звертається увага, що сукупність цінностей визначає зміст та структуру світогляду. Вона містить: систему аксіологічних знань; ціннісні погляди та переконання, що спричиняють мотиви поведінки студентів; ціннісні ідеали, що спричиняють розвиток особистості як активного суб'єкта соціуму; критерії ціннісної оцінки навколишнього світу. Наголошується можливість представлення структури ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя як сукупність об'єктивних (до них слід віднести знання) і суб'єктивних (переконання, ідеали) елементів, кожен з яких має цілком певне функціональне призначення. Звертається увага на зумовленість ціннісного світогляду студентів поєднанням інтелектуально-розумового компоненту з чуттєво-емоційним. Тому він містить спонукання до дій, що надає йому переконливості. Виявляється на таких рівнях досконалості (зрілості) – світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння. Перспективу подальших наукових пошуків авторка вбачає в узагальненні національного та зарубіжного досвіду формування ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя, визначенні методологічних засад цього процесу.*

Ключові слова: *ціннісний світогляд студентів; студенти соціономічних професій університетів наук про життя, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, цінності, структура ціннісного світогляду.*

Актуальність (Introduction)Ціннісний світогляд особистості визначає її можливості як об'єктивно оцінювати вчинки (власні та інших), знаходити орієнтири у різноманітних життєвих ситуаціях, так і самореалізуватися у професійній сфері. Виходячи з цього актуалізується аналіз процесів формування ціннісного світогляду, що буде сприяти успішному життєвому самовизначенню, а в подальшому й самореалізації особистості в соціумі.

© Савицька І.

Для представників соціономічних (тих, що допомагають) професій людина (група людей) є предметом професійної діяльності. Соціономічні професії типу «людина-людина» передбачають постійну роботу з людьми, пов'язані з наданням медичних, юридичних, побутових та освітніх послуг; вимагають розвинутих комунікативних здібностей, вияву емоційної стійкості, емпатії, спостережливості, уміння швидко переключати увагу з одного об'єкта на інший, організаторських здібностей. Професійне самовизначення особистості містить низку цінностей, які не мають конкретної практичної спрямованості, але без яких професійна діяльність не може бути успішною. Це посилює актуальність формування ціннісного світогляду здобувачів освіти соціономічних професій. Поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя» є категорією таких наук, як філософія, соціологія, психологія, педагогіка, політологія, юриспруденція, тощо, кожна з яких по-своєму його трактує, важливим є визначення його структурних компонентів з урахуванням різноманітних підходів та дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій(Analysis of recent research and publications).Проблеми світогляду порушуються в роботах А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А. Камю, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Вебера та багатьох інших філософів. На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки ученими досліджувались різні аспекти світогляду: філософські (Р. Арцішевский, В. Капітон, В. Петрушенко), психолого-педагогічні (О. Буканова, Л. Крівега), соціологічні (А. Бойко), правові (Т. Бачинський, П. Рабінович, С. Сливка) та ін.

У низці джерел зустрічаємо різні дефініції світогляду, однак попри всю їх несхожість, вони майже однаково у структурі світогляду розуміють багатоскладне явище. З позиції філософії структура світогляду містить такі компоненти, як знання, установки, переконання, ідеали і цінності, які допомагають людині виражати власне ставлення до навколишнього світу і формувати свою позицію у ньому.

Щодо феномену «цінність», він також є предметом дослідження представників різних наукових шкіл та галузей, і тлумачиться науковцями як феномен, що містить соціологічну, соціокультурну, психологічну, педагогічну складові. Соціологи трактують поняття «цінність» як особливе явище суспільного життя, завдяки якому потреби і інтереси особистості як соціального суб'єкта переносяться на предмети і соціальні доробки, утворюючи їх соціальні характеритики з позиції їх ролі у бутті цього суб'єкта (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Рокіч). З позиції соціокультурного підходу представників зарубіжних (Ф. Клакхон, А. Кребер, Е. Тайлор, Ф. Стродтбек) та вітчизняних шкіл (І. Бех, І. Звєрєва, І. Зязюн, В. Кремінь, О.Сухомлинська) суспільство є системою, що розвивається, в межах якої демонструють динаміку цінності особистості різних соціальних груп і суспільства загалом. З боку психологічного напрямку природа цінностей розглядається як вираження природних потреб людини (Г. Костюк, А. Маслоу, К.Роджерс, Ш.Шварц). Педагогічний напрям базується на усвідомленні поняття цінності як пізнавальної системи, що забезпечує зв'язок між суспільною свідомістю, яка закладена в систему освіти, і діяльністю педагога (М. Драгоманов, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Особливості формування особистості майбутніх фахівців соціономічних професій, зокрема керівників, менеджерів, персоналу правоохоронних органів, працівників соціальних служб, сфери послуг, педагогів, медичних працівників тощо, досліджували Л. Бузницька, І. Ковальчук, М. Козяр, Н. Миропольська, Л. Руденко, Л. Сіпко, М. Чиркіна, Ф. Лютенс, К. Маслах (C. Maslach), R. Robbins та ін. У наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених досліджуються із ви-

користанням низки методологічних положень та методичних підходів питання щодо формування цінностей та ціннісних орієнтацій, формування світогляду різних категорій здобувачів освіти, майбутніх фахівців соціономічних професій. Та попри значний інтерес до розроблення означеної проблематики дослідників не ставили за мету дослідження сутності та структури поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя».

Мета(Goal)– визначити зміст та структуру поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя».

Методи(Methods).Для досягнення поставленої мети використовувалась низка методів, зокрема аналізу та синтезу підходів (конфігураційний підхід виокремлює системність та цілісність як характеристики світогляду студентів, де «результативність дій залежить не від окремих змінних, а від конкретних програм чи концепції» (Lee & Raschke, 2016); синергетичний підхід, що «вивчає відкриті соціальні, економічні, педагогічні системи, процеси самоорганізації у них, зясовує потенційні можливості та прогнозує перспективи розвитку цих систем», надає характеристику об'єктів та явищ, «які керовані нелінійними законами, само організуються та реалізують поведінку на основі історичних умов та набутого досвіду» (Farion, Trifanina & Miroshnichenko, 2023).

Використовувався аналіз «як система послідовних дій (операцій) дослідника, спрямованих на пізнання тексту»: системно-функціональний аналіз, за якого об'єкт розглядається як єдина система, що містить сукупність взаємопов'язані елементів з певним функціональним призначенням кожного з них; лінгвістичний аналіз для дослідження тексту «як комунікативного явища, що межує з герменевтикою і має здатність до проникнення у глибину змісту понять, який можливо приховати ззовні» (Sopivnyk & Marusiak, 2023), (Тріфаніна & Мірошніченко, 2022), (Грубі & Мірошніченко, 2022).

Результати дослідження та їх обговорення (Results and Discussion). Оскільки соціономічні професії вирішують низку завдань щодо соціальних стосунків у суспільстві, їх розвитку та врегулюванню, вивченні та збереженні традиційних форм виявлення культури на різних рівнях, тощо, закономірним є введення поняття соціономічної сфери. Воно було започатковано дослідницею О. Корчовою і трактовано як «процес взаємопов'язаної соціальної взаємодії», мету ж цієї взаємодії авторка пояснює як можливість «організовувати, управляти, досліджувати та корегувати соціальні відносин на всіх суспільних рівнях... У соціономічній площині теоретично розробляються і практично впроваджуються можливі варіанти налагодження соціальних стосунків взаємодії та багатоаспектних соціальних процесів» (Корчова, 2021).

З метою визначення змісту та структури поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя» зупинимось на поняттях «світогляд» та «цінності». Світогляд є формою усвідомлення людиною себе у суспільстві, навколишньому середовищі та взаємовідносин з суспільством і навколишнім середовищем. Його доречніше уявити не як суму всіх поглядів і уявлень про навколишній світ, а як їх узагальнення. Світогляд розуміємо як системне явище, яке поєднує загальні знання, цінності, переконання, досвід практичної діяльності, які визначають ставлення людини до навколишнього середовища та суспільсива.

У цьому контексті дослідники визнають «світогляд системою поглядів на об`єктивний світ, їх ціннісне підґрунтя, на ту роль, яку виконує людина у світі, як вона ставиться до світу та до самої себе, а також – життєвими позиціями людей, їхніми переконаннями ідеалами, принципами пізнання та діяльності, ціннісними орієнтаціями» (Павлов & Лебедєв, 2019). Поняття «світогляд» запровадив

І. Кант у праці «Критика здатності суджень».

Автори колективної монографії за редакцією професора В. Капітона висловлюють думку проти буквального розуміння терміна «світогляд» як системи поглядів на світ, вбачають такий підхід «вузьким». На їх думку, «світогляд систематизує принципи і знання, ідеали і цінності, сподівання і переконання, погляди на сенс та змістовне наповнення життя, що є визначальними у діяльності індивіда, органічно пов'язані з його мисленням та діями» (Капітон, 2008: 6). Варто констатувати, про відсутність чіткості у визначенні поняття світогляду. Воно не є загальновизнаним. У працях сучасних філософів світогляд знаходить тлумачення як «вияв суспільної свідомості; різновид самосвідомості особистості; деталізоване сприйняття та розуміння світу і місця людини в ньому; систематизовані принципи діяльності людини; інтегральний погляд людини на світ як цілісне утворення; шлях духовно-практичного пізнання світу» (Капітон, 2008).

Найбільш узагальненою і вдалою, на нашу думку, є дефініція, сформульована В. Шинкаруком про «Світогляд як історично-конкретну форму суспільної самосвідомості людини, яка є інструментом, що сприймає, осмислює та оцінює навколишній світ як частку власного буття, а також виявом ставлення до світу (основне питання кожного світогляду), визначення свого місця в ньому» (Андрос, 2008). Такий підхід ґрунтується на акцентуванні уваги на потенційних можливостях людини у взаємодії, її здатності до творчого мислення у процесах когнітивного сприйняття світу, активного відстоювання власної позиції, інтересів та потреб. Дослідники звертають увагу, що «світогляд кожної людини виявляється в індивідуальних та суспільних рисах, оскільки засвоєння культури суспільства супроводжується засвоєнням людиною знань, морально-правових норм, цінностей політичного, естетичного, релігійного життя тощо. Тобто, світогляд є формою суспільного та особистісного самовизначення людини у світі» (Mykhaylyk, Sapytska, Kadeniuk & Mykhaylyk 2023).

За рівневою структурою світогляд можна поділити на: світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння. Щодо світовідчуття, то воно здійснює з'ясування стану чуттєво-емоційної сфери, що корегує наше ставлення до певних життєвих процесів в позитивний чи негативний бік. Сформованому позитивному світовідчуттю відповідає оптимістичний світогляд, негативному – песимістичний. Світовідчуття може мати нейтральний характер. Коли йдеться про спокій, виважену оцінку, неупередженість, це означає мудрість. Більш глибоке відтворення світу, ніж світовідчуття, є світосприйняттям. Вихід на цей рівень означає, що навколишній світ сприймається як цілісна зорганізована і впорядкована система. При цьому враховуються внутрішні уявлення особистості. Цей етап є оптимальним для формування життєвих ідеалів людини, від яких її характер і поведінка, вольові якості. Нарешті на рівні світорозуміння відбувається остаточне формування системних знань про навколишній світ з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків та обґрунтуванням процесів і явищ об'єктивного і суб'єктивного змісту.

Отже, світогляд є сукупністю поглядів, оцінок, принципів, які загального розуміння світу і місце (призначення) в ньому людини. Для світогляду принциповим є перехід знань у переконання, спосіб життя і норми поведінки.

Світогляд забезпечує виконання домінантних функцій людського існування. Він становить основу життя. Завдяки цьому феномену людина спроможна засвоїти та змінити навколишнє середовище. Світогляд є механізмом перетворення знань і почуттів у переконання. Від переконань залежить поведінка.

Один із засновників синергетичного вчення І. Пригожин наголошував, що «Абсолютна істина не належить нікому… Місією поколінь, що прийдуть,

буде створення нових зв'язків, які уможливлять втілення людських цінностей. Хоча наука перебуває на початку свого розвитку, але людство вже прожило час, коли здавалося можливим пояснення існування Всесвіту декількома фундаментальними законами. Реалії сьогодення роблять нас свідками складних та незворотних процесів у різних галузях та вимірах. Різні покоління наших нащадків будуть творити та розвивати науку, у такому вигляді, у якому вона буде здатна до об'єднання цих аспектів» (Галіченко & Поліщук, 2019: 7). Вважаємо, саме світогляд особистості, що містить сукупність ціннісних орієнтацій, є предметом вивчення згаданої «нової науки».

У структурі світогляду як складного та інтегрального утворення суспільної та індивідуальної свідомості можна виділити такі основні компоненти: когнітивний, ціннісний, емоційний, діяльнісний. Основою когнітивного компоненту світогляду є сукупність знань (професійних, наукових, тих, що стосуються повсякденного життя). Ціннісний компонент містить цінності, ідеали, переконання, норми тощо. Його призначення полягає у можливості врахування не лише знань, а й низки суспільних впливів у життєдіяльності людини. За емоційне сприйняття цінностей, ідеалів, переконань, норм, перетворення її на особисті погляди та переконання, формування готовності до дії «відповідає» емоційний компонент. Нарешті, практичний – як регулятор поведінки забезпечує проекцію і стимулювання певного її типу в конкретних обставинах. Для нас найбільший інтерес становить ціннісний компонент світогляду.

На думку В. Вернадського, «В історичному контексті суттєвою була ретроспектива суспільних засад феномену наукового світогляду. Науковий світогляд сприяє динамічності науки за певних умов. Але він може і зашкодити її розвитку. Так деяке гальмування наукового пошуку спостерігалося в Паризькому університеті XIII-XIV ст., коли в учнів не було чіткого розуміння провідних ідей, які відстоювали професори» (Галіченко & Поліщук, 2019: 7). Мова йде про відмінності у цінностях, що становили світогляд різних поколінь.

Поділяємо думку що «Психологія, свідомість, поведінка, потреби та ціннісні орієнтації людини змінюються під впливом суспільних змін, трансформаційних процесів в політиці, економіці, культурі та духовній сфері. Кожне суспільне утворення характеризується певним рівнем загальної культури, потребами та ієрархію життєвих цінностей» (Павлова, 2021: 204). У студентів як представників молодого покоління такі процеси відбуваються особливо активно.

У сучасній науковій літературі, аналогічно як щодо світогляду, немає єдиної класифікації цінностей. У контексті нашого дослідження інтерес становить поняття «цінність» з точки зору педагогічної науки, зокрема теорії виховання. «Під цінностями розуміють елементи морально-духовного виховання, загальної культури людини, які визначають її ставлення до суспільства, довкілля, інших людей, самого себе» (Сопівник, 2016).

За результатами проведеного опитування, основними цінностями студентської молоді є здоров'я, добробут, свобода, любов, сім'я. Причому, не однаковими були відповіді дівчат та хлопців (для дівчат важливішими є сімейні цінності та можливість самовдосконалюватись, для хлопців – матеріальна незалежність), студентів старших та молодших курсів навчання (на першому–другому курсах цінність становить наявність вільного часу, на третьому–четвертому – це можливість самореалізації).

Структура світогляду може бути окреслена за: досвідом, на основі якого формується світовідчуття як основа світогляду; знання, на основі яких формується світорозуміння; мета; цінностями (щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо), що є в основі переконань, ідеалами людини.

Сукупність цінностей визначає зміст та структуру світогляду. Виховання особистості студентів соціономічних професій університетів наук про життя передбачає формування їх ціннісного світогляду. Цей процес бере початок ще до вступу в університет і триває впродовж всього періоду навчання. Визначення структури ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя є необхідним для отримання цілісного уявлення про це явище. Вона містить: систему аксіологічних знань; ціннісні погляди та переконання, що спричиняють мотиви поведінки студентів; ціннісні ідеали, що спричиняють розвиток особистості як активного суб'єкта соціуму; критерії ціннісної оцінки навколишнього світу.

Водночас структуру ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя можна представити у іншому вигляді, оскільки структурні елементи, котрі ми раніше згадували, також можна умовно поділити на об'єктивні (знання) і суб'єктивні (переконання, ідеали). Всі компоненти структури ціннісного світогляду, зокрема аксіологічні категорії, що є певною системою інформації, за функціональним призначенням допомагають осмислювати навколишній світ і явища, що відбуваються в ньому, під кутом ціннісного бачення. У контексті цього компонента є ймовірність виникнення певних невідповідностей об'єктивного характеру. Наприклад, світогляди студентів з приблизно однаковим інтелектуальним потенціалом можуть значно відрізнятися. Доречно згадати, що процес пізнання може відбуватися на чуттєвому (емпіричному), або на раціональному (теоретичному) рівнях, а самі знання людини є системою, що розвивається на буденному чи на теоретичному рівнях.

Структура ціннісного світогляду містить погляди людей. Погляди у контексті структури світогляду, на відміну від знань, є суб'єктивним висновком особистості щодо реальності. Наприклад, пояснення представниками наукового і теологічного ціннісних світоглядів теорії антропогенезу значно відрізняться. Знання, як і погляди та переконання, не у кожному випадку мотивують поведінку. Більш важливими у цьому розумінні є ціннісні переконання. Маючи як підґрунтя певну ідею, переконання вдало поєднують аксіологічні знання і прагнення, що посилює соціальний зміст діяльності студента.

Структура ціннісного світогляду, як зазначалось, містить ідеали. Сам по собі ідеал трактується як «вища цінність, стан довершеності певного явища; взірець властивостей, спроможностей; моральна догма особистості; вищий рівень морального розуміння належного; довершеність у взаємних справах; досконалість у суспільному устрої, вища абсолютна істина» (Zhao & Tian, 2016). Тобто ідеал є образом, що відтворює те, до чого в особистості сформовано стійке прагнення і високий рівень оцінки з точки зору критеріїв ставлення. Як правило, в ідеал втілює кращі зразки мислення і поведінки. Отже, ціннісний світогляд є системним явищем, яке містить низку компонентів. Співвідношення між цими компонентами з часом може змінюватися в залежності від зміни цінностей.

У доробку І. Зязюна зустрічаємо думку про важливість поєднувати цінності із реаліями життя через включеність в діяльність. Він зазначав, що «саме цінності виконують місію організатора поведінки особистості, спрямовують її. Водночас вияв цінностей можна спостерігати в конкретних діях, ставленнях, а їх різноманітність засвідчує широку структуру людської особистості... Ширшому і повнішому відображенню у світогляді людини ставлення до навколишньої дійсності відповідає її ґрунтовніше знання про світ і усвідомлення свого місця в ньому» (Зязюн, 2013).

Було враховано думку Л. Кормінної, що «навчальна діяльність у студентському віці характеризується:

зміною та ускладненням розумової діяльності;

удосконаленням мислення, пам'яті, уваги, уяви;

розвитком соціальної самосвідомості студента, розширенням світу його соціальних зв'язків і відносин;

глибоким і критичним пізнанням себе, своїх здібностей і можливостей; - формуванням власного ідеалу людського «Я» (Корміна, 2017).

Слушним є зауваження, «що у процесі навчальної діяльності студентів відбувається формування пізнавальних основ ціннісно-світоглядних знань, розвиток науково-теоретичного мислення; формування емоційно-особистісних основ ціннісно-світоглядних знань як демонстрації ставлення особистості до світу, її головні ціннісні орієнтації» (Корміна, 2017). Однак визначення ціннісно-світоглядного аспекту знань недостатньо для формування ціннісного світогляду студентів. Необхідно враховувати й те, що ціннісно-світоглядні знання інтегруються у свідомості й діяльності особистості та мають індивідуальний характер.

Зауважимо, що залежно від ступеня загальності ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя належить до особистісного, за ступенем історичного розвитку – до сучасного (новітнього), за ступенем теоретичної зрілості – до філософського. Для визначення його структури було враховано поділ світогляду залежно від співвідношення інтелектуального та емоційного досвіду на світовідчуття (емоційний бік світогляду на рівні настрою, почуттів; світорозуміння (пізнавально-інтелектуальний бік світогляду); світосприйняття (наочні образи).

З урахуванням результатів аналізу науково-педагогічної літератури із проблеми дослідження та досвіду практичної діяльності з'ясовано, що ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя зумовлюється поєднанням інтелектуально-розумового компоненту з чуттєво-емоційним.

В основі ставлення особистості студента до світу є цінності, явище багатоаспектне, що впливає на складність ціннісного світогляду як системи. Вважаємо доцільним виокремлення у структурі поняття ціннісного світогляду таких рівнів досконалості (зрілості) – світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння.

На рівні світовідчуття (більш низькому) береться до уваги чуттєво-емоційна сфера людського буття, функціонування соціально-культурних традицій та соціально-психологічних стереотипів, думок, оцінок, відбувається без належного їхнього осмислення. Умовно цей рівень відповідає чуттєво-емоційному компоненту структури ціннісного світогляду.

На рівні світосприйняття (середній) все навколишнє середовище сприймається як об'єктивна дійсність з достатнім ступенем організованості та впорядкованості її складових елементів. На рівні світосприйняття акцентується увага на теоретичних знаннях, мисленевих та мовленевих категоріях, тлумаченні часу та простору, які в поєднанні утворюють наукову картину світу. Коли ж підґрунтям думок, оцінок і вчинків є знання, а будь-які судження об'єктивно аргументуються певними теоріями чи законами, коли особистість керується здатністю аналітично осмислювати набутий досвід і знання, відбувається перехід до вищого рівня – світорозуміння. Ці два рівні умовно відповідають інтелектуально-розумовому компоненту ціннісного світогляду особистості студента.

Світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння є складовими єдиного поняття ціннісного світогляду, що виявляє себе за такою функціональною ознакою, як освоєння, перетворення світу. В основі світогляду особистості, групи чи людства загалом є певні базові цінності.

Поділяємо наукову позицію, за якою до головних «базисних цінностей», які «програмують діяльність людей» відносяться «гуманізм у всіх його феноменологічних виявах». Дослідники зверта-

ють увагу, що «це соціокультурне програмування є складним і суперечливим, відбувається у поєднанні з боротьбою з негативними виявами соціально-біологічної людської сутності у жорстких умовах економічних, суспільно-політичних і духовних детермінант. Тому не випадково поняття гуманізму сьогодні тлумачиться як антитеза технократичному раціоналізму, а проблема людини в контексті сучасних глобалізаційних процесів і пов'язаних з ними цивілізаційних трансформацій постає як проблема формування нового типу особистості» (Кушнірук, Матвієнко & Олефіренко 2023). Додамо, що на зміст базисних цінностей мають вплив культурні особливості історичної епохи, соціальні джерела та національні риси, навички трудової діяльності, виховання тощо.

Висновки та перспективи (Conclusion).Отже, ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя є систематизованим комплексом уявлень, думок, створення певних образів, що сприяють формуванню цілісного бачення навколишнього світу, своєї місії в ньому, з власною життєвою позицією та відповідними її діями. Ціннісний світогляд студентів зумовлюється поєднанням інтелектуально-розумового компоненту з чуттєво-емоційним. Тому він містить спонукання до дій, що надає йому переконливості. Виявляється на таких рівнях досконалості (зрілості) – світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння.

Перспективою подальших наукових пошуків може бути узагальнення національного та зарубіжного досвіду формування ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя, визначення методологічних засад цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Michael T. Lee, Robyn L.Raschke. (2016) Understanding employee motivation and organizational performance: Arguments for a set-theoretic approach. *Journal of Innovation & Knowledge.* Volume 1. Issue 3. P. 162–169.

URL:https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-innovation-and-knowledge/vol/1/issue/3

https://doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.004

2. FarionO., Trifanina L., Miroshnichenko V., Miroshnichenko A., Adamchuk Y., Tomkiv I., Binkovskyi O. (2023) The advantages of a synergistic approachin training students of second-level education in higher military school**.** *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 13/01-XXXIII. P. 77–81. https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiii https://portal.issn.org/

DOI (& full text) | .pdf: www.doi.org/10.33543/1401

3. Sopivnyk I. V., Marusiak V. M. (2023) Formation of Bioethical Views of Students - Future Veterinarians: a Review of the Source Base. *Scientific journal "Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy"*. Vol. 14. No.4. P. *92*–102. https://doi.org/10.31548/hspedagog14(4).2023.92-102

4. ТріфанінаЛ.С., Мірошніченко В.І. (2022) Культура професійного спілкування в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Інноваційна педагогіка.* № 45. С. 217–220. http://www.innovpedagogy.od.ua/vip45

DOI https://doi.org/10.32843/26636085/2022/45.45

5. Грубі Т. В., Мірошніченко В. І. (2022) Якість освіти як передумова інтеграції України в європейський освітній простір. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Спецвипуск. Том 1. Київ : Видавничий дім «Гельветика». С. 61–67. https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/spec-2022-1

DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.12

6. Корчова О. (2021) Соціономічні професії крізь проекцію мовної комунікації. URL: http://shag.com.ua.download/socionomichni-profesiyi.

7. Павлов В. І., Лебедєв В. О. (2019) Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства. Харків, 160 с. http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2228

8. Світогляд і світ людини : колективна монографія (2008) / за заг. ред. доктора філософських наук, професора В.П. Капітона. Дніпропетровськ : ДДФА, 240 с.

URL:http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://visnyk.iful.edu.ua

9. Андрос Є. (2008) В. Шинкарук як ініціатор антропологічного повороту в українській філософії XX сторіччя. *Трибуна*. № 3/4. С. 14–16.

URL:http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstr

10. Mykhaylyk V., Sapytska O., Kadeniuk O., Mykhaylyk O. (2023) The role of humanitarian disciplines in ukraine's higher education system in forming a solid level of civic culture. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 13/01-XXXIII. P. 36–40. DOI (& full text) | .pdf: www.doi.org/10.33543/1401

https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiii

11. Галіченко М., Поліщук І. (2018) Хрестоматія з історії та філософії науки : навчально-методичний посібник для підготовки докторів філософії PhD ХДУ. Херсон. 158 с.

URI: http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/8330

12. Павлова В. (2021) Ціннісне ставлення здобувачів освіти до здорового способу життя як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип 41. Т. 2. С. 202–208. https://dspace.onu.edu.ua/items/76b3c9b6-4f42-4e77-80d4-c1869d92a144. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-44

13. Сопівник І. (2016) Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. Вип: 239. С. 225–229.

14. Zhao L., Tian F.(2016) Chapter 13 Life and Value Outlook of University Students —Analysis Based on Survey Data concerning Students from 12 Higher Education Institutions. *Brill. Chinese Research Perspectives on Society, Volume 3*. P. 291–313. https://brill.com/display/book/edcoll/9789004279964/BP000019.xm

DOI: https://doi.org/10.1163/9789004279964_014

15. Зязюн, І. (2013) Філософія ціннісних відношень. *Інноваційність у науці і освіті*. Київ : Богданова А. М. С. 74–82.

16. Корміна Л. (2017) Методичні основи формування світоглядних знань студентів у навчанні: емоційно-особистісний аспект. *Педагогічний часопис Волині*. №1(4). С.82–87. URL:

https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12294/1/Kormina.pdf

17. Кушнірук С. А., Матвієнко О. В., Олефіренко Т. О. (2023) Формування наукового світогляду студентів: соціокультурна проекція. *Освітній дискурс. Збірник наукових праць.* № 45 (7–9). DOI 10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-12

https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://enpuir.npu.edu.ua/bitstrea

REFERENCES:

1. Michael T. Lee, Robyn L.Raschke. (2016) Understanding employee motivation and organizational performance: Arguments for a set-

theoretic approach. *Journal of Innovation & Knowledge.* Volume 1. Issue 3. P. 162–169.URL:https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-innovation-and-knowledge/vol/1/issue/3
https://doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.004

2. FarionO., Trifanina L., Miroshnichenko V., Miroshnichenko A., Adamchuk Y., Tomkiv I., Binkovskyi O. (2023) The advantages of a synergistic approachin training students of second-level education in higher military school**.** *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 13/01-XXXIII. P. 77–81.
https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiii
https://portal.issn.org/
DOI (& full text) | .pdf: www.doi.org/10.33543/1401

3. Sopivnyk I. V., Marusiak V. M. (2023) Formation of Bioethical Views of Students - Future Veterinarians: a Review of the Source Base. *Scientific journal "Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy"*. Vol. 14. No.4. P. *92*–102.
https://doi.org/10.31548/hspedagog14(4).2023.92-102

4. TrifaninaL.S., Miroshnichenko V.I. (2022) Kultura profesiinoho spilkuvannia v umovakh formalnoi, neformalnoi ta informalnoi osvity. Innovatsiina pedahohika. № 45. S. 217–220.
http://www.innovpedagogy.od.ua/vip45
DOI
https://doi.org/10.32843/26636085/2022/45.45

5. Hrubi T. V., Miroshnichenko V. I. (2022) Yakist osvity yak peredumova intehratsii Ukrainy v yevropeiskyi osvitnii prostir. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Spetsvypusk. Tom 1. Kyiv : Vydavnychyi dim «Helvetyka». S. 61–67. https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/spec-2022-1
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.12

6. Korchova O. (2021) Sotsionomichni profesii kriz proektsiiu movnoi komunikatsii. URL: http://shag.com.ua.download/socionomichni-profesiyi.

7. Pavlov V. I., Lebediev V. O. (2019) Slovnyk naibilsh uzhyvanykh terminiv z filosofii, lohiky, etyky, estetyky ta relihiieznavstva. Kharkiv, 160 s. http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2228

8. Svitohliad i svit liudyny : kolektyvna monohrafiia (2008) / za zah. red. doktora filosofskykh nauk, profesora V.P. Kapitona. Dnipropetrovsk : DDFA, 240 s.
URL:http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://visnyk.iful.edu.ua

9. Andros Ye. (2008) V. Shynkaruk yak initsiator antropolohichnoho povorotu v ukrainskii filosofii XX storichchia. Trybuna. № 3/4. S. 14–16.
URL:http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstr

10. Mykhaylyk V., Sapytska O., Kadeniuk O., Mykhaylyk O. (2023) The role of humanitarian disciplines in ukraine's higher education system in forming a solid level of civic culture. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 13/01-XXXIII. P. 36–40. DOI (& full text) | .pdf: www.doi.org/10.33543/1401
https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiii

11. Halichenko M., Polishchuk I. (2018) Khrestomatiia z istorii ta filosofii nauky : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia pidhotovky doktoriv filosofii PhD KhDU. Kherson. 158 s.
URI:
http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/8330

12. Pavlova V. (2021) Tsinnisne stavlennia zdobuvachiv osvity do zdorovoho sposobu zhyttia yak pedahohichna problema. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats

molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp 41. T. 2. S. 202–208. https://dspace.onu.edu.ua/items/76b3c9b6-4f42-4e77-80d4-c1869d92a144. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-44

13. Sopivnyk I. (2016) Tsinnisnyi (aksiolohichnyi) pidkhid u vykhovanni osobystosti. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia. Vyp: 239. S. 225–229.

14. Zhao L., Tian F.(2016) Chapter 13 Life and Value Outlook of University Students —Analysis Based on Survey Data concerning Students from 12 Higher Education Institutions. *Brill. Chinese Research Perspectives on Society, Volume 3*. P. 291–313. https://brill.com/display/book/edcoll/9789004279964/BP000019.xm

DOI: https://doi.org/10.1163/9789004279964_014

15. Ziaziun, I. (2013) Filosofiia tsinnisnykh vidnoshen. Innovatsiinist u nautsi i osviti. Kyiv : Bohdanova A. M. S. 74–82.

16. Kormina L. (2017) Metodychni osnovy formuvannia svitohliadnykh znan studentiv u navchanni: emotsiino-osobystisnyi aspekt. Pedahohichnyi chasopys Volyni. №1(4). S.82–87. URL:

https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12294/1/Kormina.pdf

17. Kushniruk S. A., Matviienko O. V., Olefirenko T. O. (2023) Formuvannia naukovoho svitohliadu studentiv: sotsiokulturna proektsiia. Osvitnii dyskurs. Zbirnyk naukovykh prats. № 45 (7–9). DOI 10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-12

https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj

/https://enpuir.npu.edu.ua/bitstrea

CONTENT AND STRUCTURE OF THE CONCEPT «VALUE OUTLOOK OF STUDENTS OF SOCIO-ECONOMIC PROFESSIONS OF LIFE SCIENCES UNIVERSITIES»

Inna SAVYTSKA

Abstract. *The article defines the content and structure of the concept of "value worldview of students of socio-economic professions at life sciences universities". It is noted that a worldview is a set of views, assessments, principles that generalize the understanding of the world and the place (purpose) of a man in it. For a worldview, it is fundamental to transform knowledge into beliefs, lifestyles, and norms of behavior. It ensures the fulfilment of the most important functions in human life and forms the basis of life. A worldview is a mechanism for transforming knowledge and feelings into beliefs that influence behavior. A number of methods were used, including analysis and synthesis of approaches (configuration and synergetic). The author interprets the value worldview of students of socio-economic professions at life sciences universities as a systematic set of ideas, assessments, attitudes that provide a holistic vision of the world around them, their place in it, their own life position and their corresponding actions. The structure of the worldview is outlined by: experience, on the basis of which the world perception is formed as the basis of the worldview; knowledge, on the basis of which the world understanding is formed; purpose; values (happiness, love, truth, virtue, beauty, freedom, etc.), which are the basis of beliefs, ideals of a person. The author grounds that the set of values determines the content and structure of the worldview. It includes: a system of axiological knowledge; value views and beliefs that determine the motives of students' behavior; value ideals that lead to the development of the individual as an active subject of society; criteria for value assessment of the world around them. The author emphasizes on the possibility of presenting the structure of*

© *Савицька І.*

the value worldview of students of socio-economic professions at life sciences universities as a set of objective (knowledge) and subjective (beliefs, ideals) elements, where each of them has a very specific functional purpose. Attention is drawn to the dependence of students' value worldview by the combination of intellectual and mental components with sensory and emotional ones. Therefore, it contains an incentive to act, which makes it convincing. It is manifested at the following levels of perfection (maturity) –the world perception, world awareness, world understanding. The author sees the prospect of further scientific research in generalizing the national and foreign experience of forming the value worldview of students of socio-economic professions at life sciences universities, defining the methodological foundations of this process.

Keywords*: students' value worldview; students of socio-economic professions at life sciences universities, world perception, world awareness, world understanding, values, structure of value worldview*

© Савицька І.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.124-131
УДК 378.013.42:364.6-43:355.09

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ ІЗ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ І ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

Ірина СОПІВНИК, доктор педагогічних наук, завідувач
кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: sopivnyk_i@nubip.edu.ua
https://orcid.org/0000-0003-1187-6211

Анотація. *У статті подано результати онлайн опитування здобувачів НУБіП України щодо усвідомлення студентами закладу вищої освіти проблем та потреб військовослужбовців. До опитування залучено 585 респондентів, із числа здобувачів денної форми навчання. Результати опитування свідчать, що більшість студентів у своєму близькому оточенні мають військовослужбовців/ветеранів/часників бойових дій. На думку студентів військовослужбовці/учасники бойових дій/ветерани найчастіше стикаються із психологічними проблемами спровокованими участю у бойових діях. У військовослужбовців/ учасників бойових дій, що навчаються, найпоширенішими проблемами є: неможливість поєднувати навчання зі службою в ЗСУ; неповага з боку оточуючих; психологічні порушення, пов'язані з війною; не розуміння та не прийняття оточуючими; труднощі з адаптацією до цивільного життя. На переконання студентів вирішувати проблеми військовослужбовців/ учасників бойових дій, що навчаються повинні: Міністерство освіти і науки України; ректор; проректори; громадські і благодійні організації та ін. Аналіз навчальних планів підготовки здобувачів спеціальності 231 «Соціальна робота» засвідчив, що лише на кількох програмах передбачений освітній компонент, що безпосередньо готує до психосоціальної роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей, а саме: «Соціально-психологічне консультування військових та їх сімей» (6 кредитів, бакалаврський рівень, Національний університет біоресурсів і природокористування України); «Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей» (3 кредити, бакалаврський рівень, Волинський національний університет імені Лесі Українки); «Військова соціальна робота» (3 кредити, магістерський рівень, Києво-Могилянська академія).*

Ключові слова*. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери, соціальна робота із військовослужбовцями, психосоціальна підтримка сімей військовослужбовців, актуалізація професійної підготовки.*

Актуальність (Introduction). В умовах десятирічного вторгнення російських військ на територію України, зростає актуальність дослідження проблематики професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей. Сьогодні у ЗСУ налічується більше мільйона військовослужбовців, які разом із своїми сім'ями потребують психосоціальної підтримки і допомоги. Основними суб'єктами такої підтримки є фахівці центрів соціальних служб та реабілітаційних центрів (соціальні працівники, соціальні педагоги, фахівці соціальної роботи, соціальні менеджери, психологи, реабілітологи). Оскільки психосоціальна підтримка потрібна уже сьогодні, а також у найближчому і віддаленому майбутньому, тому існує гостра потреба системного навчання відповідних фахівців, як у процесі формальної, так і неформальної та інформальної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У вітчизняних наукових дослідженнях в останні роки проблемі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до

© Сопівник І.

психосоціальної підтримки та супроводу військовослужбовців висвітлено окремі аспекти, зокрема: реабілітація військовослужбовців у системі соціальних служб (Бриндіков Ю.) [1]; необхідність підготовки майбутніх соціальних працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями (Дуля А.) [2]; соціально-педагогічна адаптація військовослужбовців засобами соціально-психологічного тренінгу (Логвінова О., Рассказова О.) [3, 4]; особливості соціально-психологічної допомоги дітям учасників бойових дій (Паламарчук О., Чухрій К.) [5]; етичний аспект реабілітаційної роботи з військовослужбовцями, учасниками бойових дій у центрах соціальних служб (Турбан В.) [6] та ін.

Мета (Purpose). Мета статті полягає у дослідженні усвідомлення студентами закладу вищої освіти проблем та потреб військовослужбовців, а також аналіз навчальних планів підготовки фахівців спеціальності 231 «Соціальна робота» щодо психосоціального супроводу військовослужбовців і членів їх сімей.

Методи (Methods). Онлайн-анкетування здобувачів вищої освіти для дослідження усвідомлення студентів проблем та потреб військовослужбовців. Контент-аналіз – застосовувався для вивчення навчальних планів та освітніх програм підготовки майбутніх соціальних працівників/фахівців із соціальної роботи до психосоціального супроводу військовослужбовців і членів їх сімей.

Результати (Results). У процесі дослідної роботи проведено Онлайн-анкетування серед здобувачів вищої освіти Національного університету біоресурсів і природокористування України. В опитуванні взяли участь 585 респондентів із різних спеціальностей (у тому числі 88 студентів спеціальності «Соціальна робота») та усіх курсів навчання (1-4 бакалаврського рівня, та магістерського рівня) денної форми здобуття освіти. Період опитування 13-29 квітня 2024 року.

Результати опитування свідчать, що 65,5% студентів у своєму оточенні мають військовослужбовців/учасників бойових дій (див. Рис. 1)

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Чи є у вашому оточенні військовослужбовці, учасники бойових дій?» , % (N=585)

На думку студентів військовослужбовці/учасники бойових дій найчастіше стикаються із такими проблемами як: психологічні проблеми спровоковані участю у бойових діях (58,8%); необхідність отримання психологічної допомоги (51,3%); недостатній розмір соціальних виплат та допомоги від держави (41,2%) (див. Рис. 2).

Рис. 2. Проблеми, з якими найчастіше стикаються військовослужбовці та учасники бойових дій, на думку студентів, % (N=585)

Примітка: респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

65% респондентів відзначили, що їм не відомо чи виникають проблеми у військовослужбовців та учасників бойових дій, які навчаються у НУБіП України, у той час як 9,2% вказали, що такі труднощі виникають (див. Рис.3).

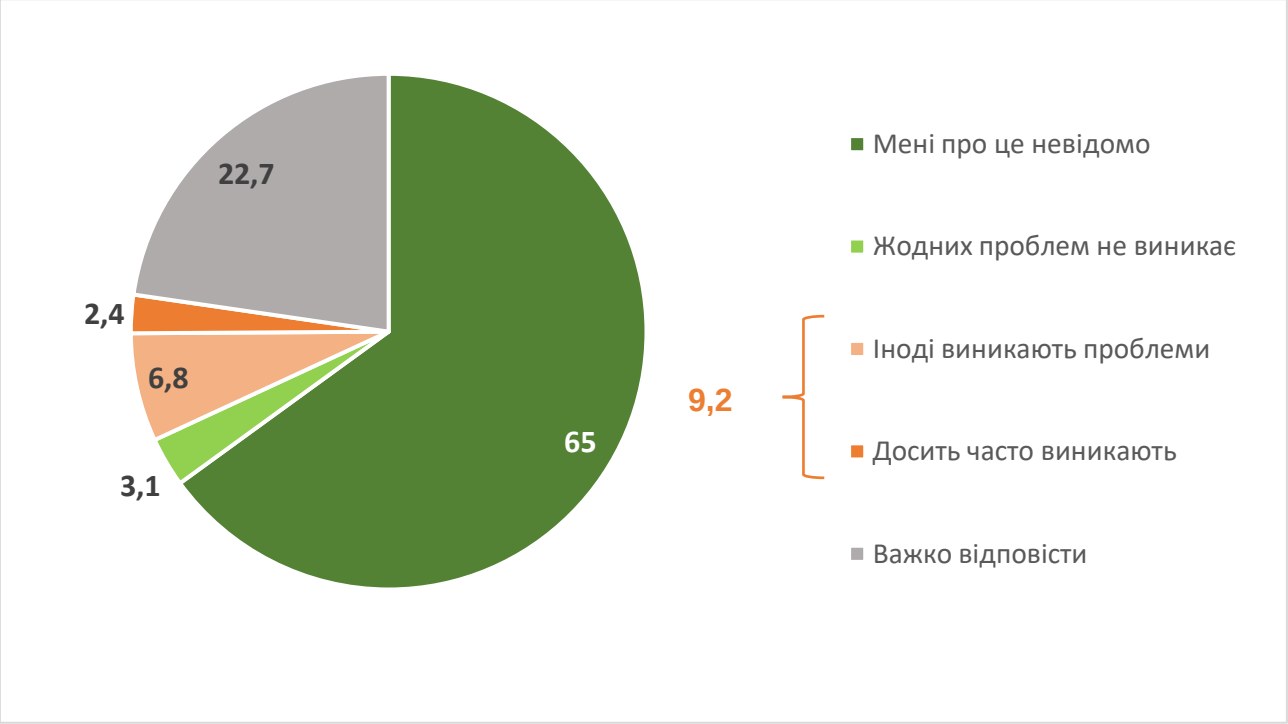

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи виникають проблеми у військовослужбовців та учасників бойових дій, які навчаються у НУБіП?», % (N=585)

Вивчення думок студентів щодо проблем, які виникають у військовослужбовців та учасників бойових дій, що навчаються у НУБіП свідчать про найпоширеніші із них: неможливість поєднувати навчання зі службою в ЗСУ, продовжувати навчання (24,4%); неповага з боку оточуючих (20%); психологічні порушення, пов'язані з війною (11,1%); не розуміння та не прийняття оточуючими (11,1%); труднощі з адаптацією до цивільного життя (8,9%); нестача або відсутність коштів (8,9%) (див. Табл. 1). При цьому значний відсоток респондентів (40%) відзначили, що їм важко відповісти на це запитання (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Проблеми, які виникають у військовослужбовців та учасників бойових дій, які навчаються у НУБіП, *% серед тих, хто вважає, що у військовослужбовців та учасників бойових дій, які навчаються у НУБіП, виникають певні проблеми, N=45*

	Серед усіх, N=45	За статтю	
		Чоловіки, N=13	Жінки, N=23
З оформленням документів	6,7	7,7	6,3
Неповага з боку оточуючих	20,0	23,1	18,8
Психологічні порушення, пов'язані з війною	11,1	15,4	9,4
Неможливість поєднувати навчання зі службою в ЗСУ, продовжувати навчання	24,4	30,8	21,9

Не розуміння та не прийняття оточуючими	11,1	7,7	12,5
Труднощі з адаптацією до цивільного життя	8,9	0,0	12,5
Нестача або відсутність коштів	8,9	0,0	12,5
Проблемні стосунки з сім'єю	4,4	0,0	6,3
Труднощі в отриманні соціальних послуг	4,4	7,7	3,1
Не знаю, важко відповісти	*40,0*	*46,2*	*37,5*

Примітка: респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

Цікавим є розподіл відповідей респондентів на запитання «Хто має вирішувати проблеми військовослужбовці, учасників бойових дій, ветеранів війни в НУБіП?»: Міністерство освіти і науки України (54,4%); ректор (53,7%); проректори (39,5%); громадські і благодійні організації (39,5%); міжнародні організації (29,6%) (див. Рис. 4)

Рис. 4. Розподіл відповідей на запитання «Хто має вирішувати проблеми військовослужбовці, учасники бойових дій, ветерани війни в НУБіП?», % (N=585)

Примітка: респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

Із метою дослідження включення до навчальних планів підготовки фахівців із спеціальності 231 «Соціальна робота» окремих освітніх компонентів щодо підготовки до роботи із військовослужбовцями і членами їх застосовано метод контент-аналізу. Результати свідчать, що окремі освітні компоненти підготовки до роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей у більшості навчальних планів із 231 спеціальності «Соціальна робота» не включені. Проте, є досвід на окремих програмах

підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей [7-9] (див. Табл 2).

Таблиця 2

Результати аналізу навчальних планів підготовки фахівців із спеціальності 231 «Соціальна робота» щодо наявності окремого освітнього компоненту підготовки до роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей

Заклад освіти	Освітня програма	Освітній компонент	Кредити
Волинський національний університет імені Лесі Українки	«Соціальна робота. Соціальна педагогіка», першого бакалаврського рівня вищої освіти	Обов'язковий ОК: «Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей»	3 кредити
Національний університет біоресурсів і природокористування України	«Соціальна робота», першого бакалаврського рівня вищої освіти	Вибірковий ОК: «Соціально-психологічне консультування військових та їх сімей»	6 кредитів
Національний університет «Києво-Могилянська академія»	«Соціальна робота», другого магістерського рівня вищої освіти	Вибірковий ОК: «Військова соціальна робота»	3 кредити

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, результати опитування свідчать, що більшість студентів у своєму близькому оточенні мають військовослужбовців/ветеранів/часників бойових дій. На думку студентів військовослужбовці/учасники бойових дій/ветерани найчастіше стикаються із психологічними проблемами спровокованими участю у бойових діях. У військовослужбовців/ учасників бойових дій, що навчаються, найпоширенішими проблемами є: неможливість поєднувати навчання зі службою в ЗСУ; неповага з боку оточуючих; психологічні порушення, пов'язані з війною; не розуміння та не прийняття оточуючими; труднощі з адаптацією до цивільного життя. На переконання студентів вирішувати проблеми військовослужбовців/ учасників бойових дій, що навчаються повинні: Міністерство освіти і науки України; ректор; проректори; громадські і благодійні організації та ін. Аналіз навчальних планів підготовки здобувачів спеціальності 231 «Соціальна робота» свідчить, що лише на кількох програмах передбачений освітній компонент, що безпосередньо готує до психосоціальної роботи із військовослужбовцями і членами їх сімей, а саме: «Соціально-психологічне консультування військових та їх сімей» (6 кредитів, бакалаврський рівень, Національний університет біоресурсів і природокористування України); «Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей» (3 кредити, бакалаврський рівень, Волинський національний університет імені Лесі Українки); «Військова соціальна робота» (3 кредити, магістерський рівень, Києво-Могилянська академія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕ

1. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій у системі соціальних служб : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Хмельницький, 2018. 559 с.

1. Дуля А. Підготовка майбутніх соціальних працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27, том 2. С. 193-198.

2. Логвінова О. Г. Соціально-педагогічна адаптація військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, засобами соціально-психологічного тренінгу. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний зб. наук. праць із соціології та соціальної роботи*. 2018. № 7. С. 74–78.

3. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на Сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта.* Вип. 2(7). С. 61-71.

4. Паламарчук О. М., Чухрій К. Л. До проблеми соціально-психологічної допомоги дітям учасників бойових дій в умовах антитерористичної операції. Молодий вчений : наук. журнал. № 8 (48) 2017. С. 171–175.

5. Турбан В. В. Реабілітаційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій у центрах соціальних служб: етичний аспект. *Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність.* 2018. С. 346–345.

6. Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю – 231 «Соціальна робота» Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2023. URL: https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-12/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%202023%20%D0%91%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%A0_0.pdf [дата звернення 24.03.2024].

7. Освітньо-професійна програма «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю – 231 «Соціальна робота» Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2023. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/231_socialna_robota_6.pdf [дата звернення 24.03.2024].

8. Освітньо-наукова програма «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю – 231 «Соціальна робота» Києво-Могилянської академії. 2023. URL: https://www.ukma.edu.ua/ects/index.php/foz/171-mp/mpsr [дата звернення 24.03.2024].

REFERENCES:

1. Bryndikov, Yu. L. (2018). Teoriia ta praktyka reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv uchasnykiv boiovykh dii u systemi sotsialnykh sluzhb: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.05. Khmelnytskyi. 559.

2. Dulia, A. (2020). Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do zdiisnennia sotsialnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy ta yikh simiamy. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 27(2), 193-198.

3. Lohvinova, O. H. (2018). Sotsialno-pedahohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtsiv, yaki povernulysia z zony ATO, zasobamy sotsialno-psykholohichnoho treninhu. SOCIOPROSTIR: Mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zb. nauk. prats iz sotsiolohii ta sotsialnoi roboty, (7), 74-78.

4. Lohvinova, O., & Rasskazova, O. (2018). Sotsialna robota z viiskovosluzhbovtsiamy ta yikhniamy simiamy v umovakh tryvaloho konfliktu na Skhodi Ukrainy. Sotsialna robota ta sotsialna osvita, 2(7), 61-71.

5. Palamarchuk, O. M., & Chukhrii, K. L. (2017). Do problemy sotsialno-

psykholohichnoi dopomohy ditiam uchasnykiv boiovykh dii v umovakh anty-terorystychnoi operatsii. Molodyi vchenyi: Nauk. zhurnal, (8)48, 171-175.

6. Turban, V. V. (2018). Reabilitatsiina robota z viiskovosluzhbovtsiamy, uchasnykamy boiovykh dii u tsentrakh sotsialnykh sluzhb: etychnyi aspekt. Tvorcha spadshchyna H. S. Kostiuka: Istoriia ta suchasnist, 346-345.

7. Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (2023). Osvitnio-profesiina prohrama «Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu – 231 «Sotsialna robota». https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-12/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%202023%20%D0%91%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%A0_0.pdf

8. Natsionalnyi universytet bioreusrsiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. (2023). Osvitnio-profesiina prohrama «Sotsialna robota» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu – 231 «Sotsialna robota». https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/231_socialna_robota_6.pdf

9. Kyiv-Mohylianska akademiia. (2023). Osvitno-naukova prohrama «Sotsialna robota» druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu – 231 «Sotsialna robota». https://www.ukma.edu.ua/ects/index.php/foz/171-mp/mpsr

ACTUALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING FOR FUTURE SOCIAL WORKERS TO WORK WITH MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILIES

Iryna SOPIVNYK

Abstract. *The article presents the results of an online survey conducted among students of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (NULES) regarding their awareness of the problems and needs of military personnel. The survey involved 585 respondents, all of whom were full-time students. The survey results indicate that the majority of students have military personnel/veterans/combatants in their close circle. According to the students, military personnel/combatants/veterans most often face psychological problems provoked by participation in combat operations. The most common problems for military personnel/combatants who are studying include the inability to combine education with service in the Armed Forces of Ukraine; lack of respect from others; psychological issues related to the war; lack of understanding and acceptance by others; and difficulties in adapting to civilian life. According to the students, the problems faced by military personnel/combatants who are studying should be addressed by the Ministry of Education and Science of Ukraine; the university rector; vice-rectors; public and charitable organizations, among others. An analysis of the curricula for students majoring in specialty 231 «Social Work» showed that only a few programs include an educational component that directly prepares them for psychosocial work with military personnel and their families, namely: «Socio-Psychological Counseling for Military Personnel and Their Families» (6 credits, bachelor's level, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine); «Social Work with Military Personnel and Their Families» (3 credits, bachelor's level, Lesya Ukrainka Volyn National University); «Military Social Work» (3 credits, master's level, National University of Kyiv-Mohyla Academy).*

Keywords: *Professional training of social sector specialists, social work with military personnel, psychosocial support for military families, updating professional training.*

© Сопівник І.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.132-143

THE CIVIC POSITION OF UNIVERSITIES: INCLUSIVE LEADERSHIP AS A DRIVER OF COHESIVE SOCIETY

Mykola SUPRUN, doctor of pedagogical sciences, professor
professor of the department of special education
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
E-mail: **suprun62@ukr.net**
ORCID: orcid.org/ 0000-0002-4198-9527
Markus A. LAUNER, professor at Department of Trade and Social Science
Ostfalia University of Applied Sciences
M-A.Launer@Ostfalia.de
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9384-0807
Daria SUPRUN, doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: suprun.d@nubip.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4725-094X
Tatiana HRYHORENKO, Doctor of Philosophy,
Assistant professor of the Department of Social Work and Rehabilitation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: t.hryhorenko@nubip.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2002-6668
Paul MAKARENKO, candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy
National Academy of the National Guard of Ukraine
E-mail: makarval96@gmail.com
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-9055-3287

Abstract. *Introduction. The practical aspects of providing the civic position of universities are analyzed. The concepts of inclusive leadership as a driver of cohesive society are delighted. The main paradigms of the organization of the psychological-pedagogical process according to raised issue were analyzed, which made it possible to identify the principle positions of it in the fied of inclusion education. The work emphasizes the importance and necessity of studying and implementing the progressive world experience in the field of inclusion. Purpose and methods. The goal consists in the theoretical and methodological analysis, development and implementation of the program for the formation of the civic position of university, taking into account an inclusive approach to decision-making. For achievement the aim with tasks, the set of complementary methods was applied: theoretical methods: (analysis, synthesis, comparison, generalization) were used to find out the state of the problem; empirical (direct and indirect observation, standardized questionnaire survey, semi-standardized individual interviews), psychodiagnostic methods and research techniques; statistical analysis. Results and conclusions. Current issues of the role of universities in society, strategies for forming their strategies for implementing an inclusive approach to decision-making, promoting students' career development, internationalization of education, etc. are identified. Prospects for the formation of civic position of universities according to inclusive leadership as a driver of cohesive societyare also determined.*

Keywords: *Inclusive leadership, civic position, inclusive decision-making, internationalization, driver of cohesive society.*

© Супрун М., Markus A. Launer, Супрун Д., Григоренко Т., Макаренко П.

Introduction. The problem formulation. Considering the internationalization of education as an aspect of the formation of the global space of higher education, it becomes necessary to outline the issue of the European choice: educational values of the world and national level. The expansion of international relations and integration into the European community, the need to find constructive ideas for solving the problem of forming the civic position of universities, taking into account an inclusive approach to decision-making, is the objective reality of the development of educational management today. Within the framework of the new philosophy of society, value orientations and strategies of human existence are being rethought to overcome the negative consequences of discriminatory processes in society (Demchenko, 2016). Such social and cultural expectations of society are directly reflected in the organization, functioning and development of the system of the Higher School of Ukraine, to which every citizen, regardless of his social status, state of health, presence of physical or intellectual impairment, should be provided with equal and fair access (Demchenko, 2016). The reform and modernization of education, currently taking place in the conditions of social transformations, require its compliance with civilizational challenges, one of which is the provision of access to the general educational space and quality education (Demchenko, 2016). Currently, we have the opportunity to share the experience of the exchange of scientific achievements (Suprun, 2023) between the Department of Social Work and Rehabilitation of the Humanitarian and Pedagogical Faculty of the NULES of Ukraine and profiling faculties of European countries: working visit to one of the oldest and leading universities in Italy (Sapienza University, Rome), educational trip «Strategy and trends of supporting the universities' development and modernization» within the framework of the project «Changes of pedagogical faculties and universities in the 21st century» to the Czech Republic (Masaryk University, Brno and Tomas Bata University, Zlin), research cooperation with the Polish scientific community (The John Paul II Catholic University, Lublin), etc. (Suprun, 2023).

Unresolved issues. It should be noted that the integration of universities into world processes contributes to the renewal of the scientific and educational, personal and organizational potential of higher education institutions at the individual, institutional and systemic levels (Suprun, 2023). Therefore, we currently have the opportunity to implement and multiply the innovative inclusive experience of the European model, which should be carried out under the condition of a rational combination with the innovative work of Ukrainian scientists in the field of modern education in conditions of social cohesion (Suprun, 2019). The importance of the above-mentioned aspects in the context of social inclusion and inclusive education determined our research interest within the program «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» (Suprun, 2023).

An analysis of research and publications was carried out in order to provide a theoretical and methodological basis for the aforementioned program. The values of diversity and inclusion in education and society are revealed in the works of I. Demchenko (2016), D. Suprun (2018; 2019; 2023), M. Sheremet (2023) and others. Works of I. Bloshchynskyi (2021), G. Griban (2020; 2021), I. Okhrimenko (2021), S. Sprynchuk (2021), O. Varetska (2020) are devoted to the vectors of influence on the quality of educational services in the conditions of internationalization. A new achievement in the English-language educational and methodological support of the program

«Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» became the educational manual «Social leadership and team building» authored by R. Sopivnyk, I. Sopivnyk, D. Suprun, T. Hryhorenko (Sopivnyk, 2023).

The aim and research tasks. The integral goal of the program «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» is the formation of the unified opinion of the public, in particular students, regarding the ways of formation and introduction into Ukrainian society of the newly created paradigm of an inclusive social and educational environment as the basis of social security, responsibility and social cohesion of citizens of Ukraine in the conditions of modern integration challenges as a means of forming social and corporate responsibility and commitment of universities and strengthening social cohesion in general (Suprun,2023). The specified goal consists in the theoretical and methodological analysis, development and implementation of the program for the formation of the civic position of university, taking into account an inclusive approach to decision-making.

The following tasks are outlined:

To provide a theoretical and methodological analysis of the foundations of the formation of the civic position of universities, taking into account an inclusive approach to decision-making.

To study the civil experience of countries that implemented inclusive decision-making practices.

To develop the program for the formation of the civic position of universities, taking into account an inclusive approach to decision-making, and to check its effectiveness.

Methods. For achievement the aim with tasks, the set of complementary methods was applied: theoretical methods: (analysis, synthesis, comparison, generalization) were used to find out the state of the problem; empirical (direct and indirect observation, standardized questionnaire survey, semi-standardized individual interviews), psychodiagnostic methods and research techniques; statistical analysis (Suprun, 2019; 2023).

Information base. The civic position of universities is a driver of a socially cohesive society. It has been established (Sopivnyk, 2023) that effective leadership in student age is provided by such features as the ability to self-discovery, self-assertion, pronounced independence, the ability to self-determinetion, the desire for collectivity, public activity etc. Thus, it's age for open ability for development of rational and positive Decision-Making. Leadership and management skills reflect the degree of a professionalist's desire to dominate in situation. A professional person cannot think about success in his professional activity if he does not have self-confidence, that is, a well-founded belief in his ability to perform tasks. So, this person is characterized by self-control and a critical attitude towards own personality, an unbiased assessment of capabilities and behavior. He identifies his own mistakes, analyzes causes and takes measures to eliminate them (Sheremet, 2023). Defining the civic position of universities as a driver of a socially cohesive society, we should highlight the following significant definitions: The public is a socially active part of society, which voluntarily participates in the social and political life of the country, acts both directly and through various associations of citizens (Yablonskyi & Bondar, 2017). Civil society – a society of citizens with a high level of economic, social, political, cultural and moral properties, which forms developed legal relations with the state (Yablonskyi & Bondar, 2017).

We need mention Partnership as a form of participation in the decision-making process at each stage according to political side of this process (assumes joint responsibility): setting the agenda, drawing up the project, making decisions and implementing political initiatives.

Partnership is a higher level of civil society participation in the decision-making process (Suprun,2018; Suprun, 2019; Sheremet, 2023).

Currently, various projects at the regional and international level aim to increase the social role of universities by strengthening the interaction between universities and communities, which will lead to the development of a national policy to support the third mission of universities to ensure social cohesion, adaptability, sustainability and prosperity in Ukraine (Unicom, 2023).

It is universities that strengthen cooperation for the sustainable development of an inclusive society. This opinion is reflected in the specific goals of forming the civic position of universities at the state level:

development of a national policy on strengthening the third mission of universities and cooperation between universities (Unicom, 2023);

development of typical strategies for interaction between universities and society based on needs, aimed at increasing civic activity and citizen involvement based on the principles of equality, solidarity, non-discrimination and inclusion (Unicom, 2023);

development of cooperation between universities and society based on European experience and practices in the field of inclusion (Unicom, 2023);

increasing the level of social responsibility and involvement of universities in communities through increasing their capacity in the field of leadership development (Unicom, 2023);

increasing the level of interaction between inclusive target groups and stakeholders regarding cooperation between universities and communities based on European experience and practice (Unicom, 2023);

ensuring proper cooperation between partner institutions, target groups and stakeholders with the aim of implementation of projects and programs on the formation of the civic position of universities (Suprun, 2018; Unicom, 2023).

So, let's emphasize the importance of the joint activity of universities, authorities and public organizations of people with disabilities in the decision-making process. We need to supplement their knowledge, which would help interact rationally and look for ways to solve problematic issues and will really promote the activation of democratic processes of building civil society (Demchenko, 2016).

Let's highlight the main principles of inclusive decision-making. In the context of forming the civic position of universities, we should emphasize that inclusive decision-making is a process of maximum consideration of the interests of all citizens, where all participants have the opportunity to freely and openly participate in decision-making that concerns them. (Yablonskyi&Bondar, 2017). Prerequisites for ensuring favorable conditions for inclusive decision-making include the rule of law, adherence to basic democratic principles, political will, enabling legislation, clear procedures, long-term support and resources for a sustainable civil society, and a common space for dialogue and cooperation (Demchenko, 2016; Sheremet, 2023).

Therefore, «inclusive decision-making» can be characterized as an approach in which, for the formation of inclusive policies and decision-making, the opinion is taken into account and those who are affected by this policy (Yablonskyi & Bondar, 2017; Sheremet, 2023).

With inclusive decision-making, policies and services designed to protect the rights of people with disabilities are shaped by the experiences of those they target (Sheremet, 2023). Therefore, *Inclusion* is the process of real inclusion of people with disabilities in active social life with equal measure for all members of society
(Verkhovna Rada of Ukraine, 2010).

According to aim of strengthening the role and potential of Universities and organizations actively working in the

inclusive field, for more active involvement of these organizations in decision-making processes at the local and international level, which aims to promote the realization of the rights and interests of people with disabilities, that the IDEAS project was created (regional project financed by the European Commission and the British Council implemented in six countries: Azerbaijan, Armenia, Georgia, Jordan, Lebanon and Ukraine). The British Council in Ukraine became the coordinator of the project (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023).

The following goals and objectives were set for this project:

1. To creation of a decision-making framework that would allow taking into account the rights and needs of people with disabilities in the decision-making process at local councils (Yablonskyi & Bondar, 2017).

2. To development of skills and increasing the level of knowledge in civil society organizations that represent the interests of people with disabilities, local authorities, in mass media for more effective representation of their interests in decision-making processes (Yablonskyi & Bondar, 2017).

3. To involvement and promotion of the participation of civil society organizations, as well as directly of people with disabilities in decision-making processes by authorities (Yablonskyi & Bondar, 2017).

4. Strengthening the cooperation of all sectors with the aim of introducing international standards in disability issues and promoting the rights of people with disabilities (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023). Disability mainstreaming is also gaining importance, because the recognition of the existence of barriers that people with disabilities have to overcome and the importance of overcoming them has prompted those directly involved in policy formation to develop the concept of «disability mainstreaming» as a system of involving disability issues at the international and national levels to policies, programs and various other measures aimed at promoting the equality of persons with disabilities (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023). It is concept that realizes the demands of people with disabilities: everything that concerns us is done only with our involvement |(Unicom, 2023).

The UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities determines the main directions of the mainstream, so there are only six of them:

1. Implementation of issues of involving people with disabilities in public life proves the degree of responsibility of the state system (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023).

2. A prerequisite for determining appropriate reporting and monitoring mechanisms is involvement, starting from the initial stages (Demchenko, 2016).

3. In order to obtain reliable information about existing problems, research should be carried out in various fields (with the participation of people with disabilities) (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023).

4. People with disabilities must be involved in decision-making processes at all levels (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023).

5. Inclusion does not reduce or replace the need for the existence of special programs for people with disabilities and their development, as well as relevant legislation (Yablonskyi & Bondar, 2017; Unicom, 2023).

6. In order to ensure adequate resources, there must be political will and its practical implementation, including human and financial (Demchenko, 2016).

It is interesting to note that in Great Britain the term «co-production» is sometimes used instead of the term «inclusive decision-making method» (Demchenko, 2016;).

«Co-production» has the following semantics: to work together at a strategic level with people with disabilities as partners. It also has an obligation to

involve them in the process of policy formation or project implementation in general throughout the entire period. It is level of engagement that has an important positive impact on the effectiveness of results. «Co-production» has its advantages:

1. Direct access to the experience of people with disabilities.

2. Public demonstration of the value of the client's position.

3. Creating trusting relationships in process of decision-making according complex problems.

4. Development of effective solutions (Demchenko, 2016).

For the aim of constructive relations in decision-making, Universities, state authorities of various levels and public organizations of persons with disabilities should act according to the following principles: participation, trust, accountability and transparency, independence, challenges (Demchenko, 2016; Mamicheva & Sheremet, 2020). According to the principle of *participation*, public organizations should be involved in decision-making processes. For this principle, there is a prerequisite for the availability of participation, which is based on agreed conditions (Mamicheva & Sheremet, 2020). According to the principle of *trust*, a society that is open and democratic is based on honest interaction of subjects and sectors. Despite the difference between roles and opportunities between public organizations and state bodies, they have a single goal – to improve the lives of people with disabilities, which can be achieved only if the process of its implementation is ensured by mutual trust, which entails transparency, respect and mutual reliability (Verkhovna Rada of Ukraine, 2010).

According to the principle of accountability and transparency, in order to achieve the goal of constructive relations in decision-making processes, activities should be carried out only in the interests of the community, which requires openness and responsibility along with clarity and accountability, both in public organizations and state authorities. This principle must be followed at all stages (Verkhovna Rada of Ukraine, 2010).

According to the principle of independence, public organizations of persons with disabilities must be recognized and have the status of free and be independent organizations regarding the choice of goals, decision-making and activities. They have the full right to independent activity and to defend their vision of problems, which may differ from the vision of authorities with which there may be cooperation (Demchenko, 2016).

And according to the last principle – challenges. As a result, people with disabilities have rarely been involved in policy-making that affects their lives. According to the principle of challenges, universities and state authorities have a special responsibility to overcome this problem together with public organizations of persons with disabilities (Demchenko, 2016; Mamicheva & Sheremet, 2020).

Results and discussion. Inclusive leadership: responsibility for decision-making. Understanding the concept of inclusive leadership. Thus, *Inclusive Leadership* is the act of creating an environment where everyone feels valued and included, regardless of their race, gender, sexual orientation, or any other characteristics that make them unique. Inclusive leadership is not just a buzzword or a trend (Sopivnyk, 2023). Let’s determine:

What is inclusive leadership? It includes creating a culture of respect where people feel comfortable being themselves and where everyone has an equal opportunity to contribute and succeed (Sopivnyk, 2023).

Why is inclusive leadership important? Every person deserves to be treated with respect and dignity, regardless of their background or characteristics. And, it’s good for business. Researches shown that companies with diverse teams perform better than companies without such policy.

When people feel engaged and valued, they are more likely to be engaged and motivated, which can lead to increased productivity and innovation (Sopivnyk, 2023).

What are the characteristics of an inclusive leader? They are open and willing to consider new ideas, even if they challenge their own beliefs. They can prove the importance of diversity and inclusion and the benefits it can bring to their organization. They can work to create policies and procedures that promote diversity and inclusion, such as inclusive hiring practices and training programs. To create a workplace where everyone feels valued and included, leaders must be committed to creating a culture of respect and inclusion (Sheremet, 2023; Sopivnyk, 2023).

Inclusive leadership and its potential to overcome the glass ceiling.

A glass ceiling is a term used to describe an invisible barrier that prevents certain groups of people moving up their opportunities. Inclusive leaders are those who value diversity and actively seek to create an environment where everyone feels valued and respected (Sheremet, 2023; Sopivnyk, 2023).

The term «glass ceiling» refers to the invisible barriers that prevent qualified people from social and career promotion. As result, talented people feel frustrated and powerless, unable to break through the ceiling and achieve the success they deserve (Suprun, 2018).

Some of the most common barriers: stereotypes, lack of mentoring, lack of balance between work and personal life, lack of diversity in management etc. (Suprun, 2018).

There are several ways in which inclusive leadership can help break through the glass ceiling:

1. Fostering Diversity: Inclusive leaders recognize the value of diversity and actively seek to build a diverse team (Okhrimenko & Sprynchuk, 2021).

2. Providing equal opportunities: Inclusive leaders provide equal opportunities for all, regardless of their gender, race, or background.

3. To lead by example: Inclusive leaders lead by example. They model the behavior they want to see in their team. They are open-minded and can inspire their team to embrace diversity and inclusion (Okhrimenko & Sprynchuk, 2021).

The role of empathy in creating an inclusive culture.

Empathy is an important element in creating an inclusive culture, it plays an important role in leadership – it does not just about understand the perspectives of people from different backgrounds. Empathy creates a culture of trust, respect and cooperation, which is essential in creating a positive social environment (Okhrimenko & Sprynchuk, 2021).

The role of empathy in creating an inclusive university culture (slogans):

1. Strengthen communication.
2. Promote understanding.
3. Encourages cooperation.
4. Increasing the involvement.
5. Effective communication strategies in inclusive leadership (Demchenko, 2016).

Communication in inclusive leadership is not only about the transfer of information, but also about creating an environment where everyone feels comfortable sharing of their thoughts and ideas. So, that everyone is included (Demchenko, 2016).

One of the effective communication strategies in inclusive leadership is active listening. *Active listening* involves paying attention to what others are saying, acknowledging their point of view, and responding thoughtfully.

Leaders who practice empathy can connect with their team members on a deeper level and create a sense of belonging. Communication can be difficult when team members come from different backgrounds or speak different languages. Humor can overcome barriers and create a relaxed and pleasant atmosphere (Mamicheva & Sheremet, 2020).

Inclusive leaders, who practice active listening, empathy, clear and concise communication and humor can build stronger teams, with trust, and create a sense of belonging (Suprun, 2018).

Undoubtfull is importance of diversity and its impact on inclusive leadership. It involves acknowledging and valuing these differences, creating an environment where everyone feels welcome, respected and valued. Inclusive leadership that promotes diversity can also help reduce discrimination, prejudice and intolerance, creating a more harmonious and fulfilling environment for all (Demchenko, 2016;
Mamicheva & Sheremet, 2020).

Therefore, inclusive leadership: encourages creativity and innovation, increases productivity, reduces discrimination, and is the basis for affirming university citizenship with an inclusive approach to decision-making.

Implementation of the program «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making». The integral goal of the program «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» is the formation of a unified opinion of the general public, in particular students, regarding the ways of formation and introduction into Ukrainian society of the newly created paradigm of an inclusive social and educational environment as the basis of social security, responsibility and social cohesion of citizens of Ukraine in the conditions of modern integration challenges as a means of forming social and corporate responsibility and commitment of universities and strengthening social cohesion in general (Suprun, 2018; 2019).

The actual issues of the role of universities in society, strategies and trends of their modernization, promotion and marketing, promotion of career development, internationalization of education acquire undeniable significance in the context of social cohesion (Suprun, 2018; 2023).

The Career Development Centers at the university, which involve specialists and graduates of the Department of Social Work and Rehabilitation of the Humanitarian and Pedagogical Faculty of NULES of Ukraine, are impressive with their diversity and multifunctionality, guided by the slogan: What can we help you with? (Suprun, 2018; 2019; 2023).

For the convenience of forming an inclusive civic position, with the aim of assisting in decision-making and practical orientation, specialists of these centers conduct:

• Career counseling.

• Workshops on the topics: «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» and «Inclusive leadership: responsibility for decision-making» (Suprun, 2023).

• Development centers.

Career counseling provides answers to the following questions: Who am I? What suits me? Where can I realize my specialty, taking into account the trends of socially inclusive management? I would like to…. But how to achieve this? And they are divided into: individual, introductory, follow-up services (career plan, coaching, professional tests and diagnostics...) (Suprun, 2018; 2023).

Career workshops can be aimed at revealing the following topics: How to build a career in the inclusive 21st century; An inclusive approach to decision-making, etc.

Development centers provide assistance in determining the following aspects, such as: finding out strengths; find out what competencies to develop; get feedback on their skills (Sopivnyk, 2023; Suprun, 2023).

The following activities are also carried out:

• «Career start in an inclusive society» course.

• Actions and courses for development.

• Workshops with companies.

The course «Career start in an inclusive society» is meaningfully filled with the disclosure of such aspects as: how to think about a career; identification of strengths; what are the requirements for search engines of organizations, firms, institutions, etc.; preparation for the interview; how to master stress; where and how to look for work; how and by what means to be creative; can creativity be learned (Suprun, 2019; 2023).

Marketing of the faculty is also a part of the «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» of the university and should contain the following components (Okhrimenko & Sprynchuk, 2021):

• Adherence to the visual inclusive style of the university (Suprun, 2018; 2023).

• Management of activities within the faculties, taking into account accessibility requirements(Suprun, 2019; 2023).

• Communication with faculty partners and ensuring contracts (memoranda of cooperation) (Suprun, 2018; 2023).

• Organization of faculty actions on the theme «Formation of the civic position of universities: an inclusive approach to decision-making» (Campus Day, Grill with the dean, New Year's meeting on campus, celebration of ...-anniversary, events and actions for students and employees, etc.).

• Exchange of experience between faculties, mutual assistance in disseminating information on the formation of a civic position, etc. (Suprun, 2023).

Public Relations is an important component of communication...: communicate, communicate, communicate... with all internal and external target groups. After all, «if you can't see it, it doesn't exist...», namely internal communication (PR) is important and quite often is not a priority... (employees, students, graduates) (Suprun, 2018; 2023). The main external target group includes applicants and their parents (Suprun, 2019).Other target groups (according to separate proposals): professional community – coaches, club managers, scientists, athletes – professionals, amateurs, special groups: elderly people, cancer patients, general public (state organizations, schools, clubs, etc.) (Suprun, 2023).

Therefore, the expansion of international relations and integration into the European community contributes to the growing importance of international marketing in the direction of the formation of the civic position of universities, taking into account an inclusive approach to decision-making (Sheremet, 2023).

Conclusions and prospects for further research. Therefore, the integration of the Higher School into globalization processes activates the renewal of the scientific-educational, personal and organizational potential of universities at the individual, institutional and system levels (Suprun, 2018; 2023). The expansion of international relations and integration into the European community, the need to find constructive ideas for solving the problems of optimization and intensification of the formation of the civic position of universities taking into account an inclusive approach to decision-making are the objective reality of today's education development (Suprun, 2018; 2023). Therefore, we currently have the opportunity to implement and multiply the innovative experience of the European model, which should be carried out under the condition of a rational combination with the innovative work of Ukrainian scientists-organizers of higher education in the field of modern education in conditions of social cohesion.

In accordance with the purpose of the research, which consisted in the theoretical and methodological analysis, determination of legal foundations, development and implementation of the program for the formation of civic position of universities taking into account the

inclusive approach to decision-making, we firstly performed the following tasks:

A theoretical and methodological analysis of the foundations of the formation of the civic position of universities is provided, taking into account an inclusive approach to decision-making (Tamozhska & Lehan,2023)

The civil experience of various countries that implemented the practices of inclusive decision-making was considered, and the legal principles of inclusive decision-making were systematized.

A program for the formation of the civic position of universities was developed, taking into account an inclusive approach to decision-making, and its effectiveness was verified (Okhrimenko & Sprynchuk, 2021).

Therefore, according to the results of the survey, the role of forming the civic position of universities, taking into account an inclusive approach to decision-making with the involvement of various fields and areas, both professional and generally social, has been proven (Suprun, 2019).Thus, inclusive leadership: encourages creativity and innovation, increases productivity, reduces discrimination and bias, and is the basis for affirming university civil position with inclusive decision-making.

Prospects for the formation of the civic position of universities thanks to an inclusive approach to decision-making for the professional training of specialists in the context of an inclusive society are also determined. Undoubtedly, prospects will have great continue in the cooperation of incredible like-minded interdisciplinary teams and will rise to higher level of professionalism and lead to new scientific achievements. This program should help to create for the personality of a specialist stable meaningful life orientations, as one of the aspects for futher research, in a changing world, a personal meaning of professional self-realization in the conditions of an inclusive society precisely in the form of professional self-realization from the standpoint of modernization of education, taking into account the gains of world experience.

Acknowledgments: The authors express their gratitude to the head of the Department of Social Work and Rehabilitation, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Iryna Sopivnyk.

Conflict of interest: None.

REFERENCES:

1. Bloshchynskyi, I, Griban, G. & Okhrimenko, I. (2021) Formation of Psychophysical Readiness of Cadets for Future Professional Activity *The Open Sports Sciences Journal*, 14(14), 1-8 doi: https://doi.org/10.2174/1875399X02114010001

2. Demchenko, I. I. (2016). Theoretical and methodological foundations of training of the future teacher of elementary school for professional activity in the conditions of inclusive education. *Doctoral Dissertation.* Kyiv: NULES (in Ukr.).

3. Griban, G. & Varetska, O. (2020) Formation of the Primary School Teachers' Information Competency in Postgraduate Education. *Postmodern Openings,* 11(3), 41-72. doi: https://doi.org/10.18662/po/11.3/199

4. Mamicheva, O. & Sheremet, M. (2020) Trends of modernization of psychologists' professional training in the system of special education *International Journal of Psychosocial Rehabilitation,* 24 (6), 13010-13029, doi: https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I6/PR261270

5. Okhrimenko, I. & Sprynchuk, S. (2021) Future psychologists' readiness to work in conditions of social cohesion in education. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(9), 40-48. http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1137

6. Sopivnyk, R., Sopivnyk, I., Suprun, D. & Hryhorenko, T. (2023) *Social leadership and team building.* Kyiv: NULES.

7. Suprun, D. (2023) *Psychology of Management*. Kyiv: DUSU.
8. Suprun, D. (2019). *Modernization of the content of psychologists' professional training in the field of special education.* Kyiv: Drahomanov NPU. (in Ukr.)
9. Suprun, D. (2018). The theory and practice of psychologists' professional training in the field of special education. *Doctoral Dissertation*. Kyiv: Drahomanov NPU. (in Ukr.)
10. Sheremet, M. (2023) Motivation development of mental health preservation of specialists in the field of special and inclusive education: european practices *Pol Merkur Lek*, *ALUNA Publishing House* 1, (JAN-FEB), 30-34 doi: https://doi.org/10.36740/Merkur202301104
11. Tamozhska, I. & Lehan, I.(2023) Functioning and development of national and european adult education systems: a comparative aspect *Conhecimento & Diversidade,* 15(40), 45-61 doi: https://doi.org/10.18316/rcd.v15i40.11275
12. Unicom. (2023) Retrieved from URL:https://unicom.community/
13. Verkhovna Rada of Ukraine (March 6, 2010). Convention on the rights of persons with disabilities URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
14. Yablonskyi, V.M. & Bondar, T.V. **(2017)** On the state of development of civil society in Ukraine: *analyst. report. Kyiv: NISD,* URL:https://www.civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bloshchynskyi, I, Griban, G. & Okhrimenko, I. (2021) Formation of Psychophysical Readiness of Cadets for Future Professional Activity *The Open Sports Sciences Journal*, 14(14), 1-8 doi: https://doi.org/10.2174/1875399X02114010001
2. Верховна Рада України (2010, березень 6). Конвенція про права осіб з інвалідністю URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
3. Демченко, І. І. (2016). Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. *Докторська дисертація.* Київ: Умань.
4. Griban, G., Nikulochkina, O., Varetska O. (2020) Formation of the Primary School Teachers' Information Competency in Postgraduate Education. *Postmodern Openings,* 11(3), 41-72. doi: https://doi.org/10.18662/po/11.3/199
5. Mamicheva, O. Sheremet, M., Suprun, M. & Suprun, D. (2020) Trends of modernization of psychologists' professional training in the system of special education *International Journal of Psychosocial Rehabilitation,* 24 (6), 13010-13029, doi: https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I6/PR261270
6. Sopivnyk, R., Sopivnyk, I., Suprun, D. & Hryhorenko, T. (2023) *Social leadership and team building.* Kyiv: NULES.
7. Suprun, D. (2023) *Psychology of Management*. Kyiv: DUSU.
8. Супрун, Д. М. (2019). *Модернізація змісту професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
9. Супрун, Д. М. (2018). Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної та інклюзивної освіти. *Докторська дисертація.* Київ: Вид-во НПУіменіМ.П.Драгоманова.
10. Okhrimenko, I. & Sprynchuk, S. (2021) Future psychologists' readiness to work in conditions of social cohesion in education. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(9), 40-48.

http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1137

11. Sheremet, M. (2023) Motivation development of mental health preservation of specialists in the field of special and inclusive education: european practices *Pol Merkur Lek*, *ALUNA Publishing House* 1, (JAN-FEB), 30-34 doi: https://doi.org/10.36740/Merkur202301104

12. Tamozhska, I., Lehan, I., Shcherbak, I., Suprun, D. & Hryhorenko, T. (2023) Functioning and development of national and european adult education systems: a comparative aspect *Conhecimento & Diversidade,* 15(40), 45-61 doi: https://doi.org/10.18316/rcd.v15i40.11275

13. Unicom. (2023) URL:https://unicom.community/

14. Яблонський, В.М., Балакірєва, О.М., Бондар, Т.В. (2017) Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: *аналіт. доповідь. Київ: НІСД,* URL: https://www.civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ: ІНКЛЮЗИВНЕ ЛІДЕРСТВО – ДРАЙВЕР ЗГУРТОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Микола СУПРУН, Markus A. LAUNER, Дар`я СУПРУН, Тетяна ГРИГОРЕНКО, Павло МАКАРЕНКО

Анотація. *Проаналізовано практичні аспекти забезпечення громадянської позиції університетів. Концепції інклюзивного лідерства як двигуна згуртованого суспільства викликають захват. Проаналізовано основні парадигми організації психолого-педагогічного процесу відповідно до порушеної проблеми, що дало змогу визначити його принципові позиції у сфері інклюзійної освіти. У роботі підкреслено важливість і необхідність вивчення та впровадження прогресивного світового досвіду у сфері інклюзії. Мета і методи. Мета полягає в теоретико-методологічному аналізі, розробці та реалізації програми формування громадянської позиції університету з урахуванням інклюзивного підходу до прийняття рішень. Задля досягнення поставленої мети із завданнями було застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів: теоретичні методи: (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) використовувалися для з'ясування стану проблеми; емпіричні (пряме та опосередковане спостереження, стандартизоване анкетне опитування, напівстандартизовані індивідуальні інтерв'ю), психодіагностичні методи та техніки дослідження; статистичний аналіз. Результати та висновки. Визначено актуальні проблеми ролі університетів у суспільстві, стратегії формування їх стратегій впровадження інклюзивного підходу до прийняття рішень, сприяння розвитку кар'єри студентів, інтернаціоналізації освіти тощо. Визначено також перспективи формування громадянської позиції університетів щодо інклюзивного лідерства як рушія згуртованого суспільства.*

Ключові слова: *інклюзивне лідерство, громадянська позиція, інклюзивне прийняття рішень, інтернаціоналізація, рушій згуртованого суспільства.*

© Супрун М., Markus A. Launer, Супрун Д., Григоренко Т., Макаренко П.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.144-148

УДК. [49.013.4132:252.653](1-55)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ДО АНГЛОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ

Юрій РОЖКОВ, доктор філософії з філології,
доцент кафедри романо-германських мов і перекладу,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна
E-mail: *yuriev694@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-6830-9130

Анотація. *У статті розглянуті можливості та ефективність використання методу вирішення професійних ситуацій у процесі підготовки майбутніх лікарів ветеринарної медицини до професійної англомовної комунікації. Обґрунтовано доцільність формування фахової комунікації у майбутніх фахівців ветеринарної медицини. З'ясовано суть іншомовної професійної комунікації, яка є невід'ємним складником професійної компетентності сучасного фахівця. Наголошується, що потужний потенціал для розвитку професійної англомовної комунікації має застосування професійних ситуацій – ситуаційних завдань чи проблем, з якими ветеринарний лікар може зіштовхнутися у своїй практиці. Ситуаційні завдання спрямовані на реалізацію таких функцій, як організація пізнавальної та самостійної діяльності, результативна та корекційна функції. Схарактеризовано вимоги до ситуаційної задачі: реальна професійна ситуація; професійний конфлікт, що виникає (спірне питання), напруженість ситуації (можливо, терміновість вирішення), складність і багатозначність проблеми, чіткість опису суб'єктів проблеми або ситуації, багатоваріантність рішень, умови-обмеження. Запропоновано приклади професійних ситуацій, які можуть використовуватись у підготовці до професійної англомовної комунікації майбутніх лікарів ветеринарної медицини на заняттях з англійської мови. З'ясовано, що використання ситуаційних завдань розвиває фахові англомовні комунікативні навички і вміння під професійним кутом зору сприймати вербальну інформацію, самостійно осмислювати, приймати рішення та визначати оптимальні шляхи його реалізації.*

Ключові слова*: англомовна комунікація, професійна ситуація, ветеринарний лікар.*

Актуальність (Introduction). Ветеринарна медицина є глобальною сферою, і ветеринарні лікарі можуть мати можливість працювати за кордоном або співпрацювати з міжнародними організаціями та проектами. В таких випадках вимагається вміння ефективно спілкуватися англійською мовою. Підготовка до професійної англомовної комунікації майбутніх лікарів ветеринарної медицини у закладі вищої освіти є важливою для забезпечення їхньої успішної кар'єри та професійного розвитку. Знання англійської мови допомагає ветеринарам ефективно спілкуватися з колегами та клієнтами з усього світу, отримувати доступ до сучасної наукової інформації, розширювати професійні можливості і залучатися до міжнародної співпраці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Проблема ефективного навчання професійної англомовної комунікації студентів у нелінгвістичних закладах вищої освіти була ключовою у роботах таких науковців: Д. І. Демченко, Г. Р. Кемінь, Ю. М. Лукаш, Ю. В. Юсеф, І. А. Прокоп,

©Рожков Ю.

Г. Я. Кітура тощо. Застосування ситуативних завдань у процесі навчання, їх класифікація, проблемні функції розглядалися в працях психологів і педагогів Г. А. Балла, Г. Д. Бучарова, І. К. Журавльова, З. І. Калмикова, В. В. Ларіонова, А. Н. Леонтьєва, І. Я. Лернера, М. І. Махмутова, А. А. Толстенова, Л. М. Фрідман та ін**.** Хоча особливості підготовки до професійної англомовної комунікації майбутніх лікарів ветеринарної медицини досліджено в роботі Н. С. Бурмакіної [1], потребує докладнішого вивчення питання застосування професійних ситуацій.

Методи (Methods). Під час роботи над дослідженням нами використано комплекс таких методів, як аналіз, систематизація та узагальнення наукової та методичної літератури.

Результати (Results). Результати (Results). Невід'ємним складником професійної компетентності сучасного фахівця є здатність до професійної комунікації іноземною мовою. Особливе місце з-поміж іноземних мов посідає англійська, оскільки «є ключовим інструментом міжнародного спілкування в академічному та професійному житті, засобом доступу до знань, умовою ефективної світової інтеграції та фактором економічного зростання країни» [2]. Головною метою дисципліни «Англійська мова професійного спрямування» (для студентів бакалаврату) та дисципліни «Ділова англійська мова» (для студентів магістратури) на факультеті ветеринарної медицини можна визначити формування здатності майбутнього фахівця до професійної англомовної комунікації, що означає здатність сприймати, відтворювати, продукувати інформацію англійською мовою; відповідно, має «інтегрувати всі види мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, читання, письмо» [3, с. 207].

Потужний потенціал для розвитку професійної англомовної комунікації має застосування професійних ситуацій – ситуаційних завдань чи проблем, з якими ветеринарний лікар може зіштовхнутися у своїй практиці. Рішення цих завдань вимагає від студентів застосування теоретичних знань, аналізу та критичного мислення, прийняття зважених рішень та вміння застосовувати їх на практиці. Розв'язання багатьох ситуаційних завдань пов'язане з аналізом конкретних ситуацій, які відображають те, що відбувається в професійних сферах. Ситуаційні задачі спрямовані на реалізацію функцій, як організація пізнавальної та самостійної діяльності, результативна та корекційна функції.

Суть застосування методу ситуаційної проблеми у навчальному процесі полягає в тому, що кожен студент чи група пропонують різні варіанти вирішення проблеми, виходячи з наявних знань, реального досвіду та інтуїції. Кожна ситуація, зазвичай, має кілька варіантів рішення. У ході розбору в групах об'єднаними зусиллями відбувається пошук та вибір найоптимальнішого рішення. Отже, хід заняття вирішення ситуаційної проблеми виглядає так:

1. Організаційний етап.

Викладач знаходить ситуацію, додаткові матеріали, визначає місце заняття у системі дисципліни, завдання заняття.

2. Вступний етап.

На цьому етапі відбувається залучення студентів у розгляд реальної ситуації.

2.1. Введення у проблему.

2.2. Знайомство із ситуацією.

2.3. Глосарій, словник.

3. Аналітичний етап.

3.1. Етапи.

- вступне слово педагога; розподіл студентів за групами (3-4 студенти у кожній групі); організація роботи у групах: короткий переказ студентами вивчених матеріалів та їх обговорення; виявлення проблемних аспектів; визначення промовців.

- Перший етап дискусії – розбір проблемних моментів у групах, пошук рішень. Після ознайомлення студентів

із ситуацією починається їх аналіз у групах. Ця процедура вироблення рішення, що становить сутність методу, має тимчасове обмеження, яке визначає викладач. Результативність групової роботи з аналізу забезпечується шляхом руху за певним алгоритмом:

• аналіз необхідно розпочинати з виявлення формулювання проблеми;

• вироблення різних рішень ситуації – альтернатив;

• вибір кращого рішення з урахуванням аналізу позитивних і негативних аспектів, і навіть аналізу необхідних ресурсів, необхідні вирішення проблеми;

•розробка програми дій.

- Другий етап дискусії:

• подання результатів аналітичної роботи,

• дискусія у групі,

• обговорення знайдених рішень.

3.2 Заключна презентація результатів аналітичної роботи (студенти можуть дізнатися та порівняти кілька варіантів вирішення однієї проблеми).

4. Підбиття підсумків.

• Підсумковий виступ викладача – аналіз ситуації.

• Оцінка викладачем студентів.

Узагальнений досвід вивчення ситуаційних задач дозволяє навести їх наступні приклади, які можуть використовуватись у підготовці до професійної англомовної комунікації майбутніх лікарів ветеринарної медицини на заняттях з англійської мови.

1. Ситуація: "Алергічна реакція у кішки". Опис: власник кішки прийшов до вас зі скаргами на висип і свербіж у своєї кішки. Вам потрібно ставити власнику питання про симптоми, проводити огляд тварини, виключати інші можливі причини, обговорювати можливі алергени та рекомендувати методи лікування та контролю алергічної реакції.

2. Ситуація: "Операція на травмованій лапі у собаки". Опис: вам надається медична карта собаки, яка отримала травму на одній із лап. Ваше завдання полягає в тому, щоб ставити власнику питання про травму, проводити огляд, пропонувати методи діагностики (наприклад, рентген), розглядати можливості лікування (хірургічне чи консервативне) та обговорювати прогнози та реабілітацію.

3. Ситуація: "Визначення причини втрати ваги у кішки". Опис: власник кішки звернувся до вас зі скаргою на значну втрату ваги своєї кішки. Ваше завдання полягає в тому, щоб провести інтерв'ю з власником, щоб з'ясувати, як довго триває втрата ваги, ставити питання про поведінку та апетит кішки, пропонувати методи діагностики (наприклад, аналізи крові, зразки калу), обговорювати можливі причини (наприклад, захворювання щитовидної) залози, паразитарні інфекції) та рекомендувати лікування.

4. Ситуація: "Обробка рани у коня". Опис: вам надається випадок з конем, який має глибоку рану на нозі. Ваше завдання полягає в тому, щоб оцінити травму, обговорити та рекомендувати заходи з очищення та обробки рани, запропонувати методи знеболювання, розглянути можливі ускладнення (наприклад, інфекція), та надати інструкції щодо догляду та подальшої реабілітації коня.

5. Ситуація: "Діагностика та лікування захворювання у птиці". Опис: вам надається випадок з птицею, у якої спостерігаються симптоми хвороби, такі як апатія, втрата апетиту та зміна поведінки. Вам потрібно ставити запитання власнику про симптоми та оточення птиці, проводити фізичний огляд, розглядати можливі діагнози (наприклад, респіраторні інфекції, травні проблеми), пропонувати лабораторні дослідження (наприклад, аналізи крові, зразки калу) та рекомендувати методи лікування та профілактики.

6. Ситуація: "Обстеження та діагностика собаки з підвищеною температурою". Опис: Вам надається медична карта собаки з інформацією про підвищену температуру. Ваше завдання по-

лягає в тому, щоб ставити власнику питання про симптоми, проводити дослідження, пропонувати можливі діагнози та призначати відповідні лабораторні дослідження або лікування.

Це лише невеликий перелік можливих ситуацій, які можуть використовуватись у англомовній підготовці ветеринарів. Реальні випадки та ситуації у ветеринарії можуть бути різноманітнішими та складнішими.

Висновки і перспективи (Conclusions and perspectives). Отже, ефективність підготовки майбутніх лікарів ветеринарної медицини до англомовного професійного спілкування може бути значно підвищена, якщо в процесі навчання використовувати ситуативні завдання, створюючи активну, продуктивну, рефлексивну взаємодію між суб'єктом навчального процесу та освітнім середовищем. Перспективою подальших досліджень є розробка ситуативних завдань для підготовки до професійної англомовної комунікації майбутніх фахівців ветеринарної медицини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Бурмакіна Н. С. Особливості підготовки до професійної англомовної комунікації майбутніх лікарів ветеринарної медицини у закладі вищої освіти. Інноваційна педагогіка. 2019. Випуск 18(1). С. 87-90.

2. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти: проєкт МОН України. URL: https://www.businesslaw. org.ua/konceptualni-zasady-derjavnoi-politykyschodo-rozvytky-angliiskoi-movy

3.Панасенко Є.О. До проблеми професійної англомовної комунікації публічних управлінців в Україні. Держава та регіони. Сер. Державне управління. 2018. Вип. 1. С. 205–208.

4. Matkarimova D. S. Technology design case studies in the content of practical training. Journal of Young scientist. 2012. 4. 437 p.

REFERENCES:

1.Burmakina N. S. (2019). Osoblyvosti pidgotovky do profesiinoii anglomovnoi komunikatsii maybutnih likariv veterynarnoi medytsyny u zakladi vyschoi osvity [Peculiarities of training future veterinarians for professional communication at the universities]. Innovational pedagogics. Issue 18(1). P. 87-90.

2. Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky schodo rozvytku angliiskoi movy u sferi vischoi osvity: proekt MON Ukrainy [Conceptual framework of State policy for English language development in higher education sphere]. URL: https://www.businesslaw. org.ua/konceptualni-zasady-derjavnoi-politykyschodo-rozvytky-angliiskoi-movy

3.Panasenko Ye.O. (2018). Do problemy profesiinoi anglomovnoi komunikatsii publichnykh upravlintsiv v Ukraini [On the issue of professional English communication of public managers in Ukraine]. State and regions. Series: Public administration. Issue. 1. P. 205–208.

4. Matkarimova D. S. (2012). Technology design case studies in the content of practical training. Journal of Young scientist. 4. 437 p.

TRAINING FUTURE VETERINARIANS FOR THE ENGLISH PROFESSIONAL COMMUNICATION BY MEANS OF SITUATIONAL TASKS

Yuriy ROZHKOV

Abstract. *The article examines the possibilities and effectiveness of using the method of solving professional situations in the process of preparing future doctors of veterinary medicine for professional English-language communication. The expediency of the formation of professional communication for future veterinarians is substantiated. The essence of foreign language professional communication, which is an integral component of the professional competence of a modern specialist, is clarified. It is emphasized that a pow-*

©Рожков Ю.

erful potential for the development of professional English communication has the application of professional situations (situational tasks or problems that a veterinarian may face in his/her practice). Situational tasks are aimed at the implementation of such functions as the organization of cognitive and independent activities, effective and corrective functions. The requirements for the situational tasks are characterized by: a real professional situation, emerging professional conflict (controversial issue), tension of the situation (perhaps the urgency of the solution), complexity and ambiguity of the problem, clarity of description of the subjects of the problem or situation, multivariate solutions, limiting conditions. Examples of professional situations that can be used in the preparation for professional English communication of future veterinarians in English language classes are offered. It was found that the use of situational tasks develops professional English-speaking communication skills and the ability to perceive verbal information from a professional point of view, to independently interpret, make decisions and determine optimal ways of its implementation.

Key words: *English communication, professional situation, veterinarian.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.149-160
УДК 378.22:63:004:331.102.24

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ ДО ВИКОРИСТАННЯ SMART-КОМПЛЕКСІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Максим ТАРАН, асистент кафедри філософії та міжнародної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: maksim.taran2013@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4044-8104
Ігор БУЦИК, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: i.butsyk@nubip.edu.uат
http://orcid.org/ 0000-0002-3105-2802

Анотація. *У статті представлено узагальнену характеристику результатів дослідження із визначення сутності, змісту та структури готовності майбутніх бакалаврів зі спеціальності 015 «Професійна освіта» (спеціалізація 015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології») до використання SMART-комплексів у професійній педагогічній діяльності. Висвітлено аналіз результатів досліджень з проблеми визначення змісту готовності особистості. Охарактеризовані основні складові готовності особистості до професійної педагогічної діяльності. Визначено «готовність майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності» як сформований стан психічних, фізичних та емоційних процесів педагога, які забезпечують його ефективну освітню роботу, що відбувається на основі використанням SMART-комплексів під час організації освітнього процесу у підготовці кваліфікованих кадрів для аграрного виробництва і харчових технологій. Встановлено готовність фахівців як складне різнорівневе та багатокомпонентне психічно-динамічне утворення. Охарактеризовано зміст та структуру готовності фахівця як своєрідне об'єднання взаємозалежних мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних компонентів. Визначено здатності особистості до організації освітнього процесу та роботи в аграрному виробництві і харчових технологіях з використанням SMART-комплексів як складові готовності фахівців з професійної освіти до професійної педагогічної діяльності. Запропоновано узагальнену схему походження складових результатів навчання майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності.*

Ключові слова: *готовність, освітній процес, SMART-комплекс, професійна освіта, аграрне виробництво.*

Актуальність (Introduction). На сьогоднішній день SMART-технології стрімко увійшли у різні сфери людського життя, як спеціальні «інструменти», що надають певні послуги і виконують специфічні види робіт за допомогою сучасних технічних засобів, пристроїв, застосунків, комунікаційних систем та середовищ. SMART-технології активно почали впроваджуватися і в агропромислове виробництво, осучаснюючи їх новими способами роботи, засобами і можливостями. Поступове насичення галузі новою технікою та «розумними технологіями» вимагає спеціального налаштування персоналу на роботу в інших умовах, що й, безпосередньо, формує потребу у цілеспрямованій підготовці

© *Таран М., Буцик І.*

кадрового складу різних ланок до роботи із SMART-комплексами і SMART-технологіями у сфері професійної діяльності.

Нині в освітніх процесах України також почали застосувати SMART-комплекси для покращення ефективності навчання та забезпечення організації персоналізованої навчальної роботи за допомогою застосування цифрових інформаційних освітніх ресурсів. На сьогодні SMART-комплекси виступають спеціальними допоміжними елементами у методичних системах, що формується як специфічне об'єднання методики навчання із сучасними технічними, комунікаційними та програмними засобами і технологіями. Робота з такими комплексами вимагає від педагога спеціальних знань та умінь, а також здатності до постійного самонавчання та розвитку. Отже, вважаємо, що, з метою досягнення високої якості професійної підготовки майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю, варто спрямувати зусилля на пошук ефективних шляхів організації освітніх процесів, в основі яких формування їх готовності до використання SMART-комплексів у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій(Analysis of recent research and publications). Нині у світовій педагогічній науці представлено широкий спектр досліджень з проблеми підготовки фахівців з професійної освіти та формування готовності до педагогічної діяльності. У нинішніх наукових дослідженнях розглядається: формування професійної компетентності педагогів з професійної освіти (О. Коваленко, Н. Литвинова, Н. Ничкало, О. Пометун, В. Радкевич, Т. Сулима та ін.); формування готовності фахівців освітньої сфери (О. Ліба, О. Сопотницька, О. Юрченко та ін.); підготовка викладачів до застосування інформаційно-комунікаційних технологій в професійній діяльності (О. Дем'янчук, М. Лепкий, Н. Морзе, П. Саварин та ін.); формування професійної компетентності викладачів з технологій харчових виробництв (Ю. Гвоздецька та ін.); застосування SMART-комплексів та їх елементів в освіті (В. Абрамов, Г. Бонч-Бруєвич, О. Гуменний, Р. Гуревич, А. Зуєва, М. Кадемія, А. Кононенко, Г. Косенко, С. Масліч, О. Прохорчук та ін.). Однак комплексного наукового пошуку в напрямі формування готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності до сьогодні не було.

Мета(Goal). Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження із визначення сутності поняття, змісту та структури готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності.

Методи(Methods). Для проведення дослідження було використано комплекс методів:

- аналіз, синтез, пошуково-бібліографічний метод, порівняння, узагальнення, систематизація – для вивчення наукової літератури і нормативних документів із проблем організації професійної діяльності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю;

- логіко-семантичний аналіз, абстрагування, ідеалізація, конкретизація – для уточнення сутності поняття «готовність майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності», встановлення специфічних особливостей виконання професійних завдань та програмних результатів навчання;

- контент-аналіз – для вивчення складу, структури професійної діяльності та змісту завдань бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю з використанням SMART-комплексів;

- моделювання – для побудови узагальненої схеми походження складових результатів навчання та розробки узагальненої структури готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання

SMART-комплексів у професійній діяльності.

Результати (Results). Дослідження проблеми формування готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності, у першу чергу, варто розпочинати із визначення сутності засадового поняття «готовність». Нині у науковій літературі існує досить велика кількість його тлумачень з позицій психологічних, медичних, соціальних, педагогічних та інших досліджень. У нашій роботі це поняття розглядаємо з різних точок зору з метою встановлення його основних складових та їх взаємозалежностей у структурі.

У великому психологічному словнику готовність розглядається як «стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, які забезпечують ефективне виконання певних дій» [31; 27, с. 63-64]. У довідково-аналітичній праці «Енциклопедія освіти» готовність визначається як «певний стан мобілізації психологічних, а також психофізичних систем людини, що мають забезпечити виконання нею певної діяльності» [14]. Спираючись на зазначене готовність особистості, у першу чергу, варто розглядати як її стан, який характеризує можливості до виконання певних дій.

Підтвердження трактування знаходимо у працях низки науковців. Зокрема, О. Самойленко визначає готовність як «стан психічних функцій, що виявляються у стійкій різнобічно структурованій властивості особистості, що і є основою для успішного виконання певних дій» [26, с. 235-237]. Крім того, готовність розглядають як багатоаспектне та ієрархічне утворення особистості, що акумулюється у межах людської функціональності та її особистісного (психічного) стану (Н. Кавуненко) [10]. Такі ж позиції про те, що готовність є різнобічною властивістю особистості, знаходимо у працях багатьох інших науковців (Т. Гуркова, Т. Лозицька, Н. Мазур, І. Моначин, Т. Попик, Л. Сіроха), серед яких і ті, хто доводять її як інтегровану якість людини, яка об'єднана певними складниками (Л. Берікова, О. Габорець, А. Гончарук, Р. Горбатюк, Т. Гуркова, Т. Джаман, Л. Дудікова Р. Добровольська, О. Дудіна, У. Дудка, А. Каленський, О. Кириченко Л. Козак, А. Кушнір, Ю. Лук'янова, М. Лук'янчук, О. Лунгол, Н. Мирончук, С. Михнюк, О. Моренко. Н. Найт, Б. Опальчук, О. Пономаренко, Н. Пономарьова, А. Рудюк, А. Савицька, О. Хацаюк, Л. Хоменко-Семенова, О. Ярещенко) [1; 3-9; 11-25; 29; 30].

Проведений аналіз вище вказаних наукових праць дозволив встановити, що «готовність» людини слід розглядати як комплексне інтегроване явище, що відображає певний рівень сформованості специфічних властивостей особистості, які проявляються як стан психічних, фізичних та емоційних функцій, від яких залежить якість виконання тих чи інших дій. Отже, оскільки наше дослідження виконується у межах професійної підготовки фахівців зі спеціальності 015 «Професійна освіта», то, саме феномен готовності, ми розглядаємо, у першу чергу, з позиції здійснення особистістю професійної педагогічної діяльності.

Професійна педагогічна, як і будь яка діяльність, є певною активною системною формою буття людини у цій сфері, в основі якої першочерговими є психічні процеси [2, с. 103]. На думку Т. Гуркова готовність до педагогічної діяльності є складним інтегрованим психофізіологічним утворенням, що ґрунтується, у першу чергу, на мотивації людини до педагогічної праці [5]. Варто вказати, що у переважній більшості наукових праць йдеться мова про те, що готовність особистості до тієї чи іншої діяльності ґрунтується на мотиваційних процесах (Л. Берікова, О. Габорець, А. Гончарук, Р. Горбатюк, Т. Гуркова, Т. Джаман, Л. Дудікова Р. Добровольська, О. Дудіна, У. Дудка, А. Каленський, О. Кириченко Л. Козак, А. Кушнір, Ю. Лук'янова, М. Лук'янчук, О. Лунгол, Н. Мирончук, С. Михнюк, О. Моренко.

Н. Найт, Б. Опальчук, О. Пономаренко, Н. Пономарьова, А. Рудюк, А. Савицька, О. Хацаюк, Л. Хоменко-Семенова), що виявляються у системі потреб, мотивів, цілей та ціннісних установках. На основі проведеного аналізу наукових праць [1; 3; 4-9; 11-25; 29; 30] було встановлено, що готовність до професійної педагогічної діяльності, зокрема до використання SMART-комплексів, виявляється у сформованості потреб та інтересів до організації освітнього процесу, самонавчання та прагнення до подолання труднощів у роботі, а також у навчанні під час вивчення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та технічних засобів, що використовуються в освітньому середовищі та аграрному виробництві і харчових технологіях.

Важливою складовою готовності особистості до діяльності, на думку науковців (С. Михнюк, А. Савицька, А. Рудюк, О. Моренко, Р. Добровольська, Л. Берікова, А. Каленський, Н. Мирончук, Ю. Лук'янова, Н. Пономарьова, М. Лук'янчук, Н. Найт, О. Кириченко, Т. Джаман, Л. Хоменко-Семенова та ін.), є її здатність до рефлексії під час усвідомлення та оцінювання власного стану та дій. Рефлексію визначають як психічний процес, що відбувається на основі самоаналізу особистості, спрямованого на власну оцінку, оцінку своїх дій, поведінки, рівнів досягнень та можливостей. Проведений аналіз наукових поглядів дозволив встановити, що готовність особистості до професійної педагогічної діяльності також виявляється у рефлексійних процесах, що виявляється у: наполегливості та вимогливості особистості до себе під час виконання професійних завдань з використанням SMART-комплексів; самоконтролі у забезпеченні освітнього процесу, самонавчанні та самовдосконаленні; самооцінці результатів педагогічної діяльності та власних можливостей; у прояві відповідальності та дисциплінованості [19; 25; 20; 7; 1; 11; 18; 16; 12; 6; 30].

Досить важливим складником готовності особистості до педагогічної роботи, як вважають науковці, є сформованість у неї здатностей до такої діяльності, що характеризуються когнітивними процесами та діями. Стан готовності – це відображення у особистості певного ступеню прояву наявних можливостей виконувати певні операції і дії. Вказані процеси відбувається на основі застосування набутих у особистості знань, умінь і навичок. Такої позиції тримається низка науковців, які у складі готовності виділяють когнітивний компонент (*когнітивний* – С. Михнюк, А. Савицька, А. Рудюк, Опальчук Б., О. Моренко, Р. Добровольська, А. Каленський,, Н. Пономарьова, Л. Хоменко-Семенова, А. Гончарук), *змістовий* – Р. Горбатюк, У. Дудка, Л. Берікова, О. Хацаюк, О. Ярещенко, М. Лук'янчук, Н. Найт,) та діяльнісний (А. Савицька, А. Рудюк, О. Моренко, Р. Добровольська, Л. Хоменко-Семенова, О. Кириченко) [19; 25; 21; 20; 7; 11; 23; 30; 3; 4; 1; 29;17; 12].

З метою встановлення складників готовності майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності (у межах когнітивних процесів та дій), нами попередньо був проведений аналіз освітнього стандарту [28] та освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти зі спеціалізації 015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології» [24]. На основі проведеної роботи було встановлено, що у майбутнього фахівця слід формувати здатності у межах програмних результатів навчання, які є основою для виконання спеціалізованих завдань у двох характерних напрямах професійної діяльності:

1) організації освітнього процесу з використанням SMART-комплексів;

2) використання SMART-комплексів в аграрному виробництві і харчових технологіях.

На основі проведеного аналізу вище вказаних документів було розроблено узагальнену схему походження складових результатів навчання бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю, до яких увійшов комплекс знань та умінь за двома напрямами професійної діяльності (рис. 1).

У результаті дослідження було встановлено, що у складі готовності особистості до професійної педагогічного діяльності когнітивний та діяльнісний компоненти структурно взаємозалежні і взаємодоповнюючі, оскільки у єдності спочатку стають в основі поетапного виконання предметних і розумових дій для подальшого формування навичок педагогічної діяльності та їх інтерференції. Взаємозалежність продемонстрована на рис. 1 безпосередньо у змісті знань та умінь, що входять складу компетентностей. У склад готовності педагога до використання SMART-комплексів в освіті, входять набуті здатності особистості до виконання педагогічних завдань, зокрема з:

1) використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в організації освітнього процесу;

2) використання спеціалізованого програмного забезпечення в освітньому середовищі;

3) організації дистанційного навчання та його навчально-методичного супроводу.

Мета професійної діяльності фахівця за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології) **у вузькому розумінні** – організація професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників та фахових молодших бакалаврів для аграрного виробництва та харчової промисловості.

Необхідні компетентності:

(Згідно стандарту вищої освіти, першого бакалаврського рівня, спеціальності 015 Професійна освіта)
- К 06. Навички з використання інформаційних і комунікаційних технологій
- К 16. Здатність використовувати сучасні інформаційні технології та спеціалізоване програмне забезпечення та інтегрувати їх в освітнє середовище.
- К 19. Здатність використовувати відповідне програмне забезпечення для вирішення професійних завдань, відповідно до спеціалізації.

Напрями професійної діяльності та формування компетентностей

Організація освітнього процесу з використанням SMART-комплексів

Знання:

1. Знання з використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в організації освітнього процесу, зокрема і SMART-технологій.

2. Знання з використання спеціалізованого програмного забезпечення в освітньому середовищі, зокрема для SMART-комплексів

3. Знання з організації дистанційного навчання і їх навчально-методичний супровід на основі застосування SMART-комплексів.

Уміння:

1. Уміння з використання інформаційних і комунікаційних технологій в організації освітнього процесу, зокрема і SMART-технологій.

2. Уміння з використання спеціалізованого програмного забезпечення в освітньому середовищі, зокрема SMART-комплексів.

3. Уміння з організації дистанційного навчання і їх навчально-методичний супровід на основі застосу-

Використання SMART-комплексів у професійній діяльності в аграрному виробництві і харчових технологіях

Знання:

1. Знання з використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в аграрному виробництві та харчових технологіях, зокрема SMART-технологій.

2. Знання з використання спеціалізованого програмного забезпечення в сфері аграрного виробництва і харчових технологій, зокрема SMART-комплексів.

Уміння:

1. Уміння з використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в аграрному виробництві та харчових технологіях, зокрема SMART-технологій.

2. Уміння з використання спеціалізованого програмного забезпечення в сфері аграрного виробництва і харчових технологій, зокрема SMART-комплексів.

Рис. 1. Узагальнена схема походження складових результатів навчання майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності

Варто вказати, що професійну педагогічну діяльність ми розглядаємо як різнорівневий процес, який відбувається і на рівні відтворення дій на основі сформованих знань та умінь, і на рівні творчої педагогічної роботи. Означені позиції підтверджені у публікаціях низки науковців (А. Гончарук, Р. Горбатюк, У. Дудка, Т. Джаман, Л. Дудікова, О. Кириченко, А. Кушнір, Ю. Лук'янова,

М. Лук'янчук, Н. Найт, С. Михнюк, Б. Опальчук, Л. Хоменко-Семенова) [3; 4; 6; 8; 12; 15; 16; 17; 19; 21; 30]. Педагогічна діяльність вимагає творчої роботи педагога, наприклад, з підготовки матеріалів для навчальних занять та їх використання в освітньому процесі. Тому, У склад готовності педагога до використання SMART-комплексів в освіті, входять набуті здатності особистості до виконання педагогічних завдань на різних рівнях професійної діяльності. Педагогічна робота вимагає виконання дій на відтворення, реконструктивних дій та дій з елементами творчості. Отже, вказану особливість структури варто врахувати під час розробки змісту професійної підготовки майбутніх бакалаврів та методики їх навчання.

У результаті проведеного дослідження ми погоджуємося з тим, що готовність до педагогічної діяльності – це інтегрована якість особистості, яка містить мотиваційні, рефлексивні, когнітивні та діяльнісні компоненти. Готовність майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності – це якість, яка проявляється як сформований стан психічних, фізичних та емоційно-вольових функцій педагога у специфічному поєднанні мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних функцій, що забезпечують його ефективну професійну освітню діяльність на основі використанням SMART-комплексів під час організації освітнього процесу у підготовці кваліфікованих кадрів для аграрного виробництва і харчових технологій.

Проведений аналіз вище вказаних наукових праць дозволив встановити, що готовність, як певна інтегрована якість особистості, у різній ступені проявляється у психічних, фізичних та емоційно-вольових процесах, що характеризує її як складне багаторівневе утворення. Особистість може бути повністю не готовою, частково готовою, або повністю готовою. Ця вказує на те, що готовність особистості має свою специфічну ієрархічну структуру, яка заснована на прояві мотиваційних, рефлексивних, когнітивних та діяльнісних особистісних утвореннь. Готовність за своєю структурою є різнорівневою, і може характеризується певним станом особисті, що проявляється, наприклад, на низькому, середньому та високому рівнях.

Отримані результати проведеного дослідження стали вихідними для подальшої роботи з розроблення та впровадження у закладах вищої освіти змісту на методики навчання у підготовці майбутніх фахівців з професійної освіти за спеціалізацією 015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології» з метою формування їх професійної компетентності.

Висновки та перспективи (Conclusion). На основі аналізу наукових праць та власних теоретичних досліджень було визначено, що «готовність майбутніх бакалаврів з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності» – це інтегрована якість особистості, що сформована як стан психічних, фізичних та емоційних функцій педагога, які забезпечують його ефективну педагогічну діяльність на основі використанням SMART-комплексів під час організації освітнього процесу у підготовці кваліфікованих кадрів для аграрного виробництва і харчових технологій. Дослідженням встановлено, що готовність фахівців з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній діяльності є складним різнорівневим та багатокомпонентним психічно-динамічним утворенням. До його змісту та входять взаємозалежні мотиваційні, рефлексивні, когнітивні та діяльнісні компоненти. Також на основі аналізу нормативної документації встановлено, що у зміст готовності фахівців з професійної освіти до використання SMART-комплексів у професійній діяльності входять здатності до організації освітнього процесу, виконання пе-

вних видів робіт в аграрному виробництві і в галузі харчових технологій на основі застосуванням SMART-комплексів.

Спираючись на отримані результати досліджень, вважаємо пріоритетним напрямом подальшої роботи вивчення проблеми розробки ефективної моделі організації освітнього процесу щодо формування готовності майбутніх фахівців з професійної освіти аграрного профілю до використання SMART-комплексів у професійній педагогічній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берілова Л. Критерії та рівні формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інтерактивних технологій навчання: Київ URL : http://surl.li/qrdsl (дата звернення: 10.01.2024).

2. Буцик І. М. Розвиток дослідницької компетентності фахівців з агроінженерії у закладах вищої освіти: теорія і методика : монографія. Київ : КОМПРИНТ, 2019. 356 с.

3. Гончарук А. Готовність майбутнього вчителя початкової школи до творчої самореалізації у професійній діяльності: критерії, показники та рівні. Наука і техніка сьогодні №9(23) , 2023. 696с. URL : http://surl.li/qrfoz (дата звернення: 10.01.2024).

4. Горбатюк Р.М., Дудка У.Т. Структура, критерії та показники рівнів сформованості готовності майбутніх економістів у коледжах до професійної діяльності. URL : http://surl.li/qrddx (дата звернення: 12.01.2024).

5. Гуркова Т. Дефініція поняття «готовність» у психолого-педагогічній літературі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2020, № 9 (103). С.317- 327. URL : http://surl.li/gvblfp (дата звернення: 15.01.2024).

6. Джаман Т. Компоненти, критерії, показники та рівні готовності вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання 2020. URL : http://surl.li/qrewy (дата звернення: 15.01.2024).

7. Добровольська Р. Критерії та показники сформованості готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до організації музично-естетичного простору закладів загальної середньої освіти 2019. URL : http://surl.li/qrdif (дата звернення: 17.01.2024).

8. Дудікова Л. Критерії, показники та рівні готовності майбутніх медиків до професійного самовдосконалення. URL : http://surl.li/qrett (дата звернення: 19.01.2024).

9. Дудіна О.В., Габорець О.А., Лунгол О.М. Критерії та показники готовності майбутніх висококваліфікованих фахівців до самовдосконалення засобами інформаційних технологій: Наука і техніка сьогодні №1(15) , 2023 313с. URL : http://surl.li/qrfdw (дата звернення: 20.01.2024).

10. Кавуненко Н.В. Визначення змісту та структури особистісної готовності до професійної діяльності. URL : http://surl.li/vcxhvj (дата звернення: 29.01.2024).

11. Каленський А. Критерії готовності педагогічних працівників до стандартизації професійної підготовки молодших спеціалістів URL : http://surl.li/qreca (дата звернення: 10.02.2024).

12. Кириченко О. Критерії формування готовності до професійної діяльності інженерівна основі 3d-моделювання: Освіто-логічний дискурс, No 3-4 (18-19), 2017. URL : http://surl.li/qrfno (дата звернення: 10.02.2024).

13. Козак Л. Критерії готовності майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності 2013. URL : http://surl.li/qrefn (дата звернення: 13.02.2024).

14. Кремень В.Г. Енциклопедія Освіти, 2021. 41с. URL : http://surl.li/aaybvi (дата звернення: 16.02.2024).

15. Кушнір А. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів філологічних спеціальностей до застосування SMART-тех-

нологій у професійній діяльності: Збірник наукових праць "Педагогічні науки" Том 1 №85, 2018. 197с. URL :http://surl.li/qrejy (дата звернення: 20.02.2024).

16. Лук'янова Ю. Критерії та показники ефективності формування готовності майбутнього інженера-педагога до використання здоров'язберігаючих технологій URL :http://surl.li/qrfbo (дата звернення: 22.02.2024).

17. Лук'янчук М.В., Найт Н.Ф. Готовність майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності: структура, рівні та критерії URL :http://surl.li/qrftf (дата звернення: 01.03.2024).

18. Мирончук Н. Критерії та показники сформованості у майбутніх викладачів вищої школи готовності до самоорганізації у професійній діяльності URL : http://surl.li/qreno (дата звернення: 08.03.2024).

19. Михнюк С.С. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до педагогічної взаємодії URL :http://surl.li/qrdfr (дата звернення: 10.03.2024).

20. Моренко О.М. Критерії готовності майбутніх соціальних працівників до професійного самовдосконалення URL : http://surl.li/qrdco (дата звернення: 10.03.2024).

21. Опальчук Б.В. Критерії та показники готовності майбутніх соціальних працівників до організації культурно-дозвіллєвої діяльності URL :http://surl.li/qrdez (дата звернення: 15.03.2024).

22. Пономаренко О. Сукупність критеріїв та показників готовності майбутніх магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти за її компонентами URL :http://surl.li/qreri (дата звернення: 16.03.2024).

23. Пономарьова Н. Критерії та показники визначення рівня готовності майбутнього вчителя інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності URL :http://surl.li/qrfha (дата звернення: 10.04.2024).

24. Професійна програма спеціальності 015 «Професійна освіта» URL http://surl.li/zuxnmy (дата звернення: 20.04.2024).

25. Савицька А., Рудюк А. Структурні компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з соціально виключеною молоддю URL http://surl.li/qrdgf (дата звернення: 20.04.2024).

26. Самойленко О., Лисак П. Психологічна готовність особистості як предмет наукового дослідження: Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, Том 13 № 2 2019. 391с. URL : http://surl.li/ctwrig (дата звернення: 25.04.2024).

27. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник, 2007. 336 с. URL : http://surl.li/dmhqoa (дата звернення: 28.04.2024).

28. Стандарт вищої освіти спеціальності 015 «Професійна освіта» URL : http://surl.li/jkdkcdf (дата звернення: 05.05.2024).

29. Хацаюк О., Ярещенко О. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх офіцерів національної поліції україни до виконання завдань за призначенням URL : http://surl.li/qrdxy (дата звернення 07.05.2024).

30. Хоменко-Семенова Л. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності URL : http://surl.li/jstwq (дата звернення: 12.05.2024).

31. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: «Прапор», 2007. 640 с. URL : http://surl.li/hpprmj (дата звернення: 15.05.2024).

REFERENCES

1. Berilova L. Kryterii ta rivni formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia: Kyiv URL : http://surl.li/qrdsl (date of application: 10.01.2024) [in Ukrainian]
2. Butsyk I. M. Rozvytok doslidnytskoi kompetentnosti fakhivtsiv z ahroinzhenerii u zakladakh vyshchoi osvity: teoriia i metodyka : monohrafiia. Kyiv : KOMPRYNT, 2019. 356 s. [in Ukrainian]
3. Honcharuk A. Hotovnist maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly do tvorchoi samorealizatsii u profesiinii diialnosti: kryterii, pokaznyky ta rivni. Nauka i tekhnika sohodni №9(23) , 2023. 696s. URL : http://surl.li/qrfoz (date of application: 10.01.2024) [in Ukrainian]
4. Horbatiuk R.M., Dudka U.T. Struktura, kryterii ta pokaznyky rivniv sformovanosti hotovnosti maibutnikh ekonomistiv u koledzhakh do profesiinoi diialnosti. URL : http://surl.li/qrddx (date of application: 12.01.2024) [in Ukrainian]
5. Hurkova T. Definitsiia poniattia «hotovnist» u psykholoho-pedahohichnii literaturi. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 2020, № 9 (103). S.317- 327. URL : http://surl.li/gvblfp (date of application: 15.01.2024) [in Ukrainian]
6. Dzhaman T. Komponenty, kryterii, pokaznyky ta rivni hotovnosti vchyteliv pochatkovoi shkoly do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoho navchannia 2020. URL : http://surl.li/qrewy (date of application: 15.01.2024) [in Ukrainian]
7. Dobrovolska R. Kryterii ta pokaznyky sformovanosti hotovnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do orhanizatsii muzychno-estetychnoho prostoru zakladiv zahalnoi serednoi osvity 2019. URL : http://surl.li/qrdif (date of application: 17.01.2024) [in Ukrainian]
8. Dudikova L. Kryterii, pokaznyky ta rivni hotovnosti maibutnikh medykiv do profesiinoho samovdoskonalennia. URL : http://surl.li/qrett (date of application: 19.01.2024) [in Ukrainian]
9. Dudina O.V., Haborets O.A., Lunhol O.M. Kryterii ta pokaznyky hotovnosti maibutnikh vysokokvalifikovanykh fakhivtsiv do samovdoskonalennia zasobamy informatsiinykh tekhnolohii: Nauka i tekhnika sohodni №1(15) , 2023 313s. URL : http://surl.li/qrfdw (date of application: 20.01.2024) [in Ukrainian]
10. Kavunenko N.V. Vyznachennia zmistu ta struktury osobystisnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti. URL : http://surl.li/vcxhvj (date of application: 29.01.2024) [in Ukrainian]
11. Kalenskyi A. Kryterii hotovnosti pedahohichnykh pratsivnykiv do standartyzatsii profesiinoi pidhotovky molodshykh spetsialistiv URL : http://surl.li/qreca [in Ukrainian]
12. Kyrychenko O. Kryterii formuvannia hotovnosti do profesiinoi diialnosti inzhenerivna osnovi 3d-modeliuvannia: Osvito-lohichnyi dyskurs, No 3-4 (18-19), 2017. URL : http://surl.li/qrfno (date of application: 10.02.2024) [in Ukrainian]
13. Kozak L. Kryterii hotovnosti maibutnikh vykladachiv doshkilnoi pedahohiky i psykholohii do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti 2013. URL : http://surl.li/qrefn (date of application: 13.02.2024) [in Ukrainian]
14. Kremen V.H. Entsyklopetsiia Osvity, 2021. 41s. URL : http://surl.li/aaybvi (date of application: 16.02.2024) [in Ukrainian]
15. Kushnir A. Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti hotovnosti maibutnikh uchyteliv filolohichnykh spetsialnostei do zastosuvannia SMART-tekhnolohii u profesiinii diialnosti: Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichni nauky" Tom 1 №85, 2018. 197s. URL :http://surl.li/qrejy (date of application: 20.02.2024) [in Ukrainian]
16. Lukianova Yu. Kryterii ta pokaznyky efektyvnosti formuvannia hotovnosti maibutnoho inzhenera-

pedahoha do vykorystannia zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii URL :http://surl.li/qrfbo (date of application: 22.02.2024) [in Ukrainian]

17. Lukianchuk M.V., Nait N.F. Hotovnist maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy do profesiinoi diialnosti: struktura, rivni ta kryterii URL :http://surl.li/qrftf (date of application: 01.03.2024) [in Ukrainian]

18. Myronchuk N. Kryterii ta pokaznyky sformovanosti u maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly hotovnosti do samoorhanizatsii u profesiinii diialnosti URL : http://surl.li/qreno (date of application: 08.03.2024) [in Ukrainian]

19. Mykhniuk S.S. Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do pedahohichnoi vzaiemodii URL :http://surl.li/qrdfr (date of application: 10.03.2024) [in Ukrainian]

20. Morenko O.M. Kryterii hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do profesiinoho samovdoskonalennia URL : http://surl.li/qrdco (date of application: 10.03.2024) [in Ukrainian]

21. Opalchuk B.V. Kryterii ta pokaznyky hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do orhanizatsii kulturno-dozvillievoi diialnosti URL :http://surl.li/qrdez (date of application: 15.03.2024) [in Ukrainian]

22. Ponomarenko O. Sukupnist kryteriiv ta pokaznykiv hotovnosti maibutnikh mahistriv psykholohii do profesiinoi diialnosti v umovakh neformalnoi osvity za yii komponentamy URL :http://surl.li/qreri (date of application: 16.03.2024) [in Ukrainian]

23. Ponomarova N. Kryterii ta pokaznyky vyznachennia rivnia hotovnosti maibutnoho vchytelia informatyky do profesiinoi oriientatsii shkoliariv na IT-spetsialnosti URL :http://surl.li/qrfha (date of application: 10.04.2024) [in Ukrainian]

24. Profesiina prohrama spetsialnosti 015 «Profesiina osvita» URL http://surl.li/zuxnmy (date of application: 20.04.2024) [in Ukrainian]

25. Savytska A., Rudiuk A. Strukturni komponenty hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z sotsialno vykliuchenoiu moloddiu URL http://surl.li/qrdgf (date of application: 20.04.2024) [in Ukrainian]

26. Samoilenko O., Lysak P. Psykholohichna hotovnist osobystosti yak predmet naukovoho doslidzhennia: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Tom 13 № 2 2019. 391s. URL : http://surl.li/ctwrig (date of application: 25.04.2024) [in Ukrainian]

27. Syniavskyi V.V., Serhieienkova O.P. Psykholohichnyi slovnyk, 2007. 336 s. URL : http://surl.li/dmhqoa (date of application: 28.04.2024) [in Ukrainian]

28. Standart vyshchoi osvity spetsialnosti 015 «Profesiina osvita» URL : http://surl.li/jkdkcdf (date of application: 05.05.2024) [in Ukrainian]

29. Khatsaiuk O., Yareshchenko O. Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti hotovnosti maibutnikh ofitseriv natsionalnoi politsii ukrainy do vykonannia zavdan za pryznachenniam URL : http://surl.li/qrdxy (date of application: 07.05.2024) [in Ukrainian]

30. Khomenko-Semenova L. Kryterii, pokaznyky ta rivni sformuvanosti hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti URL : http://surl.li/jstwq (date of application: 12.05.2024) [in Ukrainian]

31. Shahar V. Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk. Kharkiv: «Prapor», 2007. 640 s. URL : http://surl.li/hpprmj (date of application: 15.05.2024) [in Ukrainian]

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF FUTURE BACHELORS' READINESS IN VOCATIONAL EDUCATION OF AGRICULTURAL PROFILE TO USE SMART-COMPLEXES IN PROFESSIONAL ACTIVITIES

MaximTARAN, Igor BUTSYK

Abstract. *The article presents a generalized description of the results of the research defining the essence, content and structure of future bachelors' readiness in the speciality 015 "Vocational Education" (specialisation 015.37 "Agricultural Production, Processing of Agricultural Products and Food Technology") to use Smart-complexes in professional pedagogical activity. The analysis of research results on the problem of determining the content of personality readiness is presented. The main components of personality readiness for professional pedagogical activity are characterised. The article defines "readiness of future bachelors in vocational education of agricultural profile to use SMART-complexes in professional activity" as a formed mental, physical and emotional state of a teacher, which enable his/her effective educational work, based on the using of SMART-complexes during the organisation of the educational process in training of qualified workers for agricultural production and food technologies. The readiness of specialists is defined as a complex multi-level and multi-component mental and dynamic formation. The content and structure of the specialist's readiness as a kind of union of interdependent motivational, reflective, cognitive and activity components are characterised. The personality's abilities to organise the educational process and work in agricultural production and food technologies using SMART-complexes as components of the readiness of vocational education specialists for professional pedagogical activity are determined. A generalised scheme of the origin of the components of the results of training future bachelors in vocational education of agricultural profile to use SMART-complexes in professional activity is proposed.*

Keywords: *readiness, educational process, SMART-complex, vocational education, agricultural production.*

© Таран М., Буцик І.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.161-175
УДК 316.62:355.09 (477) “364”

ПОТРЕБИ І ПРОБЛЕМИ ВЕТЕРАНІВ/ОК ВІЙНИ ТА ЗАХИСНИКІВ/ЦЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталія ТІЛІКІНА, канд. екон. наук, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tilikina_natalia@ukr.net
Ірина ПЄША, канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національний університет біоресурсів та природокористування
E-mail: pesha_iv@ukr.net
Тетяна АНДРІУЧЕНКО, експертка з науково-методичного супроводу **у** сфері нефор-мальної освіти, ГО «Інститут молоді»; молодший науковий співробітник, науково-дослідний центр «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка» Навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
E-mail: tatavik@ukr.net

Анотація. *У статті розглянуто проблеми і потреби, які виникають у ветеранів/ок війни та Захисників/ць України при поверненні до цивільного життя. За результатами соціологічних досліджень, проведених останнім часом в Україні, найбільше проблем у ветеранів/ок виникає отриманням статусу учасника/ці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни., Це насамперед, пов’язано із збільшенням кількості військовослужбовців і добровольців, які мають право на відповідний статус, і зі збільшення звернень щодо їхнього оформлення.. Досить гостро є проблема з проходженням військових медичних комісій, що пов’язано з бюрократією, великою кількістю документів, необхідністю їхнього постійного переоформлення через невідповідність форм тощо. Також ветерани/ки, які повернулися із зони бойових дій, потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, фахової психологічної допомоги. Одним із проблемних питань є низький рівень обізнаності військовослужбовців щодо гарантованих державою соціальних пільг та допомог, механізмів їх отримання, допомоги з працевлаштування та пошуку роботи, у відкритті власної справи, професійної психологічної допомоги. Наразі ветерани/ки не замислюються про подальше працевлаштування або мають сумніви, що взагалі зможуть працювати через проблеми із здоров’ям, каліцтво. Проте питання працевлаштування ветеранів/ок в подальшому, після закінчення війни, стануть нагальними для України. Одним із проблемних питань, що потребує вирішення: певні стереотипи, що існують у роботодавців щодо ветеранів/ок (неврівноважений психічний стан, неконтрольовані емоції, проблеми зі здоров’ям тощо). Одним із шляхів вирішення означених проблем є запровадження у територіальних громадах інституту менторів (консультантів) для військовослужбовців, які будуть інформувати та надавати консультації з оформлення офіційного статусу та отримання гарантованих державою пільги, соціально-психологічних та соціально-економічних послуг. Причому забезпечувати менторство/консультування військовослужбовців потрібно не лише за місцем їхнього перебування після демобілізації, а й за місцем проходження військової служби.*

Ключові слова*: ветерани/ки війни, учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, ментори (консультанти) для ветеранів/ок, соціальна допомога, державні соціальні гарантії.*

© *Тілікіна Н., Пєша І., Андріученко І.*

Актуальність (Introduction). Воєнне вторгнення росії та повномасштабні воєнні дії на території України, що тривають і нині, суттєво збільшило кількість осіб, які мають статус ветеранів війни: учасники бойових дій та особи з інвалідністю унаслідок війни. Станом на кінець 2023 року в Україні налічувалося понад 600,0 тис. ветеранів війни, при чому кожен четвертий з них - особа до 35 років (близько 26% це особи віком 18-34 роки) [4]. За даними Міністерства оборони України, чисельність Збройних Сил України (ЗСУ) упродовж 2013-2022 років зросла втричі (з 165,5 тис. осіб у 2013 році до понад 700 осіб у 2022 році). Найбільше зростання відбулося у 2022 році, що пов'язано з початком повномасштабного російського вторгнення на територію України [5].

У майбутньому, з урахуванням невизначеності ситуації та тривалості російсько-українського конфлікту, а також зі значним збільшенням чисельності військовослужбовців, можна очікувати значного збільшення числа осіб, які матимуть статус учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни. Так, деякі експерти вважають, що ця кількість може досягти 5 млн осіб [14].

Вважаючи на психотравмуючий досвід участі у воєнних діях, ветерани/ки війни, незалежно від стану здоров'я є соціально вразливою категорією, потребують соціальної підтримки та допомоги як фахових спеціалістів, так і суспільства в цілому. Незважаючи на те, що в Україні ветеранам/кам війни державою гарантовані різноманітні права та пільги, регламентовані великою кількістю законів і підзаконних актів, , але вони регулюються і впроваджуються різними відомствами (Міністерство економіки України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України). Відповідно до запитів військового стану до нормативно-правових документів періодично вносяться зміни і доповнення. Крім того, відсутня загальнодержавна політика інформування ветеранів/ок війни стосовно гарантованих державою пільг і гарантій, відсутній єдиний інформаційний ресурс щодо алгоритмів дій і контактів відповідних державних установ.

Система реінтеграції ветеранів/ок війни до цивільного життя, що передбачена нормами законодавства, передбачає значне коло медичних і соціальних послуг, психологічну реабілітацію, соціальні пільги та гарантії. Проте ветеранам/кам досить складно скористатися цими послугами через труднощі в оформленні статусу учасника/ниці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни, про що свідчать результати соціологічних досліджень, проведених останнім часом серед військовослужбовців і ветеранів/ок.

Незважаючи на значну кількість проєктів і заходів, які реалізуються в Україні на підтримку ветеранів/ок війни, а також кроки держави щодо оновлення та розвитку ветеранської політики, поки не впроваджено механізм забезпечення ефективного переходу ветеранів/ок війни до цивільного життя, їхньої швидкої реінтеграції у суспільство і громаду, розширення доступу до послуг у сфері забезпечення правових гарантій на соціальний захист і підтримку та можливості отримання необхідних послуг. Впровадження дієвих механізмів ветеранської політики та алгоритму надання «дружніх до ветеранів/ок» соціальних, соціально-економічних і медичних послуг, потребує досконалого вивчення їхніх потреб і проблем, а також психологічного стану військовослужбовців після повернення до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). В Україні починаючи з 2014 року проводено багато досліджень щодо визначення проблем і потреб ветеранів/ок війни (Г. Гриценко, Т. Марценюк [13], М. Кравченко, М. Мушкевич, Г. Скипальська

та інші [9]), аналізу проблем у організації соціальної роботи та реабілітації учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни (С. Архіпова, О. Артюх, Л. Баранник, О. Дацюк, І. Демченко [10]),державного регулювання соціального захисту учасників бойових дій (Кондратенко О.) [12].

Проте існує потреба проведення комплексного аналізу проблем і потреб учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей, механізму отримання ветеранами/ками війни гарантованих державою гарантій та допомог, необхідних соціальних послуг та підтримки. Результати аналізу стануть основною обґрунтування пріоритетних напрямів ветеранської політики у сфері захисту й підтримки ветеранів/нок війни, які повертаються до цивільного життя. Саме це і зумовило вибір мети даного дослідження.

Мета(Goal): комплексний аналіз проблем і потреб учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей з метою визначення шляхів ефективного повернення військовослужбовців/виць до цивільного життя та якісного отримання соціальних, соціально-економічних і медичних послуг.

Методи (Methods). При написанні статті використано: аналітичний метод – для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу – при проведенні первинного і вторинного аналізу результатів соціологічних досліджень.

Результати (Results). Соціологічні дослідження, які проводяться в Україні починаючи з 2014 року, свідчать про існування проблем, які виникають у військовослужбовців/ць, ветеранів/ок та членів їхніх родин, під час оформлення офіційного статусу, отримання соціальних, соціально-економічних та медичних послуг. Проблеми виникають через надмірну бюрократію, корупцію та відсутність координації між суб'єктами, які надають послуги з реінтеграції ветеранів/ок війни, підпорядкованість цих суб'єктів різним відомствам (наприклад, медичні заклади, які підпорядковуються Міністерству охорони здоров'я, Міністерству внутрішніх справ, Міністерству соціальної політики) [11, 13].

Проблеми виникають також через недостатню обізнаність щодо гарантованих державою допомог та послуг для ветеранів/ок, механізмів їх отримання як ветеранів/ок, так і надавачів послуг. За результатами дослідження 2018 року, 87% опитаних ветеранів/ок війни вказали на недостатність інформації і бажання дізнатися більше про гарантовані ветеранам/кам пільги та можливості їх отримання [4]. Недостатня поінформованість обмежує доступність послуг і ускладнює реінтеграцію, особливо тих ветеранів/ок, які отримали поранення або інвалідність внаслідок війни [10, 13].

Результати дослідження 2020 року демонструють, що інформацію про існуючі пільги і послуги ветерани/ки та члени їхніх сімей переважно отримують від побратимів (68% ветеранів і 49% членів їхніх сімей), майже кожен другий – через інтернет (48% і 44% відповідно) та соціальні мережі (42% і 37% відповідно), кожен третій – від волонтерів та працівників неурядових організацій (39% і 32% відповідно) [10].

За офіційними даними в Україні діє багато програм, проєктів та ініціатив, які спрямовані на надання соціально-психологічної допомоги ветеранам/кам війни, сприяння у працевлаштуванні та підтримки ветеранського бізнесу. У той же час рівень обізнаності ветеранів/ок щодо гарантованих послуг з реінтеграції та механізмів їх отримання є досить низьким, відсутній ком-

плексний підхід до організації цієї підтримки, а діючі ініціативи не завжди добре скоординовані.

Дослідження потреб ветеранів/ок 2019 року демонструють, що 43% з них знає про можливість отримати компенсацію за навчання у закладах вищої освіти, 35% – про допомогу центрів зайнятості у відкритті власної справи, 28% – про можливість отримання безповоротної фінансової допомоги, 24% – про податкові пільги для ветеранського бізнесу, 23% – про пільгові кредити для ветеранського бізнесу. Щодо гарантій на робочому місці, то 65% респондентів знає про можливість оформлення додатково оплачуваної відпустки на 14 днів, 59% – про щорічну відпустку в зручний час, 58% – про збереження місця роботи та середньої зарплати на період зборів, 51% – про виплати зарплати при підписанні контракту під час дій особливого періоду, 49% – переважне право залишитися на роботі при скороченні штату [8]. Результати іншого дослідження свідчать, що 65% респондентів/ок володіють інформацією про державні програми з безоплатної професійної адаптації, курси підвищення кваліфікації та професійне навчання [7].

Натомість користуються державними гарантіями та пільгами зовсім незначна частка ветеранів/ок війни. Так опитування 2019 року продемонструвало, що лише 6% опитаних ветеранів/ок отримали компенсацію за навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ), 2% скористалися допомогою центру зайнятості у відкритті власної справи, 5% –безповоротною фінансовою допомогою, 1% – податковими пільгами для ветеранського бізнесу, 1% – пільговими кредитами для ветеранського бізнесу [8].

Недержавні організації надають ветеранам/кам фінансову, технічну та інші види допомоги на навчання, відкриття і ведення власного бізнесу, покращення житлових умов. У той же час така допомога не є системною, не здійснюється оцінка її ефективності та контроль за використанням коштів – грантова допомога від недержавних організацій доступна не всім ветеранам/кам. Серед ветеранів/ок, які намагалися отримати освітні послуги або допомогу для дітей віком до 23 років, 45% опитаних не отримали довгострокових кредитів на навчання, діти 39% з них не були забезпечені безкоштовним проживанням у гуртожитках, 34% – не змогли отримати соціальну стипендію та безоплатні підручники для своїх дітей [10].

В Україні не впроваджено систему оцінки потреб ветеранів/ок, яка має бути основною планування і організації соціальної допомоги і підтримки, враховуючи те, що військовослужбовці не завжди визнають свої проблеми, а про певні речі воліють промовчати. Призначення і виплата державної соціальної допомоги ветеранам/кам та особам з інвалідністю унаслідок війни здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів, та не враховає індивідуальних потреб та сучасних умов реінтеграції ветеранів/ок війни до цивільного життя.

Ветерани/ки визнають, що існуютьпроблеми щодо якості надання державних послуг з психологічної реабілітації та медичної допомоги, що пов’язано з відсутністю відповідної кваліфікації цивільних медиків і психологів: цивільні лікарі/ки не мають необхідних знань і навичок для роботи з військовими та пораненими. [13, 15]

Загалом система надання соціально-психологічних і соціально-економічних послуг і пільг в Україні не є «дружньою до ветеранів/ок». У той же час за результатами досліджень понад половини (60%) з них мали певні труднощі під час повернення до цивільного життя [2, 15].

Після демобілізації у військових виникають проблеми з отриманням статусу учасника/ці бойових дій (лише

48,6% ветеранів/ок не мали труднощів під час оформлення посвідчення учасника/ці бойових дій) та/або особи з інвалідністю внаслідок війни (лише 14,4% опитаних не мали труднощів з оформлення статусу) [14]. При оформленні посвідчення і статусу респонденти зазвичай стикалися з такими проблемами: високий рівень бюрократії; довготривалість і складність оформлення документів; відсутність координації між суб'єктами, які займаються цим питанням; необхідність відвідувати різні інстанції (рис. 1). Оформлення статусу особи з інвалідністю також ускладняється тим, що людина має значні проблеми зі здоров'я та/або знаходиться на лікуванні.

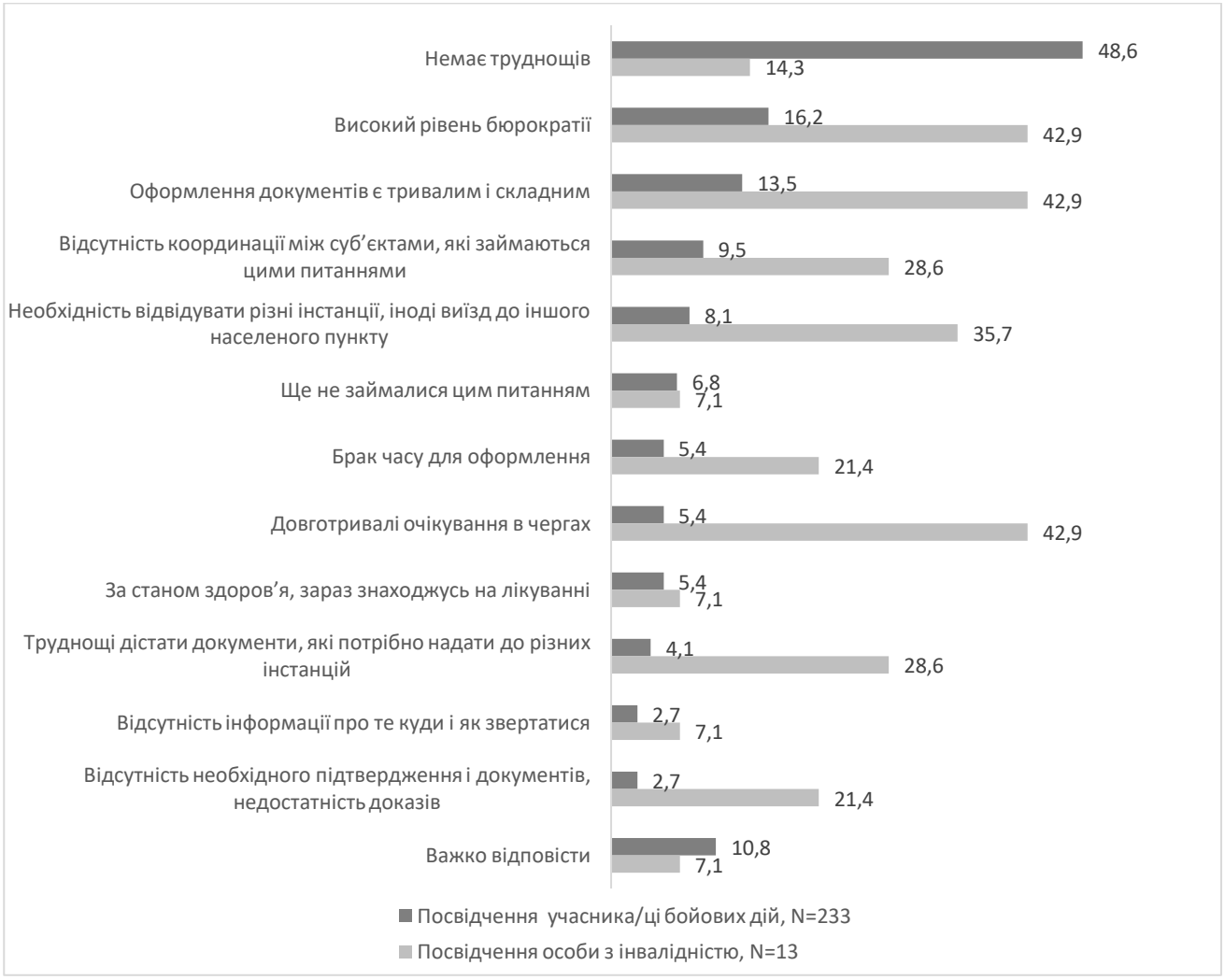

Рис. 1. Труднощі при отриманні посвідчення учасника/ці бойових дій та особи з інвалідністю унаслідок війни, % серед тих, хто оформлював відповідне посвідчення [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповіді, тому саму відповідей не дорівнює 100%.

Після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України у 2022 році збільшився час очікування оформлення статусу: ветерани/ки війни та члени їхніх сімей повідомили що оформлення статусу триває понад 6 місяців. Це скоріш за все пов'язано із збільшенням кількості військовослужбовців і доб-

ровольців, які мають право на оформлення статусу, і відповідним збільшенням кількості звернень. У свою чергу, без оформлення посвідчення, ветерани/ки не мають доступу до гарантованих державних послуг.

Окремої уваги потребує збереження та зміцнення здоров'я ветеранів/ок війни. За результатами операційного дослідження «Повертаймося з війни» (2023 р.), переважна більшість ветеранів/ок має проблеми із фізичним здоров'ям (73,5%), а кожен третій – має психологічні розлади (32,4%). Не менш важливими є проблеми, які стосуються сфери спілкування (рис. 2) [14].

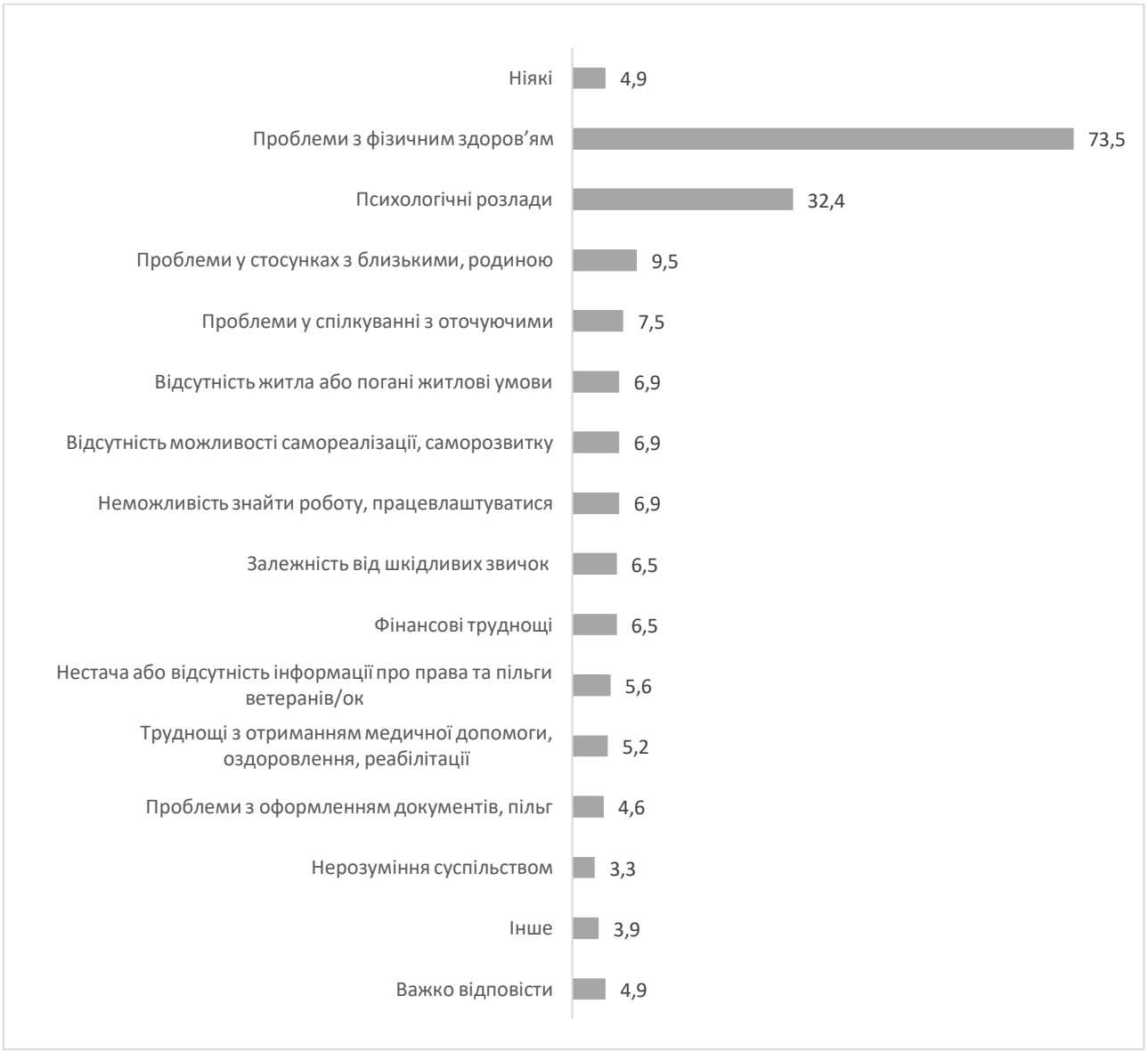

Рис. 2. Особисті проблеми, які турбують ветеранів/нок, % [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

За результатами дослідження IREX (2021 р.) 69,9% жінок та 72,2% чоловіків із числа ветеранів/ок війни зверталися за медичними послугами після закінчення військової служби. Імовірність звернення за медичною допомогою збільшується на 58% у ветеранів/ок з бойовим досвідом, порівняно з ветеранами/ками, у яких такий досвід відсутній;

на 12% – у ветеранів/ок з вищою освітою; зі збільшенням віку ветерана/ки на 1 рік імовірність звернення за медичною допомогою підвищується на 2%.Скористалися пільгами на медичне обслуговування 56% ветеранів/ок, серед них 61% – задоволені якістю отриманих послуг, 22% – задоволені певним чином, 16% – незадоволені [15].

Проте виникають проблеми із отримання гарантованих пільг. Дослідження «Життя після конфлікту» (2020 р.) [10] засвідчило, що кожен п'ятий ветеран/ка (22%) не зміг отримати безкоштовні ліки за рецептами, кожен третій (32%) – безкоштовне санаторно-курортне лікування (реабілітацію).

За результатами соціологічного дослідження «Невидимий батальон.2.0» (2018 р.) [13]обмежують доступ ветеранів/ок до медичних послуг такі причини:

–дискомфорт у спілкуванні ветеранів/ок із цивільними людьми загалом;

–незадовільна якість наданих послуг;

–брак знань і навичок роботи з військовими та травмами, отриманими на війні, у цивільних лікарів;

–корупція у медичних закладах.

Суттєвою проблемою для військових є проходженням медичних комісій, що пов'язано з бюрократією; необхідністю оформлення значної кількості документів; необхідністю постійного переоформлення документів через невідповідність форм, які іноді відрізняються у різних відомствах, або через закінчення терміну дійсності; щорічне проходження комісій для продовження інвалідності навіть при відсутності кінцівок тощо. Як засвідчила сестра одного із учасників опитування: «… знаємо з досвіду його товаришів, що це багато паперової волокіти, це треба кругом…ходити, добиватися, бо не налагоджена системи щодо прав цих людей.» [14]. За результатами опитування військовослужбовців/виць, які отримали поранення «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.), у половини з них (51%) виникали труднощі при проходженні військово-лікарської комісії (ВЛК) [16].

На час війни ветерани/ки не замислюються про працевлаштування або мають сумніви, що взагалі зможуть працювати в подальшому через проблеми із здоров'ям та каліцтво. Переважна більшість військових, після проходження лікування і реабілітації, планують повертатися у зону бойових дій, навіть після серйозних поранень, крім випадків, коли їм встановлюють непридатність або обмежену придатність до військової служби: 84,7% опитаних військових впевнені, що повернуться, 7,5% – вагалися з відповіддю. Втім питання працевлаштування ветеранів/ок після закінчення війни буде дуже нагальним для України, тому що їхня кількість може сягнути: при оптимістичному сценарію розвитку війни майже 1 млн, а при песимістичному – 2-3 млн осіб [14].

Переважна більшість ветеранів/ок війни не мають наміру відкривати власну справу, а ті, хто планує -, у більшості випадків мали власний бізнес до початку війни. Серед тих, хто виявив бажання відкрити власну справу, планують відкрити міні-пекарні, кав'ярні, займатися вирощуванням овочів, надавати туристичні послуги (*«Відкрию власну кав'ярню і продовжу розвивати це в мережу кав'ярень»; «Відкрию власні міні-пекарні»* [14].

Дослідження, проведені останнім часом, свідчать, що, на думку ветеранів/ок, статус учасника/ці бойових дій не полегшує процес створення власної справи, не усуває необхідність вдаватися до неформальних практик, корупції та не полегшує перепони та ризики, що супроводжують відкриття власного бізнесу. Найбільшими проблемами, що стримують розвиток приватного бізнесу респонденти/ки називають нестачу коштів, незнання ринку і покупців, низький попит, нестабільність державної економіки та законодавчих норм [6].

Наразі у українському суспільстві і фіксуються найвищі показники довіри до військових: 95% довіряють військовим

ЗСУ, 93% – ветеранам нинішньої війни, 95% – ветеранам АТО/ООС 2014-2021 рр. В той же час серед цивільного населення сформувалися певні стереотипи щодо ветеранів/ок війни. Так, у засобах масової інформації (ЗМІ) поширюється думка, що майже 90% учасників/ць бойових дій мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що позиціонує ветеранів/ок як людей, небезпечних для суспільства (в інтерпретації соцмереж – 93% ветеранів/ок) [1].

Ветерани/ки та члени їхніх сімей вказують на наявність упередженого та несправедливого ставлення оточуючих до ветеранів/ок війни, особливо під час користування пільгами на проїзд у громадському транспорті, отриманні медичних послуг. Іноді висловлюються думки, що людина пішла воювати за гроші або через певні привілеї чи пільги у майбутньому [14].

За результатами соціологічного дослідження «Невидимий батальон.2.0» (2018 р.) [13] у суспільстві існують певні упередження і стереотипи щодо жінок-ветеранок:

–відмінність ставлення до жінок і до чоловіків, які служили: якщо до чоловіків ставляться або з повагою, як до героїв, то щодо жінки суспільство дозволяє собі негативне ставлення;

–щодо того, чи може жінка служити нарівні з чоловіком;

–жінкам-військовослужбовцям приписують несправжню і знецінювальну мотивація до участі у бойових діях – не соціальні та політичні погляди, не способи особистої самореалізації за таким фахом, а влаштування особистого життя.

Результати дослідження 2023 року не виявили гендерної дискримінації жінок-військових, але визнали випадки зневажливого ставлення з боку чоловіків; обмеження завдань, які доручають жінкам-військовим; переконання, що «*жінкам на війні нема чого робити, війна – «не жіноча справа*»» тощо. Також проблемами жінок у військовій справі є відсутність жіночих казарм, місць гігієни та можливість підтримувати зв'язок з сім'єю, дітьми [14].

Ветерани/ки визнають що проблеми із працевлаштуванням виникають через сформовані у роботодавців стереотипи щодо психічного стану ветеранів/ок, прояву неконтрольованих емоцій, проблем зі здоров'ям, алкозалежності тощо. За результатами загальнонаціонального опитування населення, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у 2023 році, 49,0% опитаних експертів/ок вважали, що ветерани/ки мають проблеми з психікою, 34,0% – з алкоголем, 23,0% – не зможуть знайти спільної мови з колегами, які не були на фронті [14].

Упереджене ставлення роботодавців, як підстава відмови у працевлаштуванні, підтверджують родичі ветеранів/ок:

- неконтрольовані емоції, агресивність (**«**Не хочуть брати на роботу. Вони (роботодавці) бояться агресії, неконтрольованих емоцій і тому подібне…»);

- проблеми зі здоров'ям («…не дуже хочуть брати (на роботу) ветеранів і це пов'язано з їхнім станом здоров'я…»);

- алко- або наркозалежність ветеранів/ок («…зараз неохоче беруть роботодавці (на роботу), тим більш інвалідів війни… Деякі (ветерани) не падають духом, а є й нарко- і алко- залежними…»);

- права і соціальні гарантії, які роботодавець має забезпечити учасникам/цям бойових дій («…ветеран він має більше прав ніж звичайна людина, яка не була в зоні бойових дій. Його не можна просто звільнити…» [14].

На думку експертів/ок, наразі роботодавці мало стикалися з ветеранами/ками, тому інформації про випадки відмови у працевлаштуванні зараз небагато, проте у майбутньому рівень упередженого ставлення роботодавців до ветеранів/ок війни суттєво підвищиться, що буде пов'язано зі збільшенням чисе-

льності такої категорії населення, повернення після закінчення війни демобілізованих військових на робочі місця [14].

Після демобілізації у ветеранів/ок виникають проблеми, пов'язані з упередженим ставлення фахівців центрів зайнятості і центрів соціального обслуговування та бюрократію, корупцію й відсутність координації між суб'єктами, які надають послуги з реінтеграції [13]. Про недоброзичливе ставлення до ветеранів/ок при отриманні різних послуг повідомив кожен десятий учасник/ця дослідження «Життя після конфлікту» (2020 р.): 14% – стикалися із хоча б одним випадком упередженого або несправедливого ставлення під час отримання медичних послуг, 11% – під час реєстрації на отримання пільг, 10% – під час отримання адміністративних послуг в установах соціального захисту [10].

Існує нагальна потреба у підвищенні кваліфікації надавачів адміністративних і соціально-психологічних послуг, послуг з посередництва у працевлаштуванні, особливо, що стосується особливостей спілкування та взаємодії з учасниками/цями бойових дій та членами їх сімей, сприяння у працевлаштуванні, надання психологічної допомоги, здійснення оцінки потреб ветеранів/ок та членів їхніх сімей [13].

Досвід, який здобувають ветерани/ки під час участі в бойових діях змінює їхній світогляд на життя та оточення, тому після повернення до цивільного життя у них виникають проблеми з адаптацією у соціумі і психічним здоров'ям. 95,8% опитаних військових погоджуються, що участь у воєнних діях назавжди змінила їх життя [14]. Полегшити процес адаптації допомагає сім'я, рідні та близькі; повага, розуміння оточуючих і суспільства та допомога професійного психолога.

За результатами дослідження «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.) третину військових, які отримали поранення, каліцтво унаслідок воєнних дій дуже непокоїть повернення до цивільного життя після демобілізації (10% «повністю згодні» і 22% «скоріше згодні» з твердженням «Я відчуваю страх, коли думаю, що буду робити після війни») [16]. Переважно поранені військовослужбовці/виці бояться, що держава про них забуде (72% серед тих, хто відчуває страх); що вони не зможуть знайти роботу (55%); не зможуть призвичаїтися до мирного життя (49%); поранення може змінити ставлення з боку оточуючих (35%).

Щодо спілкування з соціальним оточенням, то такі стосунки у ветеранів/ок складаються по-різному. У деяких не виникає проблем у спілкуванні, у інших виникають конфліктні ситуації через те, що [14]:

- цивільні люди не розуміють, що пережили ветерани/ки, («…тому що (оточуючі) не розуміють їх, тих хто повертається… Ніхто не знає, що вони там пережили, а їх хочеться більш пожаліти»;
- наявні психологічні розлади;
- військові не сприймають цивільного життя, мирне населення і ветерани/ки живуть в різних вимірах (*«Інколи здається, що це два різні світи.* Один світ в якому живуть хлопці там, та інший – в якому живимо ми. І протиріччя між цими світами, психологія, менталітет, наші звички – це і є перепона до спілкування і взаєморозуміння…»;
- виникають конфлікти під час оформлення та/або отримання ветеранами/ками пільгових послуг, позачергового обслуговування тощо («… Транспорт (відмова у пільговому проїзді), лікарні (прийом у порядку черги)…та і, в магазинах…»; «І багато ситуацій, в тій же лікарні, як не пропускають в чергах»);
- висловлюються думки, що воюють ветерани/ки тільки через можливість заробити гроші («Їх (ветеранів) ранять питання про гроші…» ;
- існує байдужість і неповага оточуючих до військових («І чують наші військові від інших людей, що «ми вас туди не посилали…це ваше рішення…»).

Зміна світогляду ветеранів/ок, емоційна напруга та ПТСР негативно впливають на спілкування як із членами сім'ї, так із оточенням. Подолати соціально-психологічні проблеми допомагає любов, взаєморозуміння рідних; психологічна допомога як ветеранам/кам, так і їхнім сім'ям; спілкування з побратимими.

Після повернення із зони бойових дій військовослужбовці/виці потребують консультацій фахового психолога, який має досвід військової служби чи роботи з ветеранами. Натомість виникає недовіра до психологів які не мають такого досвіду. За свідченням ветеранів/ок найбільш затребуваною соціально-психологічної підтримкою, яку вони потребують після повернення із зони бойових дій, є консультації психолога, який має досвід військової служби чи роботи з ветеранами/каки (63,4%) [14].

Переважно ветерани/ки війни, які повернулися до цивільного життя, потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, також гостро стоїть проблема в наданні фахової психологічної допомоги. За результатами операційного дослідження «Повертаймося з війни» (2023 р.), 64,1% опитаних ветеранів/ок зазначили, що потребують медичної допомоги, 52,0% – оздоровлення та фізичної реабілітації, 33,0% – психологічної допомоги (див. рис. 3). Щодо майбутніх потреб ветерани/ки визнали необхідність допомоги в оздоровленні та фізичній реабілітації (76,5%), медичної допомоги (42,5%), психологічної допомоги (28,8%) [14].

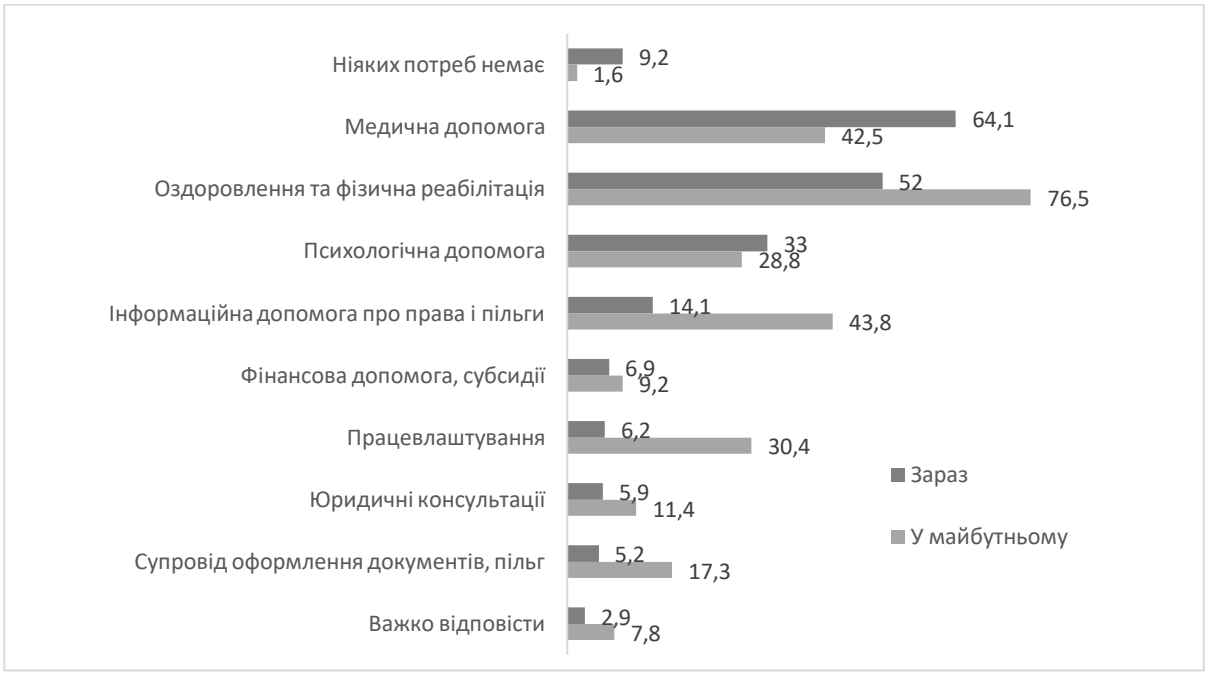

Рис. 3. Види допомоги, які ветерани/ки потребують ЗАРАЗ і потребуватимуть у МАЙБУТНЬОМУ, % [14]

Примітка. Респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей не дорівнює 100%.

Учасники/ці бойових дій, які отримали поранення, особливо потребують і будуть потребувати медичної допомоги. Дослідження «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього» (2023 р.) [16] демонструє, що найважливішою потребою військовослужбовці/виць, які отримали поранення, у майбутньому визначають медичну допомогу та комплексну реабілітацію (60% опитаних).

Окрім медичної допомоги і реабілітації, військовослужбовці/виці, які

отримали поранення, потребуватимуть правової/юридичної допомоги (50%); фінансової допомоги (47%); психологічної допомоги (40%); допомоги з працевлаштування (36%); допомоги з отримання житла (27%) [16].

Вирішити життєві проблеми і подолати перепони, негативне ставлення і психологічний тиск ветеранам/кам війни може допомогти супровід (менторство) в отриманні послуг і пільг, підготовці необхідних документів щодо отримання статусу. Про необхідність широкого спектру супровідних послуг в оформленні пільг, субсидій, допомоги по безробіттю говорить кожен/а четвертий/а опитаний/а ветеран/ка (23%) [16].

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз результатів досліджень свідчить, що переважна більшість військовослужбовців, після проходження лікування і реабілітації, повертаються у зону бойових дій, навіть після серйозних поранень, крім випадків, коли їм встановлюють непридатність або обмежену придатність для військової служби.

Огляд потреб і проблем, з якими стикаються військовослужбовці та ветерани/ки війни при поверненні до цивільного життя, виявив труднощі з отриманням статусу учасника/ці бойових дій та/або особи з інвалідністю внаслідок війни. Після початку повномасштабної війни збільшився термін очікування оформлення документів (понад 6 місяців військові очікують отримання статусів). Також виникають суттєві проблеми з проходженням медичних комісій, що пов'язано з бюрократією, значною кількість документів, їх постійним переоформленням через невідповідність формам, які відрізняються у різних відомствах, або закінчення терміну дійсності цих документів, щорічне проходження комісій для продовження інвалідності навіть при відсутності кінцівок тощо.

На сьогодні ветерани/ки, які повертаються до цивільного життя, переважно потребують медичної допомоги, оздоровлення та фізичної реабілітації, а також отримання фахової психологічної допомоги. У майбутньому ветерани/ки потребуватимуть інформаційної допомоги щодо гарантованих державою пільг та гарантій, механізми їх отримання, допомоги з працевлаштування та пошуку роботи, підтримки у відкритті власної справи та професійної психологічної допомоги.

Поки тривають активні бойові дії, військовослужбовці/виці не замислюються про працевлаштування більшість з тих, хто повернувся з зони бойових дій, якщо не будуть мобілізовані через інвалідність, планують повернутися на війну. Але питання працевлаштування ветеранів/ок в подальшому може дуже гостро постати в Україні. Однією з проблем є те, що у роботодавців існують певні стереотипи щодо ветеранів/ок війни, а саме: неврівноважений психічний стан, неконтрольовані емоції, проблеми зі здоров'ям, алкозалежність, необхідність забезпечувати соціальні гарантії, у чому роботодавці не зацікавлені.

Отже, проведений аналіз проблем та потреб ветеранів/ок війни доводить необхідність створення умов для забезпечення повернення військовослужбовців/виць, які звільнилися з військової служби за станом здоров'я та/або сімейними обставинами, до цивільного життя. Доцільно запровадити на національному рівні, а особливо на рівні територіальних громад, інституту менторів (консультантів) для ветеранів/ок війни, які будуть надавати консультації з оформлення офіційного статусу та отримання гарантованих державою пільги, соціально-психологічних та соціально-економічних послуг, надавати допомогу ветеранам/кам та членам їхніх сімей у визначенні проблем, вирішення яких потребує залучення фахових спеціалістів, перенаправлення їх до відповідних фахівців. Інститут менторства/консультування потрібно впроваджувати не лише для ветеранів/ок війни за місцем проживання, а й запровадити для військовослужбовців

за місцем проходження служби (у військових частинах, територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки тощо).

Подяки. Немає.

Конфлікт інтересів. Немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 93% без Друзя: ветерани та психологи – про загрозу ПТСР начистоту. Новинарня. URL: https://novynarnia.com/2017/09/24/93-bez-druzya-veterani-ta-psihologi-pro-zagrozu-ptsr-nachistotu/

2. Ukraine Veteran Reintegration. URL: https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration

3. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. URL: https://data.mva.gov.ua/

4. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні // Юридична сотня, 2018. URL: http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf.

5. Біла книга 2021. Оборонна політика України. Міністерства оборони України, 2022. 124 с.

6. Ангел Є., Красовська О. Відкриття та ведення власної справи як шлях соціально-економічної адаптації демобілізованих учасників АТО: Консультативна робота. Київ, 2017. С. 34. URL: http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5745

7. Волосевич І., Костюченко Т., Хаджи І. Звіт за результатами дослідження системи соціального захисту учасників бойових дій та членів родин загиблих в АТО. 2016. 35 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1pf8wfbpAdYeQX_- hqU7GRLWCPS-zErpT/view

8. Дослідження потреб ветеранів України: аналітичний звіт. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Zvit_Kantar-dlya-YUrSotni.pdf

9. Ефективність моделей допомоги мобільних бригад соціально психологічної допомоги на шляху реінтеграції учасників бойових дій в АТО/ООС та членів їх родин до мирного життя у Миколаївській та Київській областях за методикою RBM: Звіт за результатами аналітичного дослідження. Київ: МБФ "Українська фундація громадського здоров`я", 2020. 47 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf

10. Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей: Аналітичний звіт. Представництво МОМ в Україні, Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Київ. 2020. 32 с. URL: https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-2020

11. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. К., 2016. 77 с.

12. Кондратенко О.О. Державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей: дис…..к.н.держ.упр.: 25.00.02. НАДУ. Київ, 2019. 279 с.

13. Марценюк Т., Квіт А., Гриценко Г., Василенко В., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветеранок до мирного життя: Соціологічне дослідження. 2019. 220 с. URL: https://ukraine.un.org/uk/90461-невидимий -батальон-20-повернення-ветеранок-до-мирного-життя

14. Повертаємось з війни: результати операційного дослідження. The public institution Central Project Management Agency, EU4Youth Phase III

Youth Employment and Entrepreneurship. URL: https://drive.google.com/file/d/1FMFcgFfhXZb81NOytNUwH0d0tsnwvUlV/view

15. Результати дослідження “Реінтеграція ветеранів” щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами, Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. URL: https://www.irex.org/sites/default/files/Veterans%E2%80%99%20Benefits%20Utilization%20and%20Experiences%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf

16. Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього: соціологічне дослідження проведене у липні 2023 р. компанією Gradus Research на замовлення ГО «Принцип». URL: https://gradus.app/uk/open-reports/path-wounded-needs-problems-and-vision-future/

REFERENCES

1. Gordiychuk O. (2017, September 26). 93% bez Druzia: veterany ta psykholohy – pro zahrozu PTSR nachystotu [93% without a friend: veterans and psychologists - about the threat of PTSD]. Novynarnia. https://novynarnia.com/2017/09/24/93-bez-druzya-veterani-ta-psihologi-pro-zagrozu-ptsr-nachistotu/

2. Solovey Yu. (2022, February 24). Ukraine Veteran Reintegration. IREX. https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration

3. Ministry of Veteran Affairs (2022). Analitychna informatsiia za danymy Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy [Analytical information according to the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine]. https://data.mva.gov.ua/

4. Legal Hundred (2018). Bila knyha: analiz systemy derzhavnoi pidtrymky veteraniv ta yikh simei v Ukraini [White paper: analysis of the state support system for veterans and their families in Ukraine]. http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf

5. Bila knyha 2021 (2022). Oboronna polityka Ukrainy [Defense policy of Ukraine]. Ministerstva oborony Ukrainy. Kiyv.

6. Angel E., Krasovska O. (2017). Vidkryttia ta vedennia vlasnoi spravy yak shliakh sotsialno-ekonomichnoi adaptatsii demobilizovanykh uchasnykiv ATO: Konsultatyvna robota [Opening and running one's own business as a way of socio-economic adaptation of demobilized ATO participants: Consulting work]. http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/working_papers_sme?pid=5745

7. Volosevych I., Kostiuchenko T., Khadzhy I. (2016). Zvit za rezultatamy doslidzhennia systemy sotsialnoho zakhystu uchasnykiv boiovykh dii ta chleniv rodyn zahyblykh v ATO [Report on the results of the study of the system of social protection of combatants and family members of those killed in the anti-terrorist operation]. https://drive.google.com/file/d/1pf8wfbpAdYeQX_- hqU7GRLWCPS-zErpT/view

8. Legal Hundred (2019). Doslidzhennia potreb veteraniv Ukrainy: analitychnyi zvit [Study of the needs of veterans of Ukraine: analytical report]. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Zvit_Kantar-dlya-YUrSotni.pdf

9. Ukrainian Public Health Foundation 92020). Efektyvnist modelei dopomohy mobilnykh bryhad sotsialno psykholohichnoi dopomohy na shliakhu reintehratsii uchasnykiv boiovykh dii v ATO/OOS ta chleniv yikh rodyn do myrnoho zhyttia u Mykolaivskii ta Kyivskii oblastiakh za metodykoiu RBM: Zvit za rezultatamy analitychnoho doslidzhennia [Effectiveness of models of assistance of mobile brigades of social and psychological assistance on the way of reintegration of combatants in ATO/OOS and their family members to peaceful life in the Mykolaiv and Kyiv regions according to the RBM

method: Report on the results of an analytical study]. https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf

10. The International Organization for Migration's (IOM) Mission in Ukraine (2020). Zhyttia pislia konfliktu: opytuvannia shchodo sotsialno-demohrafichnykh ta sotsialno-ekonomichnykh kharakterystyk veteraniv konfliktu na skhodi Ukrainy ta yikhnikh simei: Analitychnyi zvit [Life after the conflict: survey on socio-demographic and socio-economic characteristics of veterans of the conflict in the east of Ukraine and their families: Analytical report]. https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-2020

11. Faculty of Sociology of Kyiv National University named after T. Shevchenko, Charitable Fund of War Veterans and ATO Participants (2016). Zvit za rezultatamy sotsiolohichnoho doslidzhennia «Problemy veteraniv ATO» [Report on the results of the sociological study "Problems of ATO veterans"].

12. Kondratenko, O.O. (2019). Derzhavne rehuliuvannia sotsialnoho zakhystu uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta chleniv yikhnikh simei [State regulation of social protection of participants in the anti-terrorist operation and their family members] [Unpublished PhD dissertation]. National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. Martseniuk, T., Kvit, A., Hrytsenko, H., Vasylenko, V., Zviahintseva, M. (2019) «Nevydymyi batalion 2.0»: povernennia veteranok do myrnoho zhyttia: Sotsiolohichne doslidzhennia ["Invisible Battalion 2.0": Returning female veterans to peaceful life: A sociological study]. https://ukraine.un.org/uk/90461-невидимий -батальон-20-повернення-ветеранок-до-мирного-життя

14. The public institution Central Project Management Agency, EU4Youth Phase III Youth Employment and Entrepreneurship (2023). Povertaiemos z viiny: rezultaty operatsiinoho doslidzhennia [Returning from the war: results of an operational study]. https://drive.google.com/file/d/1FMFcgFfhXZb81NOytNUwH0d0tsnwvUlV/view

15. IREX (2021). Rezultaty doslidzhennia “Reintehratsiia veteraniv” shchodo dosvidu veteraniv u korystuvanni pilhamy, Analitychnyi zvit vid 14 lypnia 2021 roku [Results of the study "Reintegration of veterans" on the experience of veterans in the use of benefits, Analytical report dated July 14, 2021]. https://www.irex.org/sites/default/files/Veterans%E2%80%99%20Benefits%20Utilization%20and%20Experiences%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf

16. Gradus Research (2023). Shliakh poranenoho: potreby, problemy ta bachennia maibutnoho: sotsiolohichne doslidzhennia [The path of the wounded: needs, problems and vision of the future: a sociological study]. https://gradus.app/uk/open-reports/path-wounded-needs-problems-and-vision-future/

NEEDS AND PROBLEMS OF WAR VETERANS AND DEFENDANTS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Natalia TILIKINA, Iryna PIESHA, Tatyana ANDRIUCHENKO

Abstract*. In the article the issues and needs, which veterans and defenders of Ukraine face after they return to civil life, have been reviewed. In accordance with the results of sociological studies, which have recently been conducted in Ukraine, the majority of problems, faced by the veterans, are linked to the process of obtaining the status of combatant and/or the status of a person with disability caused by war. In the first place this*

© *Тілікіна Н., Пєша І., Андріученко І.*

is due to the increase in number of military servants and volunteers, who are entitled to this appropriate status as well as due to the increase of applications for the formalization of this status. A quite urgent issue is manifested by the difficulties with going through medical boards and that is linked to bureaucracy, a large number of documents, necessity to repeatedly re-process these documents because of inconsistency of document formats etc. Moreover, the veterans, who have returned from the area of combat operations, are in need of medical care, recovery and physical rehabilitation, professional psychological support. One of the problematic points is low awareness of military servants about social benefits and aids, guaranteed by the state as well as mechanisms of their reception; low awareness about support with employment and job search, the possibility of opening their own business, professional psychological support. At the moment the veterans are deep in thoughts about their further employment or have doubts that they will be able to work at all due to health issues, injuries. However, the employment of the veterans will become a topical issue for Ukraine in the future after the war ends. One of the issues that needs solving is the existence of specific stereotypes employers have towards the veterans (instable mental state, uncontrolled emotions, health conditions etc.) One of the solutions to the problems indicated is implementation of the mentorship (consultancy) institution for military servants in the territorial communities. Mentors (consultants) will inform and provide consultations on official status registration and possibilities of obtaining the benefits, guaranteed by the state, as well as socio-psychological and socio-economic services. Furthermore, military servants should receive mentorship support/consultations not only at the place of their stay after demobilization, but also at the place of their military service.

***Keywords**: veterans of war, combatants, persons with disability caused by war, mentors (consultants) for the veterans, social aid, state social guarantees.*

© *Тілікіна Н., Пєша І., Андріученко І.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.176-182

УДК 37.035:316.46:355.087.2

РОЗВИТОК І РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЖІНКИ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лідія ЧЕРЕДНИК, старший викладач кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: cherednyk_lidiya@nubip.edu.ua

Україна мріяла про жіноче лідерство еволюційним шляхом,
але набула його в занадто екстремальний спосіб, через війну
Олена Зеленська
(із виступу на 7 Українському жіночому конгресі)

Анотація. *В умовах тотальних суспільних трансформацій і перетворень в Україні, ситуації невизначеності і нестабільності, зовнішніх і внутрішніх викликів, які постали перед нашою державою та її громадянами, нового змісту і особливого значення набуває проблема волонтерства як організованої альтруїстичної діяльності, у якій консолідуючу організуючу роль відіграє жінка-лідер, особистість якої окреслюється такими особистісними якостями, як авторитетність, здатність організувати і повести за собою, спроможність приймати рішення в екстремальних ситуаціях і брати на себе відповідальність за їх результати і наслідки, мобільність, відкритість, рішучість, комунікабельність. У статті узагальнено підходи до визначення феноменів «лідерство», «волонтерство», визначено функціональні особливості волонтерського руху в Україні в умовах повномасштабного вторгнення та військового стану, окреслено роль та особливості розвитку і реалізації потенціалу жінки-лідера у волонтерській діяльності.*

Ключові слова: *лідер, лідерство, жінка-лідер, жіноче лідерство, волонтерство, волонтерська діяльність жінки-лідера.*

Актуальність (Introduction). В Україні волонтерство як соціокультурний феномен знаходиться у полі наукових інтересів представників різних наук: психології, філософії, історії, соціології, політології тощо. Волонтерському руху в Україні, який ми маємо можливість не тільки спостерігати, і й брати безпосередню участь, виконуючи у ньому ту чи іншу роль, на сьогодні не має аналогів ні на пострадянському просторі, ні в європейських країнах. Це явище унікальне, є наслідком ситуаційного лідерства і має свої чітко виражені характеристики, у тому числі гендерну. Жінка у волонтерському русі України бере на себе роль консолідуючого начала, виконуючи управлінські, організаторські, контролюючі, звітні т інш.функції на добровільних засадах, за пок

ликом серця, виступаючи прикладом мобілізації сил та ресурсів, конструктивної самоорганізації, тим самим виявляючи спектр особистісних якостей, які характеризують лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій(Analysis of recent research and publications). Теоретико-методологічні положення, що характеризують розвиток і обґрунтування психологічних особливостей жіночого лідерства, в основному лежать у площині міждисциплінарних досліджень і окреслюються іменами наступних науковців: Т. Адорно, Дж. Барбер, К. Бартолі, О. Березовська-Чміль, В. Васютинський, М. Вебер, Т. Вівчарик, Т. Говорун, П. Горностай, В. Гупаловська, К. Дайнеко, К. Дойч, Л. Единґер, О. Кікінежді, Г. Кіссінджер, Г. Лебон, А. Мельник, В. Одайник, О. Уваров,

© *Чередник Л.*

О. Поліщук, О. Пампух, Р. Таккер, В. Татенко, Г. Тард, Е. Харгроув, О. Чуйко, Г. Штайнс та інших. Що стосується іншого досліджуваного нами феномену - волонтерства, то на сьогодні ця проблема є однією з найактуальніших і найпроблемніших у соціогуманітаристиці. Роль і місце жінки у волонтерському русі досліджували науковці І. Грабовська, С. Кагамлик, С. Карпиловська, О. Кульчицький, В. Новікова, М. Очеретяна, Д. Товмаш, І. Чайка та інш.

Мета(Goal). На основі аналізу психолого-педагогічних та публіцистичних джерел визначити особливості розвитку і реалізації лідерського потенціалу жінки у волонтерській діяльності у період воєнного стану в Україні.

Методи(Methods). Теоретичні: аналіз, систематизація й узагальнення даних загальної й спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми розвитку лідерського потенціалу з метою визначення теоретико-методичних засад і основних підходів до з'ясування змісту поняття «лідерський потенціал жінки», умов його розвитку і реалізації.

Результати (Results). Лідерство як суспільний, соціальний, політичний феномен є одним із загальновизнаних дієвих механізмів регулювання стосунків між окремими особистостями, певними колективами і групами, інститутами суспільства. Як стверджує науковиця О. Кириленко, активність лідерів у різних сферах життя – це «діяльність енергійних, цілеспрямованих, відповідальних і амбіційних»[5, с.212]. Як соціальний інститут лідерство виконує ряд важливих (організуючих, мобілізуючих, контролюючих, регулюючих та інш.) функцій, що мають значення як для кожного окремого члена соціуму, так і для суспільства, що в сукупності забезпечує механізм державного управління і має системотворчий характер.

Незважаючи на те, що визначальними для лідерської позиції у суспільстві, на думку дослідників (Т. Бендас, Я. Джорстад, С. Загурська, Р. Сопівник, В. Ярошенко та інш.), є особистісні якості, діяльнісні характеристики особистості, у сучасному глобалізованому світі ще не повною мірою розвіялись гендерні стереотипи стосовно постаті лідера.

Формування і розвиток соціального інституту лідерства історично «нерозривно пов'язувалося із чоловічим, маскулінним началом»[5, с.213]. Саме цим стереотипним ставленням суспільства до постаті лідера ми можемо пояснити той факт, що на сьогодні політичний пантеон, інститути державного управління представлені переважно особами чоловічої статі. При цьому, як вважають дослідники (О. Кікінеджі, Л. Мороз, Н. Савелюк та інш.), ґендерний індекс людського розвитку (ҐІЛР) в Україні є достатньо високим, наприклад, за параметрами освіти жінок: переважну кількість осіб, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, спеціаліста, магістра та кандидата наук, становлять саме особи жіночої статі. Але уже на законодавчому та управлінському рівнях, які мають визначальне значення для соціально-економічного рівня розвитку держави, представництво українського жіноцтва визначається значно меншими цифрами. Тобто, по суті, у суспільстві як України, так і, власне, європейських держав, стійкими та розповсюдженими є стереотипи, упереджені уявлення стосовно меншовартості лідерів жіночої статі на вищих управлінських рівнях, тому ефективна управлінська діяльність фактично не асоціюється з постаттю жінки. Такі уявлення переважно базуються тільки на психологічних та фізіологічних гендерних особливостях.

Описана вище точка зору на постать жінки-лідера в умовах трансформаційних суспільних перетворень, продиктованих повномасштабним вторгненням росії в Україну та запровадженням військового стану, набуває іншого трактування. Сьогодні, коли велика кількість чоловіків, у тому числі представників управлінської ланки, у силу суспільних

обставин опинилась на передовій лінії фронту, саме жіноцтво взяло на себе роль не тільки міцного надійного тилу, потужного інструменту виживання і відбудови своєї держави, але і рушійної сили, яка на сьогодні представлена потужним волонтерським рухом міжнародного масштабу. На сьогодні це створює передумови для подальших соціальних змін, переосмислення традиційної ролі жінки у соціально-політичних, суспільно-економічних процесах, подолання стереотипного ставлення до інституту жіночого лідерства.

Тобто, по суті, окреслюючи особливості розвитку і реалізації лідерського потенціалу жінки у волонтерській діяльності у період повномасштабного вторгнення, ми можемо говорити про ситуаційне екстремальне лідерство – прийняття свідомого рішення про зміну тактики і стратегії власної поведінки, діяльності в залежності від ситуації: наприклад, в екстремальній ситуації ризику, невизначеності ситуаційне лідерство сприяє виробленню гнучкості, що, в свою чергу, диктує прийняття оптимальних рішень для відновлення відносної стабільності ситуації [9].

Доречним у цьому плані є виступ О. Зеленської на Сьомому Українському Жіночому Конгресі у Києві (22.11.2023 р.), який пройшов під гаслом «Жіноче лідерство. Час відновлення. Час відбудови»: «Українська «берегиня» - це вже архаїчний образ. Вона вже не сидить біля домашнього вогнища, його зруйнували окупанти. Замість втраченого вона будує нову оселю, і сама фізично захищає її від знищення... Україна мріяла про жіноче лідерство еволюційним шляхом, але набула його у надто екстремальний спосіб» [7].

Уперше поняття «альтруїзм», яке стало якісною характеристикою і синонімом феномену «волонтерство», у науковий обіг увів Огюст Конт у своїй фундаментальній праці - шеститомному «Курсі позитивної філософії» (1830-1842).

На основі аналізу низки напрацювань (І. Грабовська, О. Іщенко, О. Касперович, О. Панькова, Т. Тесленко та інш.) та словникових статей (Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел; Великий тлумачний словник сучасної української мови О.Єрошенко) виявлено, що терміни «волонтерство» (від французького «*volontaire»* (доброволець), яке було запозичено з латинського *voluntarius* (*volō* –бажання, намір *voluntas* – вільне волевиявлення) і «добровільність» мають загальні характеристики: у їхній основі лежить діяльність, якою людина займається добровільно, за своїм бажанням, власним вибором, безкрисно; люди, що реалізовують такого роду діяльність, займаються цим безоплатно; ця діяльність має ознаки інституційно закріпленої і суспільно важливої. Сам термін «волонтерство» став предметом наукового дискурсу на початку 70-х років ХХ ст. у результаті висвітлення Міжнародною асоціацією добровольчих зусиль альтруїстичної діяльності окремих лідерів на Всесвітньому конгресі волонтерів, який проходить кожні два роки. Саме на такій конференції було прийнято Загальну декларацію волонтерів[4], яка, власне, і регламентувала досліджувані нами тотожні поняття «волонтерство», «волонтерська діяльність», розглядаючи їх як інструмент суспільного, соціального, економічного, культурного, екологічного розвитку. Поряд з цим Генеральна асамблея ООН своєю резолюцією визначає волонтерство як «традиційну форму взаємодопомоги та самодопомоги»[3].

Терміни «волонтерство», «добровільність», «меценатство» мають спільні характеристики: в основі тлумачень цих синонімів лежить добровільна безоплатна діяльність, яку особистість здійснює за власним вибором. Декларування феномену волонтерства і визначення волонтерської діяльності «ресурсом добродійності й цивільною практикою на законодавчому рівні не тільки в Україні, але

й в багатьох європейських державах дозволяє зробити висновок про те, що в інформаційному, глобалізованому суспільстві XXI століття волонтерство є проявом духовності, затребуваною репродукцією загальноприйнятої системи духовних цінностей» [8, с.109].

На думку науковиці О. Головко, у період «кризових ситуацій і викликів у суспільстві робота волонтерів набуває надважливого значення, оскільки вона зменшує напругу в соціумі» і спрямована на підтримку найбільш вразливих верств населення держави»[1].

Український волонтерський рух в Україні уже на сьогодні, у період своєї відносної недослідженості, виокремлюється специфічними характеристиками: 1)він сформувався не як допоміжний компонент державних структур, а як такий, що значно змінив ці структури[1] і має на меті реалізацію важливих державних інституційних функцій (матеріальна підтримка військових формувань, забезпечення їх потреб у військовій амуніції; евакуація поранених і постраждалих із зони бойових дій; організація і супровід процесу надання медичної допомоги, догляду; евакуація цивільного населення із зони бойових дій; забезпечення інформаційної і матеріальної підтримки ВПО; пошуки загиблих, військовополонених; порятунок тварин із прифронтових територій та зони бойових дій тощо); 2) залученість до руху громадян усіх соціальних верств, професій, вікових категорій; 3) мобільність (зміна свого місця у соціальній структурі суспільства), оперативність та швидкість реагування, якісно організована логістика, прийняття оптимальних рішень в екстремальних умовах з готовністю взяти на себе відповідальність за результати і наслідки такого рішення; 4) керівництво і управління, засноване на лідерських особистісних якостях (авторитетність, уміння організувати та повести за собою, користування довірою навколишніх тощо); 5) яскрава гендерна характеристика (згідно статистичних даних, 72 % волонтерів в Україні - жінки); 6) «певна «вимушеність» волонтерських ініціатив як наслідок неефективності державних інституцій або обмеженості ресурсів держави» [6].

Українська Волонтерська Служба (УВС) та U-Report – цифрова платформа ЮНІСЕФ, що об’єднує проактивну молодь, яка висловлює свої думки та прагне участі у змінах в країні (https://ukraine.ureport.in/story/1617/), оприлюднили інфографіку даних стосовно кількості проактивних українців у волонтерстві та напрямів їх діяльності (рис.1).

Рисунок 1. Інформація щодо участі українців у волонтерській діяльності та її напрямках (за даними УВС та U-Report)

Доцільно зауважити, що окремі дослідники, точку зору яких ми поділяємо (Е. Балашов, О. Панькова,С. Поляруш та інш.), акцентують увагу на такій характеристиці українського волонтерського руху, як ситуаційність, стихійність. Виникнувши під впливом обставин «в умовах посилення зовнішніх і внутрішніх викликів, які постали перед Україною та її громадянами, в ситуації загострення невизначеності й нестабільності» [6], волонтерство як рух потребувало потужного лідерського начала – не скільки управлінського, як координуючого, організовуючого, об'єднуючого, консолідуючого. І таку управлінську роль у волонтерському русі в Україні взяли на себе жінки-лідери, які кожна на своєму місці, переважно не полишаючи основну професійну діяльність, стали засновницями значимих соціальних ініціатив, проектів, організацій, об'єднавши зусилля небайдужих громадян, підприємців і фермерів, керівників організацій, місцевої влади, навіть закладів освіти і охорони здоров'я. На підтвердження постулату про історичну окреслену роль жінки-берегині з'явились цілі волонтерські родини.

Висновки та перспективи (Conclusion). Таким чином, можемо констатувати, що стрімкий розвиток волонтерської діяльності в Україні набув потужності і масштабності саме завдяки консолідуючій ролі жінки-лідера, постать якої стала прикладом мобілізації сил та ресурсів, конструктивної самоорганізації, спрямування зусиль на вирішення найгостріших проблем сьогодення в умовах прямої загрози територіальній цілісності держави, мирному існуванню суспільства і родини, з метою забезпечення самозахисту та соціальної безпеки. Набутий досвід є феноменальним і надзвичайно цінним, а його аналіз та різностороннє дослідження, пошук алгоритмів застосування є перспективними для науковців.

Волонтерство для жінки-лідера є засобом збагачення особистісного, соціального, професійного досвіду, набуття і вдосконалення навичок соціальної комунікації, соціальної взаємодії, креативно-творчої діяльності, розширення діапазону знань і компетентностей, самовдосконалення і самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головко О.В. Специфіка волонтерського руху в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 1 груд. 2023 р.). Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 136-137.
2. Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies first: Феномен жіночого політичного лідерства в Україні. Київ : К.І.С., 2007. 144 с.
3. Денисов В. Н., Шемшученко Ю.С. та інш. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: «Укр. енцикл.», 1998.
4. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI конгресі Міжнародної асоціації волонтерів. Права людини: навч. посіб. К.: Просвіта, 2002. С. 67-80.
5. Кириленко О. Жіноче політичне лідерство як об'єкт соціологічного аналізу. *Жінки в політиці в Україні: міжнародний досвід для України*: збірник наукових статей. 2006. С. 211-221.
6. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2(57). С.25-40.
7. Сьомий Український жіночий конгрес. Режим доступу: https://womenua.today/congresses/somyj-ukrayinskyj-zhinochyj-kongres/
8. Тесленко Т. Феномен волонтерства в історії та культурі України. *Українознавчий альманах*. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка, 2020. Вип.20. С. 108-112.
9. Walls E. The value of situational leadership. *Community practitioner: the journal of the Community Practitioners'& Health Visitors' Association*. 2019. № 92(2). P. 31-33.

REFERENCES:

1. Holovko, O.V. (2023).Spetsyfika volonterskoho rukhu v Ukraini. Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: tezy dop. KhII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 1 hrud. 2023 r.). Vinnytsia: KhNUVS, 136-137.
2. Hrabovska, I., Kobelianska, L.(2007). Ladies first: Fenomen zhinochoho politychnoho liderstva v Ukraini. Kyiv : K.I.S., 144.
3. Denysov, V. N., Shemshuchenko, Yu.S. (1998). Rezoliutsii Heneralnoi Asamblei OON. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. K.: «Ukr. entsykl.».
4. Zahalna deklaratsiia volonteriv, pryiniata na KhI konhresi Mizhnarodnoi asotsiatsii volonteriv (2002). Prava liudyny: navch. posib. K.: Prosvita, 67-80.
5. Kyrylenko, O. (2006). Zhinoche politychne liderstvo yak obiekt sotsiolohichnoho analizu. Zhinky v politytsi v Ukraini: mizhnarodnyi dosvid dlia Ukrainy: zbirnyk naukovykh statei, 211-221.
6. Pankova, O.V., Kasperovych, O.Iu., Ishchenko, O.V. (2016). Rozvytok volonterskoi diialnosti v Ukraini yak proiav aktyvizatsii sotsialnykh resursiv hromadianskoho suspilstva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy. Ukrainskyi sotsium. №2, 25-40.
7. Somyi Ukrainskyi zhinochyi konhres. URL: https://womenua.today/congresses/somyj-ukrayinskyj-zhinochyj-kongres/
8. Teslenko, T. (2020). Fenomen volonterstva v istorii ta kulturi Ukrainy. Ukrainoznavchyi almanakh. Kyiv, KNU im. T. Shevchenka. Vyp.20,108-112.
9. Walls, E. (2019). The value of situational leadership. Community practitioner: the journal of the Community Practitioners'& Health Visitors' Association. № 92(2), 31-33.

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF WOMEN'S LEADERSHIP POTENTIAL IN VOLUNTEER ACTIVITIES

Lidiia CHEREDNYK

Abstract. *In the conditions of total social transformations and transformations in Ukraine, a situation of uncertainty and instability, external and internal challenges facing our state and its citizens, the problem of volunteering as an organized altruistic activity, in which a consolidating organizing role is played by women a leader whose personality is defined by such personal qualities as authority, the ability to organize and lead, the ability to make decisions in extreme situations and take responsibility for their results and consequences, mobility, openness, decisiveness, sociability. The article summarizes the approaches to defining the phenomena of «leadership», «volunteering», defines the functional features of the volunteer movement in Ukraine in the conditions of a full-scale invasion and martial law, outlines the role and features of the development and realization of the potential of a female leader in volunteer activities.*

Key words*: leader, leadership, female leader, female leadership, volunteering, volunteer activity of a female leade*

© *Чередник Л.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.183-188

УДК 378.147

CONTENT ASPECTS OF TRANSLATION TRAINING PROGRAMMES AT CHINESE UNIVERSITIES

L.SHEN, PhD student
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: shen923801@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7421-2899

Abstract*. The paper deals with the problem of training translators in higher education institutions of the People's Republic of China. Translation training programmes are offered by polytechnic, educational and language universities. It is stated that in China, translation training at the master's level is provided not only at language universities, but also at universities of applied sciences. The system of requirements for the content of bachelor's and master's programmes is considered. It is established that the training of translators at the bachelor's level consists of two stages: the basic and the professional training stage. Translation training programmes have the same structure at both stages, but differ in the content of the structural components, which are: theory, translation, interpreting, translator's tools, cultural literacy. The main competences required for obtaining a master's degree in translation are highlighted: language competence, translation competence, intercultural communication competence, competence in acquiring encyclopaedic knowledge, and teamwork competence. The basic stage focuses on fostering students' good academic style and correct teaching methods and on building basic bilingual skills. At the vocational stage, the focus is on developing students' practical interpretation and translation skills. As a result of professional translation training, a translation specialist should be able to translate texts of various genres, using translation principles and techniques professionally; be able to translate texts in various fields, such as politics, economics, automotive, business, medicine, into Chinese, and be able to translate texts in related fields into foreign languages. It has been determined that in order to better meet the current needs of society for qualified translators, universities create professional courses on a scientific basis. Such courses include, in particular, technical translation, translator's tools, and cultural studies.*

Key words: *educational process, translation, interpretation, translation competence, translator.*

Introduction. In recent years, particularly in the post-pandemic period, international contacts have intensified significantly, with cooperation between partner firms from different countries quickly resuming, and the implementation of research projects and cultural exchanges intensifying. All of this has led to an increased need for competent translators, and thus increased attention to their training as part of higher education programmes. To ensure successful interlingual communication, it is important not only to have a good proficiency in a foreign language, but also to have many other knowledge, skills and abilities. That is why it is of particular interest to study translation training programmes at universities in different countries, as this way it is possible to implement the positive experience gained over several decades by well-known universities and translation schools.

Since the vast majority of translators in different countries are trained in bilingual translation programmes, it is advisable to

© *L.Shen.*

share the experience of training these specialists in the People's Republic of China.

Analysis of recent researches and publications. An analysis of scholars' works on the issues of translator training in Chinese universities has shown that they have been studied mainly by Chinese scholars. In particular, Jianzhong Xu notes that despite the fact that translation training in China has a long history, it is only in the last two decades that translation education has begun to develop at a very rapid pace. From this perspective, the researcher describes the current state of translator training, focusing on curricula, teaching methods and accreditation tests for translators. The study states that bachelor's programmes include 30 per cent of theoretical studies and 70 per cent of practical training. In master's programmes, the ratio of theory to practice is 50 per cent to 50 per cent. The following courses are compulsory: Translation theory, Translation practice, Translation criticism, Comparative study between SL and TL, Semantics, Stylistics, English writing, Chinese [3, p. 236].

Youlan Tao emphasises that translator training is a dynamic process influenced by many factors, including social requirements, teaching philosophy, teacher's personality and teaching style, student's personality and learning strategies, and modern technologies. The researcher proposes a model of translator competence, the components of which she summarises into three groups, namely: communicative competence (teamwork with other translators, collaborative learning, negotiating competence, interactive work with other professionals (revisers, documentary researchers, terminologists, project managers, layout specialists, and other actors: clients, initiators, authors, users, subject area experts)); professional competence (expertise: experience, intuition and wisdom, professionalism: ethical issues, professional self-concept, self-confidence, responsibility, knowledge about markets); translational competence (linguistic sub-competence, socio-cultural sub-competence, subject area competence, strategic sub-competence, thinking sub-competence, instrumental sub-competence) [2, p. 295].

Chaowei Zhu and Zhiting Yang also emphasise the need to strengthen the professional orientation of translation training, focusing on the development of students' competence, and propose to integrate the Chinese Accreditation Test for Translators (CATTI) into the bachelor's programme of interpreting and translation [4, p. 295]. Lei Dai also believes that the introduction of this test into bachelor's programmes will contribute to the specialisation of translator training [1, p. 295].

The purpose of this paper is to identify the main features of the content of translation training programmes at Chinese universities.

Methods. To achieve this purpose, a number of research methods were used, namely: theoretical analysis – to study the publications of scholars on the problem under study, analysis and synthesis – to identify the content features of translation training programmes at Chinese universities, generalisation – to formulate the conclusions of the study.

Results and discussions. As of November 2021, a total of 316 higher education institutions across the People's Republic of China trained interpreters and translators in 11 language pairs, including Chinese, English, French, Japanese, Russian, German, Korean, Spanish, Arabic and Thai. These educational institutions are mainly polytechnics, educational and language universities. In China, translation training at the master's level is offered not only at language universities, but also at industry-specific universities, such as the University of Transport, Aviation University, University of Science and Technology, Institute of Ceramics, Maritime University, University of Marine Engineering,

University of Civil Engineering, Petrochemical University, etc.

According to the "Requirements for Baccalaureate Studies in Translation Studies in Higher Education Institutions", the requirements for the translation ability of Baccalaureate students in translation studies are as follows.

The four years of undergraduate studies in translation are divided into two phases: the foundation phase (years one and two) and the professional education phase (years three and four). The basic stage focuses on fostering a good academic style and correct learning methods, building basic bilingual skills, improving practical bilingual skills and preliminary translation and interpretation skills in order to lay a solid language and cultural foundation for entry into the professional education stage. The professional education phase focuses on developing students' practical interpreting and translating skills, enabling them to acquire the skills to translate various frequently used genres as well as interpreting skills in different cases, to acquire the basic knowledge and skills required by a professional translator, to know the differences and similarities between the two languages and cultures, to have good professional ethics and a certain amount of practical experience in interpreting and translating.

Theory. Requirements for the basic stage: understanding the purpose of translation, translation standards, the qualities expected of a translator, as well as comparing Chinese and foreign languages and ways of thinking; a brief history of the development of translation practice, understanding the differences between different cultures and the impact on translation of factors such as the cultural background of the translator and its ideological understanding. Requirements for the professional education stage: mastery of basic translation strategies; understanding of one or two major theories of translation; knowledge of the history of translation development; basic understanding of the translation process and factors affecting the process and quality of translation.

Translation. Requirements for the basic stage: be able to translate foreign and Chinese passages of general complexity and ordinary style, master general translation techniques: translation speed from foreign to Chinese is approximately 200 Chinese characters per hour and translation speed from Chinese to foreign is approximately 150 Chinese characters per hour: translation must be accurate in relation to the original text and free in expression: no serious errors of understanding or language presentation. Requirements for the professional education stage: be able to translate texts of different genres using translation principles and techniques professionally; be able to translate medium complexity texts in various fields such as politics, economics, automotive, business, medicine, etc. into Chinese, as well as be able to translate texts in related fields into foreign languages. The speed of translation from Chinese into a foreign language is at least 250-350 Chinese characters per 1 hour, the speed of translation from Chinese into a foreign language is at least 250 Chinese characters per 1 hour. The translator is required to be faithful to the original text and be free of expression; understand basic principles and methods of terminology management as well as specialized terminology in various fields.

Interpretation. Requirements for the basic stage: be able to retell news and speech fragments in foreign languages in general with 70% accuracy; have a prior understanding of common interpreting skills such as memorising numerals and proper nouns: be familiar with common types of discourse in interpreting: have a prior understanding of outlining skills: be able to interpret on common cases with at least 60% accuracy and without obvious language errors. Requirements for the professional education: improved proficiency in interpreting, the ability to

carry out tasks such as guided tours and communication interpreting; proficiency in pre-interpreting techniques; improved skills in memorising and converting numerals and proper nouns; ability to carry out alternative interpretation work such as business negotiations, speeches, interviews and general explanations, with an accuracy rate of at least 85% and without obvious linguistic errors or omissions.

Translation tools. Requirements for the basic stage: be able to use foreign language dictionaries to solve language problems independently: be able to skillfully use various foreign Chinese dictionaries, foreign Chinese classification dictionaries, cultural and educational dictionaries and other tools to solve problems arising in translation. Requirements for the professional education stage: to be able to competently use common foreign and bilingual dictionaries, encyclopaedias, reference books and manuals; to be able to competently use documents, forms (word, excel) and other common programmes as well as create slide presentations (PPT); be able to use machine translation programmes and modern tools for effective information retrieval and knowledge acquisition; be able to carry out relevant translation tasks or projects independently.

Cultural literacy. Requirements for the basic stage: a certain understanding of Chinese culture: a stronger basic knowledge of the Chinese language; a certain understanding of the geography, history and modern development of the country of the foreign language being studied, a prior bilingual knowledge of science and technology, and a better sense of intercultural communication. Requirements for the professional education stage: familiarity with traditional and contemporary Chinese culture, a deeper knowledge of the humanities and scientific and technical sciences, a certain degree of artistic and literary culture; familiarity with the geography, history and culture of the country of the foreign language being studied: strong intercultural communication skills, including an understanding of the differences between Chinese and Western cultures; some knowledge of international business and public relations and diplomacy: a strong sense of innovation and team spirit.

According to the "Basic Requirements for Doctoral and Master's Degrees in Categories (Fields) of Professional Degrees" issued by the Committee on Academic Degrees of the Council of State and the Ministry of Education, the basic competences required for a Master's degree in translation are: language competence, translation competence, intercultural communication competence, encyclopaedic knowledge acquisition competence and teamwork competence.

Language competence. Translation involves both receiving information by means of a language and transmitting information by means of a language. Students in this specialty must be proficient in their mother language and at least one foreign language, proficient in the phonetics, grammar, vocabulary and syntax of both languages, develop a good sense of both languages and be able to use both languages for oral and written communication.

Translation competence. Translation competence is the core competence developed in this professional education through the teaching of professional translation skills. Professional translation competence can be divided into translation competence and interpretation competence. Translation ability includes bilingual conversion ability, bilingual text ability, bilingual genre ability, translation strategy ability, and translation preparation ability. Interpretation ability includes bilingual interpreting ability, memorisation ability, outlining ability, interpreting strategy ability, psychophysiological regulation ability, pre-translation preparation ability.

The competence of intercultural communication. Translation is an activity of

intercultural communication and translators are ambassadors of cultural transmission. The degree holder should have a strong sense of intercultural communication and be able to fully integrate this sense of intercultural communication into the translation process so that his or her translation can fully convey the cultural information contained in the original text and become a messenger of Chinese and foreign cultural communication.

Competence to acquire encyclopaedic knowledge. Competence in translation is closely linked to the translator's ability to acquire relevant knowledge, and the broader a translator's knowledge, the stronger their ability to translate. Master's students in this specialisation should have the ability to constantly acquire and expand their knowledge in everyday life and work, and to strengthen their knowledge in the relevant field in specific translation practice.

Competence to work as part of a team. In the field of language services, translation is a job that requires communication and collaboration. Masters students in this specialisation should have strong teamwork skills, including project management skills in business communication, human resource management, quality management, time management and cost management.

In order to fully meet the current needs of society for translation professionals and to effectively achieve the goals of cultivating comprehensive and application-oriented translation professionals, universities create professional courses on an academic basis, mainly comprising professional skills courses, professional theoretical knowledge courses and other professional theoretical knowledge courses, among which professional skills courses include technical translation courses, skills and tools courses, etc.; professional theoretical knowledge courses include courses in the history of translation development, strategy courses, cultural courses, etc.; other courses are professional courses related to translation specialities.

In addition to the basic education process, there is the opportunity to acquire additional knowledge and skills and sometimes to prove yourself and realise yourself in other areas. Special attention should, of course, be paid to additional classes in your chosen field of study.

Among the additional classes are:

- courses and clubs related to the chosen specialty:
- courses and scientific circles related to the translation profession and the core curriculum (including research activities and publication of articles);
- one-off lectures by visiting personalities;
- conferences/forums on various translation issues (at such conferences, especially with the participation of practicing translators, the student gains useful knowledge and experience, becomes aware of current issues in theory and practice, becomes aware of the bar/level of competence of top-class translators and scholars).

It is even possible to go to another university to listen to a lecture or speech by a famous person.

Conclusion. Based on regulatory documents, it is determined that the four-year bachelor's degree programme for translators consists of two stages: the basic stage (first and second years) and the professional stage (third and fourth years). Translation training programmes have the same structure at both stages, but differ in terms of the content of their structural components, which are: theory, translation, interpreting, translation tools, and cultural literacy. The main competences required for a Master's degree in translation are: language competence, translation competence, intercultural communication competence, encyclopaedic knowledge acquisition competence, teamwork competence.

REFERENCES

1. Dai, L. (2020) Exploring the Connectivity between Undergraduate Translation Education and Translation Accreditation Test. 6th International Conference on Social Science and Higher Education (ICSSHE 2020). Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 505, 285-289.
2. Tao, Y. (2016). Translator training and education in China: past, present and prospects. The Interpreter and Translator Trainer, 2016, № 2, 204-223.
3. Xu, J. (2005). Training Translators in China. Meta, 50 (1), 231–249. URL: https://doi.org/10.7202/010671ar
4. Zhu, C. W., & Yang, Z. T. (2019). Integrating CATTI with BTI Education: SISU's Model for Reforming the BTI Program. Chinese Translators Journal, 40, 75-81.

ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДУ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЮ

Ліін ШЕНЬ

Анотація*. Статтю присвячено проблемі підготовки перекладачів у закладах вищої освіти Китайської Народної Республіки. Програми підготовки перекладачів пропонують політехнічні, загальноосвітні та мовні університети. Констатовано, що у Китаї навчання перекладу на рівні магістратури ведеться не тільки в мовних вузах, а й у галузевих університетах. Розглянуто систему вимог до змісту бакалаврських і магістерських програм. Встановлено, що підготовка перекладачів у бакалавраті складається з двох етапів: базовий і етап професійного навчання. Програми підготовки перекладачів мають однакову структуру на обох етапах, але відрізняються за змістовим наповненням структурних компонентів, якими є такі: теорія, письмовий переклад, усний переклад, інструменти перекладача, культурна грамотність. Виокремлено основні компетентності, необхідні для здобуття ступеня магістра за фахом перекладу: мовна компетентність, перекладацька компетентність, компетентність міжкультурної комунікації, компетентність набуття енциклопедичних знань, компетентність роботи в команді. На базовому етапі основна увага приділяється формуванню у студентів академічного стилю і правильних методів навчання, розвитку базових білінгвальних навичок. На етапі професійної освіти основна увага приділяється розвитку у студентів практичних навичок усного та письмового перекладу. У результаті професійної перекладацької підготовки фахівець з перекладу повинен уміти перекладати тексти різних жанрів, професійно використовуючи принципи та прийоми перекладу; вміти перекладати китайською мовою тексти в різних галузях, таких як політика, економіка, автомобілебудування, бізнес, медицина, а також вміти перекладати іноземними мовами тексти в суміжних областях. Визначено, що для більш повного задоволення актуальних потреб суспільства у кваліфікованих перекладачах, університети створюють професійні курси на науковій основі. Такими курсами є, зокрема, технічний переклад, інструменти перекладача, культурологічні курси.*

Ключові слова*: освітній процес, усний переклад, письмовий переклад, перекладацька компетентність, перекладач.*

© *L.Shen.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.189-196
УДК 37.014.1:37.015.3

THE GUIDANCE CULTURE IN THE CONTEXT OF BUILDING SOCIETY 5.0.

Iryna SHUMILOVA, doctor pedagogue Sciences, associate professor, professor
Department of Management and Educational Technologies
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine
Email: ***azkurshfb@gmail.com***

Abstract*. The purpose of the study was to analyze the development of educational policy, which should contribute to significant social improvements and still remains a major problem area in most democratic societies. The article focuses on educational institutions and, in particular, their leaders, who must confront the challenges of education in the twenty-first century. It is noted that educational institutions should be transformed into institutions to promote internal change, stimulate social transformation and prepare students for active participation in increasingly diverse, complex and dynamic communities. Attention is focused on educational managers and leaders who should be agents of change, civic leaders and promoters of social development, playing the role of leaders, in particular within the framework of the five-pillar spiral model and the achievement of the UN Sustainable Development Goals. The article is devoted to the analysis of the phenomenon of leadership as a new stage of leadership development of future education managers in the context of building Society 5.0. The obtained results demonstrate the need for synergistic modeling of the concept and programs for the development of leadership culture in future education managers, with the inclusion in the «orbit» of this training of the goals of sustainable development, achieving social justice, translating knowledge and innovation in society, strengthening the foundations of the country's soft power on the basis of transformational leadership and deep conscious personal motivation. The practical significance of the study lies in the possibility of applying the conclusions and recommendations in the process of optimizing the university training of future education managers.*

Keywords*: the guidance in education, education managers, leadership, sustainable development*

Changes in socio-economic conditions in society have led to progressive changes in vocational education. One of the features of the current stage of development is the training of education managers. In the context of expanding the functions of educational systems, the focus of education on humanization and professional and personal development of the subjects of pedagogical systems, the most in demand in higher education institutions are not just highly qualified teachers. And not just specialists capable of researching the educational process, planning strategies and tactics for the development of the pedagogical process and individual routes of personal

and professional development of students, making independent decisions, carrying out corrective and control and evaluation activities, but leaders capable of influencing social processes and promoting the harmonious development of society in all its manifestations, promoting the synergy of knowledge, culture, innovation, and even soft power and security of the state.

Unlimited and increasingly accelerating technological growth, called in the 20th century the scientific and technological revolution, has turned into permanent technical transformations that are not keeping pace with social and cultural transformations of society and the spiritual development of the individual. Under such conditions, it is no longer the individual and society that determine the content

© *Шумілова І.*

and direction of scientific and technological development, but the logic of technical development and technological rationality that begin to dictate the goals, values, and norms of social organization to society and the individual. «Technology does not just create a new reality, it draws people into a new way of life, it dictates values and goals to people. Technology in the modern world shapes the way of life. The relations when production was developing under the influence of needs rising to an ever higher level have been replaced by relations when human needs are shaped by a new environment of life – Technology» [9].

The dehumanization of technology is manifested in the actual devaluation of humans, their personal qualities and creative potential. The very existence of a person in the world depends on how successfully they manage to adapt to the conditions created by the modern technical system. «Man is becoming a type of raw material to be processed and can no longer free himself from the power of the technology he created. As a result, nature and man are degraded (destroyed) because they become mere functional elements and material of a soulless machine» [9].

The dehumanization of technology has a devastating effect on the consciousness of the individual, destroying such basic systems as spirituality, humanity, humanism, and morality. These systems that make a person human are being replaced by primitive consumerism, consumerism, moral indifferentism, technical formal rationality and calculation, and unlimited egoism. Scientists call this a cultural crisis or «identity crisis» [6].

The second factor that caused the dehumanizing transformations and processes of modern society was the global problems generated by scientific and technological development. The complex of the most acute global problems that emerged in the 20th century and became extremely acute in the 21st century has led to a global practical, historical crisis of classical humanism. «The interconnected global crises of our time, caused by the one-sidedness of technogenic civilization, have completed the defeat of the traditional classical humanism of the Renaissance and the Enlightenment.

According to the general nature of the problematic processes, two groups of global problems can be distinguished: 1) problems-threats - negative processes and phenomena that need to be changed to prevent their negative consequences or to prevent or minimize their possible potential harm; 2) problems-necessities - positive processes that need to be implemented and stimulated to optimize the formation and development of global humanity [Hite, K., and Seitz, J. 2021. Global issues: An introduction. Wiley-Blackwell]. Appropriate management of these problems requires progressive humanistic development on the scale of each country, which, in turn, implies the presence of an advanced social stratum that carries out educational activities or leadership.

The term «leadership» in English is denoted by the word «guidance», and guidance in education, in turn, is referred to as «the guidance in education». The concept of leadership in education was first presented and substantiated, in particular, in the publications of T. Sergiovanni, M. Hanson, and S. Sarason, and M. Fullan [4; 10; 11].

Sergiovanni (1996) tries to trace a kind of systemic connection between school and community, thus expanding the purely educational role of the school, going «beyond» the school to the external environment. According to him, the educational «game» can be more like surfing than baseball. Previous understanding and experience are used to build intuition and enhance professional judgment, and one learns to «pave the way» by constantly solving problems and making adjustments. Universal rules and their consistent application and established

«playing positions» are not as important in communities [11].

In turn, Sarason (1998) argues that talented school leaders can initiate important changes in their schools, but that changes require a paradigm shift in the power relations in the system, while M. Fullan (1993) considers the role of the «productive individual» in shaping and testing the effectiveness of school and other social institutions [3; 10].

It should be noted that these ideas in the United States in the last 21 years have essentially acquired the meaning of so-called thought leadership, although this concept has not yet found its application in the field of education. The term was widely used in the business world and sounded like corporate jargon, but conceptually, intellectual leadership is aimed at the greater good. Closer to the concept of leadership is the definition proposed by Van Halderen and Kettler-Paddock: «The introduction and popularization of ideas that shift conventional wisdom, which induce people to change their attitudes toward market platforms or societal issues» [15].

High expectations and consistency are two fundamental elements of any educational institution's vision for excellence in behavior. They are the foundation of any attempt to create a culture. Leaders and staff must embody ambition, aspiration, and high expectations for every member of the institution's community. Through their actions and words, they demonstrate the belief that progress is not only possible but expected.

Generally accepted features of the most successful schools and universities include the following [14]:

1. Committed, visible leaders with ambitious goals, supported by a strong leadership team. These are leaders at all levels of the organization, including teachers, who are leaders in the classroom and in the team. Leaders with persistence, vision, and a commitment to improvement who are present and visible in all areas of the school community - in the lunch line, on the playground, at the beginning and end of the school day, and regularly in the classroom. Effectively communicated, realistic, detailed expectations that are clearly understood by all members of the institution. A dream described with clarity and passion that is understood by all members of the school/university community (including a genuine understanding of the reasoning and logic behind it). This should include how strategies are to be monitored and tracked, and what strategies are needed. There needs to be an appropriate level of commitment and detail in the institution's action plan.

2. High level of support between management and staff. Commitment to staff development with an expectation that staff will reciprocate by doing their best. Ongoing professional development and performance management contribute to the success of the collective skill base of staff in this area. Conversely, all staff are expected to be accountable for their decisions, adherence to routines, and demonstration of school/university values.

3. Attention to detail and thoroughness in the implementation of institutional policies and strategies. In the most successful schools and higher education institutions, nothing is left to chance, and every aspect of school/university life is carefully considered and aligned with the values of the institution's behavioral policy. The policy itself is sufficiently detailed and clear. It is constantly mentioned and publicized in the life of the institution. There is little chance that any member of the school/university community can misunderstand any element of the institution's behavioral strategy.

Today, many organizations in the education sector need a very different type of leader than in the recent past: A «digital leader» who can build teams, keep people connected and engaged, and foster a culture of innovation, risk-taking and continuous improvement, and

most importantly, promote progressive and humanistic development within the organization and in society at large.

The education manager controls the processes of professional activity, monitors their purposefulness and organization, which contributes to the achievement of the organization's goals as a whole. Such a manager must have professional competence not only in the managerial sense, but also possess knowledge and skills related to leadership and guidance.

According to Zhadko and Bidzil, «a leader in the education system is a person who has developed a philosophical way of life as a spiritual and practical one. That is, for him or her, the way of thinking is not just intellectual entertainment that satisfies productive and interrogative interest with the answers received, but also directs his or her individual activity in the direction determined by their content. Of course, this is a supertask, a definition as an ideal type (M. Weber). After all, a person, including a prominent thinker, is not born this way. As a result, the fact that, as noted by J. P. Sartre and A. Camus, existence is ahead of essence is triggered. That is, when you begin to cognize existence, you are already acting according to the habits developed by each person in connection with the social conditions of life, which are not formed in accordance with the requirements of the law as existence» [17].

Accordingly, a model of managerial and pedagogical training is needed that performs organizational, managerial, socio-cultural, integrative, prognostic, design functions and ensures the continuity and completeness of the managerial and pedagogical training process through integrated and differentiated knowledge, methods of professional and economic activity and the sequence of gradually increasingly complex educational tasks in order to prepare not just a manager, but a leader whose leadership extends beyond the educational institution, who is a representative of a meritocratic class that ensures the progressive, democratic and humanistic development of society.

Literature review. Returning to the philosophy of leadership in the sense of the English word «guidance», it should be noted first of all that education plays a crucial social role due to its penetration into all key spheres of life. It is the basis of the most diverse labor activity of a modern person, his or her professionalization, and thus is part of the functioning of the political, economic, cultural and other spheres of social life. As a result, the social burden of education is rapidly increasing. Education performs numerous social functions aimed, on the one hand, at the formation of the individual and, on the other hand, at the development of society.

Experts identify two essential functions of education [2]. The first function - hereditary or social reproductive - is manifested in the fact that education reproduces the «social type», i.e. reproduces and ensures the preservation of a particular society as a social whole in its qualitative originality and specific social identity. Education equips the new generation with skills of socially organized life and transmits social features of a particular society to new carriers; reproduces the social structure and system of factors of social mobility of each particular society; creates conditions for self-determination and self-identification of a person; ensures immersion of a person in social reality (socialization). The second function - developing or adaptive and changing - is manifested in the fact that education forms the ability of a social subject to develop and innovate. Thanks to this function, social and historical practice develops, and social progress takes place, taking into account previous experience. This function appeals to the social subject, to its potential, which is «turned on» both at times of significant restructuring of the entire social system and in difficult periods of an individual's life. Thus, in the

first case, human potential acts as a driving force for the development of society, and in the second case, it allows a person to cope with a difficult life situation.

Thus, the dual and, in fact, contradictory task of education is to prepare society and individuals to reproduce the existing social reality (preservation) and to renew it (development). Education, acting as a «social elevator», serves to reproduce social reality in the form of replenishing existing social groups, and even forming new social types in accordance with the challenges of objective reality [1].

Within the framework of these essential functions of education, there are specific functions that serve to realize its potential as a factor of social mobility. These functions of education are nothing more than a reduction to its essential functions. These include social selection, testing, distribution, certification, elitist, egalitarian, social differentiation functions of education. The specific social functions realized by education are reduced to the social-status function, which ensures social mobility of a person. Its essence lies in the influence of education on changing the social position of a person, which serves to consolidate, and also contributes to the increase or decrease of his or her social status, career and professional growth. Haydens, as an integral characteristic of modern effective education, plays a pivotal role here [2].

Tatiana Gurman writes that the theory of vocational guidance adopted the main provisions of pragmatic pedagogy and defined the formation of «the ability to adapt to life» as one of its tasks. Considering the school as a kind of model of society, pragmatists were convinced that it could help solve many social challenges. «US educators explained the decisive influence of pragmatism on the school by the fact that reality requires the education of a business person who, no matter what step of the social ladder he or she is on, feels confident in the rhythm of the «American way of life». Pragmatist educators viewed the teacher as the first means by which the values held dear by each social group and the goals it seeks to achieve are disseminated and brought to the consciousness and will of the individual» [18, c. 108-113].

The creation of a system of vocational guidance and professional selection in the United States took place over many decades. The beginning of its formation is associated with the name of Professor F. Parsons. In 1908, he organized the first youth vocational guidance office in Boston, which provided assistance in determining the type of professional activity based on the study of human capabilities. Career guidance and vocational selection were put on a scientific basis in the activities of this bureau. Later, similar bureaus were opened in most European countries. «Although F. Parsons was not the first practitioner and theorist of vocational guidance (before him, D. Davies and others worked in this field), he is considered the founder of the Haydens system, as he was one of the first to apply the «manwork» theory in practice and tried to identify the relationship between individual personality traits and the characteristics of the profession. «Haydens» is a psychological and pedagogical service in US schools that helps prepare graduates for independent living and career choice, and to form an active and proactive personality» [18, c. 110].

Ф. F. Parsons believed that career guidance should be managed by specialists who know all the latest methods of studying children, and their leadership should «become part of the public school system in every society» [16]. The scientist argued that for the correct choice of profession, the determining factors according to the «three-factor model» formulated by him are:

1) a clear understanding of a person's own capabilities, abilities, interests;

2) knowledge of the requirements, advantages and difficulties of the profession, its prospects and conditions for successful activity in the chosen field;

3) an objective assessment of the correlation between the two above factors and a reasonable choice of profession.

And nowadays, the US schools have a counseling psychological and pedagogical service called Haydens, which closely supervises students in the process of choosing a specialty. «Haydens assists high school students in several areas: it helps them choose a curriculum, decide on a future profession, and identify personal characteristics for intensive development. The scientific basis of the Haydens career guidance system is pragmatic pedagogy, i.e. «learning by doing». The U.S. career guidance system is decentralized and has many organizational schemes. A special department of the U.S. Department of Education manages the national Haydens program, while state and district divisions of the ministry manage the program. Each school district develops its own Haydens programs. Their task is to promote the fullest development of the potential of each student. For this purpose, special committees are set up in schools, which include the principal and deputy principal, a chief specialist of the service, a counsler, and several experienced teachers who are respected by children. The task of such a committee is to study the problems of schoolchildren, their interests, etc., and then develop a program of activities for the service based on the data obtained. A Kaunsler is a person with a higher education degree in education who has additionally completed a one- or two-year course in the field of Heidens. According to the law of 1981, vocational counseling for students continues throughout their education [7].

The vocational counselor keeps a separate file for each student, which, with his or her consent, is transferred to the employment service after graduation. The vocational counselor also introduces students to the world of professions and ways to obtain them, helps them find information about the content of professions and their requirements, coordinates the work of school teachers in career guidance, and assists parents in developing their children's interests and aptitudes. The Occupational Information Network (OIN) also helps American students choose a profession. It provides information about various professions, such as the content of activities, working conditions, qualification requirements, means of activity, requirements for professional qualities, professional education, medical contraindications, family occupations, and a list of educational institutions. Future applicants can use this database to explore the world of professions on their own and compare their abilities and aptitudes with the requirements of the professions [13].

Recently, the term «profession» has been increasingly replaced by the word «career» in the United States. For graduates of American schools, along with the level of remuneration, interest in work and the possibility of personal development are important. In this regard, schools have developed and are effectively using the Academy X and School to Work educational programs aimed at adapting graduates to adulthood and based on the Haydens principles [8].

Conclusions.

Education plays a very important role in promoting the civilization of a nation, which can contribute to the creation of a high-quality, creative and productive society. The role of educational leadership managers has undergone many changes in the era of globalization due to the diverse needs and expectations of educational stakeholders. This increases the need for professional development of educational leaders to fulfill their roles in society, development and nation-building. By fostering a culture of leadership in fu-

ture educational managers, the University, with all its capabilities, can engage with industry and government to be able to produce new innovations and create higher education-led development strategies to respond to development challenges in various areas, including social justice and sustainable development.

REFERENCES:

1. Castelli, P., and Castelli, V. (2013). Social foundations of American education. Carolina Academic Press. 464 p.

2. Diem, J. (2015). The social and cultural foundations of education: The reader. Cognella Academic Publishing. P. 24

3. Fullan, M. (1993). Change forces: Probing the depths of educational reform. Falmer Press. 176 p.

4. Hanson, M. (1975). The modern educational bureaucracy and the process of change. Educational Administration Quarterly. Volum 11. Issue 3. P. 21-36

5. Hite, K., and Seitz, J. (2021). Global issues: An introduction. Wiley-Blackwell. 400 p.

6. Keyes, Ch., and Tanabe, S. (2016). Cultural Crisis and Social Memory: Modernity and Identity in Thailand and Laos. Routledge. 324 p.

7. Monroe, W. (2018). Educational guidance in high schools. Forgotten Books. 22 p.

8. Murphy, P. (2020). Universities and innovation economies. Routledge. 268 p.

9. Robbins, R., and Dowty, R. (2018). Global problems and the culture of capitalism. Pearson. 14 p.

10. Sarason, S. (1998). Political leadership and educational failure. Jossey-Bass. Inc., Publishers, 350 Sansome Street, San Francisco, CA 94104.

11. Sergiovanni, T. (1996). Leadership for the schoolhouse. How is it different? Why is it important? Jossey-Bass Publishers. 15 p.

12. Sergiovanni, T. et al. (2008). Educational governance and administration. Pearson. 390 p.

13. Sharma, Y. (2013). Foundations of educational guidance services and programs. Independently published.

14. Shields, C. (2012). Transformative Leadership in Education: Equitable Change in an Uncertain and Complex World. Eye on Education. 160 p.

15. Van Halderen, M. and Kettler-Paddock. (2011). Making Sense of Thought Leadership. Rotterdam School of Management, Erasmus University. Holland. 4 p.

16. Vocational guidance: textbook / edited by O. M. Ihnatovych Kirovohrad: Imex-Ltd, 2014. 240 p.

17. Zhadko, V., & Bidzilia, P. (2018). Guide and guidance in educational operations. *Scientific Notes of Berdyansk State Pedagogical University* 2. C. 86-98

18. Гурман, Т. (2006). Станов- лення системи професійної орієнтації учнів у середніх школах США. Науковізаписки. Серія: Педагогіка № 9. С. 108- 114

КУЛЬТУРА ПРОВІДНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СУСПІЛЬСТВА 5.0

Ірина ШУМІЛОВА

Анотація. *Метою дослідження став аналіз розвитку освітньої політики, що має сприяти суттєвим соціальним покращенням, і все ще залишається основною проблемною сферою в більшості демократичних суспільств. У статті йдеться про освітні заклади та, зокрема, їх керівників, які мають протистояти викликам освіти в XXI столітті. Зазначено, що освітні заклади мають перетворитися на інституції*

© *Шумілова І.*

для сприяння внутрішнім змінам, стимулювання соціальних перетворень і підготовки студентів до активної участі у все більш різноманітних, складних і динамічних спільнотах. Зосереджено увагу на освітніх менеджерах та лідерах, які мають бути агентами змін, громадськими лідерами та промоутерами соціального розвитку, виконуючи роль провідників, зокрема в рамках моделі п'ятикомпонентної спіралі і досягнення Цілей Сталого Розвитку ООН. Статтю присвячено аналізу феномена провідництва як нового етапу розвитку лідерства майбутніх менеджерів освіти в умовах побудови Суспільства 5.0. Отримані результати демонструють необхідність синергетичного моделювання концепції та програм розвитку культури провідництва у майбутніх менеджерів освіти, з включенням до «орбіти» цієї підготовки цілей сталого розвитку, досягнення соціальної справедливості, трансляції знань та інновацій у суспільстві, зміцнення основ м'якої сили країни на основі трансформаційного лідерства та глибокої усвідомленої особистої мотивації. Практична значимість дослідження полягає у можливості застосування викладених висновків та рекомендацій у процесі оптимізації вузівської підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Ключові слова: *керівництво освітою, менеджери освіти, лідерство, сталий розвиток.*

OI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.197-202
УДК: 159.923.2:37.017:172.15

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Олена ЯЦЕНКО, аспірантка
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail:*olenochka090696@gmail.com*

Анотація: *У статті висвітлюється поняття "ідентичності" як однієї зі складових національно-патріотичного виховання, яка виступає в ролі цінності. Термін "ідентичності" нерозривно пов'язане з історичним розвитком суспільства. Мета дослідження - проаналізувати теоретичне значення поняття "ідентичності", а також її різновиди; зосередити увагу на терміні "національна ідентичність", що впливає на її формування. Встановлено, що ідентичність - це соціальний феномен. Також розкрито різницю між етнічною та національною ідентичністю. Обґрунтовано, що історичне минуле, культура та релігія є невід'ємною частиною у процесі формування ідентичності; підкреслено важливість та вплив глобалізації на ідентичність, її еволюція або ж деформацію.*

Ключові слова: *ідентичність, національна ідентичність, культура, національно-патріотичні цінності, історична пам'ять, історична ідентичність.*

Актуальність (Introduction). У світлі буремного XXI століття, яке останнє десятиліття оповите війнами та революціями, все більше постає причиною конфлікту розмежування народів, виразність їх особливостей. Проте, кожен громадянин зустрічається з проблемою ідентифікації себе, причетність до певної держави та народу, любов до культури та історії. Гостро ця проблема завжди постає перед педагогом, адже на його плечах відповідальність за виховний процес. На прикладі війни в Україні можемо стверджувати, що маємо величезну потребу у вдосконаленні та збереженні національно-патріотичного виховання.Складовою національно-патріотичних цінностей можна вважати "національну ідентичність". Для початку маємо зрозуміти саме поняття "ідентичність".

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).Даним питанням займалися чимало дослідників, як зарубіжних так і вітчизняних, адже проблема "пошуку себе" є постійною незалежно від історичної епохи. Представники різних епох зазвичай розкривають тему ідентичності, як момент психологічного конфлікту, де людина має знайти себе та знайти "своє місце", таким чином ідентифікувати себе в певному суспільному середовищі і набути ознак, які належать тій чи іншій групі населення. Серед вагомих досліджень є напрацювання А.Клосковська, М.Козловець, П.Гнатенка, В.Паленко, В.Зливков, Т.Яблонська,Т.Воропай, А.Колодій, І.Кресіна, Н.Пелагеша та ін.

Мета (Purpose). На основі розглянутих досліджень проблеми ідентичності, розкрити поняття "ідентичності", визначити фактори, які впливають на формування саме "національної ідентичності".

Результати (Results) А.Клосковська підкреслює, що ідентичність поділяється на колективну, яка складається із певної групи суспільства, а інша - індивідуальна, яка більше стосується психологічних аспектів конкретної людини. Н.Пе-

© *Яценко О.*

лагеша в свою чергу в своєму дослідженні спирається на працю І.Гоффмана, де виділяє три типи ідентичності:

- *“Соціальна ідентичність* - це типізація особи іншими людьми на основі атрибутів соціальної трупи, до якої вона належить.
- *Особова ідентичність* - це індивідуальні риси людини. особова ідентичність є поєднанням біологічного й історичного в індивіді (так, біологічною унікальністю людини є його відбитки пальців, а історичною – поєднання фактів і дат його життя)
- *Я–ідентічність.* Це «суб’єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності й своєрідності. Особиста ідентичність також є соціальним феноменом. Сприйняття особистої ідентичності індивідуума відбувається за умови, що інформація про факти його життя відомі партнерові по взаємодії”.

В монографії, Н.Пелагеша підсумовуючи види ідентичностей, наголошується, що кожна з ідентичностей може бути ситуативною і синтезується в залежності від ситуації та впливу сердовища та все ж виділяє ще один тип ідентичності - національну: “Ідентичність (національна в тому числі) є фактором універсалізації існуючого порядку та засобом контролю соціуму над індивідом. Національна ідентичність є дискурсивною формацією, утворюваною державою в результаті застосування певних механізмів її формування.” [6]

Ґрунтовним дослідженням є праця Ентоні Сміта, де автор, аналізуючи певні історичні факти, досвід попередників акцентує увагу на самому понятті “нація”. Звідти Е.Сміт виходить на поняття “національної ідентичності”, підсумовуючи, що насамперед, на формування національної ідентичності впливає саме належність до певної території та етнічна групи. Водночас, спираючись на попередній досвід Е.Сміт наголошує на можливості сформулювати риси національної ідентичності, а саме:

“ 1) історична територія, або рідний край;

2) спільні міфи та історична пам’ять;

3) спільна масова, громадська культура;

4) єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів;

5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.”

Ці риси дають можливість автору виділити поняття самої “нації”:

“Отже, націю можна визначити як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів ”[5]

Окрім того, що ідентичність є “національною”, в окремих випадках її асимілюють з етнічною ідентичністю. Поняття схожі, але не тотожні, саме це підкреслює М.Козловець: “Важливо також чітко розрізняти етнічну і національну ідентичності. Основою такого розрізнення, на наш погляд, може бути відмінність між етноцентричним і локоцентричним типами світосприймання. Ідентифікація з етносом у своїй основі є культурною, а в ідентифікації з нацією значно виразнішим є територіально-політичний, правовий компонент. Підґрунтя етносу – біологічне, лінгвістичне, культурнорелігійне. На відміну від етнічної, національна ідентичність знаходить свій головний прояв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. При цьому акцент робиться на загальнонаціональних цінностях – національному інтересі, національній безпеці, правах та обов’язках людини тощо.”[2]

Ще однією ланкою формування національної ідентичності та й самої нації є не лише етнічна належність,

але є культура як складова еволюційного поступу людства. Відповідно на поняття “національної ідентичності” впливає і “культурна ідентичність”. Звертаючись до книги Я.Грицака та О.Комарова “Шлях становлення української ідентичності”, можемо послуговуватись думками авторів про українську ідентичність, шлях її формування, а також порівняння та взаємозалежність з іншими державами в різні історичні епохи. “....Громадянське суспільство, громадянська нація, регламентовані державні інститути, права і свободи особи, національна ідентичність – все це надбання кількох останніх століть. Ще за пізнього Середньовіччя більшість населення європейських країн не мали того, що згодом було названо громадянськими правами, а ідентичність визначалася за релігійними ознаками та за станом….ідентичність – це співвіднесеність окремого «я» з більш широким колективним смислом. Або ж, іншими словами, ідентичність – це воля до самостійності і спільний смисл, який визначає, заради чого реалізується воля. Ідентичність, як і креативність, виникає на пограниччі, тобто посередині між стійкими і визначеними особистісними інтересами і колективним цілим. Воля є умовою непохитності, а смисл є умовою єдності. Ані ідентичності, ані державності не виникає без обох чинників у їх взаємодії. В ході нашого шляху ми спробуємо простежити, чим живилася українська воля, і звідки вона брала свої смисли, які століттями формували і укріплювали українську політичну націю. ”[7]

На сьогоднішній день можемо стверджувати, що національна ідентичність - це феномен людства XXI століття, адже часто через асиміляцію різноманітних груп населення, деякі національності можуть “розчинитись” в іншій національності і врешті-решт втратити свою самобутність.

М.Козловець з цього приводу в своїй монографії розглядає питання кризових явищ національної ідентичноті під час глобалізаційних процесів. [3] Згідно досліджень національної ідентичності та світових процесів, зосередивши увагу на війну в Україні можемо виділити два наслідки для української ідентичності:

1. внаслідок агресивних дій з боку рф та спроби знищити українську ідентичність, або ж асимілювати її, виникає своєрідний Рух Опору українського суспільства. В результаті чого українці повертаються та заглиблюються в питання автентичності, ми повертаємо власні культурні надбання, з більшою повагою та трепетом ставимось до культурного надбання, аби зберегти своє національне “Я”
2. населення, яке перебуває під тимчасовою окупацією під впливом дезінформації та нав’язування чужої культури та менталітету може стерти або спотворити національну ідентичність тих громадян, які там проживають.

Тому можемо зазначити, що ідентичність може дійсно виступати феноменом людства, адже постійно підлягає видозміні. Проте, чимало сучасних дослідників зосереджують увагу саме на окупованих територіях нашої держави, але маємо віддати належне одвічній проблемі - дихотомія Схід-Захід. Якщо говорити конкренто про територію нашої держави, то маємо пам’ятати і про те, що досить тривалий час західноукраїнські землі перебували під впливом інших держав, таких як: Польща, Чехословаччина, Угорщина та Румунія. Кожна з них впроваджувала власні режими та культурно-освітню політику, яка знищувала національну ідентичність українців. І.Монолатій в своїй монографії в розділі “Ідентичність” говорить про наступне: “з’ясуванням специфіки умовного трикутника ідентичностей «інших своїх» – найбільших етнічних спільнот регіону: поляків, євреїв і німців. Виклад першого розділу зосереджений, по-перше, на місці поляків у структурі населення Галичини, їх партійно-політичній

структуризації, ролі етноконфесійного чинника у конструюванні ідентичности поляків. По-друге, йдеться про особливості етнодемографічного розвитку євреїв, їх місце і ролі в умовах дискримінаційних практик держави щодо «чужих», а також про етнополітичну ідентифікацію єврейства”[4]

К.Журба в своєму напрацюванні порушує питання національно-патріотичного виховання, а саме з погляду на національну ідентичність та проблемами з якими може зіштовхнутись педагог у виховному процесі. Авторка зазначає, що: “формування національної ідентичності має здійснюватися в площині рівноправного діалогу з усіма етносами й народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації довкола спільних інтересів”. А також вказані важливі фактори для формування національної ідентичності під час виховного процесу:

- ідеологічний фактор;
- ціннісна убезпеченість;
- фактор історичної упередженості;
- релігійний фактор;
- фактор маніпулювання свідомістю;
- фактор естетико-ціннісної спрямованості[1]

Вплив геополітичних змін на населення є колосальним, і не може безслідно зникнути, але залишає за собою пласт історичних подій. В. Середа виділяє категорію ідентичності, а саме - історичну, яка формується за рахунок історичної пам’яті, через вшанування певних історичних подій, або ж їх засудження. Авторка стверджує, що історична ідентичність: “відіграє важливу роль у соціальному самоусвідомленні, соціальній самоідентифікації та у створенні сучасних уявних спільнот”[8]

Висновки і перспективи (Discussion). Аналіз наукових джерел проблеми національної ідентичності дозволяє дійти висновку, що ідентичність може виступати соціальним феноменом, який під впливом історичного поступу та глобалізації піддається постійним видозмінам. Перспективно дослідження може набувати нових категорій, видів, класифікацій і т.д. Адже якщо історики знаходять нові, до цього часу невідомі факти, а сьогодення в силу розвитку подій набуває нових подій, то “національна ідентичність” може досліджуватись в іншій ретроспективі, або формувати інші погляди на побудові виховного процесу майбутнього покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журба, К. О. (2023). Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», 6 квітня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, *5*(1), 1-6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123

2. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен / М. А. Козловець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . - 2011. - Вип. 60. - С. 3-11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_3

3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с

4. Монолатій І. Етноперифері́йність. Участь суб’єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культурі пам’яти. Дрогобич: По́світ, 2022. 576 с.

5. Сміт Ентоні. Національна ідентичність / Ентоні Сміт. - К.: Основи, 1994. – 223с

6. Україна в смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Наталя Євгеніївна Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с. http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Pelagesha_book.pdf

7. Я.Грицак, О.Комаров. Шлях становлення української ідентичності. - Запоріжжя: Платформа спільних дій, 2021 - 35с. Режим доступу: https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoyi-identychnosti/zavantazhyty/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoyi-identychnosti-pdf. Дата звернення:17.01.2024

8. Sereda V. Regional Historical Identities and Memory / Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Україна Модерна. Спеціальний випуск / За ред. Я.Грицака, А.Портнова, В.Сусака. Львів-Київ: Критика, 2007. – С. 160-209

REFERENCE

1. Zhurba, K. O. (2023). Formuvannia natsionalnoi identychnosti zrostaiuchoi osobystosti v umovakh voiennoho stanu: dosvid eksperymentalnoi realizatsii: Naukova dopovid na metodolohichnomu seminari NAPN Ukrainy «Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia», 6 kvitnia 2023 r. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5(1), 1-6. https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5123

2. Kozlovets M. A. Natsionalna identychnist yak sotsiokulturnyi fenomen / M. A. Kozlovets // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka . - 2011. - Vyp. 60. - S. 3- 11. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_3

3. Kozlovets M. A. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii: Monohrafiia. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. – 558 s

4. Monolatii I. Etnoperyferiinist. Uchast subiektiv zakhidnoukrainskoi etnopolitychnoi sfery v mizhetnichnii vzaiemodii, mizhderzhavnykh konfliktakh i kulturi pamiaty. Drohobych: Pósvit, 2022. 576 s.

5. Smit Entoni. Natsionalna identychnist / Entoni Smit. - K.: Osnovy, 1994. – 223s

6. Ukraina v smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii / Natalia Yevheniivna Pelahesha. – K. : NISD, 2008. – 288 s. http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Pelagesha_book.pdf

7. Ya.Hrytsak, O.Komarov. Shliakh stanovlennia ukrainskoi identychnosti. - Zaporizhzhia: Platforma spilnykh dii, 2021 - 35s. Rezhym dostupu: https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoyi-identychnosti/zavantazhyty/shlyah-stanovlennya-ukrayinskoyi-identychnosti-pdf. Data zvernennia:17.01.2024

8. Sereda V. Regional Historical Identities and Memory / Lviv-Donetsk: sotsialni identychnosti v suchasnii Ukraini. Ukraina Moderna. Spetsialnyi vypusk / Za red. Ya.Hrytsaka, A.Portnova, V.Susaka. Lviv-Kyiv: Krytyka, 2007. – S. 160-209

IDENTITY PROBLEMS IN NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION: HISTORICAL ASPECT AND MODERN CHALLENGES

Elena YATSENKO

Abstract: *The article highlights the concept of "identity" as one of the components of national-patriotic education, which acts as a value. The term "identity" is inextricably linked to the historical development of society. The purpose of the study is to analyze the theoretical meaning of the concept of "identity", as well as its varieties; to focus on the term "national identity", which affects its formation. It is established that identity is a social phenomenon. The difference between ethnic and national identity is also revealed. It is substantiated that the historical past, culture and religion are an integral part of the process of identity formation; the importance and impact of globalization on identity, its evolution or deformation is emphasized.*

Keywords: *identity, national identity, culture, national and patriotic values, historical memory, historical identity.*

© *Яценко О.*

ПСИХОЛОГІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.203-212
УДК 159.9. 316.4

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕНЕДЖМЕНТІ

Віра БУТЕНКО, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: butenkovera@nubip.edu.ua
ORCID*:* https://orcid.org/0000-0001-8814-9392
Михайло БУТЕНКО, здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії зі спеціальності 053 Психологія
Харківський національний університет внутрішніх справ
E-mail: butenko93@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1800-2410

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню питання про роль соціального інтелекту в менеджменті як одного із шляхів підвищення ефективності діяльності як окремих працівників, так і організаційної структури в цілому. Встановлено, що рівень соціального інтелекту впливає на побудову більш ефективної системи менеджменту в організації, що сприяє підвищенню результативності її функціонування. Також визначено, що рівень соціального інтелекту впливає на професійну успішність працівників, що в результаті також має позитивний вплив на ефективність діяльності організації.*

Ключові слова*: менеджмент, соціальний інтелект, емоційний інтелект, професійна успішність, ефективність діяльності організації, кар'єрне зростання, лідерство, командна взаємодія.*

Актуальність (Introduction). Актуальність дослідження питань менеджменту безпосередньо викликана пошуками вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням ефективності роботи організацій, особливо в умовах невизначеності. Це викликає необхідність науково обґрунтованого виявлення та опису соціально-психологічних складових, які реально сприяють зростанню продуктивності діяльності як окремих працівників, так і організаційної структури в цілому. Соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості є однією з важливих складових професійних якостей працівників будь якої організації. Відповідно, сьогодні є важливим вивчення ролі соціального інтелекту в менеджменті, що дозволить виявити його значення як у професійній діяльності та особистісному розвитку працівників, так і досягненні більш високих результатів діяльності організації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Вивчення проблеми соціального інтелекту особистості в різних аспектах, у тому числі в контексті управлінської взаємодії є важливою науковою проблемо, яка викликає увагу багатьох науковців. Зокрема, проблему соціального інтелекту досліджували Матеюк О., Суходоля Ю. які розглядали соціальний інтелект як

© *Бутенко В., Бутенко М.*

предмет та об'єкт сучасних психологічних досліджень та здійснювали теоретичний аналіз наукових підходів вітчизняних та закордонних вчених стосовно сутності та змісту цього феномену [1]. Ситнік С.В. вивчав значення соціального інтелекту особистості як регулятора управлінської взаємодії в організації та визначав залежність стилю управління від рівня розвитку соціального інтелекту [2]. Вернон П.Е., Хант Т. розглядаючи соціальний інтелект звертали увагу на те, що це перш за все вміння легко знаходити спільну мову з оточуючими людьми, можливість поставити себе на місце іншої людини [3]. Харченко С.В. аналізуючи соціальний інтелект особистості, визначила, що він виконує такі основні функції як інформаційну, комунікативну, прогностичну, інтерактивну, рефлексивну, мотиваційну, управлінську, адаптаційну, синтетичну та розвивальну [4]. Бехештіфар М., Росаї Ф. досліджували соціальний інтелект як здатність спостерігати і розуміти соціальні ситуації, що створює можливість для індивіда досягати необхідних цілей [5].

Проте не в повній мірі було досліджено питання про роль соціального інтелекту в менеджменті як одного із шляхів підвищення ефективності діяльності як окремих працівників, так і організаційної структури в цілому.

Мета (Purpose). Метою статті є визначення значення ролі соціального інтелекту в менеджменті сучасних організаційних структур з метою підвищення ефективності їх діяльності та професійного зростання окремих працівників. Розглядаючи цей специфічний аспект, ми плануємо доповнити існуючу сукупність знань стосовно ролі соціального інтелекту, що може стати основою для розроблення стратегії і практики ефективного розвитку в організаціях.

Методи (Methods). Методологія охоплює систематичний збір і ретельний аналіз відповідної інформації для забезпечення всебічного вивчення ролі соціального інтелекту у сучасному менеджменті. У ході дослідження було застосовано теоретичні методи: аналіз літератури; моделювання результатів і процесів на різних етапах пошукової роботи. Також використано загальнонаукові методи: аналітичний, метод порівняння, синтезу, індуктивний, дедуктивний, історичний тощо. Названі методи були використані для виявлення взаємозв'язку соціального інтелекту, менеджменту, професійної успішності працівників та ефективності діяльності організацій, підприємств, установ та інших структур.

Результати (Results). Сучасний менеджмент передбачає вміння досягати поставленої мети, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей. Тобто основним завданням менеджменту є організація, координація, спрямовування робочого процесу, діяльності співробітників для досягнення цілей компанії. Основна мета менеджменту – створити середовище, яке дозволяє співробітникам працювати ефективно та продуктивно.

Найбільш важливим з усіх складових менеджменту є створення систем і процесів, які дозволяють людям ефективно працювати над досягненням цілей організації. Незважаючи на те, що нові технології трансформують продукти, ринки, бізнес-процеси та цілі галузі, формують новий тип бізнес-середовища, люди продовжують залишатися в центрі уваги менеджменту. Безумовно, розуміння динамічних можливостей сучасного конкурентного середовища має першочергове значення для компаній, які прагнуть досягнути успіху. Одним із головних факторів ефективності бізнесу є управління людськими ресурсами. Оптимальне використання людських ресурсів організації пов'язане з наявністю обізнаного, кваліфікованого менеджера. Складність ринкових і суспільних процесів, зростання конкуренції, зростання ролі науки і техніки в сучасному бізнес-середовищі породжують

зростання вимог до розвитку сучасних фірм та наявності успішної системи управління. Тобто основою підвищення прибутковості організаційної структури шляхом усунення перешкод, виконання необхідних вимог, формування ефективної команди працівників, необхідних матеріальних ресурсів та оптимальне їх використання пов'язано перш за все з ефективним менеджментом. Сьогодні лише ті організації є успішними та досягають своїх цілей, які мають потужні людські ресурси, підкреслюють свою орієнтованість на клієнта, регулярно вдосконалюють свої управлінські системи та процеси [6].

Сучасний менеджмент включає в себе сукупність певних навичок, процесів, процедур, організаційних структур, правил прийняття рішень, що дає змогу орієнтуватися в умовах невизначеності, визначати нові загрози, можливості та відповідно, стратегічно переналаштовувати використання активів. Таким чином, це дозволяє організаціям адаптуватися та розвиватися у відповідь на зміну зовнішнього середовища. Менеджмент організації, який приділяє велику увагу динамічним можливостям, здатний передбачати зміни на ринку, технологічний прогрес, інші зовнішні фактори та реагувати на них. Цей проактивний підхід дозволяє компаніям не тільки долати сучасні виклики, але й використовувати можливості для інновацій та зростання. Структура сучасних динамічних можливостей підкреслює важливість організаційної гнучкості, навчання, швидкості прийняття рішень, сприяючи розвитку менеджменту, який включає адаптацію та постійне вдосконалення. Ця стратегічна гнучкість життєво важлива для компаній, які прагнуть зберегти конкурентоспроможність і забезпечити довгостроковий успіх у сучасному динамічному та постійно мінливому бізнес-середовищі [7].

Таким чином, чим більше технології стають чинником конкуренції, тим більший акцент у менеджменті потрібно робити на «м'яких» навичках лідерства, управління змінами та мотивації працівників, які є частиною соціального інтелекту. Ефективність трудової та суспільної діяльності сьогодні залежить не тільки від професіоналізму та майстерності, а й від здатності встановлювати конструктивні відносини із широким колом людей. Саме тому соціальний інтелект сьогодні набуває значення професійно важливої якості для будь-якої людини та організаційної структури (рис. 1)

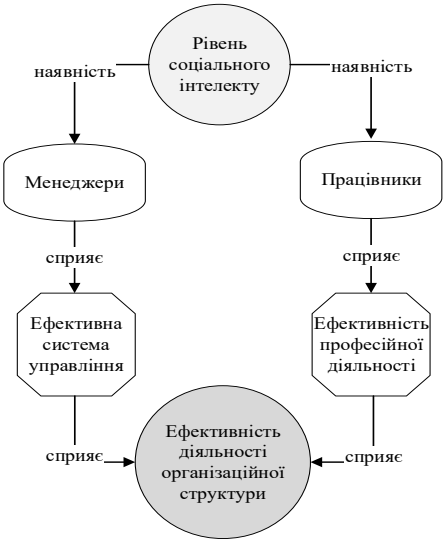

Рис. 1. Взаємозв'язок та взаємозалежність між рівнем розвитку соціального інтелекту та ефективністю діяльності організаційної структури

Джерело: розроблено авторами

Необхідно зазначити, що перш за все соціальний інтелект – це здатність читати та правильно реагувати на соціальні сигнали, контролювати, розуміти та керувати власними емоціями, вписуватися в різноманітні соціальні контексти сучасного життя.

Соціальний інтелект передбачає наявність у людини набору міжособистісних компетенцій які надихають інших бути ефективними. А це є одним із основних завдань сучасного менеджера. Тому чим вищий рівень соціального інтелекту у менеджерів певної організаційної структури, тим ефективнішим буде управління компанією. Адже ефективне управління полягає не лише в оволодінні певною ситуацією, а й в умінні побудувати ділові робочі відносини, дружні стосунки між працівниками на підприємстві, формувати інтерес у працівників компанії до ефективної діяльності, співпраці та командної взаємодії. Усе це є важливим фактором ефективної роботи в колективі та базується на особливостях соціального інтелекту.

Аналізуючи роль соціального інтелекту у створенні ефективного менеджменту організації (рис. 2), ми можемо зазначити, що соціальний інтелект передбачає вміння побудувати внутрішнє та зовнішнє спілкування в організації.

Рис. 2. Ключові аспекти ролі соціального інтелекту в менеджменті
Джерело: розроблено авторами

Тобто менеджер повинен бути здатний ефективно спілкуватися з підлеглими, колегами, вищим керівництвом. Це включає в себе вміння чітко висловлювати ідеї, слухати, розуміти і реагувати на інші точки зору. Правильна організація взаємодії з клієнтами, партнерами та іншими зацікавленими сторонами також вимагає високого рівня соціального інтелекту у менеджера. Управлінці з більш високим рівнем соціального інтелекту можуть адаптувати свою поведінку та стиль спілкування відповідно до різноманітних соціальних контекстів, сприяючи більш ефективній

взаємодії та співпраці. Ефективне спілкування базується на наявності соціального інтелекту та передбачає чітке самовираження, активне слухання та вдумливі відповіді.

Соціальний інтелект є життєво важливим умінням для лідерів (рис.2). Лідерські навички полягають у здатності стимулювати та мотивувати співробітників, що вимагає від менеджера розуміння їх потреб, цілей і вміння знаходити спільну мову [8]. Керування конфліктами, які виникають в колективі підприємства є однією із функцій менеджера. Спроможність вирішувати конфлікти шляхом взаєморозуміння та пошуку компромісів є важливою частиною соціального інтелекту. Лідери з високим рівнем соціального інтелекту володіють підвищеним усвідомленням та розумінням соціальних сигналів, що дозволяє їм інтерпретувати невербальні сигнали, такі як мова тіла, вираз обличчя та тон голосу. Це усвідомлення формує основу для точної оцінки емоцій і намірів інших й сприяє вирішенню конфліктних ситуацій.

Соціальний інтелект включає в себе емпатію, яка дозволяє розуміти почуття інших і розділяти їх (рис.2). Ця здатність співпереживати сприяє утворенню глибших зв'язків і більш змістовному спілкуванню. Ще однією ознакою соціального інтелекту є вміння пристосовуватися до різноманітних ситуацій. Розуміння власних емоцій та емоцій інших людей сприяє побудові довіри, ефективному спілкуванню та співпраці.

Вміння об'єднувати різних працівників в ефективну команду, будувати та підтримувати ділові та особисті стосунки також є результатом розвинутого соціального інтелекту. Менеджери з високим соціальним інтелектом в особистій і професійній сферах встановлюють зв'язки, засновані на довірі, взаємній повазі та ефективному спілкуванні.

Ключовим аспектом соціального інтелекту є вміння бачити перспективи, що дозволяє менеджеру дивитися на ситуації з різних точок зору та будувати стратегічне управління відносинами з партнерами та конкурентами (рис.2). Це вміння покращує їх здатність орієнтуватися в складних виробничих ситуаціях, які супроводжуються соціальними динамічними явищами та процесами.

Фактично, підвищення рівня соціального інтелекту передбачає розвиток самосвідомості, відточування емпатії та застосування на практиці цих навичок у різноманітних виробничих та соціальних контекстах. Менеджери з високорозвиненим соціальним інтелектом вміють аналізувати складні соціальні та виробничі ситуації, передбачати почуття та реакцію інших людей, мають інтуїтивне відчуття, що потрібно сказати в певних ситуаціях, впевнені в собі та швидко приймають ефективні рішення для вирішення виробничих питань.

Також необхідно заначити, що рівень соціального інтелекту впливає на професійну діяльність працівника в різних аспектах та галузях, особливо у сферах, де важлива взаємодія з людьми (рис.1). У сучасному середовищі, яке все більше обумовлюється соціальними зв'язками, стосунками та комунікаціями, соціальний інтелект став надзвичайно важливою навичкою для особистого та професійного успіху. Тому на конкурентному ринку інтелект, компетентність, технічні знання, чуйність, кмітливість і високі комунікативні навички є лише базовими складовими, яких очікують від працівників організаційні структури. Для того, щоб досягнути успіху в обраній професійній сфері, потрібно володіти певним рівнем соціального інтелекту.

У професійній сфері, яка пов'язана з взаємодією з іншими людьми, до яких відноситься також робота у Національній поліції України, важливим для кар'єрного зростання є ефективне внутрішнє та зовнішнє спілкування. Працівник із високим рівнем соціального інтелекту легше розуміє

своїх колег, більш конструктивно співпрацює та вирішує проблеми в команді. У випадку взаємодії з клієнтами, іншими особами та зацікавленими сторонами, вміння зчитувати емоції та ефективно спілкуватися є ключовим фактором професійного успіху.

Щоб досягти успіху потрібно володіти якостями лідера, адже лідер із розвиненим соціальним інтелектом здатний ефективно мотивувати свою команду, розуміючи їхні потреби та мотиваційні чинники. У роботі з людбми, особливо для працівників поліції, важливим є вміння керувати та вирішувти конфліктні ситуації. Спроможність вирішувати конфлікти шляхом взаєморозуміння та співпраці допомагає створювати позитивне робоче середовище.

У складних умовах професійної діяльності важливою також є здатність працівника швидко приймати ефективні рішення. Працівники із більш високим рівнем соціального та емоційного інтелекту зазвичай легше приймають ефективні рішення, оцінюючи емоційний контекст ситуації.

Високий рівень соціального інтелекту сприяє успішному формуванню дружніх стосунків, ефективному управлінню взаєминами з колегами, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Результатом успішної комунікації є ефективна командна робота, яка формується на вмінні співпрацювати та взаємодіяти з іншими членами команди та сприяє досягненню колективних цілей.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що розвиток соціального інтелекту у працівників будь якої організаційної структури приводить до економічного успіху. Оскільки соціальний інтелект багато в чому стосується вміння спілкуватися, розуміти та управляти власними та чужими емоціями, він формує можливість для працівника досягти рівня особистого та емоційного благополуччя. Люди, які володіють вищим рівнем навичок, пов’язаних із соціальним інтелектом, більш оптимістичні, відчувають більше позитивного впливу та більш задоволені своїм життя.

Здатність до адаптації на робочому місці, емоційна саморегуляція, розуміння складних емоцій інших людей, формування результативних стосунків, ефективна робота в команді, а також різноманітні навички та риси, безпосередньо пов’язані з підвищенням продуктивності, відіграють вирішальну роль у кар’єрному зростанні працівників. А це, в свою чергу, сприяє підвищенню ефективності діяльності всієї організаційної структури. Саме тому все більше і більше роботодавців високо оцінюють соціальний інтелект, оскільки такі якості, як робота в команді, спілкування та соціальні навички, є найціннішим активом, який людина може принести на нове робоче місце.

Для розвитку рівня соціального інтелекту у працівників підприємства та команди менеджменту ми пропонуємо ряд стратегій та ініціатив (рис. 3).

Рис. 3. Шляхи розвитку соціального інтелекту в організації
Джерело: розроблено авторами

На нашу думку, ефективним інструментом для підвищення рівня соціального інтелекту працівників фірми перш за все є навчання, тренінги, спеціальні заняття. Тренінги та навчальні курси можуть включати ролеві ігри, симуляції та інші вправи, які сприяють розвитку емпатії, розумінню потреб і почуттів інших. Це може покращити здатність працівників спілкуватися, співпрацювати один з одним, тобто розвивати емпатію та міжособистісні вміння. Також доцільно проводити заняття, на яких відбувається тренування навичок комунікації. Тренінги з комунікації можуть навчити працівників ефективно взаємодіяти з колегами та клієнтами, слухати інших, виражати свої думки чітко та ввічливо, а також вирішувати конфлікти. Участь у тренінгах може створити можливості для спільного навчання та взаємного обміну досвідом між працівниками. Це сприятиме формуванню спільної культури взаємопідтримки та співпраці.

Як було зазначено вище, великого значення у розвитку соціального інтелекту відіграють лідерські навички. Тому тренінги з розвитку лідерських навичок можуть допомогти працівникам виявити та розвинути свій лідерський потенціал, навчитися краще керувати собою та іншими, створюючи більш ефективне та позитивне робоче середовище.

Участь у тренінгах формуватиме сприятливий емоційний клімат на робочому місці, де працівники будуть почувати себе комфортно, відчуватимуть підтримку, що в свою чергу позитивно впливатиме на їхню самооцінку та взаємовідносини.

Тренінги з емпатії та міжособистісних навичок допоможуть працівникам краще розуміти емоції і потреби своїх колег, клієнтів, що сприятиме кращій співпраці та досягненню спільних цілей. Навчання навичкам медіації та конфліктного управління допоможе працівникам ефективніше вирішувати конфлікти та зберігати позитивні відносини. Загальна мета таких тренінгів та навчання - створення культури, де емпатія, розуміння та підтримка стають ключовими цінностями, що сприяють зростанню соціального інтелекту працівників.

Розвитку соціального інтелекту сприятиме створення на підприємстві відкритого середовища, яке передбачає культуру відкритості, в якій працівники відчувають себе зручно для вираження своїх думок та ідей без страху перед критикою, організацію регулярних форумів, де співробітники можуть обговорювати різні питання та ділитися своїми думками.

Формування мультикультурного середовища на підприємстві передбачає створення команд, у яких працівники мають різний досвід, культуру, підходи до розв'язання проблем. Реалізація політики та ініціатив, спрямованих на створення інклюзивного середовища на підприємстві також буде сприяти розвитку соціального інтелекту.

Для кращого регулювання процесів на підприємстві повинні бути організовані постійна оцінка та звітність, що стосується соціального інтелекту. Введення системи оцінювання та звітності, спрямованої на вимірювання рівня соціального інтелекту, постійне анкетування та опитування для вивчення емоційного клімату в організації стане базою для розроблення подальших стратегій для підвищення рівня соціального інтелекту.

Сприяння впровадженню програм та ініціатив для розвитку соціального інтелекту працівників передбачає наявність в організації HR-фахівці з розвитку. Активна участь лідерів та менеджерів у формуванні позитивного емоційного клімату та розвитку соціального інтелекту у своїй команді у результаті приведе до підвищення ефективності організаційної структури в цілому.

Залучення до соціальних проєктів, які включають в себе благодійність та волонтерство також впливає на зростання соціального інтелекту працівників. Залучення співробітників до соціальних проєктів, організація заходів, які сприяють взаємодії працівників за межами професійної діяльності сприяє розвитку емпатії та соціального інтелекту.

Усі запропоновані ці стратегії та заходи повинні діяти разом, створюючи сприятливу атмосферу для розвитку соціального інтелекту та підвищення його рівня серед працівників.

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином ми робимо висновок, що в організаціях, які хочуть бути ефективними, особливо, коли їх діяльність передбачає надання послуг та взаємодію з іншими людьми, такі фактори, як здатність менеджерів налагоджувати стосунки з персоналом і клієнтами, оточуючим середовищем, а також їх здатність розпізнавати особисті та соціальні характеристики індивідів, і загалом їхній високий соціальний інтелект (соціальні навички, обробка соціальної інформації, соціальна обізнаність і соціальна бажаність), що передбачає здатність керівників приймати рішення під час кризи, розглядається як конкурентна перевага для організації. Менеджери з високим рівнем соціального інтелекту демонструють надзвичайну здатність розвивати середовище співпраці та інноваційне середовище, тобто формують ефективну систему управління, дозволяючи таким чином своїм організаціям уміло досліджувати нові перспективи, підвищувати результативність діяльності, використовуючи існуючі можливості.

Більш високий рівень соціального інтелекту також сприяє особистому професійному розвитку та кар’єрному зростанню, оскільки він сприяє формуванню успішних стосунків та ефективній співпраці в різних аспектах діяльності організації. Чим більше розвинути свій соціальний інтелект, тим більш вміло працівник може управляти складним і мінливими діловим середовищем. Високий рівень соціального інтелекту передбачає наявність у працівника розвивати самоефективність та ініціативи, тобто він здатен мотивувати себе на продуктивну працю, ефективні міжособистісні стосунки, регулювати свій емоційний стан та

робочий процес. Тобто, соціальний інтелект є надзвичайно важливою навичкою для особистого та професійного успіху, що в свою чергу сприяє підвищенню ефективності діяльності всієї організаційної структури.

Перспективами подальших досліджень є визначення заходів, котрі потрібно застосувати на підприємстві для підвищення рівня соціального інтелекту як у менеджерів, так і в інших працівників, оскільки це буде сприяти підвищенню ефективності діяльності в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матеюк О., Суходоля Ю. Соціальний інтелект: психологічний феномен та теоретична проблема. URL: https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.15.
2. Ситнік С.В. Соціальний інтелект як регулятор управлінської взаємодії. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/10_2010/58.pdf
3. Vernon, P.E. Some characteristics of the good judge of personality. *Journal of Social Psychology*. 1993. № 4. PP. 42–45.
4. Харченко С.В. Функції соціального інтелекту особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2018. №1. С.217-222.
5. Beheshtifar M., Roasaei F. Role of social intelligence in organizational leadership. *European Journal of Social Sciences*. 2012. №28. P.200-206. URL: https://www.researchgate.net/publication/279897867_Role_of_social_intelligence_in_organizational_leadership
6. Hsien H.W. The Impact of other-customer failure on service satisfaction. *International Journal of Service Industry Managemen*. 2018. vol.19. No.4, PP.521- 536
7. Zhang M., Du P., Tu, X. The role of intangible assets in promoting the sustainability of agri-food enterprises: Evidence from China. Economic Analysis and Policy. 2023. №77. PP. 928-939. URL: https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.12.028.
8. Benkirane K., Benazzi K. The role of leader's social intelligence on firms' organizational ambidexterity: literature review. International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics. 2023. №4. PP. 613-625. https://doi.org/10.5281/zenodo.10440159.

REFERENCES:

1. Mateiuk, O. & Sukhodolia, Yu. Sotsialnyi intelekt: psykholohichnyi fenomen ta teoretychna problema. URL: https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.15.
2. Sytnik, S.V. Sotsialnyi intelekt yak rehuliator upravlinskoi vzaiemodii. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/10_2010/58.pdf
3. Vernon, P.E. (1993) Some characteristics of the good judge of personality. *Journal of Social Psychology.* № 4. PP. 42–45.
4. Kharchenko, S.V. (2018). Funktsii sotsialnoho intelektu osobystosti. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky. №1. PP.217-222.
5. Beheshtifar, M. & Roasaei, F. (2012) Role of social intelligence in organizational leadership. *European Journal of Social Sciences*. №28. PP.200-206. URL: https://www.researchgate.net/publication/279897867_Role_of_social_intelligence_in_organizational_leadership
6. Hsien, H.W. (2008). The Impact of other-customer failure on service satisfaction, International Journal of Service Industry Managemen, vol.19، No.4, PP.521- 536:525.
7. Zhang, M., Du, P., & Tu, X. (2023). The role of intangible assets in promoting the sustainability of agri-

food enterprises : Evidence from China. Economic Analysis and Policy, 77, 928-939. URL: https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.12.028

8. Benkirane, K., & Benazzi, K. (2023). The role of leader's social intelligence on firms' organizational ambidexterity: literature review. International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics, 4(6-1), PP. 613-625. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.10440159

THE ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE IN MANAGEMENT

Vira BUTENKO, Mykhailo BUTENKO

Abstract. *(Are considers to the study of the role of social intelligence in management as one of the ways to increase the efficiency of both individual employees and the organizational structure as a whole in the article. Modern dynamic changes in the business environment require organizational flexibility, speed of decision-making, development of management that is adaptive and constantly improving. Management emphasizes the "soft" skills of leadership, change management, and employee motivation, which are part of social intelligence. The ability to establish constructive relationships with a wide range of people today depends on the effectiveness of labor and social activities. Therefore, social intelligence take on the meaning of a professionally important quality for any person and organization. It was determined that the presence of social intelligence in managers and employees contributes to increasing the efficiency of the enterprise management system and the success of the professional activities of employees. This increases the efficiency of the organization. Social intelligence, builds an effective management system and includes: effective communication, leadership qualities, understanding emotions, team building, strategic management of relationships in the organization. Social intelligence is an essential skill for personal and professional success. Intelligence, competence, technical knowledge, sensitivity, nous and strong communication skills are essential ingredients in a competitive job market. Possession of social intelligence helps to achieve success in the chosen professional field. To social intelligence, which positively affects the professional success of an employee, we include: internal and external communication, cooperation with other employees, conflict management, the ability to quickly make effective decisions, the formation and management of relationships at the workplace, communication with clients, and others. Thus, the social intelligence of managers and employees contributes to the successful operation of the firm.*

Keywords: *management, social intelligence, emotional intelligence, professional success, organizational effectiveness, career growth, leadership, team interaction.*

© Бутенко В., Бутенко М.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.213-219
УДК 316.774:159.922

ВПЛИВ МЕДІА НА МАСОВЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ГРОМАДЯН

Всеволод ЗЕЛЕНІН, кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
E-mail: zeleninlab@gmail.com
Леся ЧОПИК, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології
Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»
E-mail: chopyk-lesya@ukr.net
Світлана ДОСКАЧ, кандидат психологічних наук, доцент,
викладач кафедри психології
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
E-mail: s.doskach@chny.edu.ua

Анотація. *В наш час стрімкий розвиток технологій сприяв швидкому поширенню використання соціальних мереж серед громадян різних країн. Це докорінно змінило те, як люди взаємодіють і спілкуються між собою, як отримують інформацію. Водночас довіра людей до різних медіа та їх використання може вплинути на їхній емоційний та психологічний стан. Мета дослідження – провести оцінку впливу медіа на масове сприйняття та психологічний стан громадян. Враховуючи величезний вплив, який медіа мають на суспільство, вкрай важливо зрозуміти психосоціальні механізми, за допомогою яких символічна комунікація впливає на людське мислення, сприйняття та поведінку. Визначено, що традиційні медіа (інтернет-ресурси, соціальні мережі, телебачення, газети, журнали тощо) стали важливим каналом для отримання інформації. Результати демонструють вплив контенту новин на настрої та думки національної аудиторії. Саме тому сучасне суспільство черпає всі нові тенденції, моду та примхи із медіа. Встановлено, що медіа суттєво впливають на поведінку людей у суспільстві. Крім позитивних наслідків для бізнесу, політики та суспільства, існують і деякі негативні, такі як кібербулінг, проблеми з приватним життям та фейкові новини. Засоби масової інформації (ЗМІ) використовуються для соціального втручання, щоб поширювати інформацію та змінювати соціальну поведінку. Це просоціальний ефект медіа. Існує чіткий зв'язок між переглядом насильницьких відео в ЗМІ та тенденцією до зростання насильства, агресії серед друзів, рідних та інших людей. Люди, які багато дивляться телевізор, схильні переоцінювати кількість насильства та злочинів, що відбуваються у світі. Отже, встановлено, що, медіа мають дуже великий вплив на зміну поточної та соціально-психологічної частини суспільства. В свою чергу, ця зміна спричиняє рух, який можна виявити і спрямувати в позитивному або негативному напрямку.*

Ключові слова: *психічне здоров'я, засоби масової інформації, позитивний вплив, негативний вплив.*

Актуальність (Introduction). В сучасному суспільстві, епоху технологій, використовують різноманітні пристрої для надсилання та отримання інформації. Найбільш поширеними є електронні засоби масової інформації (ЗМІ), такі як радіо, телебачення, Інтернет, соцмережі, електронна пошта, голосове повідомлення і т.д. Радіо і телебачення мають особливе значення, тому що ними можуть користуватися громадяни, які не

© *Зеленін В., Чопик Л., Доскач С.*

мають доступу до інтернету. Газети, журнали, книги, періодичні видання, журнали, рукописи і т.д. є інструментами друкованих ЗМІ, вони також надають інформацію та відомості людям. Вивіски, театр, картини, скульптури тощо – це візуальні медіа-інструменти, за допомогою яких інформація подається в розважальній формі, і тисячі людей бачать вивіски, які висять або встановлені на дорозі, і отримують з них інформацію.

Оскільки питання впливу медіа турбує науковців в сьому світі, багато робіт присвячено визначенню впливу масмедіа на психічне та психологічне благополуччя людини. Ці соціальні медіа впливають на багато секторів суспільства як позитивно, так і негативно. Їх можна використовувати для зняття тривоги і неспокою, а також для отримання знань, розваг і задоволення. За даними вчених, які проводили дослідження в цій галузі було визначено, що починаючи з другої половини 20-го століття телебачення, Інтернет, відеоігри, мобільні телефони та інші програми з насильством (військові серіали, фільми і драми, всі шоу, спрямовані проти національної культури) мають широкий вплив на аудиторію та підвищують ризик виникнення насильницької поведінки у людей. Телебачення має вплив на психічне та соціальне життя людини різного віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Сучасний стан проблеми психологічного стану громадян турбує науковців різних країн. Крім того, багато досліджень присвячено визначенню чинників, які впливають на стан психічного та соціального життя кожної людини. Засоби масової інформації є одним із таких факторів і багато наукових робіт таких науковців, як F. Aslam, C. P. Barlett, A. E. Field, D. R. Garfin, P-P. Li, H. K. Mehraj, K. Nader, H. Ramkissoon, A. H. Riley, M. A. Ruben, Q. Saddiqi, J. B. Wormwood, присвячено вивченню цього питання.

Мета (Purpose). Оцінити вплив медіа на масове сприйняття та психологічний стан громадян.

Методи (Methods). Для вирішення поставленої мети роботи було проведено аналіз сучасної літератури, яка доступна у базах даних Scopus, PubMed, Google та інші. Теоретичний пошук був спрямований на аналіз, систематизацію та узагальнення даних з питання визначення сучасних засобів медіа та оцінки її впливу на сприйняття та психологічний стан громадян.

Результати (Results). Медіа є одним із основних засобів комунікації між та серед широкої громадськості. Почуття і думки передаються від однієї людини до іншої за допомогою комунікації. Вони передають свої ідеї, емоції та враження іншим, а інші їх розуміють. Одними з найпопулярніших засобів масової комунікації є газети, радіо, телебачення, інтернет та журнали. Шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок, вони спонукають людину до тих чи інших вчинків. Тому ЗМІ не лише виконують інформативну функцію (хоча вона має бути основною), але пропагують ідеї, погляди, вчення, політичні програми та беруть, таким чином, участь у соціальному управлінні [13].

У літературі, присвяченій використанню слухачами медіа та їхнім емоційним реакціям, дійшли висновку з точки зору медіазалежності, що використання слухачами різних медіа може викликати та змінити їхні емоційні реакції на проблеми. Garfin та інш. підтвердили, що тип і частота використання медіа впливає на психоемоційні та фізичні реакції людей як дорослих, так і дітей [4].

На суспільне сприйняття ризику значною мірою впливає висвітлення в засобах масової інформації, як через традиційні ЗМІ, так і в соціальних мережах онлайн або міжособистісне спілкування. Стикаючись із ризиком захворювання, яке загрожує життю, громадськість покладається на засоби масової ін-

формації, щоб отримати точну та актуальну інформацію про ризики, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо поведінки, що захищає здоров'я. Під час кризи ризику з високою невизначеністю громадськість посилює свою залежність від ЗМІ і, як правило, отримує поради щодо оцінки ризиків і реагування на ризики від засобів масової інформації, які вони вважають надійними. Уявлення про ризик епідемії в соціальних мережах і на телебаченні можуть викликати страх. Крім того, було доведено, що страх є сильнішим серед людей, котрі часто користуються онлайн-соціальними мережами для доступу до інформації про ризики [1, 4, 5, 8].

Теорія залежності від медіасистеми припускає, що невизначені та неоднозначні події або проблеми в суспільстві змушують людей більше покладатися на ЗМІ при їх вирішенні. Також показано, що коли виникає серйозна криза ризику (загрози), залежність від ЗМІ зростає, і люди більш схильні шукати відповідну інформацію з них, ніж з міжособистісних джерел [5]. Було підтверджено, що залежність людей від медіа позитивно впливає на довіру до ЗМІ, яка, у свою чергу, може вплинути на поведінкові наміри людей та успіх пов'язаної з урядом політики. ЗМІ відіграють вирішальну роль у політичній динаміці країни. Висвітлення в ЗМІ різних соціальних і політичних питань дозволяє громадянам усвідомити свої права, різні проблеми та шляхи їх вирішення.

Якщо люди можуть отримувати своєчасну та точну інформацію від медіа, на яке вони покладаються, вони більше довірятимуть медіа та покладаються на нього. І навпаки, якщо інформація, яку надає ЗМІ, є невизначеною та неоднозначною, люди менше довірятимуть медіа та звертатимуться до інших джерел для отримання відповідної інформації [5].

Соціальні мережі наразі є однією з «найкращих можливостей» для продукту зв'язатися з потенційними клієнтами. Місцеві веб-сайти соціальних мереж пропонують платформу для соціальної взаємодії. Ці нові медіа завойовують довіру клієнтів, розвиваючи тісніші зв'язки з ними. Інтернет-маркетинг у спільнотах став новою нормою для багатьох фірм з початку сезону. Більше, ніж будь-коли, маркетологи розглядають різноманітні варіанти соціальних мереж і починають впроваджувати нові соціальні програми. Розвивається як маркетинг інтернет-спільнот, так і компанії, які його використовують.

Освітні медіа є надзвичайно корисними для дітей. Екранна презентація навчального матеріалу, наприклад, може бути дуже успішною, якщо її використовувати як доповнення до друкованих текстів.

В наш час ЗМІ відіграють важливу роль у привернення уваги глядачів до соціальних проблем. Медіа підвищують обізнаність людей щодо різних проблем, таких як здоров'я, а саме, пандемії, наркоманія, алкоголізм тощо. Однак, тип медіа, до якого людина потрапляє, впливає на рівень обізнаності та визначити ризики для свого здоров'я [10, 13].

В своїх дослідженнях Aslam F із співавт. використали аналіз настроїв, щоб проаналізувати заголовки кількох відомих світових ЗМІ, які повідомляли про ризик, і виявили, що хоча 52% заголовків викликають негативні емоції (наприклад, страх, смуток, гнів), 30% заголовків все ж викликають позитивні. емоції (наприклад, надія та впевненість) [1]. Крім того, певні емоції можуть мати різний ступінь впливу на поведінку. Так, позитивні емоції є більш ефективними, ніж негативні, у підвищенні психологічної стійкості людей і мотивованих поведінкових реакцій на погрози [5]. Ramkissoon [8] наголошує, що сім'я та друзі чи ширша взаємодія в соціальних мережах посилюють позитивні емоції людей і допомагають людям покращити відчуття ефективності шляхом спостереження за ефективністю колективної поведінки, що, у свою чергу,

призводить до належного розпізнавання ризиків і реагування .

Численні докази показали, що ЗМІ впливають на психічне та фізичне здоров'я людей. Відповідно до здатності кожної людини до сприйняття, медіа мають різний вплив. Наприклад, якщо дехто розглядає медіа як засіб просування різних культур до для тих, хто вивчає політику, вона розглядається як важливий ресурс. Водночас, у світі бізнесу такі елементи, як розмір аудиторії, її склад, індивідуальні вподобання та вибір, розглядаються як вирішальні показники для збільшення продажів на комерційному ринку. З точки зору релігійного лідера, ЗМІ можуть розглядатися як фактори ризику для молоді, оскільки вони сприяють поширенню культури злочинності та насильства.

У сучасному світі важливо розглядати медіа з різних боків, оскільки вони впливають на життя кожного і на суспільство вцілому. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним.

ЗМІ впливає на переконання молодих дівчат щодо ваги та форми тіла. Так, медіа рекламують ідеальну нереально худорляву фігуру, яка, у свою чергу, принаймні частково відповідає за розлади харчової поведінки. Частота читання модних журналів позитивно пов'язана з поширеністю дієти для схуднення, сідання на дієту через статтю в журналі, вправ для схуднення або покращення форми тіла та рішення займатися спортом після читання статті в журналі. Враховуючи значний ризик для здоров'я, пов'язаний із надмірною вагою, і той факт, що впродовж останніх 2 десятиліть поширеність надмірної ваги різко зросла серед дітей і підлітків, дівчатам із надмірною вагою слід прийняти форму свого тіла і не заохочувати їх худнути. Однак прагнення виглядати як моделі з недостатньою вагою може мати згубні психологічні наслідки. Результати свідчать про те, що друковані ЗМІ, орієнтовані на молодих дівчат, могли б сприяти охороні здоров'я, утримуючись від покладання на моделей із значною недостатньою вагою та друкуючи більше статей про переваги фізичних вправ [3].

За останні десятиліття стало очевидним, що багато згубних наслідків масового насильства посилюються широким висвітленням таких інцидентів у ЗМІ. Особливу роль у поширенні насильницьких програм відіграють соціальні медіа та телебачення. Вчені довели, що в західних суспільствах по телебаченню транслюються фільми та серіали, пов'язані з сексуальними домаганнями, фізичними переслідуваннями та іншим насильством. Визначено, що біля вісімдесяти відсотків насильства над дітьми та підштовхування до нього відбувається в телевізійних серіалах, фільмах, мультфільмах та інших. Загалом, те, що ми бачимо в телевізійних серіалах, зазвичай впливає на поведінку людей. Частий та тривалий вплив насильницьких телевізійних програм пов'язаний зі стійкою схильністю до насильства у дітей і дорослих. На додаток до цього, було доведено, що корінь насильства в кожній людині росте з кожним днем, починаючи з дитинства, і з плином часу характеристики насильства стають стабільними аж до дорослого віку [11].

Незалежно від будь-якого прямого впливу, чим більший вплив ЗМІ, що висвітлюють тероризм і масове насильство, то тим стрімкіше погіршується психічне здоров'я людей, включаючи сильніші симптоми, пов'язані з травмою і сильніші реакції на гострий стрес, а також гірші результати для серцево-судинної системи. Доведено, що висвітлення масового насильства в ЗМІ передбачає погіршення симптомів психічного здоров'я [13].

Зокрема, проведені дослідження впливу медіа показали, що люди повідомляють про гостріші симптоми, пов'язані зі стресом, коли вони піддаються більшому висвітленню в ЗМІ інциденту масового насильства, особливо з більш емо-

ційно негативним тоном. Будь-який потенційний вплив нещодавнього висвітлення насильства може бути пом'якшений тим, чи це висвітлення в ЗМІ є більш негативним чи більш позитивним за афективним тоном (наприклад, чи зосереджується воно на смерті та руйнуванні, спричинених подія проти спільності, що виховується після неї). Крім того, насильство в ЗМІ робить глядача більш схильним до агресивної поведінки та може бути шкідливим для здоров'я та благополуччя глядачів [13]. Вони також стикаються з психічними та соціальними проблемами внаслідок руйнування системи соціального та психологічного порядку [2, 11]

Результати досліджень показали, що учасники відчували дуже сильний поточний дистрес, більшу фізіологічну реакцію на загрози та нижчу сприйнятливу чутливість, коли останні новини містили більше афективно негативних слів. Показано, що афективне використання слів у щоденних новинах впливає на психічне здоров'я глядачів [12, 13].

Оскільки насильство в реальному середовищі зростає, вони збільшують ризик зловживань. Небезпека насильства може мати негативні короткострокові та довгострокові наслідки. Рівень впливу насильства в медіа порівнюється з кількома іншими відомими соціальними проблемами, щоб оцінити, наскільки серйозними є ці ризики, наскільки терміново їх потрібно вирішувати і як їх викорінювати. У наші дні легко отримати доступ до програм насильства і користуватися ними, адже вони захопили наше повсякденне життя [2, 11]. Людина не може жити ізольовано, оскільки вона є соціальною. Як наслідок, її діяльність впливає не лише на неї саму, а й на суспільство в цілому [6].

Медіа мають здатність пробуджувати, викликати емоційні реакції і навіть змінювати схильність до насильства, серед інших психологічних станів. Коли йдеться про ЗМІ загалом, часто використовують слово «настрій». Люди вирішують, які медіа дивитися чи слухати, виходячи зі свого поточного емоційного стану чи настрою та очікувань щодо того, як медіа вплинуть на ці стани чи змінять їх. Глядачі хочуть бути емоційно зворушеними, і ЗМІ спрямовані саме на це. Глядачі можуть відчувати різні почуття з точки зору холостяка або учасниць, коли дивляться програму знайомств на телебаченні. Якщо герой у фільмі відчуває страх, глядач може так само відчути хвилювання і жах [2].

Дійсно, висвітлення в ЗМІ негативних подій може вплинути на психічне здоров'я та благополуччя. Більше того, перегляд тривожних медіа-матеріалів після явних чи викликаючих у пам'яті негативних подій, у тому числі випадків масового насильства, криз у сфері охорони здоров'я та природних катаклізмів, був пов'язаний із посиленням симптомів посттравматичного стресу, психологічний дистрес, функціональних порушень, підвищенням частоти психічних і фізичних захворювань і більшою вираженістю симптомів депресії [12].

Розважальні медіа можуть ефективно змінювати наші переконання та поведінку. Є певні докази того, що переконання глядачів щодо певних соціальних груп або соціальних проблем можуть бути змінені, якщо подавати вигадані оповіді на телебаченні чи в масовій культурі, особливо коли художня література є основним, а іноді й єдиним джерелом інформації, яка доступна для нас щодо певних питань. Наприклад, для багатьох американців телебачення є основним джерелом вторинної інформації про охорону здоров'я та хвороби [7]. Розваги можуть перенести та переконати глядачів, представляючи їм персонажів, з якими вони можуть ідентифікувати себе [9].

Висновки і перспективи (Discussion). Людина – істота соціальна, вона завжди хоче знати про своє становище та становище інших та ділитися з ними інформацією, для цього вона

завжди намагається розвивати нові інструменти та сучасні методи медіа. Пропаганда, реклама, соціальний та науковий розвиток, розмови про всесвіт, спілкування, поширення культур, обмін досвідом і навіть реакція мають прямий і непрямий зв'язок з медіа. Сучасні ЗМІ мають як негативний так і позитивний вплив на соціальне та психологічне життя людини.

Крім того, враховуючи потребу у підтримці здоров'я людей і покращенні добробуту людей у контексті сучасного суспільства ризику та глобалізації, майбутні дослідження можуть зосередитися на екологічному середовищі та психологічному відновленні людей після епідемії, а також на тому, як посилити щастя та благополуччя людей, усунення негативного емоційного стресу та агресії.

REFERENCES

1. Aslam F., Awan T. M., Syed J. H., Kashif A., Parveen M. Sentiments and emotions evoked by news headlines of coronavirus disease (COVID-19) outbreak. *Humanit. Soc. Sci. Commun.* 2020. Vol. 7. P. 23. https://doi.org/10.1057/s41599-020-0523-3.

2. Barlett C. P., Gentile D. A. Affective and emotional consequences of the mass media. In K. Döveling, C. von Scheve, E. A. Konijn (Eds.). *The Routledge handbook of emotions and mass media.* 2015. pp. 60–78.

3. Field A. E., Cheung L., Wolf A. M., Herzog D. B., Gortmaker S. L., Colditz, G. A. Exposure to the mass media and weight concerns among girls. *Pediatrics.* 1999. Vol. 103(3). E36. https://doi.org/10.1542/peds.103.3.e36.

4. Garfin D. R., Silver R. C., Holman E. A. The novel coronavirus (COVID-2019) outbreak: amplification of public health consequences by media exposure. *Health Psychol.* 2020. Vol. 39. P. 355–357. https://doi.org/10.1037/hea0000875.

5. Li P-P., Zhong F. A Study on the Correlation Between Media Usage Frequency and Audiences' Risk Perception, Emotion and Behavior. *Front. Psychol.* 2022. Vol. 12. P. 822300. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.822300.

6. Mehraj H. K., Bhat A. N., Mehraj H. R. Impacts of media on society: A sociological perspective. *International Journal of Humanities and Social Science Invention.* 2014. Vol. 3(6). P. 56-64.

7. Nader K., Toprac P., Scott S., Baker S. Public understanding of artificial intelligence through entertainment media. *AI & society*. 2022. 1–14. Advance online publication: https://doi.org/10.1007/s00146-022-01427-w.

8. Ramkissoon H. Place affect interventions during and after the COVID-19 pandemic. *Front. Psychol.* 2021. Vol. 12. P. 726685. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.726685.

9. Riley A. H., Sangalang A., Critchlow E., Brown N., Mitra R., Campos Nesme B. Entertainment-Education Campaigns and COVID-19: How Three Global Organizations Adapted the Health Communication Strategy for Pandemic Response and Takeaways for the Future. *Health communication*. 2021. Vol. 36(1). P. 42–49. https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1847451.

10. Ruben M. A., Wormwood J. B., Neumann A. E., Quigley K. S. Remember how this feels: Inconsistency in recalled impact of a mass violence incident is related to poorer mental health outcomes. Translational Issues in Psychological Science. 2016. Vol. 2(4). P. 382–94.

11. Saddiqi Q., Silab S. Negative Impacts of Mass Media on Social and Psychological life of Human Beings. *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences.* 2023. Vol. 2(01). P. 58–68. https://doi.org/10.55559/sjahss.v2i01.80.

12. Wormwood J. B., Devlin M., Lin Y. R., Barrett L. F., Quigley K. S. When Words Hurt: Affective Word Use in Daily News Coverage Impacts Mental Health. *Frontiers in psychology*. 2018. Vol. 9. P.

1333. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01333.
13. Wormwood J. B., Lin Y. R., Lynn S. K., Barrett L. F., Quigley K. S. Psychological impact of mass violence depends on affective tone of media content. *PloS one*. 2019. Vol. 14(4). P. e0213891. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0213891.

MEDIA INFLUENCE ON MASS PERCEPTION AND PSYCHOLOGICAL STATE OF CITIZ

Vsevolod ZELENIN, Lesia Chopyk, Svitlana DOSKACH

Abstract. *Nowadays, the rapid development of technology has contributed to the rapid spread of social media among citizens of different countries. This has fundamentally changed the way people interact and communicate with each other, and how they receive information. At the same time, people's trust in and use of different media can affect their emotional and psychological state. Therefore, the purpose of this study was to assess the impact of media on mass perception and the psychological state of citizens. Given the enormous impact that media has on society, it is crucial to understand the psychosocial mechanisms by which symbolic communication affects human thinking, perception, and behavior. The article determines that traditional media (Internet resources, social networks, television, newspapers and magazines, etc.) have become an important channel for receiving information. The results demonstrate the impact of news content on the moods and opinions of the national audience. That is why modern society draws all new trends, fashions and whims from the media. It has been established that the media have a significant impact on the behavior of people in society. In addition to the positive impacts on business, politics and society, there are some negative ones, such as cyberbullying, privacy issues and fake news. Mass media are used for social intervention to disseminate information and change social behavior. This is the prosocial effect of media. There is a clear link between watching violent videos in the media and the upward trend in violence. We observe aggression among friends, relatives and other people makes the viewer more prone to aggressive behavior People who watch a lot of TV tend to overestimate the amount of violence and crime that occurs in the world. Thus, it has been established that the media has a very large impact on changing the current and socio-psychological part of society. This change causes a movement that can be detected and directed in a positive or negative direction.*

Key words: *mental health, mass media, positive influence, negative influence.*

© *Зеленін В., Чопик Л., Доскач С.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.220-226
УДК: 159.922

DEVELOPMENT OF SELF-REGULATION IN YOUTH THROUGH ONLINE AND OFFLINE TRAINING

Oksana OLIINYK candidate of psychological sciences, PhD (Psychology), associate professor, associate professor of department of the Psychology,
Marharyta BABAK, 4th year student, field of study 053 “Psychology,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: okleons777@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-3255-9170

Abstract. *Relevance: Modern youth faces a multitude of complex challenges that are integral to their lives: academic and professional demands, personal growth challenges, achieving work-life balance, and separating from parental influence. In the face of constant time and resource constraints, maintaining high productivity across all life spheres while avoiding burnout becomes a critical task. Mastery of self-regulation skills can contribute to solving this problem by helping young men and women cope with stress, effectively manage time and resources, and achieve harmony across different aspects of their lives. Objective: This research is aimed at theoretically analyzing the issue of self-regulation, determining the effectiveness of its development among young men through psychological training in online and offline formats. Methods: To achieve the stated objective, a combination of methods was employed: theoretical methods including analysis, synthesis, and summary of psychological literature; empirical methods involving observation; psychodiagnostic methods utilizing V.I. Morosanova's "Behavioral Self-Regulation Style" questionnaire; and statistical methods including Fisher's angular transformation. The study involved 36 participants aged 18 to 25 years. Results: The results of the empirical study on the development of self-regulation in youth showed higher effectiveness in developing self-regulation skills among young men through offline training. Future prospects for further research include investigating components of self-regulation and studying volitional self-regulation.*

Keywords: *self-regulation, youth, online training, offline training.*

Relevance of the Research Topic: Modern youth face a series of complex tasks that are inherent attributes of their lives. Besides the demands of education and professional growth, young people encounter challenges in personal self-improvement, balancing career and personal life, and separating from parental influence. In conditions of constant time and resource scarcity, the key task before them is to maintain a high level of productivity in all aspects of life while avoiding burnout. Acquiring self-regulation skills can help young men and women cope with stress, efficiently allocate time and resources, and ensure harmony between different areas of their lives. The use of online and offline training to teach these skills is gaining popularity, but more in-depth research is needed to understand the effectiveness of choosing either the online or offline format.

Analysis of Recent Research and Publications: Self-regulation is the ability of an individual to see the ultimate goal of an activity and independently find optimal ways to achieve it [4]. Self-regulation is also a component of overall giftedness, the foundation of «general abilities» [1]. V.I. Morosanova identifies the following structural elements of self-regulation within its system: content (sources of personal activity, internal motivation); process (variants of activity regulation at a certain level of achievement); and self-assessment (the basis that determines motives, direction, means, and evaluation of activity results) [3].

© *Олійник О., Бабак М.*

In the process of self-regulation, it is important to consider several key components that contribute to the effective achievement of set goals and ensure sustained success in various areas of life. Motivation, in particular, plays a decisive role in developing self-support and maintaining internal motivation to achieve set goals, even in the most challenging moments [6]. Success achieved through the development of self-regulation skills in youth helps them manage their own lives, reach defined goals, and maintain stability in different areas [8].

Research on the impact of online training on youth has found that this method of learning has a diverse impact on their development and educational activities: it expands access to educational resources; promotes the development of computer literacy and internet skills; and can stimulate social interaction through specialized platforms for exchanging ideas and experiences [9]. However, the lack of physical contact can lead to feelings of social isolation. Additionally, access to the internet and social networks can cause additional distractions, which may negatively affect concentration and learning outcomes [9].

The issue of the impact of offline training on the development of self-regulation skills in youth is relevant and important in pedagogical and psychological science. The offline format involves the physical presence of participants at the training sessions, creating opportunities for learning and interaction that are not always available in the online environment. The physical presence of a trainer or instructor can stimulate active participation from participants and provide an individualized approach to each student. Additionally, interaction with peers and group work in offline training can foster the development of social skills, including empathy and cooperation. Offline training can play a significant role in the development of self-regulation skills in youth, promoting their physical, social, and psychological development [5].

Research Objective: To determine the effectiveness of developing self-regulation in modern youth through psychological training in online and offline formats.

Research Methods: Analysis and synthesis, summarization of psychological literature on the research topic; observation, the "Behavior Self-Regulation Style" questionnaire by V.I. Morosanova, methods of mathematical statistics – Fisher's angular transformation.

Presentation of the Main Research Material: It should be noted that self-regulation processes occur at various levels of complexity and content. The level of biological self-regulation shares common characteristics with the majority of living organisms and ensures successful interaction between humans and the environment. The level of psychological self-regulation is associated with maintaining and mobilizing mental activity and involves an individual's ability to control their actions and states [2].

Training plays an important role in acquiring self-regulation skills as an active form of learning. The advantages of training include: being built (fully or partially) on modeling the activity situations of the training participants and aimed at forming the skills and abilities necessary for practical work; involving individual and group practical tasks, as well as role-playing games. Training allows young people to systematize their acquired experience, outline paths for personal self-development; it promotes the establishment of a democratic communication style and ensures a subject-subject process of educational activity. Training helps young people develop practical skills for completing individual tasks and publicly presenting their work results, teaching them to work effectively in a team; it develops leadership qualities and initiates the activity of young people [7].

To study the features of self-regulation in young people, we conducted an empirical study involving 36 individuals aged 18 to 25. To diagnose the self-regulation sphere of the youth, we chose the "Behavior

Self-Regulation Style" methodology by V.I. Morosanova.

Research Results and Discussion: The results of the self-regulation style diagnosis (V.I. Morosanova) showed that 22.2% of respondents have low and medium levels of self-regulation, while 55.5% have high levels. Among the respondents, modeling and flexibility are the dominant components of self-regulation (33.3%), with planning being the least expressed component (27.8%).

Based on the experimentally obtained results, we developed a training program titled «Self-Regulation: Key to Harmony and Efficiency», lasting 14 hours, aimed at developing self-regulation skills in 10 individuals aged 18 to 25. The training program included thematic sessions: introduction, motivation, goal setting, success, stress resistance, and time management.

The goal of the training was to develop skills for effective self-regulation of emotions, stress, and reactions to negative situations.

During the training sessions, we used projective methods, techniques for developing time management skills, and the SWOT analysis method. After completing the training, we re-conducted the diagnosis of the main indicators of self-regulation in the youth. The results of the repeated diagnosis of participants in offline and online training sessions using the «Behavior Self-Regulation Style» methodology by V.I. Morosanova are presented in Figures 1 and 2.

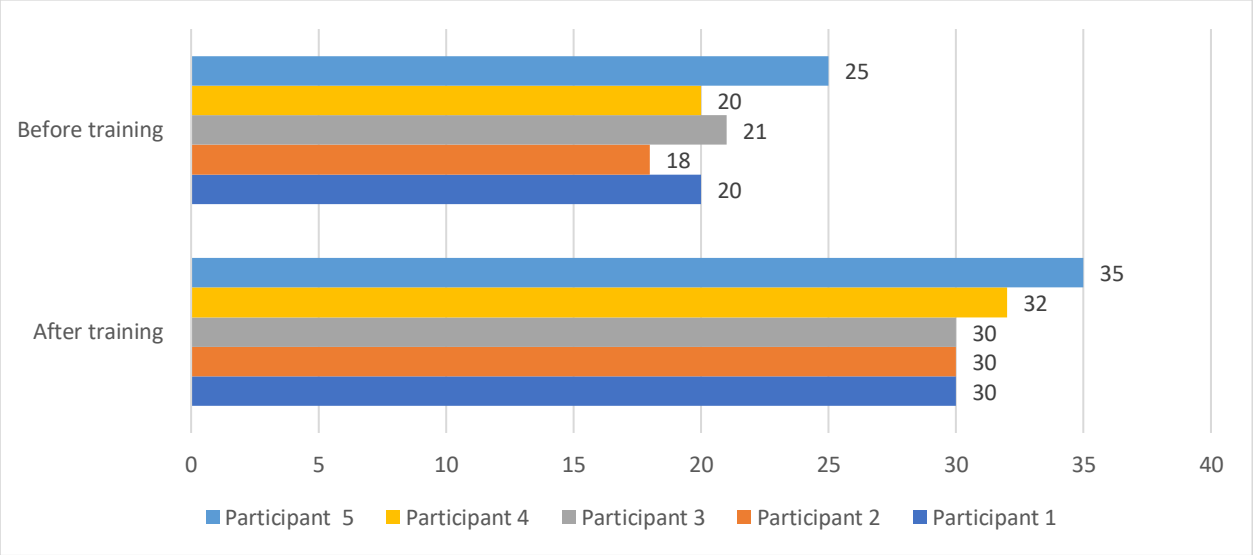

Figure 1. Results of the diagnosis of participants in the online training according to the "Behavior Self-Regulation Style" methodology, general self-regulation level scale by V.I. Morosanova

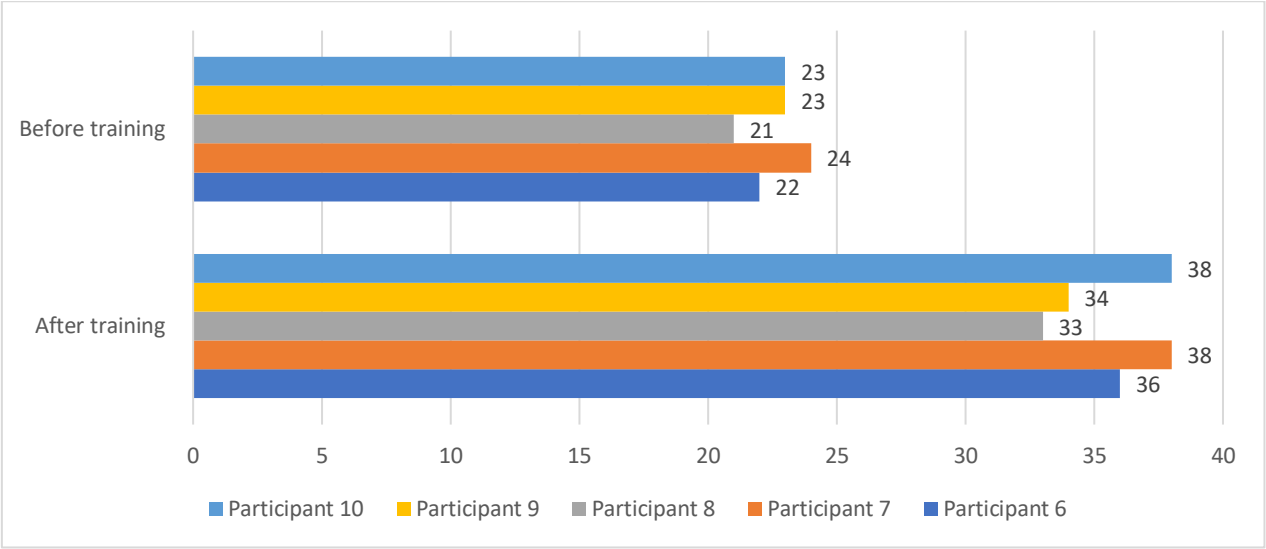

Figure 2. Results of the diagnosis of participants in the offline training according to the "Behavior Self-Regulation Style" methodology, general self-regulation level scale by V.I. Morosanova

Analysis of the obtained results showed a significant increase in the self-regulation levels of participants in both online and offline training according to the "Behavior Self-Regulation Style" methodology by V.I. Morosanova. Before the training, various levels of self-regulation were identified among participants, primarily the average level of self-regulation (20%) and low (80%). However, after the training, a significant increase in this indicator was observed in all cases, reaching a high level of self-regulation (60%) or an average level (40%). For a qualitative assessment of changes in the results, we analyzed the percentage ratios of the results of participants in the two groups before and after the training, considering the levels of self-regulation: low, medium, and high levels (see Table 1).

Table 1

Percentage Ratio of General Self-Regulation Levels Before and After the Training

Levels of Self-Regulation Development	Online Training		Offline Training	
	Before Training	After Training	Before Training	After Training
Low Level	80%	0%	80%	0%
Medium Level	20%	80%	20%	0%
High Level	0%	20%	0%	100%

The results of the study allow for the formulation of two hypotheses that require further verification using Fisher's criterion:

Hypothesis 1: The conducted training contributes to an increase in the level of self-regulation among participants.

Hypothesis 2: Offline training is more effective in increasing the level of self-regulation compared to online training.

To test these hypotheses, Fisher's criterion will be used, which will allow for an objective assessment of the impact of the training and its format on the level of self-regulation of the study participants (see Table 2).

Table 2

Analysis of Changes in Self-Regulation Skills Using Fisher's Angular Transformation

Levels of Self-Regulation	Online	Offline
Low Level	$\varphi_{емп.} = 3.501$	$\varphi_{емп.} = 3.501$
Medium Level	$\varphi_{емп.} = 2.035$	$\varphi_{емп.} = 1.466$
High Level	$\varphi_{емп.} = 1.466$	$\varphi_{емп.} = 4.967$

According to Fisher's coefficient, it can be asserted that the conducted training in the online format indeed contributed to an increase in the level of self-regulation among participants, reducing the number of people with low levels and increasing the number of people with medium and high levels of self-regulation.

Low Level: φemp. = 3.501 (before the training, there were 4 participants with a low level of self-regulation; after the training, there were 0). This indicates a significant decrease in the number of participants with a low level of self-regulation after the training.

Medium Level: φemp. = 2.035 (before the training, there was 1 participant with a medium level of self-regulation; after the training, there were 4). This indicates a significant increase in the number of participants with a medium level of self-regulation after the training.

High Level: φemp. = 1.466 (before the training, there were no participants with a high level of self-regulation; after the training, there was 1). This indicates an increase in the number of participants with a high level of self-regulation after the training.

Conclusions. The results of the conducted study indicate a higher effectiveness in developing self-regulation skills among participants who participated in offline training. These respondents showed more significant changes in their self-regulation style compared to the group attending online training. Before the training, 80% of the online group participants had a low level of self-regulation, and 20% had a moderate level. After completing the training, 20% of the participants achieved a high level of self-regulation, and 80% showed a moderate level. In contrast, all participants in the offline group had low levels of self-regulation before the training. However, after the training program, all participants achieved a high level of self-regulation.

The analysis of the results demonstrated a higher effectiveness in developing self-regulation skills among young men through offline training. Nevertheless, the use of the online format can be beneficial for providing broader access to learning resources and the flexibility to learn in a convenient environment with flexible time planning.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриньова М. Саморегуляція як основа успішної навчальної діяльності молоді. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2013. № 8(2). С. 159-163.

2. Кириченко Т.В. Психологічні особливості усвідомленої саморегуляції поведінки підлітків*. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень :* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 листоп. 2019 р., м. Київ). К. 2019. С. 50–55.

3. Михайлишин У. Б., Шмідзен І. Ю. Методи психічної саморегуляції особистості. *The XXIII International Scientific and Practical Conference «Theoretical and science bases of actual tasks»,* June 14 – 17, 2022, Lisbon, Portugal. P. 548–550.

4. Сеньовська, Н. Л., Нестайко, І. М. Формування саморегуляційних умінь педагогів: тренінг онлайн і тренінг офлайн. *Scientific Journal VIRTUS.* 2021. №59. С 25-28.

5. Сидоренко, О. Б. Саморегуляція як механізм психологічної реабілітації військовослужбовців. 2017. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14209/Sydorenko.pdf?sequence=5 (дата звернення 30.06.2024)

6. Стрижак Ю., Гриньова М. Тренінг як засіб підвищення мотивації до саморегуляції навчання майбутніх учителів іноземної мови. *Актуальні проблеми вищої школи*. 2022. № 79, с. 48-53.

7. Хохліна О.П. До проблеми суті саморегуляції особистості. *Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізації прав людини в Україні*: матеріали підсумкової наук.-теор. конф. студентів, Київ, 24 квітня 2013 року. К.: Алерта. 2013. С. 290-292.

8. Chen. Li-Ling. A Model for Effective Online Instructional Design. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ).* 2016. Volume 6, Issue 2, June. pp. 2303-2308. https://www.researchgate.net/publication/326865522_A_Model_for_Effective_Online_Instructional_Design

REFERENCES:

1. Hrynova M. (2013) Samorehuliatsiia yak osnova uspishnoi navchalnoi diialnosti molodi [Self-regulation as the basis of successful educational activity of young people]. Problems of modern teacher training. no. 8(2). pp. 159-163 (in Ukrainian).

2. Kyrychenko T.V. (2019) Psykholohichni osoblyvosti usvidomlenoi samorehuliatsii povedinky pidlitkiv [Psychological features of conscious self-regulation of adolescent behavior]. *Psykholohiia svidomosti: teoriia i praktyka naukovykh doslidzhen* : Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (pp. 50–55). Kyiv (in Ukrainian).

3. Mykhailyshyn U. B., Shmidzen I. Yu. (2022) Metody psykhichnoi samorehuliatsii osobystosti [Methods of mental self-regulation of personality]. *The XXIII International Scientific and Practical Conference «Theoretical and science bases of actual tasks»* (pp. 548–550). Lisbon (in Portugal).

4. Senovska N. L., Nestaiko I. M. (2021) Formuvannia samorehuliatsiinykh umin pedahohiv: treninh onlain i treninh oflain [Formation of teachers' self-regulation skills: online and offline training]. *Scientific Journal VIRTUS*. no. 59. pp. 25-28. (in Ukrainian).

5. Sydorenko O. B. (2017) Samorehuliatsiia yak mekhanizm psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv [Self-regulation as a mechanism of psychological rehabilitation of military personnel]. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14209/Sydorenko.pdf?sequence=5 (accessed 30.06.2024) (in Ukrainian).

6. Stryzhak Yu., Grinyova M**.** **(**2022) Treninh yak zasib pidvyshchennia motyvatsii do samorehuliatsii navchannia maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy [Training as a means of increasing the motivation for self-regulation of learning of future foreign language teachers] Actual problems of higher education.. no. 79, pp. 48-53.

7. Khokhlina O.P. (2013) Do problemy suti samorehuliatsii osobystosti [Psychological features of conscious self-regulation of adolescent behavior]. *Perspektyvy vtilennia demokratychnykh tsinnostei ta realizatsii prav liudyny v*

Ukraini: materialy pidsumkovoi nauk.-teor. konf. (pp. 290-292). Kyiv: Alerta (in Ukrainian).

8. Chen. Li-Ling. (2016). A Model for Effective Online Instructional Design. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ).* Volume 6, Issue 2, June. pp. 2303-2308. https://www.researchgate.net/publication/326865522_A_Model_for_Effective_Online_Instructional_Design

РОЗВИТОК САМОРЕГУЛЯЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ЗАСОБАМИ ОНЛАЙН ТА ОФЛАЙН ТРЕНІНГУ

Оксана ОЛІЙНИК, Маргарита БАБАК

Анотація. *Сучасне юнацтво стикається з низкою складних завдань, які є невід'ємними атрибутами їхнього життя: вимоги навчання та професійного зростання, виклики особистого самовдосконалення, встановлення балансу між кар'єрою та особистим життям, відокремлення від батьківського впливу. В умовах постійного дефіциту часу та ресурсів перед ними постає ключове завдання – збереження високого рівня продуктивності в усіх сферах життя, уникаючи вигорання. Вирішенню цієї проблеми може сприяти оволодіння навичками саморегуляції, які допоможуть юнакам та юначкам впоратися зі стресом, ефективно розподілити час та ресурси, і забезпечити гармонію між різними сферами їхнього життя. Дослідження пов'язане з теоретичним аналізом проблеми саморегуляці, визначенням ефективності її розвитку у юнаків засобами психологічного тренінгу в онлай та очному форматах. Методи. Для розв'язання поставленої мети нами був використаний комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення психологічної літератури; емпіричні – спостереження; психодіагностичні – опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової; методи математичної статистики – кутове перетворення Фішера. У дослідженні брали участь 36 осіб віком від 18 до 25 років. Результати емпіричного дослідження особливостей розвитку саморегуляції в юнацькому віці показали вищу ефективність розвитку саморегуляції юнаків засобами офлайн тренінгу. Перспективи подальших розробок вбачаємо в дослідженні компонентів саморегуляції, вивченні вольової саморегуляції.*

Ключові слова: *саморегуляція, юнацький вік, онлайн тренінг, офлайн тренінг.*

© *Олійник О., Бабак М.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.227-240
УДК 159.98

БАГОТОВИМІРНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Наталя ХАРИТОНОВА., старший викладач кафедри психології та соціального забезпечення Державного університету «Житомирська політехніка»
E-mail: *xaritonova@ukr.net*
https://orcid.org/0000-0002-2142-6591
Світлана ЯКІМА, доктор медичних наук, психіатр, психотерапевт-сексолог, Варшава, Польща
Оксана ЧЕРНИШ, кандидат філологічних наук, доцент Державного університету «Житомирська політехніка»
E-mail: *chernyshoxana@gmail.com*
https://orcid.org/0000-0002-2010-200X
Сніжана КРИЖБА, старший викладач кафедри психології та соціального забезпечення Державного університету «Житомирська політехніка»
E-mail: *snezha2485@ukr.net*
https://orcid.org/0009-0001-8675-1627

Анотація. *У статті аналізуються застосовані під час проведення психологічної реабілітації ветеранів моделі та підходи посттравматичного зростання (ПТЗ). Посттравматичне зростання (ПТЗ) – це позитивні психологічні зміни, що відбуваються в результаті психологічного переопрацювання досвіду важких життєвих обставин. Моделі ПТЗ допомагають зрозуміти, як люди можуть знаходити сенс та сили у своїх досвідах травм. Існує кілька ключових моделей, які часто використовуються у психологічній реабілітації ветеранів. Здійснений аналіз існуючих моделей посттравматичного зростання, як ефективного інструменту при проведенні психологічної реабілітації ветеранів російсько-української війни, розширює бачення теоретичних моделей ПТЗ та дає можливість фахівцям розширити базис психологічних інтервенцій в реадаптації ветеранів, переході їх від військового та цивільного життя та адаптації отриманого власного досвіду для життя в родині. Психологічний супровід ветерана, що пройшов через важкі бойові дії і повернувся додому з почуттям втрати і безпорадності, вимагає від сучасного психолога усвідомлення рівня власної підготовки та володіння мультимодальним підходом в даній діяльності. Застосовуючи одну із адаптованих моделей до випадку клієнта-ветерана психолог зможе допомогти йому визначити нові можливості для розвитку, знайти сенс у своєму досвіді та теперішнім життям, посилити зв'язки з родиною та друзями, а також зміцнити духовні основи свого життя. В статті подається на розгляд моделі ПТЗ: R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun функціонально-дескриптивна, як основна модель; особистісно-центрована модель S. Josef; модель M.Christopher біопсихосоціальна; психолого-філософська модель R. Papadopulos та інші. А також розглянуті варіації копінг-стратегій як моделей ПТЗ. Окреслено ряд поглядів стосовно можливостей впровадження теорії ПТЗ у психологічний супровід та у впровадження психологічної реабілітації військових, ветеранів, учасників бойових дій тощо.*

Ключові слова: *посттравматичне зростання, теоретична модель, психічна травма, психологічні наслідки травмування, психотерапія, психологічна реабілітація, функціонально-дескриптивна модель ПТЗ, особистісно-центрована модель ПТЗ, біопсихосоціальна модель ПТЗ, психолого-філософська модель. ПТЗ, ветеран, комбатант, особистісно-зорієнтований підхід.*

© Харитонова Н., Якіма С., Черниш О., Крижба С.

Постановка проблеми(Problem setting). Воєнні дії в Україні, спричинені вторгненням російських військ та окупації окремих регіонів України, щоденно збільшують чисельність ветеранів. Майже десять років українські науковці намагаються вивчити вплив на психіку учасників бойових дій воєнних подій, для можливості ефективного повернення до цивільного життя. Участь в бойових діях значно підвищує розлади адаптації не лише в учасників збройного конфлікту, а й у цивільного населення. Психотравмуючі події значно впливають на свідомість людини, лікарі і психологи спостерігають поширення і зростання посттравматичного стресового розладу, депресії, фобій тощо. Тривали час науковці ставили акцент на негативних і патологічних змінах людей, що пережили психотравмуючі події. Згодом, в психології, а саме із 1990 року наковці починаються глибше досліджувати та розуміти позивні зміни після психотравми. І в 1995 р. вводиться термін «посттравматичний ріст». Термін "посттравматичний ріст» введений психологами з університету Північної Кароліни в Шарлотті Річардом Тадескі та Лоуренсом Калхуном (R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun) після опрацювання результатів обстеження осіб, що постраждали від катастрофи Herald of Free Enterprise (6 березня 1987р.).

Аналіз останніх досліджень(Analysis of the latest research). Сучасні українські та закордонні дослідники охоплюють широке коло теоретико-емпіричних розробок у руслі позитивних особистісних змін, що відбулися з індивідом у результаті пережитого травматичного досвіду, проте їхні наукові пошуки здебільшого є досить фрагментарними. Більшість сучасних концепцій ПТЗ зведені до наукових пошуків причинно-наслідкових зв'язків прояву позитивного впливу травматичних подій на особистість, його теоретико-методологічного обґрунтування й емпіричної перевірки. В Україні, за останні два роки, збільшилась не лише кількість учасників бойових дій, які зазнали травматичний досвід, а й збільшується чисельність цивільного населення які проживають вимушено переселення, вимушену ізоляцію, втрати і невизначені втрати. Майже кожен українець прожив ситуацію бомбардування та надалі проживає щоденні повітряні тривоги.

Виклад основного матеріалу(Presentation of the main material). Теорія посттравматичного росту вивчається четверте десятиліття. Феномен посттравматичного зростання існує з самого початку існування людини. Проте, ввівши термін посттравматичний ріст, психологи розвинули та дослідили різні аспекти цього поняття та помістили його в психологічні рамки. Проте деякі з найкращих прикладів посттравматичного зростання можна знайти у світових релігіях і філософії.

В своїх працях Г. Лазос зазначає, що не існує єдиної точки зору стосовно термінології яка пояснює позитивні особистісні зміни посттравматичний життєвий досвід. Аналізуючи визначення та зміст поняття «посттравматичне зростання», було опрацьовано ряд визначень. Так в 70-ті роки XX ст. мав розвиток салютогенного підходу до трактування розвитку хвороб. Дана концепція була зазначена А. Антоновським для пояснення причин захворювань під час стресу (1984 р.). Автор салютогенної концепції вважає що наслідки стресу визначаються не стільки його характером скільки індивідуальними способами реагування на нього [1] В своїх дослідженнях термінологічного введення В. Клімчук (2016) зазначає, що «тема позитивних змін унаслідок травми та пережиття інших несприятливих ситуацій стала однією з центральних для багатьох учених. Так, у своєму огляді 2004 року П. Лайнлі та С. Джозеф опираються на дані тридяцяти дев’яти досліджень, у яких задокументовані позитивні зміни після травми.

Сприяли цьому і термінологічні нововведення. До 1996 року для позначення цих позитивних змін використовувалися такі терміни: «сприйнята вигода», «інтерпретована вигода» «позитивні аспекти», «трансформація травми», «позитивні психологічні зміни), «зростання, пов'язане зі стресом», «розцвітання», «позитивний побічний продукт», «відкриття смислів», «розростання». У 1996 році була опублікована робота Р. Тедескі, Л. Калхуна, у якій вони представляли інструмент для вимірювання, що містив термін «посттравматичне зростання» (posttraumatic growth), і який відтоді став загальновживаним» [2].

Аналізуючи теоретичні моделі посттравматичного зростання нами були узагальнені і систематизовані наступні підходи:

- біопсихосоціальна модель (M. Christopher);
- функціонально-дискриптивна модель (R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun);
- особистісна центрована модель (S. Josef, Linley P);
- психолого-філософська модель (R. Papadopulos);
- салютогенний підход (А. Антоновський, 1984 р.);
- ПТЗ як копінг-стратегія, як пристосування людини до середовища (Lazarus & Folkman, 1984; Nartova-Bochaver, 1997; Tytarenko, 2012 р.; BASIC Ph Мулі Лахад 2013 р.);
- модель позитивної трансформації особистості в умовах екстремальності (у межах діяльнісно-смислового підходу) м. Магомед – Емінова (Діденко, Г. О, 2018);
- модель "Дволикий Янус" А. Маркера та Т. Цольнера (Діденко, Г. О, 2018);
- модель у межах соціально-когнітивного підходу Р. Янов-Бульман (Діденко, Г. О, 2018);
- модель діяльнісного росту М. Хофбола (Діденко, Г. О, 2018).

Термін, який наразі використовується в наукових дослідженнях як «посттравматичний ріст», був введений психологами з університету Північної Кароліни в Шарлотті Річардом Тадескі та Лоуренсом Калхуном (R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun) по завершенню опрацювання результатів обстеження постраждалих осіб в наслідок катастрофи Herald of Free Enterprise (6 березня 1987р.).

Варіанти цієї ідеї включили запропоновано Крістал Парком модель росту, пов'язану зі стресом, яка підкреслювала похідне відчуття сенсу в контексті пристосування до складних і стресових ситуацій, і запропоновану S. Josef та Linley P конкурентну модель зростання, яка пов'язувала зростання з психічним благополуччям. Відповідно до моделей загального зростання, щоразу, коли людина переживає складну ситуацію, вона може або інтегрувати травматичний досвід свою поточну систему вірувань і світоглядів, або змінити свої переконання на основі свого поточного досвіду. Якщо людина позитивно сприймає інформацію, пов'язану з травмою, і засвоює попередні переконання, психологічне зростання може відбутися після нещастя. Посттравматичний ріст відбувається через спроби пристосування до вкрай негативних та складних обставин, які можуть спричинити високі рівні психологічного стресу, наприклад серйозні життєві кризи, військові події тощо. Зростання не відбувається як прямий результат травми; скоріше, вочевидь це боротьба індивіда з новою реальністю після травматичних подій вирішальною для визначення ступенів посттравматичного зростання. [3].

M. Christopher, у рамках запропонованої ним біопсихосоціально-еволюційної моделі травматичної стресової реакції, був одним із перших, хто втілив

спробу створення інтегративної багатовимірної платформи для теоретичних та експериментальних досліджень. За M. Christopher, реакція на травматичну подію – це еволюційно успадкований механізм, що руйнує та реконструює метасхеми (концепції особистості, суспільства та природи). Загалом, цей процес має одночасно біологічний, психологічний та соціальний характер. Науковець зазначає, що біологічна природна реакція на травму може проявлятись як у вигляді ПТСР, так і у вигляді ПТЗ. Важливим фактором, який визначає результат посттравматичного розвитку є, на думку M. Christopher, якість взаємодії з середовищем. Суперечливість посттравматичних реакцій M. Christopher описує як, два шляхи реагування нервової системи – нижчий, опосередкований підкорковими структурами, еволюційно більш давній і завдяки цьому більш стабільний, та вищий, який проходить через неокортекс і через це більш гнучкий. Так само різняться і стосунки людини з навколишнім середовищем, адже соціокультурна система, порівняно з біологічною, змінюється набагато швидше і потребує постійного відповідного пристосування. Отже, як підсумовує науковець, в основі проблеми посттравматичного розвитку є конфлікт між еволюційно старшими та новішими системами, організм стає вразливим у випадку, коли відбувається їх дисоціація або коли відбувається домінування однієї системи над іншою. Шлях для вирішення цього конфлікту полягає, на думку M. Christopher, у реконструюванні когнітивних схем. А оскільки свідомо вплинути на функціонування гіпоталамо-гіпофізарно-надниркову вісь вбачається неможливим, то переосмислення досвіду та научіння веде до перебудови нейронних зв‘язків і регуляції посттравматичного досвіду зростання на рівні кори головного мозку. Біопсихосоціальна модель M. Christopher (2004 р.) визначає, що позитивні або адаптивні ефекти посттравматичного зростання проявляються в основному у трьох сферах особистості: зв'язне Я – концепція, яка поєднує не лише усвідомлення індивідуальної сили та можливості протистояти негативним подіям, а і кращого розуміння власної уразливості та обмежень; це зміни в міжособистісних відносинах, формування більш тісних стосунків з родиною з іншими значущими людьми, зростання цінності таких стосунків, альтруїзм і відданість, здатність приймати допомогу, підвищена емпатійність до інших та відкритих до нових стратегій поведінки, до того ж підвищена здатність захищати себе і попереджати насильство у стосунках; це здатність глибшої інтегроції життєвої філософії, світогляду, що включає підвищену значущість власного буття, зміну пріоритетів, зміцнення переконань, почуття сенсів, загальноо‘єднцюче оновлення світосприйняття. В книзі професора Стівена Джозефа (2013, стор. 122) «Що нас невбиває, робить нас сильнішими», ми повинні розглядати посттравматичнезростання як «процес змін — не лише як результат змін». Простіше кажучи, PTG включає «досвід позитивних змін, які можуть відбутися в результаті боротьби з травматичними подіями та серйозними життєвими кризами» (Munroe & Ferrari, 2022, стор. 12). В дослідженнях Christopher M. (2004) визначає три найпоширеніші теоретичними моделями ПТЗ є: 1) функціонально-дискриптивна модель (R. Tedeschi L. Calhoun), 2) особистісно центрована модель (S. Joseph) 3) біопсихосоціальна модель (M. Christopher) [4].

Функціонально-дескриптивна модель Calhoun and Tedesch*i.* Розробка даної моделі належить R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun. описують загальний процес ПТЗ як зміни і якісну трансформацію особистості, процесе глибокого самовдосконалення. R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun (1995; Calhoun & Tedeschi, 1998, 1999; Tedeschi &

Calhoun, 2004 a,b) пропонують найбільш комплексний теоретичний опис зростання на сьогоднішні. Їх модель була розроблена у світлі теоретичної роботи у вивченні посттравматичного стресу, які вказують на важливість процесів оцінювання (наприклад, Janoff-Bulman, 1992), їхньої власної та інших велику емпіричну роботу в галузі зростання (див. Tedeschi та ін., 1998a), а також їхній клінічний досвід (Calhoun & Tedeschi, 1999). Запропонована ними функціонально-описова модель показує, як руйнуються попередні цілі, переконання та способи подолання емоційного дистресу. Коли ці схеми руйнуються , то відбувається рефлексивна активність пошуку сенсу і прагнення впоратися зі своїми емоційними реакціями на травму. На цей процес роздумів впливають мережі соціальної підтримки. Успішному подоланню стресу сприяють адаптації, первісна мисленнєва активність, яка характеризувалася автоматичним характером, зміщується в бік більш активної мисленнєвої діяльності. [5]. R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun розглядають зростання з точки зору наслідків когнітивної переоцінки початкових дотравматичних переконань і реконструкції власних уявлень про світ. Саме через когнітивну обробку набутого досвіду пролягає шлях до посттравматичного зростання, алгоритм якого описано О.А. Шелюг (на основі аналізу робіт R.G. Tedeschi та L.G. Calhoun) [6]. Вказана модель описує особистісні трансформації у наступних вимірах: зміни у самосприйнятті – нові можливості, персональна стійкість; міжособистісні стосунки; зміни у філософії життя – духовні зміни та життєві цінності. Зміни в самосприйнятті відображають певний ступінь емоційного зростання. Зміни в міжособистісних стосунках відображають уявлення людей з ознаками ПТЗ про зближення одне з одним, покращення та поглиблення сімейних та родинних стосунків. Зміни у філософії життя проявляються у підвищенні оцінки власного життя, переоцінці цінностей, позитивних змінах у пріоритетах, мудрості та зростаючому почутті духовності. Варто зазначити, що вказані напрями змін було покладено в основу питальника «Posttraumatic Growth Inventory» у вигляді ресурсів/факторів зростання: стосунки з іншими; нові можливості; персональна стійкість; духовні зміни; розуміння/задоволеність життям. Саме ця п‘ятифакторна структура наразі є основою всіх сучасних досліджень, присвячених виміру рівня посттравматичного зростання. (Лазос, 2016).

Особистісно-центрована модель S. Joseph яку побудована на основі поглядів К. Роджерса і базується на ідеї когнітивної акомодації травматичного досвіду і перебудови Я-концепції. Дана модель розглядає думку, що когнітивна обробка нової інформації отримана в період травмування може здійснюватися або через асиміляцію в рамках існуючої моделі світу, або вже існуючі моделі можуть акомодувати нову інформацію. Акомодація виступає в парі із асиміляцією, в поєднанні з якою представляють постійні атрибути будь-якого компоненту адаптації. В статті «Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики» Лазос Г. зазначає, що для того щоб досягти вищого, ніж до травми, особистісного рівня, людина має піти шляхом так званої позитивної акомодації, що є процесом трансформації Я-концепції та оновлення світогляду, що сприяє зростанню [7]. Модель S. Joseph, як правило, асоціюється з Шоном Джозефом, психотерапевтом, який розробив особистісно-центрований підхід до психотерапії. Цей підхід базується на тому, що людина має внутрішній потенціал для самореалізації та самовдосконалення, і психотерапевт має створювати сприятливу атмосферу, яка допомагає клієн-

тові виявити цей потенціал. У цьому підході ключовими елементами є емпатія, автентичність та умови, сприятливі для розвитку особистості. Тобто, психотерапевт виявляє повагу до клієнта, демонструє сприйняття його почуттів і думок, та допомагає йому виявити внутрішні ресурси для вирішення проблем. Модель S. Joseph може застосовуватися в різних сферах, таких як психотерапія, консультування, керівництво та освіта, і вона активно використовується в практиці розвитку особистості та психологічного консультування.

У нашому практичному досвіді надання допомоги постраждалим найефективнішою з точки зору пояснювального та терапевтичного потенціалу виявилась психолого-філософська модель R. Papadopulos. Рафаель Пападопулос — це бразильський психолог і філософ, який розробив різноманітні моделі і концепції, зокрема у галузі психології та філософії особистості. Одна з його відомих моделей — модель "Теорія когнітивних процесів", яка вивчає взаємозв'язок між психічними явищами та фізіологією мозку. У своїх дослідженнях Пападопулос також зосереджується на психологічних аспектах спілкування, міжособистісних відносинах та розвитку особистості. Його філософські дослідження зосереджені на темах етики, моралі, справедливості та соціальної справедливості. Враховуючи широкий спектр інтересів *R.* Papadopulos, його психолого-філософська модель може включати елементи когнітивної психології, соціальної психології, філософії особистості та етики. Вона може допомагати в розумінні внутрішніх процесів людини, її взаємодії з оточуючим світом та пошуку сенсу у житті. Розглядаючи етимологію терміна «травма», R. Papadopulos акцентує увагу на тому, що цей термін походить від давньогрецького дієслова «teiro», що має дві конотації: 1) закарбування – закарбовувати; 2) відтирати, стирати щось. [8] Таким чином, термін «травма» має два протилежних значення: у людей, які зазнали психологічної травми різного ступеня важкості внаслідок травматичних подій, може відбуватися процес закарбування травми, або вони можуть, навпаки, знаходити після пережитих подій нові сенси існування, підійти до так званого почуття відтворення (бо травма «витирає» попередні сенси, цінності, плани, рутину життя). З огляду на це, кінцевою метою психологічної допомоги травмованим людям має бути перехід від переосмислення травми, до нового погляду на подальше життя, до формування його нових цілей, цінностей і сенсу, пошуку відповідних ресурсів. [7].

Основні компоненти салютогенного підходу, розробленого Аароном Антоновським Antonovsky A, зосереджені на підтримці та зміцненні здоров'я та благополуччя. Ці компоненти включають: сенс когерентності (Sense of Coherence, SOC), як центральне поняття в салютогенній теорії, що складається з трьох основних компонентів: зрозумілість (Comprehensibility), де відчуття, що події та ситуації в житті є передбачуваними, структурованими та зрозумілими, а люди з високою зрозумілістю можуть легше зрозуміти та пояснити, що відбувається навколо них; керованість (Manageability), де є відчуття, що в людина має достатньо ресурсів (внутрішніх і зовнішніх), щоб справлятися з життєвими викликами і це включає впевненість у своїй здатності знаходити рішення та отримувати підтримку від оточення; значущість (Meaningfulness), де присутнє відчуття, що життя має сенс, і що виклики та стресові ситуації варті зусиль для їх подолання, а люди з високою значущістю знаходять мету та цінність у своїх діях і досвіді; ресурси для здоров'я (Generalized Resistance Resources, GRRs), це ресурси, які допомагають людині справлятися зі стресом і зміцнювати здоров'я. Це можуть бути: фізичні ресурси (гарне здоров'я, фізична

сила, доступ до медичних послуг); психологічні ресурси (стресостійкість, оптимізм, емоційна стабільність); соціальні ресурси (підтримка сім'ї, друзів, спільноти); матеріальні ресурси (економічна стабільність, житло, доступ до необхідних ресурсів); культурні ресурси (традиції, віра, культурні норми, які підтримують почуття ідентичності та приналежності); орієнтація на зміцнення здоров'я, як підхід, який ставить у центр уваги фактори, що сприяють зміцненню здоров'я та благополуччя, а не лише боротьбу з хворобами. Це включає: розвиток позитивного мислення (формування оптимістичних поглядів на життя та здатність бачити можливості навіть у складних ситуаціях); профілактика (замість лікування хвороб, акцент на запобіганні проблемам через здоровий спосіб життя та регулярну профілактику); підтримка та розвиток, як зусилля, що спрямовані на підтримку та розвиток сильних сторін і можливостей людини і виражається в навчанні нових навичок, де освіта та професійна підготовка сприяють особистісному та професійному зростанню; розвиток стратегії подолання стресу, де вироблюються вміння справлятися зі стресовими ситуаціями через ефективні копінг-стратегії, такі як медитація, фізичні вправи, релаксаційні техніки; соціальна підтримка та взаємодія в яких акцент зосереджується на значущості соціальних зв'язків та підтримки, а саме: групи підтримки, де спілкування з іншими, хто має схожий досвід, що може бути корисним для емоційної підтримки та обміну копінг-стратегіями, сімейна підтримка через включення сім'ї та друзів у процес реабілітації та підтримки, оскільки їх участь може значно покращити результати. Ці компоненти разом формують цілісний підхід до підтримки та зміцнення здоров'я, який допомагає людям не лише виживати в умовах стресу, але й розвиватися та процвітати. [9]

В дослідженнях посттравматичного зростання різні науковці виділяють такі копінг-фактори, як позитивний рефреймінг; когнітивне відволікання і перемикання уваги (на відміну від повного уникнення); активну діяльність у подоланні проблем (пошук підтримки, як емоційної, так і практичної, пошук «вигоди» від скрутної ситуації, її переоцінка); відновлення індивідуальної та професійної компетентності, а також позитивне когнітивне оцінювання загрози тощо. Як зазначає S. Jackson, копінг можна розглядати як функцію, що складається з особистісних характеристик, когнітивних процесів і системних або організаційних факторів. Відновлення після травми не може розглядатися винятково як особисте питання – роль систем (наприклад, родин, громад і громадських організацій) у процесі відновлення після травмування не може бути переоцінена. На цьому, до речі, зауважує і будує свою модель роботи з травмою R. Papadopulos. Так само в літературі часто можна зустріти поняття «позитивна адаптація». Використовуючи це поняття, A. Linley та S. Joseph акцентують увагу на тих надбаннях, які людина набула під час подолання травми, а не на тому, що було втрачено та відновлено, або що не було втрачено, незважаючи на травмування [10].

Проблемно-орієнтована стратегія ПТЗ є однією з копінг-стратегій, яку розробили Lazarus & Folkman в рамках теорії стресу та копінгу. Ця стратегія включає у себе активний підхід до розв'язання проблеми або зменшення стресу. Основною ідеєю ПТЗ є спрямованість на зміну ситуації чи факторів, що її викликали. Це може включати планування дій, пошук способів вирішення проблеми, звернення за допомогою до інших людей або використання ресурсів для подолання стресової ситуації. Наприклад, якщо людина стикається з проблемою на роботі, вона може використовувати стратегію

ПТЗ, щоб активно зайнятися розв'язанням цієї проблеми, шляхом обговорення її з керівництвом, колегами або пошуком нових рішень. ПТЗ може бути ефективним способом копінгу в ситуаціях, коли людина має вплив на обставини, і може допомогти знизити рівень стресу та покращити психологічне самопочуття. Однак в деяких випадках існують ситуації, коли змінити ситуацію неможливо, і тоді інші копінг-стратегії, такі як стратегії спрямовані на емоції або прийняття, можуть бути більш відповідними. ПТЗ як копінг-стратегія пристосування людини до середовища (Lazarus & Folkman, 1984) є психологічним явищем, яке описує процес позитивних змін, що можуть виникати у людини після переживання травматичної події чи стресу. Це не просто відновлення до попереднього стану, але й підвищення рівня функціонування та самореалізації. Замість того, щоб лише переживати травму і прагнути повернутися до норми, люди можуть використовувати цей досвід як каталізатор для особистісного зростання. Ключовими компонентами ПТЗ як копінг-стратегія пристосування людини до середовища, є переоцінка цінностей та пріоритетів, покращення відносин з іншими людьми, підвищення особистої сили і резільєнтності, а також нове сприйняття себе та світу. Крім того, підтримка з боку близьких людей, можливість висловити свої почуття та досвід, а також професійна психологічна підтримка можуть сприяти розвитку ПТЗ.

Копінг-поведінка в системі понять психології особистості "Coping Behaviour" (Поведінка копінгу, Nartova-Bochaver, 1997) - це термін, який використовується в психології для опису стратегій, які люди використовують для подолання стресових ситуацій. Це включає в себе різноманітні методи, такі як пошук підтримки, позитивне переоцінювання, активний пошук інформації та інші. Поведінка копінгу може бути спрямована на зміну стресової ситуації (проблемно-орієнтована стратегія) або на зміну способу сприйняття цієї ситуації (емоційно-орієнтована стратегія). Вона може включати різноманітні дії, які допомагають людині адаптуватися до стресу, зменшуючи його вплив на їхнє психічне становище та покращуючи їхнє психологічне благополуччя. Дослідження поведінки копінгу допомагає розуміти, які саме стратегії ефективніші в певних ситуаціях, як вони впливають на психічне здоров'я та адаптацію людини до стресу, а також як можна розвивати психологічні інтервенції для поліпшення цих стратегій. [11].

Копінг-стратегія ПТЗ, як пристосування людини до середовища, також може розглядатись як описова структура багатовимірної моделі подолання кризи BASIC Ph. Дана модель була розроблена Мулі Лахадом та є психосоціальним підходом до роботи з особами, які переживають кризу або мають наслідки психотравмуючих подів, т.б. психотравму. Назва "BASIC Ph" є акронімом, що представляє шість основних шляхів або стилів подолання, які люди використовують для подолання кризових ситуацій: Beliefs (Віра) - духовні або релігійні переконання, внутрішні цінності та етика. Affect (Емоції) - вміння виражати та обробляти емоції. Social (Соціальна взаємодія) - підтримка з боку сім'ї, друзів, колег та громади. Imagination (Уява) - використання творчих та візуальних технік для вирішення проблем. Cognition (Мислення) - аналітичне мислення, планування та організація. Physiological (Фізіологія) - фізична активність, догляд за тілом та здоров'я. Модель BASIC Ph допомагає ідентифікувати, які з цих стилів людина використовує найчастіше, і як можна зміцнити інші, щоб забезпечити більш ефективне подолання кризи. [12]

Модель позитивної трансформації особистості в умовах екстремальності, розроблена Магомедом-Еміновим,

(у межах діяльнісно-смислового підходу) М. Магомед – Емінова (Діденко Г. О, 2018), базується на діяльнісно-смисловому підході. Ця модель розглядає процеси, через які особистість проходить під впливом екстремальних ситуацій, таких як природні катастрофи, війни, свідки тортур, полон, терористичні акти тощо. Основні компоненти моделі включають: діяльність: увага до активної діяльності особистості, спрямованої на подолання екстремальних ситуацій, де можуть бути як фізичні дії, так і розумова активність, спрямована на вирішення проблем та прийняття рішень; сенс: роль смислів, які особистість надає своїм діям і ситуаціям, в яких вона опиняється, де сенси можуть включати особисті цінності, життєві цілі та переконання, що допомагають осмислювати та адаптуватися до екстремальних умов; трансформація, як процеси зміни особистості під впливом екстремальних ситуацій, які можуть призводити як до деструктивних змін, так і до позитивної трансформації, де позитивна трансформація включає розвиток нових навичок, зміцнення внутрішніх ресурсів та підвищення рівня стресостійкості; стійкість: розвиток психологічної стійкості, яка допомагає особистості зберігати внутрішню рівновагу та ефективно діяти навіть у найважчих умовах; підтримка: важливість соціальної підтримки з боку сім'ї, друзів, колег та професіоналів, яка може сприяти позитивній трансформації та допомагати особистості справлятися з викликами екстремальних ситуацій. Таким чином, модель Магомеда-Емінова акцентує увагу на інтеграції діяльнісного та смислового компонентів у процесі подолання екстремальних ситуацій, що сприяє позитивній трансформації особистості.

Деякі дослідники когнітивного спрямування посттравматичного зростання T. Zoellner та A. Maercker, з огляду на той факт, що за допомогою психодіагностичних методик можна визначити переважно суб‘єктивне сприйняття проявів зростання, пропонують двокомпонентну модель суб‘єктивно сприйнятого ПТЗ (як модель «Янусове обличчя»). Ця модель включає конструктивний і адаптивні компненти цього феномену, а також таку сторону – ілюзорний та дисфункціональний. Ще одна точка накового бачення, стверджує, що лише з мінливістю часу можна реально та адекватно оцінити адаптивну і інтеграційну значущість посттравматичного досвіду, в більш короткотривалій перспективі високі рівні ПТЗ за результатами досліджень можуть бути певною копінг-стратегією, що допомагає уникнути або заперечити негативний травмівний досвід [7]. Модель "Дволикий Янус" А. Маркера та Т. Цольнера (Діденко, Г. О, 2018) є метафорою, яка використовується для опису складної природи управління змінами в організаціях або в інших контекстах, де необхідно враховувати одночасно протилежні або суперечливі аспекти. Назва моделі походить від римського бога Януса, який мав два обличчя, одне з яких дивилося вперед, а інше назад, що символізує здатність бачити минуле та майбутнє одночасно. Основними ідеям моделі "Дволикий Янус" є дві сторони одного процесу: Як і Янус, який бачить минуле і майбутнє. Модель передбачає, що ефективне управління змінами повинне враховувати як збереження того, що працює добре (традиції, досвід, стабільність), так і впровадження нових підходів (інновації, адаптація, зростання). В них вбачається баланс між стабільністю і змінами, де успішне управління змінами вимагає балансу між збереженням існуючих сильних сторін організації (або ситуації) і необхідністю змін для адаптації до нових умов або досягнення нових цілей; контроль і гнучкість, як керівництво яке повинне бути одночасно контролюючим (щоб забезпечити стабільність і поря-

док) і гнучким (щоб дозволяти експерименти і ризик для досягнення інновацій); інтеграція протилежностей, це модель наголошує на необхідності інтегрувати протилежні аспекти управління і лідерства (наприклад, лідер може бути одночасно стратегічним (планувати довгострокові цілі) і тактичним (фокусуватися на короткострокових задачах); двоєдиність управлінських функцій, таких як лідери та менеджери, які повинні вміти переключатися між різними ролями і стилями управління залежно від ситуації, поєднуючи в собі дві функції – стабілізуючу і змінюючу. Модель "Дволикий Янус" підкреслює, що успішне управління змінами вимагає глибокого розуміння і гнучкого підходу, який дозволяє одночасно підтримувати стабільність і впроваджувати інновації. Це допомагає організаціям та індивідам ефективно адаптуватися до змін та використовувати нові можливості, зберігаючи при цьому свої основні цінності і досягнення.

У межах соціально-когнітивного підходу як модель копінг-стратегій можна розглядати модель Р. Янов-Бульман (Діденко, Г. О, 2018). Модель Р. Янов-Бульман акцентує увагу на важливості базових переконань і процесу їхнього відновлення після травматичних подій. Цей підхід підкреслює роль когнітивних процесів і соціальної підтримки у подоланні наслідків травми та сприянні особистісному зростанню. Янов-Бульман Р. є автором теорії, яка часто називається "теорія руйнування базових переконань" у межах соціально-когнітивного підходу. Ця теорія зосереджена на тому, як люди реагують на травматичні події та як ці події впливають на їх базові переконання про світ, себе та інших. В основу ідеї моделі Янов-Бульман покладено по-перше, базові переконання (світ є добрим: переконання, що світ є безпечним, передбачуваним і справедливим місцем. Я є хорошою людиною: переконання про власну гідність, моральність та цінність. Все підконтрольне: віра у власну здатність контролювати події свого життя); по-друге, руйнування базових переконань: травматичні події можуть руйнувати ці базові переконання, змушуючи людей переглядати свої уявлення про світ, себе та свою здатність контролювати події; по-третє, сам процес відновлення, в якому повинна відбутись переоцінка та інтеграція, а люди повинні переоцінити свої переконання та інтегрувати новий досвід у своє уявлення про світ і це може призвести до змін у переконаннях, таких як визнання, що світ не завжди справедливий або що вони не завжди можуть контролювати все, що відбувається (пошук сенсу: люди прагнуть знайти сенс у пережитих травмах, що може допомогти їм інтегрувати ці події у свою життєву історію та знайти нові джерела надії та сенсу; по-четверте, вкладаються ресурси підтримки, такі як соціальна підтримка з наявністю підтримуючого соціального оточення може бути критично важливою для відновлення після травми, такі, як психотерапія, де психотерапевтичні втручання можуть допомогти людям переглянути і відновити свої базові переконання, сприяти розвитку нових стратегій подолання і знаходженню нового сенсу.; і в п’яте, це усвідомлення позитивних результатів. В деяких випадках люди можуть переживати посттравматичний ріст, що включає зміцнення відносин, зміну пріоритетів, збільшення відчуття особистої сили та розвиток нових духовних або екзистенційних переконань.

Модель діяльнісного росту М. Хофболла (Діденко Г. О, 2018) - теорія збереження ресурсів (COR) – це теорія стресу, яка описує мотивацію, яка спонукає людей як підтримувати наявні ресурси, так і шукати нові. Цю теорію запропонував доктор Стеван Е. Хобфолл у 1989 році як спосіб розширити літературу про стрес як конструкт. Хобфолл стверджував, що психологічний стрес виникав у трьох випадках; коли виникла

загроза втрати ресурсів, фактична чиста втрата ресурсів і нестача отриманих ресурсів після витрачання ресурсів. З цієї точки зору ресурси визначаються як речі, які цінуються, зокрема об'єкти, стани та умови. COR стверджує, що втрата цих типів ресурсів призведе до певного рівня стресу. Модель діяльнісного росту Майкла Хофбола, також відома як "теорія збереження ресурсів" (Conservation of Resources Theory, COR), зосереджується на тому, як люди управляють своїми ресурсами у відповідь на стресові ситуації та як ці ресурси впливають на їх добробут і розвиток. Основна ідея теорії полягає в тому, що люди прагнуть зберігати, захищати та накопичувати ресурси, і стрес виникає, коли ці ресурси перебувають під загрозою втрати або коли втрата дійсно відбувається. Модель діяльнісного росту Хофболла сформована в основні компоненти такі, як ресурси, які можуть бути фізичними (гроші, майно), соціальними (підтримка з боку інших), психологічними (самооцінка, оптимізм) та енергетичними (час, енергія), а люди прагнуть не лише зберігати наявні ресурси, але й накопичувати нові; стрес та втрата ресурсів, де пояснюється, що стрес виникає, коли люди відчувають загрозу втрати ресурсів, коли дійсно втрачають ресурси або коли не вдається отримати ресурси після значних інвестицій, а стресові ситуації можуть призвести до порочного кола втрат ресурсів, де втрата одного ресурсу може спричинити подальші втрати; збереження та відновлення ресурсів через використання різних стратегій для збереження та відновлення ресурсів, таких як соціальна підтримка, управління часом, розвиток навичок та активне вирішення проблем; важливість ресурсів полягає в тому, що чим більше ресурсів у людини є, тим краще вона здатна справлятися зі стресом та відновлювати втрати; ресурсні цикли, а саме позитивний ресурсний цикл, в яких люди з великою кількістю ресурсів здатні ефективно справлятися зі стресом, зберігати та накопичувати ресурси, що призводить до зростання добробуту; також негативний ресурсний цикл, коли люди з обмеженими ресурсами можуть втратити ще більше ресурсів у відповідь на стрес, що веде до погіршення їх стану та зниження здатності справлятися з майбутніми викликами і також діяльнісний ріст, в яких ресурсна теорія Хофболла також передбачає, що через ефективне управління та використання ресурсів люди можуть досягати діяльнісного росту, що включає розвиток нових навичок, зміцнення стосунків та підвищення рівня стресостійкості. Діяльнісний ріст відбувається тоді, коли люди успішно відновлюють та збільшують свої ресурси, навіть у відповідь на стресові події. Таким чином, модель діяльнісного росту М. Хофболла підкреслює важливість ресурсів у подоланні стресу і розвитку, а також наголошує на ролі активних зусиль з боку особистості для збереження, відновлення та накопичення ресурсів у процесі діяльності.

Висновки та перспективи (Conclusion). Отже, посттравматичне зростання (PTG) ветеранів є важливим аспектом їхнього відновлення після травматичних подій, пов'язаних зі виконанням бойових задач під час захисту цілісності держави. Копінг-стратегії відіграють ключову роль у сприянні цьому процесу, включаючи позитивні зміни в житті комбатанта після пережитого бойового і травматичного досвіду в тому ж числі, такі як нові цінності, зміцнення міжособистісних відносин та підвищення особистісної стійкості. Копінг-стратегії можуть ефективно застосовуватись для підтримки посттравматичного зростання ветеранів при переході до цивільного, а також при реінтеграції життя. Емоційно-фокусовані копінг-стратегії допомагають ветеранам обробляти та виражати свої емоції, що сприяє їхньому емоційному віднов-

ленню. Заохочення ветеранів до вираження своїх почуттів через розмови з друзями, сім'єю або професійними терапевтами. Участь у психотерапії, може допомогти ветеранам обробляти емоції та травматичний досвід. Проблемно-фокусовані копінг-стратегії зосереджуються на вирішенні конкретних проблем, які виникають внаслідок травматичних подій. Допомога ветеранам у встановленні реалістичних та досяжних цілей дозволяє їм фокусуватися на майбутньому. Розвиток та навчання нових навичок, таких як управління стресом, фінансова грамотність, що може підвищити їхню впевненість у собі та здатність до самостійного вирішення проблем. Соціально-фокусовані копінг-стратегії є критично важливою для відновлення та посттравматичного зростання. Встановлення нових соціальних зв’язків, заохочення ветеранів до участі в соціальних групах, підтримка спільнот ветеранів, де вони можуть поділитися досвідом і отримати підтримку від інших, хто пережив подібні ситуації. Робота з сім'ями ветеранів в край важлива для того, щоб зміцнити їхню здатність підтримувати своїх близьких. Когнітивно-фокусовані копінг-стратегії включають зміну способу мислення ветеранів про себе і світ навколо них. Когнітивне реструктурування допомогає ветеранам у зміні негативних думок та переконань на більш позитивні та адаптивні. Позитивна рефлексія заохочє ветеранів до роздумів про позитивні аспекти свого досвіду, які вони можуть використовувати для свого зростання. Через духовно-фокусовані копінг-стратегії деякі ветеранів використовують духовні або релігійні практики, що можуть бути важливим джерелом підтримки. Пошук сенсу набутого досвіду зачату ускладнює реінтеграцію та адаптацію комбатанта до цивільного життя, але допомагаючи ветеранам у пошуку сенсу і цілі в їхніх пережитих травматичних подіях, що може сприяти їхньому особистісному зростанню. Застосування копінг-стратегій та включення дієвих та особистісно-зоорієнтованих моделей копінг-стратегій в психологічній підтримці комбатанта (в т.ч. ветерана), суттєво підтримує процес посттравматичного зростання ветеранів, допомагаючи перетворити свій травматичний досвід на джерело сили і розвитку. Перспективи подальшого застосування копінг-стратегій у посттравматичному зростанні ветеранів мають важливе значення та дають широкі перспективи позитивних змін ветеранів для реабілітації та інтеграції у суспільство. Копінг-стратегії (від англ. coping strategies) допомагають і комбатантам, і ветеранам справлятися зі стресом і травмами, сприяючи їх адаптації до нових умов життя. Серед ключових перспектив їх застосування можна визначити наступні: допомога в зміні негативного мислення та диструктивних поведінкових патернів, що виникають після травматичних подій; включає поступове зіткнення ветеранів зі спогадами про травму в безпечних умовах під супроводом фахівця, що дозволяє зменшити тривожність і страх; спілкування з іншими ветеранами, які мають схожий досвід, може бути дуже корисним для емоційної підтримки, відсутності відчуття самотності та обміну копінг-стратегіями; включення сім'ї та друзів до процесу реабілітації, оскільки їх підтримка може значно покращити результати; практики, які включають медитацію, йогу або інші методи фокусу на собі, можуть допомогти ветеранам управляти своїми емоціями та покращити психічне здоров'я; навчання нових навичок та отримання освіти або перепрофілювання можуть допомогти ветеранам знайти нові кар'єрні можливості та відновити почуття власної гідності тощо. Копінг-стратегії є невід'ємною частиною процесу посттравматичного зростання. Важливо забезпечити ветеранам доступ до різноманітних ресурсів та підтримки, які допоможуть їм

успішно адаптуватися до мирного життя та знайти нові смисли та цілі після служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Діденко, Г. О. Теоретичний аналіз сучасних моделей посттравматичного зростання /Г. О. Діденко//Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки/Херсонський держ. ун-т; гол. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 2, т. 1. – С. 35–39.
2. Климчук В. Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії / Віталій Климчук // Наука і освіта. Психологія. – 2016. – Вип. 5. – С. 46-52.
3. Linley P., Joseph S. Positive change following trauma and adversity: a review. Journal of traumatic stress. 2004. № 1. Vol. 17. P. 11–21.
4. Christopher M. A broader view of trauma: a biopsychosocial-evolutionary view of the role of the traumatic stress response in the emergence of pathology and/or growth. Clinical Psychology review. 2006. Vol. 24. P. 75–98.
5. Joseph, S., & Linley, P. A. Growth following adversity: Theoretical perspectives and implications for clinical practice // Clinical Psychology Revie. — 2009. — 26. — pp. 1041-1053.
6. Шелюг О.А. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічні, психологічні та соціокультурні складники особистісних трансформацій/ О. А. Шелюг//Психологія і особистість. – 2014 - №1(5). с. 112 – 129
7. Лазос Г. Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2016. т.1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип 45. С 120- 126
8. Papadopoulos R. K. Refugees, home and trauma. In therapeutic care for refugees. No place like home. London: Karnac, 2002. 356 p.
9. Bengt Lindstrom, Monica Eriksson. Contextualizing salutogenesis and Antonovsky in public health development. Health Promotion International, Vol. 21 No. 3. Advance access publication 22 May 2006. С. 238-244
10. Харитонова Н.В. Посттравматичне зростання, як основа психологічного супроводу ветеранів російсько-української війни: огляд досліджень. /Н.В. Харитонова//Науковий журнал «Психологічні травелоги»/Хмельницький, 2023, No 1. С 167 – 189
11. Соломка Е. Т. ,Хома Т. В., Хлопек А. Б. «опанувальна поведінка особистості у психологічних дослідженнях та деякі методи управління стресом» /Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2021, с. 23-27
12. Janoff-Bulman R. Posttravmatic grouth: Three explanatory models. Psychological inquiry. 2004. Vol. 15. P. 30–34.
13. Mooli Lahad, Miri Shacham and Ofra Ayalon. The "BASIC Ph" Model of Coping and Resiliency: Theory, Research and Cross-Cultural Application. Jessica Kingsley Pub; Illustrated edition (15 Feb. 2013)
14. Tedeschi R., Calhoun L. The foundations of posttraumatic growth: New considerations. Psychological Inquiry. 2004. № 15. P. 93–102.
15. Tedeschi R., Calhoun L. The posttraumatic growth inventory: measuring the positive legacy of trauma. 1996. Vol. 9. P. 455–471
16. Post traumatic growth: an overview. Abdul raffie naik1 and dr. Shah mohd. Khan research scholar and

associate professor, Department of Psychology, Aligarh muslim University, Aligarh. International journal of advance and innovative research Volume 6, issue 4 (II): october - december, 2019

THE BI-DIMENSIONALITY OF POST-TRAUMATIC GROWTH MODELS IN THE PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Natalya Kharitonova, Svitlana YAKIMA, Oksana CHERNYSH, Snowy KRYZBA

Abstrac*t. The article analyzes the models and approaches of post-traumatic growth (PTG) used in the psychological rehabilitation of veterans. Post-traumatic growth (PTG) is a positive psychological change that occurs as a result of psychological processing of the experience of difficult life circumstances—models of PGD help to understand how people can find meaning and strength in their experiences of trauma. Several vital models are often used in the psychological rehabilitation of veterans. The analysis of the existing models of posttraumatic growth as an effective tool in the psychological rehabilitation of veterans of the Russian-Ukrainian war expands the vision of theoretical models of PGT. It enables professionals to expand the basis of psychological interventions in the rehabilitation of veterans, their transition from military and civilian life, and the adaptation of their own experience to family life. Psychological support for a veteran who has gone through severe combat operations and returned home with a sense of loss and helplessness requires a modern psychologist to be aware of their level of training and to master a multimodal approach to this activity. By applying one of the adapted models to the case of a veteran client, a psychologist can help them identify new development opportunities, find meaning in their experience and present life, strengthen ties with family and friends, and strengthen the spiritual foundations of their life. The article presents a model of PTZ for consideration: R.G. Tedeschi and L.G. Calhoun's functional-descriptive as the primary model; a person-centered model by S. Josef, a biopsychosocial model by M. Christopher, a psychological-philosophical model by R. Papadopoulos and others. The variations of coping strategies as models of coping are also considered. The author outlines several views on the possibilities of implementing the theory of coping in psychological support and the implementation of psychological rehabilitation of military personnel, veterans, combatants, etc.*

© *Харитонова Н., Якіма С., Черниш О., Крижба С.*

ФІЛОСОФІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.241-251
УДК 316.776

АНАЛІЗ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНОК У КОНТЕНТІ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Олена БАЛАЛАЄВА, кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
03041, Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
E-mail: olena.balalaeva@gmail.comи
https://orcid.org/0000-0002-2675-5554

Анотація. *Статтю присвячено актуальній проблемі гендерного дисбалансу у вітчизняних медіа. Попри те, що проблема має значний резонанс і в суспільній практиці, і в науковому дискурсі, за два роки повномасштабної війни ситуація щодо збалансованості контенту вітчизняних ЗМІ, репрезентації жінок у медіа залишається складною, має ознаки регресивної динаміки і потребує ретельного дослідження. Мета статті – проаналізувати особливості репрезентації жінок у контенті загальнонаціональних і гіперлокальних видань України в умовах повномасштабної війни. Основним методом для реалізації мети обрано порівняльний аналіз даних всеукраїнських моніторингів загальнонаціональних і гіперлокальних медіа за перший квартал 2024 року, аналіз наукових джерел з окресленої проблематики. Регулярний моніторинг медіа свідчить, що у національних і регіональних ЗМІ дедалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів. Аналіз даних показав, що результати моніторингів мають певні відмінності за кількісними та якісними показниками. Зокрема, у моніторинговий період у загальнонаціональних медіа жінки були експертками в 17% матеріалів, героїнями – у 22,5% , в гіперлокальних ці показники є значно вищими й становлять 39,5% і 33,5% відповідно. Незважаючи на певні відмінності у даних, зумовлені різними підходами й методологіями досліджень, результати обох моніторингів свідчать про гендерний дисбаланс у вітчизняних ЗМІ на користь чоловіків, особливо у висвітленні теми війни, а національний медіаландшафт характеризують опосередкованим відображенням уже наявної в суспільстві гендерної нерівності. Це потребує ґрунтовного вивчення різних аспектів означеної проблеми: соціального, історичного, психологічного тощо і становить перспективний напрям подальших досліджень.*

Ключові слова: *соціальна практики, ідентичність, гендер, гендерний баланс, гендерна рівність, гендерний стереотип, засоби масової інформації, моніторинг, війна.*

Актуальність (Introduction). Нині війна є фактором, який визначає всі соціальні процеси в Україні, зокрема пов’язані із ґендерною рівністю, розширенням можливостей і прав жінок. На думку експертів та експерток ЄС, повномасштабна війна в Україні має двоякий вплив на ґендерну рівність: з одного боку, вона посилила наявні бар’єри і створила нові виклики для ґендерної рівності та прав жінок, з іншого – суспільство дедалі більше усвідомлює необхідність залучення всіх громадян, незалежно від статі, віку й інших ознак до відповіді на російську агресію та подолання її наслідків (Ґендерний профіль країни, 2023: 76).

©Балалаєва О.

Ці висновки підтверджують як численні наукові розвідки, так і результати соціологічних опитувань і моніторингів. Дослідники констатують, що фаза війни, яка почалася 2022 року, значною мірою посилила гендерну та міжсекторальну нерівність і дискримінацію, й незважаючи на певний прогрес у гендерній рівності, ратифікацію більшості актуальних світових конвенцій та прийняття відповідного законодавства, українські жінки продовжують стикатися з перешкодами щодо розширення їх економічної, громадської та політичної участі (Chuyko et al., 2023). За даними моніторингу стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру, проведеного відповідно до плану дій Концепції комунікації у сфері гендерної рівності за ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України у 2023 році, тривале широкомасштабне російське вторгнення посилило гендерну нерівність, що віддзеркалюється в медіа (Моніторинг, 2023). Водночас, за дослідженнями Т. Марценюк, серед наслідків повномасштабного російського вторгнення фіксується й зростання підтримки гендерної рівності. Повномасштабна війна показала, що для сталості та подальшої післявоєнної відбудови та розвитку України необхідно рівноправне залучення жінок і чоловіків до всіх сфер життя (Martsenyuk, 2023c).

Попри те, що проблема має значний резонанс і в суспільній практиці, і в науковому дискурсі, за два роки повномасштабної війни ситуація щодо збалансованості контенту вітчизняних ЗМІ, репрезентації жінок у медіа залишається складною, і потребує ретельного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent research and publications). Дослідження гендерної проблематики у медіа має понад вікову наукову традицію (Moody-Ramirez et al., 2023). Сучасні епістемологічні та онтологічні підходи, теоретичні та практичні напрацювання, кидають виклик усталеним концепціям, переосмислюючи постулати виробництва, контенту і споживання медіа, власне дихотомії стать/гендер, зокрема і в працях таких дослідників: К. Росс (Ross et al. 2020), М. Джерф-П'єрр, М. Едстрем, І. Бахманн, В. Кардо, С. Мурті, К. М. Скарчеллі, С. Ноулз, Ж. Б. Мір, Х. Ванденберге та ін. В Україні теоретичні та практичні аспекти проблем гендерного балансу та стереотипів у ЗМІ висвітлено у працях А. Волобуєвої, І. Воловенко, Ю. Гончар, І. Киянка, С. Кушніра, С. Котової-Олійник, М. Маєрчик, Л. Мацько, О. Муратової, О. Мельникової-Курганової, Н. Остапенко, О. Панченко, О. Плахотнік, В. Супруна (Suprun et al., 2022), Н. Сидоренко, Т. Старченко, Т. Радіонової, Л. Чернявської, Ю. Штурхецького та ін. Загострення проблеми гендерної рівності в умовах війни розглядають К. Букшина, Т. Марценюк, Я. Машкова, О. Чуйко, А. Камінська, Н. Свідерська, Т. Кононенко, Г. Голубенко та ін. Регулярний моніторинг медіа свідчить, що у національних і регіональних ЗМІ дедалі виходять матеріали з ознаками сексизму та гендерних стереотипів (Балалаєва, 2022, 2023). Це підкреслює актуальність проблеми та нагальну потребу її всебічного дослідження.

Мета(Goal). – проаналізувати особливості представленості жінок у загальнонаціональних і гіперлокальних виданнях України в умовах повномасштабної війни.

Методи(Methods): порівняльний аналіз даних всеукраїнських моніторингів загальнонаціональних і гіперлокальних онлайн-видань за перший квартал 2024 року, аналіз наукових джерел з окресленої проблематики.

Результати дослідження та їх обговорення (Results and Discussion). В Україні регулярний моніторинг гендерного балансу медіа здійснюють кілька організацій, зокрема й Інститут масової інформації (IMI), який досліджує проблему у площині загально-

національних онлайн-медіа. Після десяти років систематичного моніторингу гендерного балансу дослідники ІМІ констатують, що видимість жінок у медіа завжди резонувала з подіями в країні. Представленість жінок у медіа щороку зростала до 2022 року, проте повномасштабне вторгнення відкинуло прогрес видимості жінок як експерток і героїнь матеріалів у цій галузі на кілька років назад. Про це свідчать результати останнього моніторингу проведено у першому кварталі 2024 року. Досліджено контент 10 загальнонаціональних онлайн-медіа, з-поміж яких: «ТСН», «Українська правда», «РБК-Україна», «Кореспондент.net», УНІАН, «Суспільне» тощо (Десять років дисбалансу, 2024).

Кількість жінок як експерток матеріалів дедалі зменшується: якщо 2021 року на жінок припадало 30% усіх коментарів, то після вторгнення ця цифра зменшується щороку приблизно на 5%, і наразі становить лише 17%. За даними дослідження ІМІ, найчастіше жінки коментували міжнародну тематику (36,8%), кримінальну хроніку та ДТП (11,5%), теми війни та економіки (по 9,2%), здоров'я (5,7%). У моніторинговий період здебільшого траплялись експертні думки іноземних політикинь, які коментували теми, пов’язані з підтримкою України: рішення створення багаторічної програми фінансової допомоги для України, безпекові гарантії тощо. Головною спікеркою за темою війни була керівниця пресцентру Оперативного командування «Південь» Наталія Гуменюк, яка подавала офіційну інформацію про перебіг бойових дій. Траплялися також поодинокі випадки, коли експертки коментували теми суспільства, політики, погоди та спорту. Як зауважує Я. Машкова: «після повномасштабного вторгнення ми почали фіксувати, що рівень присутності жінок як експерток знизився на кілька відсотків ... Чоловіки-військові, посадовці та їхні коментарі витіснили жінок з публічного простору. Зрозуміло, що це пов'язане з активними бойовими діями та актуальністю теми, втім серед військових теж є жінки, які можуть коментувати та залучати свій досвід і експертизу» (Десять років дисбалансу, 2024).

Присутність жінок як героїнь в онлайн-медіа становить 22,5% (чоловіків – 77,5%). У моніторинговий період найчастіше жінок згадували у матеріалах про шоу-бізнес (39,2%), кримінальну хроніку (18%), міжнародні теми (11,3%), спорт, (8,8%), суспільство (6,7%). Також жінки як героїні траплялися в поодиноких матеріалах про війну, політику та життєві історії. Хоча за офіційними даними Міноборони, 2023 року на службі в ЗСУ налічували близько 62 тисяч жінок, серед них 43,4 тисячі – військовослужбовиці, їх видимість у медіа залишається недостатньою. У матеріалах, де трапляються жінки як героїні матеріалів про війну, – це родички військових, потерпілі чи жертви військових обстрілів. Історії про військовослужбовиць, медикинь, операторок дронів, офіцерок, кулеметниць, снайперок і ветеранок є поодинокими й радше винятком, ніж правилом. Найвищі показники присутності героїнь має ТСН (47%), проте високий відсоток видимості жінок не завжди тотожний інформаційній цінності (матеріали здебільшого стосуються жінок у шоу-бізнесі та мають ознаки сексизму). Сексизм та дискримінаційні меседжі в українських медіа стосуються переважно жінок: 24 з 50 з популярних українських онлайн-медіа публікували матеріали, які мали ознаки мови ворожнечі, сексизму, дискримінаційної лексики та стереотипізації щодо жінок (там само).

Таблиця 1.
Репрезентація жінок у загальнонаціональних медіа в першому кварталі 2024 року

Тема	Експертки	Героїні
Міжнародні теми	36,8%	11,3%
Кримінал	11,5%	18%
Війна	9,2%	
Економіка	9,2%	16 %
Здоров'я	5,7%	
Політика		
Суспільство	27,6 %	6,7%
Спорт		8,8 %
Шоу-бізнес		39,2%
Середній показник присутності	17%	22,5%

(складено автором за даними моніторингу Інституту масової інформації)

Для гіперлокальних ЗМІ актуальними є ті ж проблеми і завдання у площині дотримання гендерного балансу, що і для загальнонаціональних. Проте дані моніторингів регіональних медіа демонструють іншу картину як щодо кількісного співвідношення, так і тематичного наповнення контенту. Розглянемо результати моніторингу 229 друкованих та онлайн-видань України, проведеного в лютому 2024 р. в межах проєкту «Гендерночутливий простір сучасної журналістики», який реалізує Волинський прес-клуб у партнерстві з іншими медійними організаціями (Волинський прес-клуб, 2024). Проаналізувавши 14870 матеріалів, експерти вирахували індекс гендерної чутливості медіа, який складається з балансу жінок і чоловіків як експертів/-ок і героїв/-їнь, та кількості фемінітивів у матеріалах.

Порівняно з даними моніторингу загальнонаціональних видань, результати суттєво відрізняються. Зокрема, за даними моніторингу гіперлокальних медіа, зафіксовано зростання кількості жінок як експерток: якщо за підсумками 2023 року вона становила 30% від усіх матеріалів, то у лютому 2024 – 39,5%.

Найчастіше жінки коментували теми, пов'язані з благодійністю та волонтерством (53%), соціальною політикою (52%), освітою та наукою і культурою та релігією (по 45%). Найменше лунала експертна думка жінок в темах війни (22%), спорту (21%), криміналу та надзвичайних ситуацій (19%). Найчастіше жінок цитували вінницькі (51%), чернігівські (47%) та харківські (45%) медіа, найменше експерток залучали запорізькі ЗМІ (22%) (там само).

Як героїні жінки найчастіше потрапляли у матеріали про освіту та науку (51%), благодійність і волонтерство (45%), соціальні питання (41%), найменше жінки представлені у матеріалах про війну (15%) та довкілля (14%). Найбільше матеріалів про жінок публікували полтавські видання (41%), найменше – закарпатські (23%).

Таблиця 2.
Репрезентація жінок у гіперлокальних медіа в першому кварталі 2024 року

Тема	Експертки	Героїні
Благодійність. Волонтерство.	53%	45%
Соціальна політика. Соцзахист.	52%	41%
Освіта. Наука.	45%	51%

Культура. Релігія.	45%	39%
Медицина. Охорона здоров'я.	40%	34%
Екологія. Довкілля.	36%	14%
Дозвілля.	30%	32%
Економіка. Бізнес.	29%	31%
Політика. Місцева влада.	25%	24%
Війна. Армія.	22%	15%
Спорт.	21%	26%
Кримінал. ДТП. Надзвичайні ситуації.	19%	21%
Середній показник присутності	39,5%	33,5%

(складено автором за даними моніторингу Волинського прес-клубу та Незалежної громадської мережі прес-клубів і медійних організацій України)

Отже, всеукраїнські моніторинги продемонстрували різні результати щодо дотримання гендерного балансу в загальнонаціональних і гіперлокальних медіа. Так, за даними дослідження, у першому кварталі 2024 року в загальнонаціональних ЗМІ жінки були експертками в 17% усіх матеріалів, у регіональних – в 39,5%. Відрізняються й дані щодо динаміки цих показників: у загальнонаціональних виданнях він зменшився на 6% проти 2023 року, а в гіперлокальних – зріс на 9,5%. У загальнонаціональних медіа жінки найчастіше коментували міжнародні теми (36,8%), у гіперлокальних – теми благодійності та волонтерства (53%).

Відрізняються й результати щодо кількості героїнь матеріалів: у загальнонаціональних виданнях про жінок писали у 22,5%, у гіперлокальних – у 33,5%. На думку аналітиків Інституту масової інформації, найчастіше згадували жінок у матеріалах про шоу-бізнес (39,2%). Дослідники гіперлокальних видань цю тему не виокремлюють, фіксуючи на першому місці матеріали на тему освіти і науки (51%).

Попри відмінності у методологіях проведення моніторингів, виокремлення різних тематичних масивів, за якими визначалася кількість експертів/-ок і героїв/-їнь, результати обох досліджень демонструють недостатню видимість жінок у матеріалах на тему війни. Загалом тема війни залишається ключовою для більшості українських медіа: матеріали про бойові дії, волонтерство, політичні рішення, соціальну, психологічну, медичну допомогу – становлять 38% усього контенту (найбільше матеріалів про війну у херсонських (84%), донецьких (74%) і луганських (72%) медіа, найменше – в черкаських і житомирських (по 19%) (Волинський прес-клуб, 2024).

Про жінок найчастіше писали як про волонтерок, близьких людей загиблих бійців (партнерок, матерів, сестер) і політикинь, а про чоловіків, насамперед, як про воїнів, а також волонтерів і політиків (там само).

За даними моніторингу стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру, українські медіа продовжують послуговуватися штампами щодо сприйняття жінок як матерів або коханих, а чоловіків – як воїнів. Поглиблення лінії поділу за ознакою статі має негативні наслідки для єдності суспільства,

обороноздатності країни, самопочуття людей (Моніторинг, 2023). Високий показник спікерів-чоловіків у темі «Війна» обумовлений тим, що основні коментатори теми і є чоловіки, які обіймають керівні посади в державі. Жінки здебільшого фігурують як спонтанні героїні історій або свідки подій, особливо у репортажах із прифронтової зони. За словами А. Захарченка, медійники досі керуються гендерним стереотипом, що жінки більш емоційні: «Де є потреба якоїсь експертної думки або посади, перевагу віддають чоловікам. А коли потрібні очевидці подій, наприклад, обстрілів, проблем, пов'язаних із війною, то там частіше надають слово жінкам» (Семенюта, 2024).

Внаслідок мілітаризації суспільства та посилення традиційних цінностей, жінки як професіоналки та лідерки зникають зі шпальт українських медіа. Як зауважує директорка Інституту конструктивної журналістики та нових медіа К. Букшина, вітчизняні ЗМІ частіше транслюють чоловіче обличчя війни, ніж жіноче (Букшина, 2023). Проте новини – це не тільки інформація з поля бою, це й висвітлення тем гуманітарної допомоги, публічної дипломатії. Однак в таких темах жінок роблять «невидимими». Наприклад, у питаннях переговорів та міжнародної адвокації, повідомлення від жінок і про жінок губляться в інформаційному полі, як наслідок, суспільству немає з чого формувати думку про силу й масштаб жіночого лідерства в цій галузі. Експертка зазначає, що загалом у медіа дуже мало історій про жінок-лідерок. У більшості матеріалів вони фігурують як постраждалі (там само).

Ця тенденція чітко простежується не лише в українських, а й в світових медіа. Репрезентація війни в медіа показала чоловіків як активних суб'єктів, тоді як жінкам відводилася підпорядкована роль, що підкреслює їхню вразливість та ідентифікацію з традиційними ролями. Результати аналізу фотографій в міжнародній пресі показує, що, незважаючи на те, що кількісно присутність чоловіків і жінок є збалансованою, якісно війна продовжує залишатися глибоко гендерною практикою. У візуальному наративі, розміщеному на перших шпальтах міжнародної преси про війну в Україні, жінки мають високу присутність, але постають як другорядні та мовчазні персонажі, закріплені в ролях жертв, людей, яких треба захищати та оберігати (Iraola & Peña-Fernández, 2023).

Дійсно, численні дослідження доводять, що в період дії воєнного стану в Україні дівчата та жінки є найбільш уразливими у зв'язку зі зміною сімейних ролей, підвищенням відповідальності за життя та здоров'я близьких, втратою годувальника, збільшенням випадків насильства, зовнішнього відсутність безпеки через масовані обстріли з боку країни-окупанта (Chuyko et al. 2023).

І часто як вітчизняні, так і міжнародні медіа вдаються до моделі віктимізації українських жінок. А в медіа країни-агресора цей наратив збагачується аргументом, що жінки втратили свою жіночність в Україні, і лише прибувши до росії, вони можуть її повернути (Kratochvil & O'Sullivan, 2023).

Дослідники акцентують, що жінки в Україні як агенти (активні суб'єкти), створюють собі нові ролі у суспільстві, яке перебуває у стані війни. Вкрай важливо розглянути, як жінки в Україні (і ті, хто живе за кордоном як біженки) відстоюють свої права в усіх сферах життя, коли вони беруть на себе нові ролі агентів і розширюють репертуар ролей, обов'язків, прав і відповідальності, покладених на жінок в українському суспільстві (Phillips & Martsenyuk, 2023).

Як зауважує Т. Марценюк, в Україні, не дивлячись на проблеми з сексизмом та дискримінацією – а ці проблеми є в усіх суспільствах – жінки розбудовують свою агентність, беруть активну участь у суспільно-політичних подіях, у волонтерстві, і в обороні України, зокрема і на бойових позиціях. Жінки різного віку беруть участь у різноманітних волонтерських заходах: приготування їжі; ви-

готовлення одягу, ліків, захисного спорядження; доставка палива; виявлення та допомога вразливим особам; забезпечення логістики та інформації; супровід документування військових злочинів тощо. Незважаючи на поширену думку про те, що жінки просять миру і проти мілітаризації, українські жінки (зокрема й феміністки) просять важку зброю для захисту України від Росії. Жінки вимагають ембарго на російські газ і нафту перед європейцями (Марценюк, 2023a). Проте у дзеркалі сучасних медіа ці ролі висвітлено недостатньо (Балалаєва, 2023).

Інша крайність – героїзувати українських жінок, зокрема військовослужбовиць: вітчизняні ЗМІ полюбляють розповідати історії, як героїні покинули дітей, чоловіка, відмовились від чогось, не зосереджуючись на їхніх професійних якостях. Як зауважує Букшина, переселенки, які докладають зусиль, щоб забезпечити країну необхідним для перемоги, майже не стають героїнями історій вітчизняних ЗМІ (лише у 15% матеріалів), натомість піддаються стигматизації: 60% повідомлень у медіа про переселенок стосуються шеймінгу за зовнішній вигляд, небезпеки та виклики, з якими ті стикнулися. Жінки, які були змушені стати біженками, організували низку акцій протесту за кордоном, щоб привернути увагу міжнародної спільноти до важливості підтримки України, Марші матерів на підтримку українських дітей пройшли у різних містах за кордоном. Жінки організовували демонстрації та виступи проти зґвалтувань під час війни (Букшина, 2023a). Марценюк (2023a) зауважує, українські жінки-біженки не хочуть поставати передусім як типові безпорадні жертви. Але виступають як ті, які натомість хочуть мати агентність (*відчуття відповідальності за свою долю та готовність брати участь у процесах, що змінюють світ на краще).*

Дані моніторингів підтверджують, що в українських онлайн-медіа досі трапляються вияви лукізму, еротизації та дискримінації жінок: Найчастіше у публікаціях вдавалися до лукізму: дискримінували жінок за зовнішнім виглядом у 60%, стереотипізація траплялася у 33,3% матеріалів, об'єктивація – у 6,67% (Моніторинг, 2023).

Для того, щоб виправити цю ситуацію, забезпечити гендерну рівність, К. Бушина рекомендує медійникам:

- висвітлювати жіноче лідерство, запрошувати більше експерток, представниць громадянського суспільства, розповідати більше історій про організації, створені жінками для розв'язання питань війни, показувати, що попри нав'язані суспільству стереотипи, жінки здатні стратегічно мислити, аналізувати, ухвалювати рішення;
- пам'ятати та наголошувати, що проти ворога воюють не тільки «наші чоловіки», але й «наші жінки», а розповідаючи про захисниць, важливо висвітлювати не тільки особисті історії та подвиги, а й акцентувати на їхній професійності;
- уникати узагальнень та стигматизації, пропорційно відображати навантаження й небезпеки для жінок під час війни та після перемоги, привертати увагу до різних ролей жінок та їхніх проблем у різних ситуаціях: жінки, чиї чоловіки на фронті, матері, переселенки, постраждалі тощо;
- дотримуватися гендерного балансу (Букшина, 2023b).

Висновки та перспективи (Conclusion). Дані різних моніторингів доводять, що українським медіа властива скоріше непряма, ніж пряма дискримінація за ознакою статі, а національний медіаландшафт характеризують опосередкованим відображенням уже наявної в суспільстві гендерної нерівності. Загальним висновком таких досліджень є те, що в складних умовах, перед якими опинилась Україна, важливим стає комплексне представлення всіх можливих варіантів вирішення поточних проблем під час війни та опцій інтеграції в суспільство кожного його представника/представниці, незалежно від статі, з урахуванням сильних сторін

кожного індивіда, що сприяють його/її максимальній ефективності на своєму місці ().

На думку дослідників, попри те, що війни, як правило, сприймаються як посилення мілітаризованої маскулінності та поглиблення підпорядкування жінок, оборона України від російського вторгнення спричиняє зовсім інший емансипаційний ефект, який тягне за собою фундаментальне перевизначення маскулінності та фемінності (Kratochvil & O'Sullivan, 2023).

Експерти BBC, які дослідили зміну гендерних ролей в Україні під час війни, стверджують, що сильне почуття національної єдності можна використати для позитивного впливу на гендерну рівність. Демонстрація жінок, які беруть участь у воєнних діях у ролях, де традиційно домінують чоловіки, а також демонстрація лідерства, винахідливості та здатності ухвалювати рішення може допомогти протистояти наративам, які ризикують закріпити гендерні стереотипи (BBC, 2024). Медіа та комунікація відіграють ключову роль у створенні рівноправної та збалансованої картини, демонструючи проблеми та виклики під час війни, а також внесок як чоловіків, так і жінок у воєнні зусилля. Натомість домінантний наратив про чоловіків як захисників може мати наслідки для гендерної рівності в майбутньому. Тому ЗМІ повинні забезпечувати гендерний баланс, уникати стереотипів і дискримінації.

Подяки. Немає.

Конфлікт інтересів. Немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балалаєва О.Ю. Проблема гендерного балансу в українських ЗМІ в умовах повномасштабної війни. *Міжнародний філологічний часопис.* 2022. Т. 13, № 4, ч. 1. С. 85-93.

2. Букшина К. Жінки в ЗМІ під час війни. Чим загрожує невидимість? Women to Ukraine. 2023. URL: https://w2u.world/eksperty/zhinky-v-zmi-pid-chas-viiny-chym-zahrozhuie-nevydymist-kseniia-bukshyna-dyrektorka-instytutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/

3. Букшина К. Як писати про війну та жінок. Women to Ukraine. 2023. URL: https://w2u.world/eksperty/iak-pysaty-pro-viinu-ta-zhinok-rekomendatsii-dlia-komunikatsiinykiv-ta-zhurnalistiv-kseniia-bukshyna-dyrektorka-instytutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/

4. Ґендерний профіль країни: Україна. ЄС за ґендерну рівність: Служба допомоги реформам. 2023. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukraine-genderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf

5. Десять років дисбалансу. Як війна впливає на представленість жінок у медіа. Інститут масової інформації. 2024. URL: https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764.

6. Марценюк Т. Не хочуть бути жертвами: як війна змінює українських жінок і ставлення до них в Україні та світі. Радіо Свобода. 2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/feminizm-hender-viyna-ukrayinski-zhinky-bizhenky/32221558.html

7. Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoi-rivnosti/

8. 50% – Індекс гендерної чутливості гіперлокальних медіа у лютому 2024. Волинський прес-клуб. URL: http://volynpressclub.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&

9. amp;id=1233:50-2024-&catid=10:gendermedia&Itemid=21

10. Семенюта І. «Тендітні троянди» зі «струнками ніжками»: як українські медіа поширюють гендерні стереотипи. Детектор медіа. 20 березня

2024 p. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/34475/2024-03-20-tenditni-troyandy-zi-strunkymy-nizhkamy-yak-ukrainski-media-poshyryuyut-genderni-stereotypy/

11. Balalaieva O. Transformation of Gender Role and Image of Women in Ukrainian Media: Historical and Sociopolitical Aspects. *Cogito.* 2023. Vol. 15, No 2. P. 146-164.

12. BBC дослідила зміну гендерних ролей в Україні під час війни. Детектор медіа. 15 вересня 2024 р. URL: https://cs.detector.media/community/texts/185649/2023-09-15-bbc-doslidyla-zminu-gendernykh-roley-v-ukraini-pid-chas-viyny/

13. Chuyko O., Kaminska A., Sviderska H., Kononenko T., Golubenko N. Problems of gender tolerance formation in the context of the introduction of martial law in Ukraine. *Cadernos educacao tecnologia e sociedade.* 2023. Vol. 16, No 3. P. 617-624. DOI:10.14571/brajets.v16.n3.617-624

14. Iraola M. E., Peña-Fernández S. The Face of War. Women in the Photographs of the International Press during the Invasion of Ukraine. *Fotocinema: Revista cientifica de cine y fotografia*. 2023. Issue 27. P. 245-262.

15. Kratochvil P., O'Sullivan M. A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security,* 2023. Vol. 32(3). P. 347-366, DOI: 10.1080/09662839.2023.2236951

16. Martsenyuk T. Towards Gender Equality in the Ukrainian Society. *Ukraine's Many Faces.* 2023. DOI: 10.14361/9783839466643-034

17. Martsenyuk T. Women and gender equality in the Ukrainian armed forces. Dispossession: *Anthropological Perspectives on Russia's War against Ukraine.* 2023, P. 208-224. DOI: 10.4324/9781003382607-13

18. Moody-Ramirez M., Byerly C., Mishra S., Waisbord S. Media Representations and Diversity in the 100 Years of Journalism & Mass Communication Quarterly. *Journalism & Mass Communication Quarterly.* 2023. Vol. 100, No 4. P. 826-846. DOI: 10.1177/10776990231196894

19. Phillips S.D., Martsenyuk T. Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. Women's studies international forum. 2023. Vol. 98. P. 1-8. DOI: 10.1016/j.wsif.2023.102731

20. Ross K., Bachmann I., Cardo V., Moorti S.& Scarcelli C. M. (eds.). *The International Encyclopaedia of Gender, Media and Communication.* Wiley Blackwell: Chichester, 2020. DOI:10.1002/9781119429128

21. Suprun V., Volovenko, I., Radionova T., Muratova O., Lakhach T., Melnykova-Kurhanova O. Gender Stereotypes in Ukrainian Mass Media and Media Educational Tools to Contain Them. *Postmodern Openings.* 2022. Vol. 13, No 1. P. 372-387. DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.1/402

REFERENCES

1. Balalaieva, O.Iu. (2022). Problema gendernoho balansu v ukrainskykh ZMI v umovakh povnomasshtabnoi viiny [The problem of gender balance in the Ukrainian media in a full-scale war]. *Mizhnarodnyi filolohichnyi chasopys, 13*(4), 85-93.

2. Bukshyna, K. (2023a). Zhinky v ZMI pid chas viiny. Chym zahrozhuie nevydymist? [Women in the media during the war. What is the danger of invisibility?]. Women to Ukraine. Retrieved from: https://w2u.world/eksperty/zhinky-v-zmi-pid-chas-viiny-chym-zahrozhuie-nevydymist-kseniia-bukshyna-dyrektorka-instytutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/

3. Bukshina, K. (2023b). Yak pysaty pro viinu ta zhinok [How to write about war and women. Women to Ukraine]. Retrieved from: https://w2u.world/eksperty/iak-pysaty-pro-viinu-ta-zhinok-rekomendatsii-dlia-komunikatsiinykiv-ta-zhurnalistiv-kseniia-bukshyna-dyrektorka-instytutu-

konstruktyvnoi-zhurnalisticyky-ta- novykh-media/

4. Gendernyi profil krainy: Ukraina. ES za gendernu rivnist: Sluzhba dopomohy reformam. [Country gender profile: Ukraine. EU for gender equality reform helpdesk] (2023). Retrieved from: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/03/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_ukr_v5.pdf

5. Desiat rokiv dysbalansu. Yak viina vplyvaie na predstavlenist zhinok u media. Instytut masovoi informatsii. [Ten years of imbalance. How war affects the representation of women in the media] (2024). Institute of mass information. 2024. Retrieved from: https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764.

6. Martseniuk, T. (2023a). Ne khochut buty zhertvamy: yak viina zminiuie ukrainskykh zhinok i stavlennia do nykh v Ukraini ta sviti. Radio Svoboda [They do not want to be victims: how the war changes Ukrainian women and the attitude towards them in Ukraine and the world.] Retrieved from: https://www.radiosvoboda.org/a/feminizm-hender-viyna-ukrayinski-zhinky-bizhenky/32221558.html

7. Monitorynh stanu vysvitlennia u media pytan shchodo hendernoi rivnosti y poshyrennia materialiv stereotypnoho abo dyskryminatsiinoho kharakteru. [Monitoring of media coverage of issues related to gender equality and distribution of materials of a stereotypical or discriminatory nature]. (2023). Retrieved from: https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoi-rivnosti/

8. 50% – Indeks hendernoi chutlyvosti hiperlokalnykh media u liutomu 2024 [50% – Index of gender sensitivity of hyperlocal media in February 2024]. (2024). Volyn Press Club. Retrieved from: http://volynpressclub.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1233:50-2024-&catid=10:gendermedia&Itemid=21

9. Semeniuta, I. (2024). «Tenditni troiandy» zi «strunkymy nizhkamy»: yak ukrainski media poshyriuiut henderni stereotypy ["Fragile roses" with "slender legs": how Ukrainian media spread gender stereotypes.]. Detektor media. Retrieved from: https://ms.detector.media/trendi/post/34475/2024-03-20-tenditni-troyandy-zi-strunkymy-nizhkamy-yak-ukrainski-media-poshyryuyut-genderni-stereotypy/

10. Balalaieva, O. (2023). Transformation of Gender Role and Image of Women in Ukrainian Media: Historical and Sociopolitical Aspects. *Cogito*, *15*(2), 146-164.

11. BBC doslidyla zminu hendernykh rolei v Ukraini pid chas viiny. [The BBC investigated changing gender roles in Ukraine during the war] (2024). Media detector. Retrieved from: https://cs.detector.media/community/texts/185649/2023-09-15-bbc-doslidyla-zminu-gendernykh-roley-v-ukraini-pid-chas-viyny/

12. Chuyko, O. Kaminska, A., Sviderska, H., Kononenko, T. & Golubenko, N. (2023). Problems of gender tolerance formation in the context of the introduction of martial law in Ukraine. *Cadernos educacao tecnologia e sociedade, 16* (3), 617-624. DOI: 10.14571/brajets.v16.n3.617-624

13. Iraola, M. E. & Peña-Fernández, S. (2023). The Face of War. Women in the Photographs of the International Press during the Invasion of Ukraine. *Fotocinema: Revista cientifica de cine y fotografia,* 27, 245-262

14. Kratochvil, P. & O'Sullivan M. (2023). A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security, 32(*3), 347-366, DOI: 10.1080/09662839.2023.2236951

15. Martsenyuk, T. (2023b). Towards Gender Equality in the Ukrainian Society. In *Ukraine's Many Faces.* DOI: 10.14361/9783839466643-034

16. Martsenyuk, T. (2023c). Women and gender equality in the Ukrainian armed forces. Dispossession: In *Anthropological Perspectives on Russia's War against Ukraine.* 2023, P. 208-224. DOI: 10.4324/9781003382607-13

17. Moody-Ramirez, M., Byerly, C., Mishra, S., & Waisbord, S. (2023). Media Representations and Diversity in the 100 Years of Journalism & Mass Communication Quarterly. *Journalism & Mass Communication Quarterly, 100* (4), 826-846. DOI: 10.1177/10776990231196894

18. Phillips, S.D., & Martsenyuk, T. (2023). Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. Women's studies international forum, 98, 102731. DOI: 10.1016/j.wsif.2023.102731

19. Ross, K., Bachmann, I., Cardo, V., Moorti, S. & C. M. Scarcelli (eds.). (2020). *The International Encyclopaedia of Gender, Media and Communication.* Wiley Blackwell, Chichester. DOI:10.1002/9781119429128

20. Suprun, V., Volovenko, I., Radionova, T., Muratova, O., Lakhach, T., & Melnykova-Kurhanova, O. (2022). Gender Stereotypes in Ukrainian Mass Media and Media Educational Tools to Contain Them. *Postmodern Openings*, *13*(1), 372-387. Retrieved from: DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.1/402

ANALYSIS OF THE REPRESENTATION OF WOMEN IN UKRAINIAN MEDIA CONTENT IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE WAR

Olena BALALAIEVA

Abstract. *The article deals with the problem of gender imbalance in the Ukrainian media. Despite the fact that the problem has resonance both in social practice and in scientific discourse, after two years of full-scale war, the situation regarding the balance of media content and representation of women remains complicated, has signs of regressive dynamics and requires careful research. The aim of the study is to analyze the peculiarities of the representation of women in the content of Ukrainian national and hyperlocal media in the conditions of a full-scale war. The main method is a comparative analysis of all-Ukrainian national and hyperlocal media' monitoring data for the first quarter of 2024. Regular media monitoring shows that the domestic media publish materials with signs of sexism and gender stereotypes. Data analysis showed that the monitoring results have certain differences in quantitative and qualitative indicators. During the monitoring period, in national media, women were experts in 17% of materials, heroines – in 22.5%, in hyperlocal media – in 39.5% and 33.5% of materials, respectively. Despite certain differences in the data caused by different research approaches and methodologies, the results of both monitorings indicate a gender imbalance in the domestic media in favor of men, especially in the coverage of the topic of war; the national media landscape is characterized by an indirect reflection of gender inequality existing in society. This requires a thorough study of various aspects of this problem: social, historical, psychological, etc., and is a promising direction for further research.*

Keywords*: social practices, identity, gender, gender balance, gender equality, gender stereotype, mass media, monitoring, war.*

©Балалаєва О.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.252-261

УДК 122/129+141+323

ІЄРАРХІЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В СУЧАСНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Віра ДОДОНОВА, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
та міжнародної комунікації НУБіП України
E-mail: dodonovav@gmail.com
Роман ДОДОНОВ, доктор філософських наук, професор,
в.о. директора НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка
E-mail: roman.dodonov@knu.ua
Ірина МАЙДАНЮК, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології
НУБіП України
E-mail: mira-i@ukr.net

Анотація. *Стаття присвячена проблемі ідентичності, аналізу різних типів ідентичності і їх взаємозв'язку, політиці ідентичності та її впливу на соціальну і політичну атмосферу в суспільстві. Метою статті є вивчення сучасного дискурсу проблем ідентичності, аналіз наповнення поняття ідентичність змістом, побудова смислового «ланцюгу» в ієрархії ідентичностей. Методи, які використовуються в статті, є такі: історичний, системний, дискурс-аналіз, компаративістський. В «результатах та обговоренні» наводяться позиції взаємовідношення різних типів ідентичності. Так, аналізується етнічна та національна ідентичності, де доводиться, що етнічна ідентичність має соціокультурну природу, а національна – політико-правову. В підрозділі «регіональна та цивілізаційна» наголошується на тому, що поняття регіональна та цивілізаційна ідентичності є парою біполярних категорій, які показують місце людини в часово-просторовому культурному та політичному континуумі. При розгляді громадянської та політичної ідентичності акцентується увага на їх тотожності та відмінностях, а також описуються різні ступені зрілості громадянської ідентичності: нормальна, деформована та дефіцітарна. У висновках підкреслюється важливість правильної політики ідентичності, яку має проводити держава. Пропонується такий ланцюжок в ієрархії ідентичностей: перша – індивідуальна, друга – регіональна, третя – етнічна, четверта – національна, п'ята – цивілізаційна. Взаємозв'язок ідентичностей є ансамблем, в якому кожна ідентичність може бути найважливішою в залежності від спрямувань особистості.*

Ключові слова*: дискурс проблеми ідентичності, ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, політика ідентичностей, фактори формування ідентичності, менталітет, етнічна, цивілізаційна, громадянська ідентичності.*

Актуальність (Introduction). В сучасному українському науковому і гуманітарному дискурсах проблема ідентичності набуває особливого забарвлення – болючого і неоднозначного, оскільки входить в теоретичне поле «політичного», де спрацьовує дилема «свій-чужий», «друг-ворог». У громадян України з необхідністю виникає запитання: Чи я справжній українець? Чи є в мені якісь вади, що я не можу таким себе вважати? Що мені робити для того, щоб продемонструвати цю справжність? Від такої позиції тхне тоталітаризмом, і вона є дуже небезпечною для майбутнього нації.

© Додонова В., Додонов Р., Майданюк І.

Хоча такий підхід до проблеми обумовлений не тільки соціальною палітрою в суспільному житті, але й своєрідним понятійним «каламбуром» в наукових публікаціях щодо цієї проблеми. Так, ми зустрічаємо в літературі різні види колективної ідентичності: етнічна, національна, політична, цивілізаційна, індивідуальна, громадянська, окциденталістична, орієнталістична тощо. На перший погляд з проблемою термінологічної плутанини досить складно впоратися, але дуже важливо це зробити. Оскільки термінологічна чіткість і зрозумілість є ключем до правильного розуміння питань, що, в свою чергу, впливатиме на соціальну та політичну атмосферу в нашому суспільстві.

Мета(Goal). статті є вивчення сучасного дискурсу проблем ідентичності, аналіз наповнення поняття ідентичність змістом, побудова смислового «ланцюгу» в ієрархії ідентичностей.

Методи(Methods).Вивчення ідентичності потребує комплексного підходу, оскільки разом з різними предикатами вона є водночас і культурно-антропологічним, історичним, соціологічним та політико-ідеологічним феноменом.

Саме тому у нагоді стануть історичний метод, оскільки національну ідентичність неможливо розглядати поза історичним контекстом. Системний метод, який допоможе поглянути на ідентичність як на живу, пульсуючу систему. Метод дискурс-аналізу, або критичний аналіз дискурсу, занурить в історичний контекст розуміння поняття ідентичності. Компаративістський метод надасть можливість порівняти різні типи ідентичностей, проаналізувати їх тотожні та відмінні характеристики.

Результати (Results).

Політичні корені проблеми ідентичності в Україні.

Вдаючись до історії проблеми, слід зауважити, що терміни «ідентичність» і «політика ідентичності» виникли не так давно. Ідентичніть популяризував відомий психолог Ерік Еріксон у 1950 роках, а другий термін з'явився в 1980-1990 роках на політичних теренах сучасної Європи. Якщо перейти з колективного на індивідуальний рівень, то можна розуміти ідентичність як набір соціальних ролей, або основну інформацію про особу. В такому розумінні ідентичність існувала завжди, оскільки в будь-який час людина повинна усвідомлювати себе. Фактично індивідуальна ідентичність тотожна поняттю самосвідомість.

Відомий американський філософ Френсіс Фукуяма в роботі «Ідентичність. Потреба в гідності і політика скривдженості» акцентує увагу на тому, що «у другому десятилітті XXI століття в багатьох регіонах замість економічних питань, схоже, на перший план виходять питання ідентичності. Ліві приділяють менше уваги загальній економічній рівності та більше обстоюють інтереси різноманітних груп, які сприймаються як маргіналізовані: темношкірих, імігрантів, жінок, вихідців з Латинської Америки, ЛГБТ спільноти, біженців» [2;с.20].

В одній із попередніх робіт філософа, а саме «Кінець історії і остання людина», він торкається проблеми «жаги визнання» людини іншими людьми. Тут автор підносить проблему жаги визнання з індивідуального рівня на колективний і втілює її до розуміння ідентичності спільноти. У роботі, що аналізується, він пояснює: «Попри всю важливість особистої матеріальної вигоди, людськими істотами керують і інші мотиви, які краще пояснюють не дуже схожі між собою сучасні події. Це можна назвати політикою скривдженості. У багатьох різних випадках політичний лідер зміг мобілізувати послідовників навколо враження, що гідність групи образили, принизили або ще якимось чином зневажили. Це відчуття скривдженості породжує в згаданої групи потребу в тому, щоб її гідність було публічно визнано. Принижена група, яка прагне повернути втрачену гідність, має набагато більший емоційний вплив, ніж люди, які просто

керуються економічної вигодою» [2; с.20].

Конфлікт ідентичностей криється саме в розмежуванні «між внутрішнім «я» і зовнішнім світом суспільних правил і норм, який не визнає належним чином цінності й гідності внутрішнього я» [2; с.22]. І далі Фукуяма продовжує: «Внутрішнє відчуття власної гідності прагне зовнішнього визнання. Мені не достатньо самому усвідомлювати власну цінність, якщо інші не визнають її публічно, або навіть гірше – ганьблять мене чи не визнають мого існування. Отже, політика ідентичності охоплює велику частину політичної боротьби в сучасному світі – від націоналізму та ісламізму до політики в американських кампусах» [2;с.23].

Інакше кажучи, ідентичність – це не абстрактне філософське поняття, яке може бути застосовано виключно для підсилення філософської рефлексії в межах теоретичної філософії, навпаки воно носить практичний характер. І теоретичне жонглювання ним дуже небезпечне.

Досить виразно і наочно цю практичність продемонстрував Микола Рябчук в монографії «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки» [1]. Автор слушно вказує на термінологічну плутанину, де національна ідентичність постійно підміняється або етнічною, або політичною. Не в останню чергу розбіжності в інтерпретаціях сприяли амбівалентності розуміння української ідентичності. На мою думку, причиною формування амбівалентності ідентичності є той факт, що вона дотична до концепту національної ідеї, що тривалий час в Україні носила вигляд деякого фантому, який важко було наповнити конкретним змістом. Звідси витікала необхідність наповнювати зміст і національної ідеї, і національної ідентичності досить полярними характеристиками. У різних верств населення сформувалися різні уявлення про національну ідентичність. Хоч ці «частини населення, – пише М. Рябчук, – політично ототожнили себе з Україною, проте їхнє розуміння, чим була, є і має бути Україна, виявився кардинально відмінним. Для одних вирішальним мав стати рішучий розрив з радянською та російсько-імперською спадщиною – інституційний, культурний, психологічний, цивілізаційний – під гаслом «повернення» до міфологізованої Європи. Для інших важливою була, навпаки, тяглість: нова Україна мала залишитись інституційним продовженням УРСР. В одному випадку йшлося про реалізацію класичного націєтворчого проєкту, опрацьованого українськими інтелектуалами протягом останніх півтора сторіччя. У другому – йшлося про проєкт загалом новий, котрий до здобуття незалежності існував лише в зародковому вигляді як проєкт суто регіональний, «малоросійський», без незалежницьких амбіцій, а проте саме завдяки незалежності раптово актуалізувався як проєкт національний, і «український». Кожен з цих проєктів виражає й (підтримує) специфічний різновид української національної ідентичності – з доволі високим (хоча і не однаковим) рівнем патріотизму в обох випадках, проте з кардинально відмінними історичними наративами, культурними кодами, символами і ціннісними орієнтаціями» [1; с.11].

Така амбівалентність, як ми вже зараз розуміємо, сприяла, врешті решт, трагічним подіям в Україні. Отже, певно, у державі мала бути раціонально і мудро проведена політика ідентичності, якої, на жаль, не було. Брак стратегічного мислення компенсувався міфами, інколи досить примітивними. В певній мірі такі практики міфологізаторства ідентичності мали під собою і політичне і теоретичні підґрунтя. Щодо політичних коренів складностей ідентичності, то тут серед можновладців вирували популістські пристрасті за владу в Україні, а методом виступав поділ України на Західну і Східну; теоретичним же тлом була плутанина в різноманітних тлумаченнях ідентичності.

Етнічна і національна ідентичності.

Маємо нагоду в черговий раз розібратися в тому науковому дискурсі, який точиться навколо проблеми етнічної та національної ідентичностей. Редукування національної ідентичності до етнічної є досить поширеним методологічним прийомом в сучасній гуманітаристиці. Для цього є певні підстави. Зокрема, колектив авторів з колишньої Національної академії державного управління при президентові України (В.П. Трощинський, В.А. Скуратівський, Н.П. Ярош, П.К. Ситник, М.В. Кравченко та ін.) в книзі «Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти» слушно вказують, що актуалізації досліджень етнічної ідентичності сприяли: 1) поглиблення процесів глобалізації, що зумовили динамічні процеси в системі суспільних, зокрема етнонаціональних відносин, етнічний ренесанс, 2) зростання ролі в суспільному житті загальнолюдської цінності етнічного, духовної та етнічної культури, етнічної самосвідомості та етнічної моралі, етнічного знання; 3) посилення соціального потенціалу етнічних спільнот у міжетнічній інтеграції та консолідації суспільства, зміцненні внутрішньоетнічної єдності, 4) зростання усвідомлення людиною соціоетнічної, соціокультурної неповторності, етнічної своєрідності етносоціального буття, покликаного збагатити її духовний світ, 5) активізація міжетнічних конфліктів, сепаратистських настроїв та рухів, етноцентричних тенденцій, експансіоністських устремлінь, етнічної взаємоантипатії, 6) прагнення багатьох національних пострадянських та постсоціалістичних держав повернутися до витоків своєї етнічної та національної ідентичності, відродженої етнічної пам'яті [3; с.131].

Етнічність як така стала невід'ємною складовою ідентифікаційних практик населення України. Але чи вичерпує самоусвідомлення особистістю свого етнічного походження всю повноту проблеми національної ідентичності?

Розмірковуючи над проблемою співвідношення етнічної та національної ідентичності, автори вказаної монографії в розділі «Етнічна ідентичність та етнополітика держави» наголошують на тому, що «етнічна ідентичність – це складне за змістом багатокомпонентне явище, яке має складну структуру, що включає кілька компонентів, які забезпечують стійкість етнічної ідентичності за умови їх єдності і тісного взаємозв'язку, зокрема таких як:

- онтологічний (існування буття етнічної ідентичності як такої),

- гносеологічний (відображення в самосвідомості та світогляді особистості або спільності феномена етнічної ідентичності в усьому різноманітті його зв'язків і проявів)

- емоційно-ціннісний (ціннісні підстави етнічної ідентичності, можливі орієнтири для особистості або соціальної групи),

- суб'єктивно-діяльнісний (поведінкові прояви і функціонування етнічної ідентичності в житті особистості, соціальної спільноти» [3, с.131].

Етнічна ідентичність є підставою для національної ідентичності, але це не означає, що етнос тотожний нації. Скоріше, йдеться про різні ієрархічні рівні. Етнічність може бути розглянута як нижчий відносно національної ідентичності рівень, її складова – необхідна, але не достатня.

«Етнічна ідентичність базується на «голосі крові» й укорінена в особливостях психологічного складу, темпераменту, етнодемографічного потенціалу людей, які є її представниками. Вона створює основу для національної ідентичності та протистоїть натиску космополітизації суспільного життя» [3; с.141]. Водночас, етнічна ідентичність належить до царини соціобіологічних спільнот, а національна – до політично-правових.

Наприклад, етнічний італієць є громадянином США і має відповідну національну ідентичність: почуття солідарності, включеність в політичне життя,

але його етнічна ідентичність може залишатися італійською – він дотримується національних традицій, цінностей, розмовляє італійською, любить італійську кухню. Отже, етнічна ідентичність опирається на біосоціальне підґрунтя, пов'язане з генетичним корінням спільноти, що втілюється у певних антропоморфних характеристиках і в культурі та мові. Натомість, національна ідентичність за своєю суттю не прив'язана до біосоціальної основи; вона є утворенням організаційної психіки [6]. «Етнічна свідомість усіх етнічних спільнот держави, включно й титульного етносу, і за умов уже існуючої політичної нації продовжує мати своїм головним змістом проблеми захисту, збереження і модернізації власної етнічної своєрідності» [3, с.141].

Регіональна і цивілізаційна ідентичності.

Іншу версію ієрархії ідентичності запропонував британський дослідник М. Барретт. Він виокремлює три рівні ідентифікації: регіональний (місто, область, село), національний та наднаціональний (європейці або азійці) рівні.

Подібно до того, як нація може складатися не лише з титульного етносу (такі випадки невідомі сучасній етнології), національна ідентичність передбачає розмаїття регіональних ідентичностей.

Регіональна ідентичність є другим (після індивідуального) виміром ідентифікації, що, в цілому відповідає ієрархічному рівню етнічності. На думку Т. Андрущенко, «проблема співвідношення різних рівнів територіальної ідентичності – макрорегіональної, національної, етнічної, регіональної та локальної – є однією з найскладніших міждисциплінарних проблем». Регіональну ідентичність вона визначає як «форму колективної ідентичності, за якої її носій виявляється здатним до просторово-часової ідентифікації, ціннісного, емоційного, регулятивного самовіднесення із зовнішнім світом» [4].

На перший погляд це визначення перегукується з іншими визначеннями ідентичності, бо «самовіднесення з зовнішнім світом» характерно не тільки для регіональної ідентичності, але і для будь-яких інших. Втім, основний акцент робиться на «просторово-часовій ідентифікації», тобто для регіональної ідентичності важливе відношення з певною територією – чи то «лани широкополі», чи «степи, і кручі». Як надалі зазначає авторка, «територіальна спільність, до якої людина відчуває причетність, завжди буде обмежена конкретним місцем розвитку (місто, область, село або ж досить широкий простір – країна, регіон, материк)» [4].

Дійсно, в регіональній ідентичності географічний чинник набуває особливого значення. «Рухливість регіональної ідентичності викликана в тому числі об'єктивними умовами, триваючими змінами у фізичному просторі (переміщенням кордонів, зміною ландшафту, зміною архітектурних споруд, інституційних форм і т.п.). Зі змінами фізичного простору змінюються і ціннісні уявлення, символи, життєвий уклад і соціальні відносини індивідів. Регіональна ідентичність може посилюватися (мати статус «артикульованої регіональної ідентичності») і послаблюватися («зникаюча регіональна ідентичність») в результаті зміни саме ціннісної компоненти» [4].

Зазвичай людина відчуває себе жителем одночасно і своєї країни, і одного з її регіонів, і конкретного населеного пункту. При цьому ці рівні територіальної ідентичності відіграють різну роль – підпорядкування або панування. Деякі ідентичності можуть бути «сплячими» і активізуються лише за певних обставин, наприклад, у разі виникнення загрози даній групі. Якщо ж регіональна ідентичність виходить на перший план і превалює над національною, виникає небезпека розпаду держави.

У структурі регіональної ідентичності людини можна виділити такі рівні тотожності: «зовнішній», «внутрішній» і «абсолютний». «Зовнішня» регіональна ідентичність – як усвідомлення людиною своєї приналежності до територіальної

соціальної спільності (індивідуальний рівень), так і усвідомлення групою своєї цілісності і тотожності (колективний рівень). «Внутрішня» регіональна ідентичність має на увазі наявність у «самості» людини її співвідношення з genius loci регіону та інтелектуальна, з духовними, емоційними явищами та їх матеріальним середовищем.

Якщо два перших рівня фіксуються досить чітко, то третій вимагає прояснення. Співвіднесеність «з абсолютом і сферою трансцендентного» проявляється у формі ментальних конструкцій про т.зв. «золотий вік» регіону – певного ідеального періоду розвитку території, коли особистість реалізує максимум своїх здібностей та інтересів. За Т. Андрущенком, «золотий вік» регіону може бути в минулому, рідше – в сьогоденні, частіше – в майбутньому. Зазвичай ми маємо справу із двома проявами регіональної ідентичності людини: «зовнішньою» і «внутрішньою». Регіональна ідентичність, таким чином, виступає як «процес інтерпретації регіональної унікальності (відмінності), через яку цілий регіон стає інституціалізованим у певному співтоваристві» і у свідомості людини.

І регіональна, і етнічна ідентичності є субрівнями національної ідентичності. З іншого боку, національні ідентичності самі є субрівнем наднаціональних ідентичностей.

Останній рівень інколи називають цивілізаційним, маючи на увазі локальні цивілізації в розумінні А.Дж. Тойнбі і С. Гантінгтона. На їхню думку, цивілізаційна ідентичність приходить на зміну національній ідентичності і часто стає причиною світових конфліктів. Цивілізаційна ідентичність показує належність нації до певної цивілізації (західноєвропейська, арабо-мусульманська, буддистсько-конфуціанська та ін.).

Також існує поняття геополітична ідентичність, яке межує з поняттям цивілізаційна ідентичність. «Поняття геополітична ідентичність, яка є визначальним чинником формування спільного соціально-політичного простору та проявляється передусім у можливості долучитися різним суб'єктам політики до геополітичних відносин та процесів, що відбуваються. Це своєрідна міра самореалізації індивідів в у геополітиці, ототожнення їх з певною спільнотою, об'єднаною одним геополітичним баченням» [3;с.28].

В українському гуманітарному дискурсі проблему наднаціональної (цивілізаційної, геополітичної) ідентичності піднімали В. Андрущенко, М. Михальченко, Я. Калакура, О. Калакура, М. Юрій, Ю. Павленко, І. Дзюба, С. Піддубний, М. Попович.

Так, в колективній монографії «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» зазначається, що цивілізаційна ідентичність українства є складним, багатогранним і транзитним явищем, основи якого сформовані усіма поколіннями українців і мають тисячолітню історію. «Безпосереднім носієм цивілізаційної ідентичності є українська людина як найбільша цінність, яка акумулює в собі самобутність і неповторність національної культури, духовного світу, ментальності. Її особистість, свідомість, індивідуальність, ціннісні орієнтири найповніше розкриваються в ідентичності і набувають пріоритетності її дослідження та наукового осмислення в умовах антропологічного повороту гуманітарних наук. При цьому, в ідентичності найповніше простежуються взаємини і взаємовпливи людини, суспільства, культури і цивілізації, їх взаємодія із зовнішнім світом. Україна – частина європейського світу [5, с.28].

Автори надають таку дефініцію поняття: «Цивілізаційна ідентичність українського народу – це історично сформована і усталена цілісність, вища форма етнічної, соціальної, культурної, громадянської, національної ідентичностей, що ґрунтується на усвідомленні цивілізаційності своїх національних цінностей, культурно-історичних, релігійних та ментальних рис, які характеризують Україну

як регіональну цивілізацію, уподібнюють українців з народами європейської цивілізації. Цивілізаційна ідентичність тісно переплітається з європейською ідентичністю, підводячи кожну людину, кожну суспільну групу, націю в цілому до глибшого усвідомлення значення європейського вибору України, загальнолюдських цінностей, свого історичного покликання і місії в сучасному світі» [5, с.28].

Отже, поняття регіональна та цивілізаційна ідентичності є парою біполярних категорій, які показують місце людини в часово-просторовому культурному та політичному континуумі.

Громадянська і політична ідентичності.

Нарешті, окрім загальноприйнятих типів ідентичності, існує ще один тип – громадянська ідентичність. Цей тип описується в книзі «Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри» (Книга ІІ «Особистість в соціумі: психологічні механізми активності») за редакцією В.П. Мельника. Термін громадянська ідентичність в політико-правових науках політології, праві і соціології зводиться до розуміння формальної належності особи до держави як громадянина.

Натомість з точки зору психології, «громадянську ідентичність розглядають як різновид організаційної ідентичності, що становить ціннісно-смислове переживання особистістю тотожності з собою як громадянином держави і виявляється в інституційному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як громадянина навіть зі зміною громадянських цінностей/орієнтацій і є психологічним регулятором громадянської поведінки» [6, с.110].

Громадянська ідентичність це самовизначення особистості через самокатегорізацію. «Самокатегорізація є сутнісним процесом у формуванні ідентичності; її уникнення призводить до аморфності ідентичності, унеможливлює самовизначення» [6, с.111]. оскільки особистість постійно занурена в соціальне середовище, організаційне середовище держави, то людина поступово напрацьовує релевантну організаційну ідентичність, яка відповідає на питання: хто я в цій організації, ким я можу і хочу бути? Що я маю для цього робити?

«Громадянська ідентичність передбачає самовизначення як громадянина, члена громадянської спільноти незалежно від етнічного коріння та національного походження. Громадян як членів організації (держави) об'єднують спільні організаційні цінності, а також спільність проблем, обмежень і можливостей конкретного організаційного середовища держави. Тому громадянська ідентичність, на відміну від національної, абстрагована від етнічного походження і етнонаціональної культури» [6, с.113].

«Громадянська ідентичність передбачає належність не лише до групи, а передусім до організації (держави), відповідно, визначені роль і статус, права і обов'язки особи як громадянина» [6, с.114].

Близькою за змістом до громадянської ідентичності є політична ідентичність. Як зазначає І.Ю. Іванов в статті «Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект», «політичну ідентичність слід визначати як особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда, групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, що передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі, а також взаємини всередині групи і з іншими подібними групами. Політична ідентичність означає ототожнення індивідом себе з певною політичною групою або політичним лідером і передбачає сприйняття поглядів і переконань даної політичної групи. Прихильність людини до конкретної політичної партії, що виражається в її підтримці і постійному голосуванні за неї на виборах, можна кваліфікувати як партійну ідентифікацію» [7, с.140].

Важливою характеристикою політичної ідентичності є існування людини в проблемному полі «політичного», а саме

дилемі «свій-чужий», «друг-ворог». Народи групуються по такій протилежності, але існують розумні межі альтернатив. Такі «розумні» межі, що реалізовані на практиці, інтерпретуються через поняття Іншого. Наступним щаблем політичної ідентичності є чужинець, і найвиразнішим елементом політичної ідентифікації можна вважати ворога.

Громадянська ідентичність, як і політична, можуть бути різними за ступенем зрілості. Так, вирізняють нормальну, деформовану та дефіцітарну громадянську ідентичність.

В сучасних посттоталітарних суспільствах маємо рецидив деформованої громадянської ідентичності. Корені цього варто шукати в тоталітаризмі, де панує жорсткий ідеологічний пресинг, розквітає спотворений патріотизм, відбувається сакралізація панівного стану в політиці. Хоча деформована громадянська ідентичність спостерігається і в демократичних країнах, де постійна недовіра владі, поширена критика держави, оскарження рішень державної влади в судах. Водночас домінує повага до самої ідеї державності як квінтесенції національного духу.

Дефіцитарність громадянської ідентичності може бути у незрілої особистості, хоча і психічно здорової. Це можливо у трьох випадках коли космополітична або цивілізаційна чи інша ідентичність поглинає громадянську, коли відбувається «внутрішня еміграція» людини, її життя віртуалізується, коли маємо справу з несформованістю громадянської ідентичності, що не відповідає рівню психічного й особистісного розвитку.

Сформована громадянська ідентичність є у людини, яка цілком свідомо включає громадянську ідентичність в систему інших ідентичностей особистості, вибудовує ієрархію ідентичностей. Звісно, що ця ієрархія може змінюватись протягом життя людини, різні ідентичності можуть посідати перші місця, але відчуття себе як особистості, яка є носієм різних ідентичностей має бути усталеною. Однією з ознак сформованої громадянської ідентичності є суб'єктна орієнтація людини, яка в певній організації почуває себе як активний, відповідальний громадянин.

Висновки та перспективи (Conclusion). Підсумовуючи матеріал, слід зазначити основні результати нашої філософської рефлексії щодо цього питання.

Проблема взаємозв'язку ідентичностей є сучасною і доволі складною проблемою, яка може вирішитися зусиллями науки, політики, різноманітних соціальних практик.

По-перше, політика ідентичності, яку має проводити держава, повинна мати підґрунтя в теоретичному лоні етичної раціональності, щоб унеможливити факти приниження і скривдженості однієї етнічної групи іншою, одного регіону іншим. Оскільки політичні та історичні образи живуть в колективній свідомості навіть більше, ніж в індивідуальній, остільки треба бути обережним у висновках, уникати практики наклеювання ярликів на рівні державних інституцій. Саме це призводить до амбівалентності ідентичності в державі.

По-друге, вирішуючи завдання термінологічної чіткості, можна запропонувати такий ланцюжок в ієрархії ідентичностей: перша – індивідуальна, друга – регіональна, третя – етнічна, четверта – національна, п'ята – цивілізаційна. У сучасному політичному просторі національна ідентичність пов'язана з політичною ідентичністю, а громадянська є результатом вдалої соціалізації людини і теж дотична до політичної ідентичності. Всі ці зрізи ідентичності в більшій чи меншій мірі приміряє на себе кожна людина.

По-третє, взаємозв'язок ідентичностей можна назвати ансамблем, в якому кожна може грати першу скрипку, в залежності від спрямувань особистості. Неможливо сформувати цивілізаційну ідентичність особистості, якщо не сформована національна і етнічна іден-

тичності, і збіднілою вона буде у випадку, коли громадянська і політичні ідентичності деформовані або спотворені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності- Історичні причини та політичні наслідки. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019.-252 с.

2. Фукуяма Френсіс Ідентичність. Потреба в гідності і політика скривдженості / пер.з англ.Тетяна Сахно.-К.: Наш Формат, 2020.-192 с.

3. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти.: монографія . В.П. Трощинський, В.А. Скуратівський, Н.П. Ярош. За заг ред. В. П. Трощинського.- Київ НАДУ. 2018.-256 с.

4. Андрущенко Т.В. Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування.
http://politicus.od.ua/4_2019/15.pdf

5. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність». / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

6. Особистість в соціумі: психологічні механізми активності» Монографія , за редакцією чл.кор НАН України, д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника (Т. Б. Партико, Н.П. Гапон, С.Л. Грабовська та ін.).- Львів: ЛНУ ім. Івана Франка,2022.- 424 с.

7. Іванов І.Ю Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект» Науково-теоретичний альманах «Грані» № 4 (84) квітень `2012 https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_4_34.pdf

8. Мельник В.М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом: монографія. - Вінниця: Нова Книга, 2020.- 280 с.

9. Руденко Ю.Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: Монографія. Київ « Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

10. За ідентичність і незалежність. Війна росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Упорядники Генадій Боряк, Олексій Ясь. Київ. ТОВ « Видавництво КЛІО», 2022 785 с.

REFERENCE:

1. Riabchuk M. Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti- Istorychni prychyny ta politychni naslidky. – K.: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019.-252 s.

2. Fukuiama Frensis Identychnist. Potreba v hidnosti i polityka skryvdzhenosti / per.z anhl.Tetiana Sakhno.-K.: Nash Format, 2020.-192 s.

3. Formuvannia ukrainskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty.: monohrafiia . V.P. Troshchynskyi, V.A. Skurativskyi, N.P. Yarosh. Za hah red. V. P. Troshchynskoho.- Kyiv NADU. 2018.-256 s.

4. Andrushchenko T.V. Rehionalna identychnist: zmist, typy ta osoblyvosti formuvannia.
http://politicus.od.ua/4_2019/15.pdf

5. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist». / avt. kol.: O. Rafalskyi (kerivnyk), Ya. Kalakura (naukovyi redaktor), O. Kalakura, M. Yurii. Kyiv : IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2022. 512 s.

6. Osobystist v sotsiumi: psykholohichni mekhanizmy aktyvnosti» Monohrafiia , za redaktsiieiu chl.kor NAN Ukrainy, d-ra filos. nauk, prof. V.P. Melnyka (T. B. Partyko, N.P. Hapon, S.L. Hrabovska ta in.).- Lviv: LNU im. Ivana Franka,2022.- 424 s.

7. Ivanov I.Iu Fenomen politychnoi identychnosti: politolohichnyi aspekt» Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani» № 4 (84) kviten `2012 https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_4_34.pdf

8. Melnyk V.M. U poloni interpretatsii. Politychna antropolohiia mizh Skhodom i Zakhodom: monohrafiia. - Vinnytsia: Nova Knyha, 2020.- 280 s.

9. Rudenko Yu.Iu. Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii: Monohrafiia. Kyiv « Vydavnytstvo Liudmyla», 2020. 364 s.

10. Za identychnist i nezalezhnist. Viina rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy, heopolitychni paraleli. U dvokh knyhakh. Uporiadnyky Henadii Boriak, Oleksii Yas. Kyiv. TOV «Vydavnytstvo KLIO», 2022 785 s.

HIERARCHY OF IDENTITIES IN MODERN HUMANITARIAN DISCOURSE

Vera DODONOVA, Roman DODONOV, Iryna MAIDANIUK

Abstract. *The article examines the problems of terminological confusion in matters of identity and their impact on the social and political atmosphere in societies. The purpose of the article is the study of the modern discourse on the problem of identity, the analysis of filling the concept of identity with content, the construction of a semantic "chain" in the hierarchy of identities. The methods used in the article are the historical method, the systemic method, and discourse analysis. In the results and discussion, positions of the relationship of different types of identity are given. Thus, analyzing ethnic and national identity, where it is proven that ethnic identity has a socio-cultural nature, and a national-political-legal one. The regional and civilizational subsections emphasize that the concepts of regional and civilizational identity are a pair of bipolar categories that show a person's place in the time-space cultural and political continuum. When considering civic and political identity, their similarities and differences are emphasized, and various degrees of maturity of civic identity are described: normal, deformed, and deficient. The conclusions emphasize the importance of the right identity policy, which the state should conduct. The following chain in the hierarchy of identities is proposed: the first is individual, the second is regional, the third is ethnic, the fourth is national, and the fifth is civilizational. The relationship of identities is an ensemble in which each identity can be defined depending on the orientation of the individual.*

Key words*: discourse of identity problems, identity, national identity, regional identity, identity politics, factors of identity formation, mentality, ethnic, civilizational, civil identity.*

© Додонова В., Додонов Р., Майданюк І.

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.262-273
УДК 159.937.53/54:347.782

ПРОБЛЕМА УНІВЕРСАЛЬНОСТІ СПРИЙМАННЯ РУХУ ТА ЧАСУ У ТВОРАХ МИСТЕЦТВА

Ольга КРЕСАН, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
16600 Чернігівська область, м.Ніжин, вул.Графська, 2.
E-mail: **kresan.olga@ndu.edu.ua**
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-7982-4533
Людмила МХІТАР'ЯН, викладач кафедри іноземних мов
Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, м.Київ, Україна
04053, м.Київ, Вознесенський узвіз, 20,
E-mail: liudmyla.mkhitarian@naoma.edu.ua
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-5056-0933

***Анотація**. У статті досліджено проблему універсальності сприймання руху та часу у творах образотворчого мистецтва. Сприймання творів мистецтва стосується не лише перцептивних процесів та когнітивної сфери людини, а становить особистісну та світоглядну проблему, оскільки пов'язано з системою сформованих стереотипів особистості – когнітивних фенотипів, що формуються в процесі життєвого та професійного досвіду. Традиційними поглядами на сприймання руху та його інтенсивності в образотворчому мистецтві, що тривалий час вважалися універсальними, було сприйняття напрямку руху зліва направо як більш природного і швидкого, а руху справа наліво відповідно як ускладненого, повільного й менш інтенсивного. Ці положення стали основою для експериментального дослідження сприймання руху та часу у творах мистецтва, в якому взяли участь дві групи респондентів. Експериментальна група (N=38) складалася з осіб, які не є близько знайомі з мистецтвом та правилами побудови композиції. Контрольна група (N=30) складалася зі студентів, які професійно вивчають мистецтвознавство та образотворче мистецтво. В якості експериментального матеріалу досліджуваним були запропоновані картини відомих художників, де переданий рух з певною швидкістю та інтенсивністю. Кожна картина була представлена в оригінальному та дзеркальному відображенні, де рух був відображений у зворотному напрямку. Результати дослідження були проаналізовані за допомогою статистичного тесту λ Колмогорова-Смирнова, що демонструє наявність або відсутність закономірностей у виборі досліджуваними номерів картин, які відповідають прямому чи зворотному руху на картині. За допомогою даного тесту також здійснено гендерне порівняння особливостей сприймання руху і часу у творах мистецтва. Результати експериментального дослідження ставлять під сумнів універсальність сприймання руху та часу в образотворчому мистецтві і потребують перевірки в подальших дослідженнях.*

***Ключові слова:** сприймання руху, сприймання часу, універсальність сприймання творів мистецтва, індивідуальні особливості сприймання мистецтва.*

Актуальність (Introduction). У кризовий період розвитку суспільства, коли існує реальна загроза для життя, безпеки й благополуччя кожного українця, важливим є емоційне розвантаження, (за термінологією давніх греків катарсис), якого нам допомагає досягнути мистецтво. Психологічний та культурний вплив мистецтва у складних життєвих обставинах людини важко переоцінити, оскільки взаємодія з творами ми-

© Кресан О., Мхітар`ян Л.

стецтва, його споглядання і власне творчість можуть сприяти, розширенню світогляду, моральній підтримці особистості та збереженню психологічного здоров'я. Споглядання і сприйняття творів мистецтва може налаштувати людину на певну емоційну хвилю, допомогти усвідомити щось важливе, збагачує внутрішній світ особистості.

Особливості сприймання творів мистецтва залежать від багатьох індивідуальних та особистісних факторів, до яких відносять культурні та вікові особливості глядача, а також від об'єктивних характеристик самих творів мистецтва, зокрема від зображення простору, руху і часу в образотворчому мистецтві. Категорія руху та часу у живописному творі (який, як відомо, є статичним двовимірним об'єктом), створюється в результаті різноманітних оптичних ілюзій та є доволі часто обговорюваною темою у психологічному та мистецтвознавчому дискурсі. Ілюзія руху досягається за допомогою багатьох композиційних засобів і використовується для досягнення бажаної виразності. Проте у процесі сприймання творів мистецтва глядач може сформувати індивідуально-суб'єктивний погляд, що відрізняється від авторського задуму. Щоб покращити взаємодію автора з реципієнтом мистецтва, необхідно зрозуміти закономірності та психологічні особливості сприймання творів мистецтва, зокрема такої їх характеристики, як рух та час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Проблема сприймання руху та часу не є новою у психології, оскільки досліджувалася ще в другій половині XIX століття (У.Джеймс, П.Жанет та ін.). У психологічній науці сприймання руху, часу та простору вивчаються в сукупності, оскільки ці когнітивні процеси взаємопов'язані та стосуються загального процесу розуміння людиною світу та самої себе (Бакаленко, 2017; Організація творчого сприймання, 2015; Цибульський, 2022, Психологічні проблеми сприймання, 2020 та ін.].

У психології мистецтва сприймання вивчається як психічне явище, що «не є механічною асиміляцією збережених на сітківці даних», а є «побудовою образу з ієрархічною структурою», оскільки полягає у знаходженні структурної схеми, що відповідає конфігурації форм і кольорів, одержаних із сітківки. І чим складнішою є ця конфігурація, тим більшою є «перцептуальна невизначеність», а отже є більше варіацій для індивідуально-суб'єктивного сприйняття та інтерпретації твору мистецтва (Лозова, 2023).

Найбільш поширеними психологічними теоріями у вивченні процесу сприйняття оптичних ілюзій є концепції, висвітлені у працях Р. Грегорі та Дж.Гібсона (Gregori, 1997; Gibson, 1970; Gibson, 1978). Кожен із них висунув свою точку зору на природу недостовірного сприйняття реальності. Так теорія Р.Грегорі (*Top-down processing*) визнає, що наше середовище та стимуляція, яку воно пропонує, можуть допомогти нам оптимізувати використання обмежених сенсорних ресурсів. Одним з ключових елементів цієї концепції є візуальні ілюзії (Gregori, 1997). Це стосується випадків, коли мозок робить недостовірні прогнози щодо реальності, ілюзії. Це може бути доказом того, що наше сприйняття не обмежується фіксацією інформації, яка надходить на сітківку ока, а продовжує оброблятися мозком і врешті генерує зображення, що вже існує в пам'яті реципієнта. Тобто маючи певний досвід, наш мозок обирає доступні йому патерни і «здогадується», що ми сприймаємо (Gregori, 1997).

Натомість Дж.Гібсон розробив так звану пряму, або нативістську теорію сприйняття (*Bottom-up processing*), яка стверджує, що здатність сприймати речі та обробляти інформацію є вродженою та не залежить від досвіду. Сприйняття, згідно з Дж.Гібсоном, є суто чуттєвим,

оскільки люди сприймають речі за допомогою того, що вони насправді бачать, і сприйняття не має нічого спільного з будь-якою формою попередніх знань (Gibson, 1978). Це положення є прямо протилежним до ідей, висунутих Р.Грегорі, який вважав навпаки, що наш попередній досвід цілковито визначає сприйняття нових об'єктів і не залежить від сенсорних процесів тут і зараз.

Ідеї Дж.Гібсона були підтверджені нещодавніми відкриттями психологів, що стосуються мінливості сприйнятливості до зорових ілюзій між спостерігачами та всередині них як функції культури, навчання та завдань. Стверджується, що ці відкриття вимагають модифікації загального гібсонівського принципу сприйняття як виявлення специфікуючої інформації (De Wit et al, 2015). Сказане свідчить про одночасний вплив на перцептивні процеси людини як діяльності сенсорної сфери в певний момент часу, так і попереднього досвіду, культурних паттернів та знань, умінь та навичок, здобутих у процесі навчання.

Американський філософ Рудольф Аргейм стверджував, що картини "читаються" зліва направо. Він звернув увагу на нерівність мас об'єктивно рівних за масою предметів, що знаходяться справа та зліва: предмети справа здаються важчими. Це призводить до сприйняття руху у напрямку вправо як більш легкого та безперешкодного (Arnheim,1974). Отже, можемо зробити висновок, що ілюзія руху відповідає загальній теорії гравітації, згідно з якою менші тіла притягуються до більших. А оскільки маса розміщених праворуч предметів більша, то рух сприймається таким, що тяжіє у цьому напрямку.

Український науковець М.Писанко присвятив темі сприйняття руху зліва направо цілий розділ свого дослідження "Рух, простір і час в образотворчому мистецтві" (Писанко, 1995), де описав цей феномен. Автор більш метафорично називає праву сторона картинної площини зоною розвитку руху, а простір праворуч – зоною нескінченності. Рух зліва направо, сприймається як більш прискорений у порівнянні з рухом, спрямованим справа наліво. Що ближче він підходить до зон початку руху і тупика, тим більше уповільнюється і навіть припиняється. Також дослідник зазначає, що діагональ, яка іде з лівого верхнього кута вниз у правий нижній кут, створює ілюзію найшвидшого руху (Писанко, 1995). Дослідник зазначає, що таке сприйняття руху зазвичай констатується як факт і наводить деякі точки зору на ймовірні корені цього феномену: писемність справа наліво та рух сонця небосхилом. Проте далі він спростовує припущення про спосіб письма як причину напрямку сприймання людиною руху зліва направо, аргументуючи це експериментом, проведеним над неписьменними дітьми дошкільного віку. Дітям було запропоновано намалювати ранок, день та вечір, і в результаті експерименту виявилось, що, не зважаючи на відсутність навичок письма зліва направо, діти малювали сонце зліва, зображуючи ранок, і справа – зображуючи вечір (Писанко, 1995). Таким чином можемо зробити висновок, що автор визначає традиційні для мистецтва перцептивні стереотипи у сприйманні руху та часу, проте не наводить конкретних джерел їх походження.

Психологи в США досліджували організацію руху та його сприймання у кіномистецтві й також виявили деякі закономірності. На думку дослідників (Egizii et al, 2015), елементи руху на екрані мають певне значення та контекст залежно від напрямку використання і тому кіноглядач сприймає та інтерпретує бічні рухи зліва направо та справа наліво порізному. У 2012 році група науковців Клеверендського університету, США, провела експеримент для перевірки емоційного відгуку респондентів на рух у кожному з цих двох напрямків. Після перегляду серіалу учасники відповіли на питання, що стосуються афективної та перцептивної оцінки серіалу, який вони пе-

реглядали. Згідно з відповідями досліджуваних науковці довели, що рух справа наліво сприймається респондентами більш негативно. Дослідження не підтвердило взаємозв'язок між сприйманням та релігією глядача та їх домінуючою рукою тощо (Egizii et al, 2015). Цей експеримент вважається підтвердженням гібсонівської точки зору на вроджений характер візуального сприйняття.

Наразі продовжують проводитися дослідження щодо універсальності сприйняття руху зліва направо, зокрема у ілюзії Мюллера-Лайєра. У дослідженні факультету психології Болонського університету йдеться про взаємозв'язок часу та простору відповідно до двох різних просторових кодувань, а саме розширення вліво/вправо та ближнього/дальнього виміру. В результаті цих досліджень було виявлено, що *ілюзії* або помилки сприймання виникали в просторових, але не часових судженнях досліджуваних, що свідчить про вищу точність сприймання часу, ніж простору. Дослідники також виявили вікові відмінності у сприйманні простору та часу, а також запропонували інструменти для усунення помилок сприймання (Candini, 2022).

Kühnapfel Corinna зі співавторами у 2023 провели дослідження психологічних аспектів тілесного залучення при зоровому сприйнятті мистецтва. В обстановці, схожій на галерею, було відстежено рухи учасників, задіяних для розгляду абстрактного твору мистецтва. Автори пов'язують об'єктивні та суб'єктивні фактори руху з мистецьким та загальним досвідом. Також було визначено спільні шаблони рухів і зроблено висновок, що динамічніший рух пов'язаний з більшою кількістю розуміння (Kühnapfel, 2023).

З початком нинішнього століття у зарубіжній психології та філософії з'являються дослідження ментальної шкали часу. Час не є просторовою категорією, але реципієнтам властиво сприймати його як вектор, що рухається у заданому напрямку. Так американська дослідниця Л.Бородіцкі проводить ряд експериментів, що мали довести залежність концепції ментальної шкали часу від мови і поставити під сумнів універсальність сприйняття ліва як початку, а права – як кінця (Boroditski et al., 2010). Авторка робить висновок, що читання зліва направо формує сприйняття часу як вектора зліва направо, читання справа наліво змушує розташовувати час справа наліво. Оскільки люди схильні залучати просторові уявлення, щоб думати про час, уявлення про час також відрізняються залежно від того, які просторові уявлення найбільш когнітивно доступні для кооптації часу. Міжкультурні відмінності в мисленні можуть бути не тільки питанням стилю чи вподобань. Авторка наводить приклади: представники народу Пормпураави (носії єдиної в світі мови, що не має концепції правого та лівого) думають про час так, як інші групи не можуть (Boroditski, 2011).

В іншому експерименті людей, які розмовляють івритом та англійською, попросили упорядкувати в хронологічній послідовності картинки, що зображують природні події. Носії англійської мови (які читають зліва направо) розташовували часові послідовності зліва направо, тоді як носії івриту (які читають справа наліво) – справа наліво. Дослідниця робить висновок, що часові судження навіть у нелінгвістичних завданнях є результатом культурно сформованих просторових уявлень (Boroditski, Fuhrman, 2010).

У 2022 році зарубіжними психологами було проведено дослідження про вплив культурних видів та когнітивних фенотипів на сприйняття. Воно зафіксувало значну кількість емпіричних доказів, які свідчать про те, що саме культурний контекст формує сприйняття, просторову навігацію, ментальність, стиль мислення, міркування (епістемічні норми). Науковці зазначають, що ця зростаюча хвиля доказів рекомендує бути обережними у висновках щодо визначення закономірностей індивідуального

сприймання, покладаючись на свою інтуїцію або навіть узагальнюючи надійні психологічні висновки щодо виду Homo sapiens, оскільки за кілька останніх десятиліть відбулися значні зміни як у світових культурних процесах, так і в індивідуальній перцепції різних явищ (Henrich et al, 2023). Зарубіжними психологами вже у 2024 році було опубліковане дослідження серед користувачів Instagram (Åsne Røsvoll et al., 2024), у якому на матеріалі великої вибірки було доведено, що сприйняття ліво- та праворуких митців, так само, як і якість їхніх творів не відрізняються значним чином, і свідчить лише про індивідуально-психологічні характеристики особистості (Åsne Røsvoll et al., 2024).

Таким чином можемо констатувати, що проблема універсальності сприймання руху та часу у творах мистецтва активно досліджується як у психологічній науці, так і в інших галузях. Загальними закономірностями сприймання руху та часу у творах образотворчого мистецтва є традиційний погляд на *зображення руху зліва направо* як більш природного і швидкого, натомість зображення руху справа наліво сприймається глядачем як утруднений та більш уповільнений рух. Проте за останні кілька десятиліть дослідники констатують значні зміни у світогляді та світосприйманні реципієнтів, тому стверджувати, що сприймання творів мистецтва підпорядковується традиційним концепціям уже не можна.

Мета (Purpose). Метою нашого дослідження є аналіз та емпіричне вивчення проблеми універсальності сприймання напрямку руху та плину часу у творах образотворчого мистецтва.

Завданнями нашого дослідження є:

- Теоретичний аналіз проблеми у психології та інших галузях науки.
- Експериментальне дослідження сприймання руху у творах образотворчого мистецтва досліджуваними з різним досвідом взаємодії з мистецтвом.
- Здійснити обробку та статистичний аналіз результатів дослідження.

Методи (Methods). З метою емпіричного дослідження проблеми універсальності сприймання руху та часу у творах мистецтва нами було проведене експериментальне дослідження, в якому взяли участь дві групи досліджуваних: експериментальна група – це респонденти, які не є фахівцями в образотворчому мистецтві, мають про нього лише загальне уявлення або майже не знайомі – 38 осіб; та контрольна група – студенти Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, м. Київ, у кількості 30 осіб. Загальна кількість досліджуваних – 68 осіб віком від 15 до 60 років. За гендерним складом досліджуваних жіночої статі – 26 осіб (68,4%), представників чоловічої статі 12 осіб (31,5%). Досліджуваним обох груп було запропоновано ознайомитися з творами відомих митців і дати відповіді на питання за цими картинами.

Для демонстрації респондентам нами були обрані твори відомих художників, де зображено рух у певному напрямку з певною швидкістю. Це твори таких авторів: (1) український художник І.Рєпін «Бурлаки на Волзі», 1568; (2) Пітер Брейгель Старший «Притча про сліпих», 1568; (3) К. Петров-Водкін «Смерть комісара», 1928.

Після споглядання картин досліджуваним обох груп було запропоновано відповісти на наступні питання, висловивши свою суб’єктивну думку:

1) Де бурлакам важче тягнути баржу? (Зображення 1 чи 2).

Іл. 2. І.Рєпін. Бурлаки на Волзі.

2) Де сліпі стрімкіше падають? (Зображення 3 або 4).

Іл. 3. Пі́тер Бре́йгель Старший. Притча про сліпих. 1568.

Іл. 4. Пі́тер Бре́йгель Старший. Притча про сліпих. 1568. Дзеркальне відображення.

3) Де солдати біжать швидше? (Зображення 5 або 6).

4) Де поранений комісар падає назад більш переконливо? (Зображення 5 або 6).

Іл. 5. К. Петров-Водкін. Смерть комісара. 1928.

Іл. 6. К. Петров-Водкін. Смерть комісара. 1928. Дзеркальне відо-

Для подальшої обробки результатів експерименту були застосовані статистичні методи обробки даних: λ – одновибірковий тест Колмогорова-Смирнова, що застосовується для порівняння теоретичного та емпіричного розподілу даних по вибірці, а також для порівняння двох емпіричних розподілів. Критерій λ Колмогорова-Смирнова був застосований щодо обох вибірок, а також за гендерною ознакою.

Результати та їх обговорення (Results and discution). Перша група складалася з досліджуваних без мистецької освіти та особливих знань у галузі мистецтва, а друга – з майбутніх фахівців у галузі образотворчого мистецтва, мистецтвознавства тощо. Передбачалося, що сприймання обома група творів мистецтва, зокрема напрямку руху і плину часу на картинах, буде відбуватися згідно з загальними закономірностями сприймання – зліва направо.

Представники контрольної групи, що складалася зі студентів Національної академії мистецтва та архітектури у кількості 30 чоловік, у переважній більшості відповіли згідно з традиційними мистецтвознавчими поглядами. Зокрема 23 особи (80 %) із них дали відповіді 1, 3, 6,

5. При цьому 100% студентів відповіли, що бурлакам важче рухатися справа наліво. Студенти були ознайомлені з теорією композиції, і є припущення, що саме це змушувало їх відповідати “правильно”.

Експериментальна група респондентів була вибрана із добровольців без мистецької освіти, у кількості 38 чоловік. Варто зазначити, що всі вони є представниками європейської культури з традиційним письмом зліва направо. Їх відповіді були більш різноманітними, що відображено в діаграмі (*рис.1*). Результати досліджуваних у відсотках щодо їхніх відповідей про сприйняття руху як більш стрімкого: вправо, вліво чи однаково показано на діаграмі (рис.1).

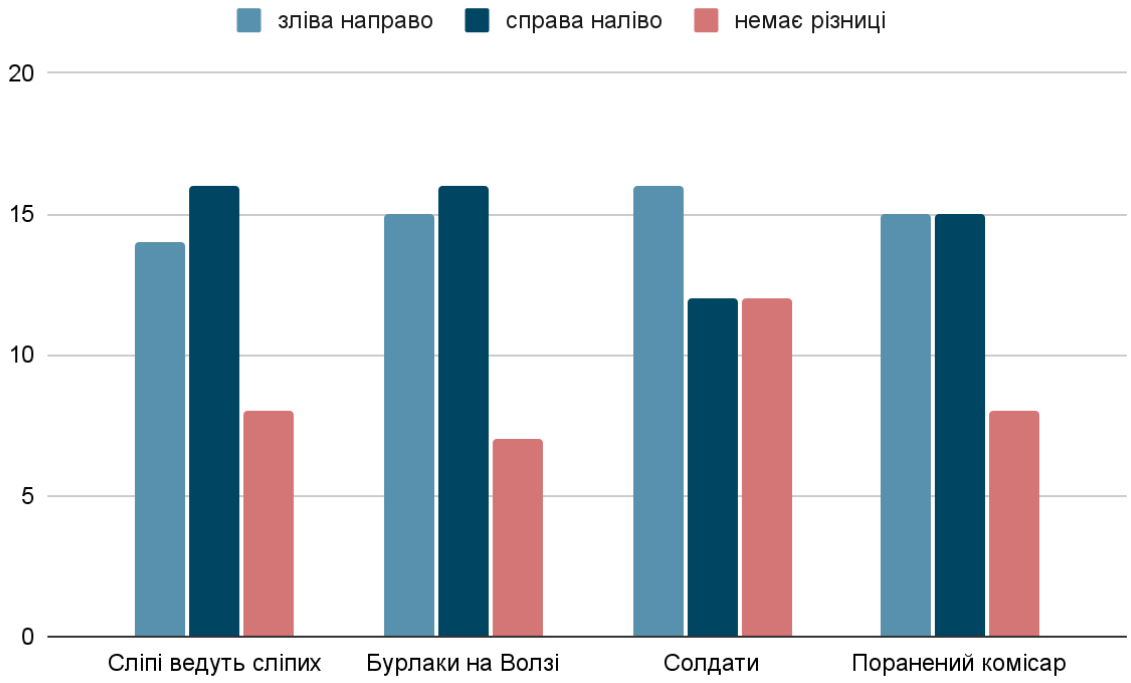

Рис. 1. Сприймання досліджуваними напрямку та швидкості руху у творах мистецтва (експериментальна група)

Як бачимо з діаграми, щодо кожного твору досліджувані давали дещо відмінні відповіді, що може свідчити про те, що в експериментальній групі немає чітко вираженої специфіки сприймання творів мистецтва. Тільки четверо досліджуваних в експериментальній групі відповіли на всі запитання так, як очікувалось. П’ять осіб (13,15%) у всіх випадках стверджували, що не бачать різниці щодо інтенсивності руху, ще четверо відповіли на всі запитання всупереч теорії сприйняття руху (2, 4, 5, 6). Найбільш неочікуваним було те, що більшість опитаних побачили рух вправо як більш інтенсивний на одних робо-тах, а рух вліво – на інших, що викликає деякі питання. Це свідчить про суб’єктивність сприймання досліджуваними творів мистецтва, які у різних картинах сприймають рух та його швидкість, інтенсивність, по-різному.

Результати контрольної групи (студенти-художники та мистецтвознавці) є зовсім іншими і відображають досвід здобутих ними знань, умінь та навичок у даній сфері, тобто знання ними правил побудови композиції твору мистецтва (рис. 2).

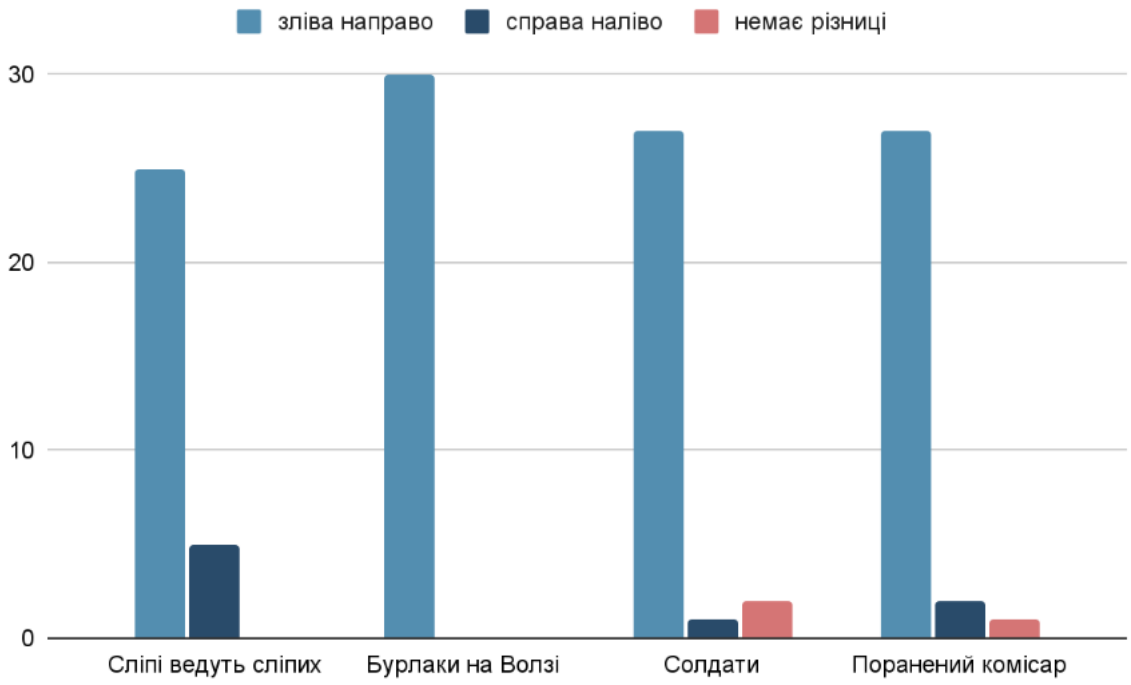

Рис. 2. Сприймання досліджуваними напрямку та швидкості руху у творах мистецтва (контрольна група)

Як бачимо з діаграми (рис.2), у відповідях контрольної групі щодо всіх картин майже немає осіб, які не визначилися, а також дуже мало досліджуваних сприймають інтенсивність руху справа наліво, а не навпаки. Це свідчить про наявність професійних знань щодо створення та споглядання творів мистецтва студентами мистецьких спеціальностей.

Під час обробки результатів дослідження для перевірки статистичної достовірності наявності чи відсутності закономірності виборів респондентів, ми здійснили математично-статистичний аналіз частоти вибору респондентами тих чи інших номерів картин, а також провели порівняння результатів у групах за гендерною ознакою. Для обробки результатів дослідження був застосований критерій λ – одновибірковий тест Колмогорова-Смирнова (для здійснення порівняння теоретичного розподілу даних з емпіричним, а також для порівняння двох емпіричних розподілів за гендерною ознакою). У результаті проведення статистичного аналізу за даним методом ми отримали результат $d_{емп} = 0,03$, що не є статистичної значущим ($d_{кр}$ при n=123 на рівні статистичної значущості $p \leq 0.05 = 0,123$). Це свідчить про відсутність статистично достовірної закономірності у виборі досліджуваними номерів відповіді, що позначають напрямок та інтенсивність руху на картинах художників. Це можна пояснити тим, що серед досліджуваних не було чітко визначених правил чи порядку вибору картин внаслідок суб'єктивності їхнього сприймання творів мистецтва, зокрема індивідуально-особистісне бачення ними руху, його інтенсивності, швидкості тощо.

Для порівняння двох еміпричних розподілів виборів чоловіків та жінок ми ще раз застосували тест Колмогорова-Смирнова. Результат, який був отриманий: $\lambda_{емп}=0,73$, що не є достовірним на жодному рівні статистичної значущості ($p \leq 0.05 = 1,36$). Це свідчить про те, що вибори чоловіків та жінок не відрізняються значним чином і не мають специфічних закономірностей.

Ідеї щодо відсутності закономірностей сприймання руху та часу висунув ще В.Кандинський у своїй праці “Точка та лінія на площині”, де він також звертає увагу на нерівномірність руху в залежності від його напрямку. Значна увага у цій праці приділяється самому визначенню, що вважати правим, а що лівим у картині. З точку зору автора, права сторона площини картини “повинна” розташовуватися навпроти нашої лівої сторони, “як у будь-якої іншої живої істоти”, оскільки картина, на думку вченого, є певною мірою схожа на живу істоту. Але оскільки під час роботи картина є продовженням художника, автор погоджується вважати лівою ту частину картини, яка знаходиться ліворуч по відношенню до художника, а отже і до спостерігача. Так само, як і вищезгадані автори, В.Кандинський погоджується з концепцією “легкості” лівої сторони та “укрупненя та важкості” правої сторони. Проте його спостереження дещо протирічать традиційним уявленням про сприйняття руху. Він вводить метафоричні поняття “далечінь” і “дім”, які характеризують ліву та праву частину твору відповідно. Рух, спрямований “вдалечінь” (тобто вліво), є більш інтенсивним та швидким, на думку автора. Рух “додому” (вправо), розглядається автором як слабший і повільніший (Kandinsky, 1926).

Висновки і перспективи (Discussion).

Універсальність сприймання руху та часу у творах мистецтва була провідною концепцією у класичному світогляді, проте в постнекласичну епоху відбуваються значні зміни не лише в перцептивних процесах особистості, а й у когнітивній системі сучасної людини взагалі. Цінності попередніх епох втрачають актуальність, таким чином перцептивні схеми, які вважалися провідними, на сьогодні е лише «когнітивним фенотипом», сформованим стереотипом, що притаманний певній професійно орієнтованій академічній спільноті. Проведений експеримент підтверджує попередні дослідження про наявність нерівнозначного сприйняття руху залежно від його напрямку у переважної більшості (понад 87%) респондентів. Серед осіб, не знайомих близько з мистецтвом не підтвердилася універсальність сприйняття руху зліва направо як більш швидкого та інтенсивного, порівняно з рухом справа наліво. Крім цього, експериментальне дослідження показало, що сприйняття руху не залежить від статевих відмінностей та інших об’єктивних чинників, а зумовлюється причинами, пов'язаними з індивідуальними особливостями респондентів, що потребують подальшого дослідження.

Перспективами подальших досліджень є зосередження на психологічних особливостях респондентів, таких як міжпівкульова асиметрія, психологічний тип, емоційний стан у момент проведення дослідження, а також проведення кроскультурного вивчення сприймання творів мистецтва з представниками різних національних та культурних спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакаленко О.А. Психологія сприйняття та переробки інформації: Навч. посібник Харків: ХНУРЕ, 2017. 124 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Olena-Bakalenko/publication/331159527_Psihologia_sprijnatta_ta_pererobki_informacii/links/5c69388a299bf1e3a5adb183/Psihologia-sprijnatta-ta-pererobki-informacii.pdf
2. Лозова О. *Особливості семіозису в перцепції образотворчого мистецтва. Психологія художньої творчості*. Хрестоматія / О.Лозова, С.Копилов, М.Шевельова. Том 3. London, GlobeEdit, 2023. С. 121-164. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47896/1/O_Lozova_OSPOM_FPSRSO.pdf
3. Організація творчого сприймання на різних вікових рівнях : методичні рекомендації / В. О. Моляко, І. М. Біла, Н.

А. Ваганова та ін.; за ред. В. О. Моляко. К.: Педагогічна думка, 2015. 57 с. URL: http://library.mdu.edu.ua/Documents/NAPN/institut%20psihologii/metod%20rekom/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE.pdf

4. Писанко М. М. Рух, простір і час в образотворчому мистецтві. Київ: Вища школа, 1995. 99 с. URL: https://salo.li/3fCD7AE

5. Психологічні проблеми сприймання: матеріали XX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2020 року, м. Київ) / за ред. В.О. Моляко. К: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. 116 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721799/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_2020_2.pdf

6. Цибульський А.А. Сприйняття часу та його взаємозв'язок з основними психічними процесами // *Габітус*. 2022. Вип.43. С. 209-217. URL: http://habitus.od.ua/journals/2022/43-2022/37.pdf

7. Arnheim R. (1974) Art and Visual Perception: A Psychology of Creative eyes. Los-Angeles: University of California Press. 230 c.

8. Åsne Røsvoll, Emilie H. Rusten & René Westerhausen (2024) Left-hand preference in visual artists: A pre-registered observational study on Instagram. Laterality: asymmetries of brain, behaviour, and cognition, 2024, Vol. 29, No. 2, 184–198. URL: https://doi.org/10.1080/1357650X.2024.2315856

9. Boroditsky L., Fuhrman O., McCormick K. (2010). Do English and Mandarin speakers think about time differently? Cognition. 118. 123-9. doi:10.1016/j.cognition.2010.09.010.

10. Boroditsky Lera, Fuhrman Orly (2010). Cross-Cultural Differences in Mental Representations of Time: Evidence From an Implicit Nonlinguistic Task. 2010.

11. Boroditsky, Lera (2011). How languages construct time. In Stanislas Dehaene & Elizabeth Brannon (eds.). Space, Time and Number in the Brain. Oxford University Press. pp. 333-341.

12. Candini, Michela & D'Angelo Mariano & Frassinetti Francesca (2022). Time Interaction With Two Spatial Dimensions: From Left/Right to Near/Far. Frontiers in Human Neuroscience. Volume 15. 2022.

13. De Wit, Matthieu & Kamp, John & Withagen, Rob. (2015). Visual illusions and direct perception: Elaborating on Gibson's insights. New Ideas in Psychology. 36. 1–9. doi:10.1016/j.newideapsych.2014.07.001.

14. Egizii, Matthew & Denny, James & Neuendorf, Kimberly & Skalski, Paul & Campbell, Rachel (2012) Which Way Did He Go? Directionality of Film Character and Camera Movement and Subsequent Spectator Interpretation.

15. Gibson, J. J. (1970). On the relation between hallucination and perception. Leonardo, 3(4), 425-427.

16. Gibson, J. J. (1978). The ecological approach to the visual perception of pictures. Leonardo, 11, 227-235.

17. Gregory R. (1997) Eye and Brain: The Psychology of Seeing. Princeton: Princeton University Press. 280 p.

18. Henrich, Joseph; Blasi, Damián E.; Curtin, Cameron M.; Davis, Helen Elizabeth; Hong, Ze; Kelly, Daniel & Kroupin, Ivan (2022). A Cultural Species and its Cognitive Phenotypes: Implications for Philosophy. Review of Philosophy and Psychology 14 (2):349-386.

19. Kandinsky, W. (1926). Point and line to plane. New York: Dover Publications. Edited by Hilla Rebay. 203 p.

20. Kühnapfel, Corinna & Fingerhut, Joerg & Brinkmann, Hanna & Ganster, Victoria & Tanaka, Takumi & Specker, Eva & Mikuni, Jan & Güldenpfennig, Florian & Gartus, Andreas & Rosenberg, Raphael & Pelowski, Matthew (2023). How Do We Move in Front of Art? How Does This Relate to Art Experience? Linking Movement, Eye Tracking, Emotion, and Evaluations in a Gallery-Like Setting.

Empirical Studies of the Arts. 42. doi:10.1177/02762374231160000.

REFERENCES

1. Bakalenko O.A. Psykholohiia spryiniattia ta pererobky informatsii: Navchalnyi posibnyk Kharkiv: HNUPE, 2017. 124 p. (in Ukrainian) URL: https://www.researchgate.net/profile/Olena-Bakalenko/publication/331159527_Psihologia_sprijnatta_ta_pererobki_informacii/links/5c69388a299bf1e3a5adb183/Psihologia-sprijnatta-ta-pererobki-informacii.pdf

2. Lozova O. Osoblyvosti semiozysu v pertseptsii obrazotvorchoho mystetstva. Psykholohiia khudozhnoi tvorchosti. Khrestomatiia / O.Lozova, S.Kopylov, M.Shevelova. Tom 3. London, GlobeEdit, 2023. P. 121-164. (in Ukrainian) URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47896/1/O_Lozova_OSPOM_FPSRSO.pdf

3. Orhanizatsiia tvorchoho spryimannia na riznykh vikovykh rivniakh : metodychni rekomendatsii / V. O. Moliako, I. M. Bila, N. A. Vahanova ta in.; za red. V. O. Moliako. K.: Pedahohichna dumka, 2015. 57 p. (in Ukrainian) URL: http://library.mdu.edu.ua/Documents/NAPN/institut%20psihologii/metod%20rekom/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE.pdf

4. Pysanko M. M. Rukh, prostir i chas v obrazotvorchomu mystetstvi. Kyiv: Vyshcha shkola, 1995. 99 p. (in Ukrainian) URL: https://salo.li/3fCD7AE

5. Psykholohichni problemy spryimannia: materialy XX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (25 travnia 2020 roku, m. Kyiv) / za red. V.O. Moliako. K: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 116 p. (in Ukrainian) URL: https://lib.iitta.gov.ua/721799/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_2020_2.pdf

6. Tsybulskyi A.A. Spryiniattia chasu ta yoho vzaiemozviazok z osnovnymy psykhichnymy protsesamy // Habitus. 2022. Vyp.43. P. 209-217. (in Ukrainian) URL: http://habitus.od.ua/journals/2022/43-2022/37.pdf

7. Arnheim R. (1974) Art and Visual Perception: A Psychology of Creative eyes. Los-Angeles: University of California Press. 230 c.

8. Åsne Røsvoll, Emilie H. Rusten & René Westerhausen (2024) Left-hand preference in visual artists: A pre-registered observational study on Instagram. Laterality: asymmetries of brain, behaviour, and cognition, 2024, Vol. 29, No. 2, 184–198. URL: https://doi.org/10.1080/1357650X.2024.2315856

9. Boroditsky L., Fuhrman O., McCormick K. (2010). Do English and Mandarin speakers think about time differently? Cognition. 118. 123-9. doi:10.1016/j.cognition.2010.09.010.

10. Boroditsky Lera, Fuhrman Orly (2010). Cross-Cultural Differences in Mental Representations of Time: Evidence From an Implicit Nonlinguistic Task. 2010.

11. Boroditsky, Lera (2011). How languages construct time. In Stanislas Dehaene & Elizabeth Brannon (eds.). Space, Time and Number in the Brain. Oxford University Press. pp. 333-341.

12. Candini, Michela & D'Angelo Mariano & Frassinetti Francesca (2022). Time Interaction With Two Spatial Dimensions: From Left/Right to Near/Far. Frontiers in Human Neuroscience. Volume 15. 2022.

13. De Wit, Matthieu & Kamp, John & Withagen, Rob. (2015). Visual illusions and direct perception: Elaborating on Gibson's insights. New Ideas in Psychology. 36. 1–9. doi:10.1016/j.newideapsych.2014.07.001.

14. Egizii, Matthew & Denny, James & Neuendorf, Kimberly & Skalski, Paul & Campbell, Rachel (2012) Which Way Did He Go? Directionality of Film Character and Camera Movement and Subsequent Spectator Interpretation.

© *Кресан О., Мхітар`ян Л.*

15. Gibson, J. J. (1970). On the relation between hallucination and perception. Leonardo, 3(4), 425-427.

16. Gibson, J. J. (1978). The ecological approach to the visual perception of pictures. Leonardo, 11, 227-235.

17. Gregory R. (1997) Eye and Brain: The Psychology of Seeing. Princeton: Princeton University Press. 280 p.

18. Henrich, Joseph; Blasi, Damián E.; Curtin, Cameron M.; Davis, Helen Elizabeth; Hong, Ze; Kelly, Daniel & Kroupin, Ivan (2022). A Cultural Species and its Cognitive Phenotypes: Implications for Philosophy. Review of Philosophy and Psychology 14 (2):349-386.

19. Kandinsky, W. (1926). Point and line to plane. New York: Dover Publications. Edited by Hilla Rebay. 203 p.

20. Kühnapfel, Corinna & Fingerhut, Joerg & Brinkmann, Hanna & Ganster, Victoria & Tanaka, Takumi & Specker, Eva & Mikuni, Jan & Güldenpfennig, Florian & Gartus, Andreas & Rosenberg, Raphael & Pelowski, Matthew (2023). How Do We Move in Front of Art? How Does This Relate to Art Experience? Linking Movement, Eye Tracking, Emotion, and Evaluations in a Gallery-Like Setting. Empirical Studies of the Arts. 42. doi:10.1177/02762374231160000.

ON UNIVERSALITY OF PERCEPTION OF MOVEMENT AND TIME IN THE ART-WORKS

Olha KRESAN, Liudmyla MKHITARIAN

Abstract. *The article examines the issue of perception of movement and time in works of fine art. The perception of works of art is not only related to perceptual processes and the cognitive sphere of a person, but is a personal and worldview issue, as it is related to the system of personality stereotypes - cognitive phenotypes formed in the process of life and professional experience. The conventional view on the perception of movement and its intensity in visual arts, which was considered as universal for a long time, was that the perception of movement from left to right is more natural and fast, and movement from right to left, respectively, is complicated, slow and less intense. These provisions became the basis for an experimental study of the perception of movement and time in works of art, in which two groups of respondents participated. The experimental group (N=38) consisted of people who are not closely familiar with the art and rules of composition arrangement. The control group (N=30) consisted of students professionally studying art history and visual arts. Both groups only included people whose first language had left to right writing. As experimental material, the subjects were offered to answer how they see the intensity of movement in paintings by famous artists. Each picture was presented in an original and a flipped image, where the movement was reflected in the opposite direction. The results of the study analyzes using the Kolmogorov-Smirnov λ statistical test, which demonstrates the presence or absence of regularities in the subjects' choice of picture numbers that correspond to forward or reverse movement in the picture. With the help of this test, a gender comparison of the features of perception of movement and time in works of art was also carried out. The results of the experimental study question the universality of the perception of movement and time in fine art and require verification in further research.*

Key words: *perception of movement, perception of time, universality of perception of works of art, individual features of perception of art*

© *Кресан О., Мхітар`ян Л.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.274-279
УДК 316.28

СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Ірина МАТВІЄНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: malushka20@ukr.net

Анотація. *Стаття присвячена проблемі міжкультурної комунікації, яка розуміється як спілкування між людьми, які є представниками різних культур, розмовляють різними мовами. Міжкультурна комунікація постає як особливий процес спілкування, який має свої особливі характеристики та особливості прояву. Ґрунтовний аналіз міжкультурної комунікації вказує на те, що є різниця між втутрішньокультурною та міжкультурною комунікацією, яка має свою особливість, специфіку, структуру та інше. Доводиться, що однією з цілей сучасної системи освіти є формування в першу чергу міжкультурних компетентностей. Необхідність таких знань, вмінь та навиків комунікації визначено практичними потребами реального життя. Процеси демократизації суспільного життя, глобалізації, відкритість і доступність самих останніх досягнень світової культури дозволяють великій кількості людей дізнаватися багато нового про образи життя та поведінку інших народів. Формування міжкультурних компетентностей, є однією з головних цілей сучасної освіти. Саме система освіти має взяти на себе обов'язок позбавляти людей застарілих етноцентричних поглядів, замінюючи їх на нові, які більше відповідають реаліям сучасного відкритого світу. На це має бути направлена і політика сучасної української держави, яка прагне зайняти своє місце в європейському союзі.*

Ключові слова: *людина, мовна свідомість, комунікація, міжкультурна комунікація, освіта, система освіти.*

Актуальність (Introduction). Відкриття кордонів для навчання, подорожей, стажувань показує сучасній людини інший культурний світ, ніж той в якому вона звикла жити. Саме це в сучасному світі провокує до підвищеної зацікавленості мовами та культурами інших народів, міжнаціональне спілкування займає одну з найважливіших позицій в соціальному житті людини. В XXI ст. одним з найголовніших факторів людського життя є комунікація. Звичайно спілкування представляє собою досить складний та багатогранний процес, який з одного боку забезпечує процес взаємодії між людьми, а з іншого, дає можливість людині співпереживати та знаходити компроміс та взаємодію з іншими людьми. Комунікація як процес має надзвичайно важливе практичне значення, саме тому ним цікавляться спеціалісти різних сфер, таких як лінгвістика, психологія, філософія, етнологія, культурологія, соціологія та інші. Розглядаючи поняття комунікація, ми визначаємо його як (від лат. communicatio – зв'язок, повідомлення) – спілкування, що ґрунтується на взаєморозумінні; повідомлення інформації від однієї людини до іншої або кількох інших» [3, с. 543].

Коли ми говоримо про міжкультурну комунікацію кожна людина одночасно має вирішувати дві важливі проблеми: це збереження своєї власної культурної ідентичності і навчитися взаємодіяти з людьми, які представляють іншу культуру. Це не дається з народження, для того щоб здійснювати успішну комунікацію, необхідно навчатися та отримати компетентності та навички, які можуть допомогти людині здій-

© *Матвієнко І.*

снювати вдале спілкування та взаємодіяти зрізними культурами. А отже, потрібно сформувати систему освіти, яка може дати можливість людині отримати ці знання, що є актуальним для сучасної України, яка прагне вступити в Європейський союз та стати його повноцінним членом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent research and publications).Вивчення міжкультурної комунікації охоплює різні сфери антропології, соціології, психології та власне комунікації. Поєднання міжкультурної комунікації та освіти є не новою сферою, але вона потужно розвивається в умовах глобалізованого світу; міжкультурна комунікація не статичне явище, воно зазнає трансформацій разом зі змінами у світі. У міжкультурній комунікації є два імені, які домінують і є фундаментальними дослідниками комунікації та культури – це Герт Хофстеде та Едвард Холл. Незважаючи на те, що постійно з'являються нові ідеї, Г. Хофстеде залишається провідним мислителем щодо того, як визначається культура у взаємозв'язку з комунікацією. Також варто відмітити зарубіжних дослідників цієї проблеми, а саме таких, як Дж. Трагер, Ф. Тромпенаарс, К. Клакхон, Е. Стюарт та інші. Важливим фундаментом для розробки сучасної теорії міжкультрної комунікації стала теорія Ю. Габермаса теорія комунікативних дій. Серед українських дослідників варто відзначити: В. Степаненко, Б. Слющинський, О. Вишняк, М. Наумова, Л. Скокова та інші, які розглядали важливість міжкультурної комунікації для України.

Мета(Goal). Головною метою статті є показати багатогранність терміну міжкультурна комунікація. Розкрити важливість введення дисципліни «міжкультурна комунікація» в сферу сучасної освіти України.

Методи (Methods). Для написання статті були використані загальнонаукові методи та принципи дослідження, серед яких, метод аналізу та синтезу, герменевтичний метод, як метод без якого не можлива інтерпретація та ре-інтерпретація текстів, метод текстологічного аналізу дозволив виявити імпліцитний авторський сенс філософських текстів та інші.

Результати (Results).Світові процеси, які відбуваються зараз носять характер глобалізації, що має свій прояв в посиленні політичних, економічних, військових і звичайно, культурних зв'язків між народами та країнами. Ця тенденція торкається абсолютно всіх рівнів суспільного життя і ставить в центр уваги спеціалістів різних наукових сфер (психологів, лінгвістів, культурологів, філософів, соціологів та інших) проблему міжкультурної комунікації під якою розуміється спілкування носіїв різних культур, які володіють різними мовами.

Виникнення міжкультурної комунікації як предмета наукового дослідження було обумовлене певними суспільними та історичними чинниками. Необхідність налагодження швидкої і ефективної комунікації з країнами-союзниками і великий потік емігрантів після Другої світової війни, змусило США відкрити інститут в 1946 році, який займався підготовкою спеціалістів, які могли спілкуватися з представниками інших культур, враховуючи їх особливості. Головою інституту став Едвард Холл в роботі якого «Culture as Communication», яку він написав спільно з Джорджом Трагером, вперше було використано термін «міжкультурна комунікація». В 1959 році світ побачила монографія Е. Холла «The Silent Language», в якій він показав тісний зв'язок між культурою та комунікацією обґрунтувавши необхідність викладання «культури» в університетах. Саме з виходом цієї книги пов'язують виникнення нової дисципліни, яка отримала назву «міжкультурна комунікація». Варто відзначити, що безумовною заслугою Е. Холла стало зміщення акцентів дослідження від монокультурних до полікуль-

льтурних процесів, переміщення концепції з макро- на мікро- рівень, поєднання культури з комунікацією, дослідження впливу культури на поведінку людини. Саме завдяки роботам Е.Холла поняття «культура» стає базовим для створення міжкультурної комунікації як нової наукової дисципліни, що в подальшому спонукало до розвитку та нових наукових розвідок у цьому напрямку. Його підхід до культури розкривається в контексті комунікативних позицій і відрізняється цим від інших трактувань даного феномену. Як зазначає Е. Холл у своїй роботі «Understanding Cultural Differences»: «Культура – це технічний термін, який використовується антропологами для позначення системи свідомості, передачі, накоплення і обробки інформації, яка передається людьми, що відрізняє їх від інших живих істот» [6, с. 183].

Успіх розвитку напряму «міжкультурної комунікації» як самостійної дисципліни визначив фундаментальну основу антропологічних досліджень, які стали популярними з середини XX століття в США на основі теорій, які формувалися на взаємозв'язку культури та мови, а також культури та особистості. Це такі теорії, як гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра, Б. Уорфа, антрополігчні, дослідження Ф. Боаса засновника «історичної етнології» і його послідовників, а саме М. Міда, Р. Бенедикта і інших. Головною заслугою американських вчених є визнання того факту, що особливість вербального спілкування залежить від особливостей культур людей, які приймають участь у цій комунікації, саме тому міжкультурну комунікацію можна вважати точкою перетину культури і людської взаємодії. В системі української освіти вивчення іноземних мов неможливе без знання культурних особливостей народу, який є носієм цих мов, розуміння особливостей менталітету, національного характеру, традицій, обрядів та особливостей людей певної культури. Ієрархічні, структурні рівні міжкультурної комунікації взаємопов'язані і пронизані складною системою різного роду відносин, кожне з яких представляє собою причину та наслідок міжкультурних змін. Парадоксальність системи міжкультурної комунікації заклечається в тому, що в її умовах звичайне спілкування перетворюється в кардинально протилежні розуміння. Для американських антропологів і когнітологів головною постає ідея про детермінантність національної залежності компонентів «культура, свідомість та мова», що з часом постає як одна з важливих проблем дослідження етнокультурної специфіки мовної свідомості, що в подальшому привело до формування постулатів про міжкультурну онтологію аналізу етнічної свідомості. На сьогодні пропонується інтегрований підхід до вивчення таких багатовекторних підходів, як міжкультурна комунікація і мовна свідомість. Основні теорії міжкультурної комунікації розробляються і як дослідження одиничних випадків спілкування, але при цьому маємо не забувати про їх взаємозв'язок з мовною свідомістю, що приводить до формулювання теорії міжкультурної комунікації як нової онтології аналізу мовної свідомості.

Першопочатково для опису міжкультурної комунікації використовувалося класичне розуміння культури як національної або етнічної, тобто більш або менш стабільної системи усвідомлених і безсвідомих правил, норм, цінностей, артефактів, структур та інше. На сьогодні все частіше говорять про домінування динамічного розуміння поняття культура як образу життя і системи поведінки, цінностей, норм і т.д. будь якої соціальної групи (наприклад культура організації, культура поколінь, сільська, міська культури та інше). Розуміння культури як такої яка постійно трансформується не пропонує чіткої строгої стабільної культурної системи, вона може змінюватися в певній степені та модифікуватися в залежності від обставин та соціальної ситуації.

Як наукова дисципліна міжкультурна комунікація ще знаходиться на стадії свого формування, і має дві особливості: міждисциплінарість та прикладний характер (спрощення комунікації, а також, зниження градусу конфліктності між представниками різних культур).

Дослідження в галузі міжкультурної комунікації останнім часом отримує все більше значення в зв'язку з процесами інтенсивної міграції та глобалізації. Головною ціллю дослідників цього напряму виступає отримання та напрацювання вмінь та навичок міжкультурного спілкування з врахуванням культурних особливостей різних країн. Тут задіяна ціла плеяда різних науковців, і в сфері антропології, і лінгвістики, і культурології, і психології, і філософії. Знання, які потрібні для вдосконалення міжкультурної комунікації є в різних науках, саме тому міжкультурна комунікація як сфера наукового дослідження з самого початку має міждисциплінарний характер. Світовий досвід демонструє, що найбільш успішною стратегією актуалізації є інтеграція, тобто збереження власної культури, з одного боку, а з іншого, пізнання іншої культури. Ми маємо визнати, що єдиновірною ідеєю для суспільної політики в цій галузі є міжкультурна компетентність та мультикультуралізм, що пропонує позитивне відношення до наявності в суспільстві різних етнокультурних груп і добровільну адаптацію соціальних і політичних інститутів соціуму до потреб різних культурних груп.

Як дисципліна, яка викладається в університетах, міжкультурна комунікація користується досягненнями культурної антропології та дослідженнями в галузі комунікації. Найбільший вплив на цю дисципліну можна спостерігати з боку соціальної та когнітивної психології, соціології, типології мов та когнітивної лінгвістики. Застосування такої великої кількості методів не є дивним, оскільки мова йде про комунікацію, яка є носить характер нескінченності, неперервності та багато аспектності, що притаманне людській діяльності.

Культурне різнобарв'я сучасного людства збільшується, і народи та етноси, які створюють це багатоманіття, знаходять все більше способів, що б зберегти і розвивати свою цілісність та культуру. Саме тому, постає необхідність визначити, що собою представлє масова комунікація - (від лат. communication – повідомлення, передача; communicare – радитися) – соціокультурна взаємодія в масштабах суспільства через розповсюдження та обмін інформацією за допомогою технічно обладнаних мас-медіа (преси, радіо, телебачення, відеосистем, кіно). Стан комунікації (масової) – один із фундаментальних чинників сучасних суспільств, який може розширюватися у глобальних масштабах, цементуючи цілісність усієї людської спільноти» [4, с. 244]. Тенденції для збереження культурної самобутності підтверджує загальну закономірність, відповідно до якої людство, стаючи все більш взаємопов'язаним і єдиним, не втрачає свого культурного багатоманіття. В цьому контексті напрямки суспільного розвитку представляються надзвичайно важливими для того, що б досягти порозуміння, визнаючи унікальність і неповторність інших культур, не забуваючи про самобутність власної до якої належить та чи інша людина. Процес взаємодії культур, який веде до їх уніфікації, викликає у деяких націй прагнення до культурного самоствердження і бажання зберегти власні культурні цінності, інколи принижуючи інші культури. Частина країн і культур демонструє категоричне неприйняття інших культур або змін, яку можуть відбуватися в них. Процесу відкриття чужих культурних кордонів вони протиставляють непроникність їх власних і гіпертрофованість почуття гордості за свою національну самобутність (так, як зараз ми можемо спостерігати відношення Російської

федерації до України і її самотньої культури). Різні суспільства реагують порізному. Діапазон поєднання культур надзвичайно різний і широкий: він пасивного неприйняття цінностей інших культур до активної протидії їх розповсюдженню і ствердженню.

Будучи учасником будь якого виду міжкультурних взаємодій, люди здійснюють цю взаємодію в межах різних культур, досить часто буває так, що різні культури кардинально відрізняються одна від іншої. Ці відмінності ми можемо спостерігати в національних особливостях, таких як одяг, кухня, мова, нормах суспільної поведінки, відношенні до роботи, що часто можуть стати основою для конфлікту, проте це лише особистісні проблеми міжкультурної комунікації. Головні ж причини неуспішної комунікації покладені набагато глибше ніж очевидні зовнішні відмінності. Вони знаходяться в різницях світовідчуття, тобто в іншому відношенні до цього світу і до інших людей. Головна тут проблема постає в тому, що сприймаємо іншу культуру через призму своєї, саме тому ми обмежені власним культурним світобаченням та світорозумінням, що заважає успішно вирішувати проблеми та здійснювати комунікацію. З досить великою проблемою ми сприймаємо значення дій,вчинків та слів, які не є характерними для нас самих. Етноцентризм, тобто без свідомий процес, який притаманний кожній людині, найбільше заважає міжкультурній комунікації.

Висновки та перспективи (Conclusion).Отже, ефективна та успішна міжкультурна комунікація не може виникнути сама по собі, їй необхідно професійно вчитися. Необхідність таких знань, вмінь та навиків комунікації визначено практичними потребами реального життя. Процеси демократизації суспільного життя, глобалізації, відкритість і доступність самих останніх досягнень світової культури дозволяють великій кількості людей дізнаватися багато нового про образи життя та поведінку інших народів. «Комунікація міжкультурна – це соціокультурна взаємодія, яка акумулює інформацію про процеси комунікації між різними культурними уявленнями, поглядами, логіками, тлумаченнями, розуміннями в даному соціумі, у тому числі в контексті сприймання іншої, «чужої» культури, що в цілому обумовлює рівень загальної культури даного суспільства, від якого залежать зв'язки і відносини різних соціальних суб'єктів (окремих особистостей, малих і великих соціальних груп)» [5, с. 12].

Нові знання ми отримуємо подорожуючи, приймаючи участь у різних наукових конференціях, спільних міжнародних проектах, навчання та стажуваннях в різних країнах, в особистих зустрічах, тобто шляхом різних форм спілкування людей. Формування міжкультурних компетентностей є однією з головних цілей сучасної освіти. Саме система освіти має взяти на себе обов'язок позбавляти людей застарілих етноцентричних поглядів, замінюючи їх на нові, які більше відповідають реаліям сучасного відкритого світу. На це має бути направлена і політика сучасної української держави, яка прагне зайняти своє місце в європейському союзі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – vol. 3: Speech acts. – N.Y.: Academic Press, 1975. p. 41-58.
2. Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 2001. 596 p.
3. Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сюта та ін. – Київ : Вид-во «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. 1018 с.

4. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Український Центр духовної культури, 1998. 736 с. ;

5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї / Б. В. Слющинський. – Київ : Аквілон-Плюс, 2008. 496 с.

6. Hall, E. T. Understanding Cultural Differences / E. T. Hall, M. R. Hall. Yarmouth, ME : Intercultural Press, Inc, 1990. 196 p.

REFERENCES

1. Grice H.P. (1975) Logic and conversation // Syntax and semantics. – vol. 3: Speech acts. – N.Y.: Academic Press, 41-58.

2. Hofstede, G. (2001) Cultures Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 596.

3. Pustovit L. O. (2000) Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / L. O. Pustovit, O. I. Skopenko, H. M. Siuta ta in. – Kyiv : Vyd-vo «Dovira» UNVTs «Ridna mova», 1018.

4. Sotsiolohiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk (1998) [Sociology: a short encyclopedic dictionary] / zah. red. V. I. Volovycha. Kyiv : Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, 736.

5. Sliushchynskyi B. V. (2008) Mizhkulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazov'i [Intercultural communication in the Ukrainian Azov region] / B. V. Sliushchynskyi. – Kyiv : Akvilon-Plius, 496.

6. Hall, E. T. (1990) Understanding Cultural Differences / E. T. Hall, M. R. Hall. Yarmouth, ME : Intercultural Press, Inc, 196.

MODERN EDUCATION SYSTEM AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Iryna MATVIIENKO

Abstract*. The article is devoted to the problem of intercultural communication, which is understood as communication between people who are representatives of different cultures and speak different languages. Intercultural communication appears as a special process of communication, which has its own specific characteristics and manifestations. A thorough analysis of intercultural communication shows that there is a difference between intra-cultural and intercultural communication, which has its own peculiarity, specificity, structure, etc. It is argued that one of the goals of the modern education system is to form intercultural competencies in the first place. The need for such knowledge, skills and communication skills is determined by the practical needs of real life. The processes of democratization of social life, globalization, openness and accessibility of the latest achievements of world culture allow a large number of people to learn a lot about the lifestyles and behavior of other nations. The development of intercultural competencies is one of the main goals of modern education. It is the education system that should take on the responsibility to rid people of outdated ethnocentric views, replacing them with new ones that are more in line with the realities of the modern open world. This should also be the focus of the policy of the modern Ukrainian state, which seeks to take its place in the European Union.*

Keywords: *person, language consciousness, communication, intercultural communication, education, education system.*

© *Матвієнко І.*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.280-291
УДК 37:574.24

FORMATION OF AN ECOLOGICAL WORLDVIEW IN THE CONDITIONS OF CHALLENGES AND MARTIAL LAW AND ECOCIDE.

Bogdan ROKHMAN, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology, and Religious Studies.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
E-mail: bogdan.rokhman@pnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-6684-4674
Oleg SAVCHUK, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Sciences named after Academician Ivan Lutsky of the Ivan Franko Lviv National University
"ZVO University of King Danylo"
E-mail: oleh.savchuk@ukd.edu.ua
ORCID 0000-0002-5855-1628
Alla SINITSINA, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and *Philosophy*
Ivano-Frankivsk National Medical University
E-mail: aljusha25dozent@gmail.com
ORCID 0000-0001-5741-3015
Svitlana BILOUS, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology, and Religious Studies.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
e-mail: *sbilous7@gmail.com*
ORCID 0000-0023-3681-2540

Abstract. *Introduction. In modern scientific discourse, there are two interconnected categories. Firstly, there is the ecologization of worldview, which involves focusing more attention on the current problems of human, societal, and environmental coexistence, while not necessarily creating a philosophically grounded model for resolving the ecological crisis and overcoming unequivocally negative phenomena such as ecocide. Secondly, there is the ecological worldview itself as the highest characteristic of personality, arising from its adaptation to the surrounding world and constituting a system of knowledge about the place of humans in relation to nature. The ecological worldview thus becomes the inner plan of action for humans, based on values, beliefs, convictions, ideas, judgments, and manifested in the active actions of the subject. The relevance of ecological issues is amplified by large-scale warfare, which not only brings a series of eco-catastrophes not only within the territory of Ukraine but also extends far beyond its borders. The article discusses the necessity of philosophical reflection on ways out of the contemporary ecological crisis through the inclusion of the ecological concept in a philosophically and anthropologically oriented paradigm driven by personalism. The goal of the research: formation of an ecological worldview in the conditions of challenges of martial law and ecocide. Methods. The methodology of the research: The methodological basis of the article includes behavioral, comparative, and systemic-structural methods of scientific knowledge. Scientific novelty: the elements of scientific novelty include, firstly, further deepened development of philosophical premises for the formation of an ecological worldview with signs of integrality; secondly, personally motivated search for a conscious path to overcome the contemporary ecological crisis; thirdly, phased formation of an ecological worldview of personality, which includes an increase in empathy towards the natural environment, understanding the possibilities of nature restoration due to a utilitarian approach to its resources. Conclusion, results: the formation of an ecological worldview directly depends on the development of both anthropocentric and ecocentric*

© Рохман Б., Савчук О., Сініцина А., Білоус С.,

premises for the partnership between humans and nature, as well as their moral-ethical and axiological content. The differentiation of the concepts of "ecological worldview" and "ecologization of worldview" at the theoretical level contributes to the implementation of an effective model of cooperation between humanity and the environment in practice. The documentation of ecological crimes against nature in Ukraine resulting from the military invasion of the Russian Federation aims to draw the attention of the international community to these issues, as well as to develop effective mechanisms for mitigating the damage inflicted on nature and prevent the repetition of alarming scenarios of human-environment relations in the future.

***Key words**: Ecological worldview, worldview ecologization, ecological culture, ecological consciousness, ecological mentality, ecological crisis, environmental challenges, ecocide.*

Introduction. The relevance of the research topic: the global contradictions characterizing the relationship between "humanity – the environment" and often serving as a precondition for the emergence of environmental problems and crises are extrapolated to the entire social sphere, thus requiring urgent measures for their resolution. A powerful catalyst, which, on the one hand, deepened existing environmental problems but will potentially contribute to their resolution in the long term due to the abandonment of the Soviet ideological paradigm where nature was perceived as an unlimited resource exploited by humans, was the full-scale military invasion of Russia into Ukrainian territory. It is precisely the aggressor's military actions that have led to the necessity of documenting examples of ecocide in Ukraine and, consequently, the need for analyzing this phenomenon, including from philosophical perspectives.

The problem statement: the anthropological determination of the ecological concept entails considering significant factors from the perspective of philosophical anthropology, including axiological, economic, social, and humanitarian aspects. The ecological worldview opposes attempts within technocratic discourse to devalue humanity. In contemporary scientific discourse, two interconnected categories are characteristic. Firstly, there is the ecologization of worldview, which involves focusing more attention on the current problems of human, societal, and environmental coexistence, without necessarily creating a philosophically grounded model for resolving the ecological crisis and overcoming clearly negative phenomena such as ecocide. Secondly, there is the ecological worldview itself as the highest characteristic of personality, arising from its adaptation to the surrounding world and constituting a system of knowledge about the place of humans in relation to nature. The ecological worldview thus becomes the inner plan of action for humans, based on values, beliefs, convictions, ideas, judgments, and manifested in the active actions of the subject. The relevance of ecological issues is amplified by large-scale warfare, which not only brings a series of eco-catastrophes not only within the territory of Ukraine but also extends far beyond its borders. The article discusses the necessity of philosophical reflection on ways out of the contemporary ecological crisis through the inclusion of the ecological concept in a philosophically and anthropologically oriented paradigm driven by personalism.

Analysis of recent research and publications: the methodological basis of the research includes behaviorist, comparative, and systemic-structural methods of scientific knowledge, which contribute to further in-depth development of philosophical reflection on the formation of an ecological worldview, personally moti-

vated search for a conscious path to overcome the contemporary ecological crisis, phased formation of an ecological worldview of personality, including increasing empathy towards the natural environment, understanding the possibilities of nature restoration due to a utilitarian approach to its resources, and realization of an alarming scenario of human-environment relations. The formation of an ecological worldview is at the center of the scientific interests of Austrian researcher M. Fogt and Ukrainian researcher M. Pryshliak, who see the causes of contradictions in human-nature relations as essential collisions, the catalyst of which is the human being itself, and its value orientations regarding ecological activities. Thus, overcoming the ecological crisis is possible only by incorporating moral-ethical criteria into the attitude towards nature, allowing the formation of an ecological worldview by realizing the peculiar "ecological imperatives" of human, societal, and natural interaction. [1 p. 78] The negative consequences of the alarming scenario of human interaction with the surrounding natural environment are revealed in the works of L. Dzundzi, M. Lutska, and Y. Ber.

Methods. The methodology of the research: The methodological basis of the article includes behavioral, comparative, and systemic-structural methods of scientific knowledge.

The purpose of the article: the formation of an ecological worldview in the conditions of challenges of martial law and ecocide.

Scientific novelty: the elements of scientific novelty include, firstly, further deepened development of philosophical premises for the formation of an ecological worldview with signs of integrality; secondly, personally motivated search for a conscious path to overcome the contemporary ecological crisis; thirdly, phased formation of an ecological worldview of personality, which includes an increase in empathy towards the natural environment, understanding the possibilities of nature restoration due to a utilitarian approach to its resources.

Task formulation: analyze the structure of the ecological worldview; to distinguish between the concepts of 'ecological worldview' and 'ecologization of worldview'; to trace the stages of negative ecological scenarios in Ukraine due to full-scale military invasion.

The presentation of the main material: according to the anthropocentric worldview, humans, as the pinnacle of evolutionary development, represent the uniqueness of their personality, through which they can engage in relationships both with nature and with other humans. The ability for reflection, creativity, interpretation, and other unique capabilities of the human personality are significant markers of its exceptional nature, surpassing the physical and biological spheres of its existence. Therefore, from the perspective of contemporary philosophical anthropology, in the relationship between "humanity – nature," humans act as subjects, while nature serves as the object upon which the subject exerts various forms of influence.

Philosophical-anthropological interpretation of the ecological concept is carried out through the formation of an ecocentric paradigm. The formation of an ecological worldview involves ecological education through appropriate motivations to establish optimal relationships between humans and nature. An important feature of this worldview is the necessity to extend ecological ethics not only to humans, as in traditional ethics, but also to the ecological system as a whole. Only in this way can the importance of the intrinsic value of nature be emphasized through human activity in the ecosystem. Overcoming the contemporary ecological crisis depends on raising the level of human ecological culture, which, from the perspective of philosophical anthropol-

ogy, is linked to the systematic implementation of ecological education grounded in axiology. The moral-ethical component of the ecological worldview is based on the category of responsibility, which involves a constructive attitude towards the natural environment.

Based on the provided information, it can be argued that the anthropologically conditioned attitude towards the natural environment forms a specific ecological mentality, which allows perceiving the harmony of the natural environment through the sense of connection between human life and nature. Philosophical anthropology, at the theoretical level, interprets the concept of integral ecology, the concept of which requires solving environmental problems in various spheres of human life by recognizing the close connection between environmental issues and social and humanitarian spheres. [2, p. 41].

The theoretical dimension of understanding ecological mentality is manifested by the predominance of the ontological factor over the consumerist one in the hierarchy of human values. It is the ecological mentality that enables a deeper attitude towards nature as an important system, which generates not only the desire for humans to control nature but also the awareness that they are part of the environment and can find the roots of their own existence through cultural, aesthetic, and religious contexts. Religious thinkers in this regard emphasize that "the processes of degradation of human society occur parallel to the harm inflicted on the environment, and we will not be able to prevent the destruction of nature if we do not pay attention to the causes related to the degradation of humans and society. [2, p. 41]

Therefore, human concern for the environment should be associated not only with human responsibility for nature but also with human responsibility for humanity. From the perspective of the Catholic ecological concept, it is unacceptable when the relationship "human-nature" loses its anthropocentric character. Acquired ecological mentality allows for an adequate assessment of existing environmental challenges, realizing that effective environmental conservation is impossible without sustainable economic development and the spread of the general idea of social justice. This ensures a proper balance between meeting needs and fulfilling duties towards nature and allows for the practical implementation of a lifestyle based on sustainable consumption of natural resources, capable of ensuring social and environmentally responsible well-being.

The philosophical contemplation of achieving harmony in the relationship between nature and humanity is impossible without fostering ecological awareness, the practical result of which could be the enhancement of "environmental quality of life on human-friendly long-term principles » [2, p. 41]. Therefore, the continuous process of ecological education and upbringing is crucial, aiming not only to transmit knowledge about nature but also to facilitate a potential transition towards axiologically driven and thus responsible ecological action.

Researcher S. Dziękoński, in the context of the modern ecologically conditioned anthropological paradigm, concludes that humanity itself must "provide a dignified human habitation on Earth, and achieving this goal requires cooperation with the environment [2, p. 42]. The necessity to change human behavior towards nature also arises from the fact that humans often misunderstand their guiding role in the world. The care entrusted to humanity is often transformed into excessive consumption of nature's gifts, which, from a Catholic and philosophically grounded ecological worldview, is interpreted as a serious mistake: "Humans mistakenly believe that they can arbitrarily dispose of the gifts of nature according to their own will, without considering that every creation of God has its purpose [2,

p. 42]. The excessive exploitation of the natural environment negatively impacts human life on Earth, as it promotes a culture of consumption.

The axiological dimension of the ecological concept of Catholicism. At the academic level, the inner world of personality enables engagement in various relationships, both with other individuals and with diverse forms of existence as a whole. The insufficient axiological justification and depth of these connections from the perspective of philosophical anthropological paradigm serve as an existential factor of the ecological crisis, which is construed as an external manifestation of problems related to the lack of recognition of human dignity. From the viewpoint of Catholic anthropocentrism, comprehensive realization of the relationship between humans and nature is impossible without the primary recognition of human dignity and the overcoming of various moral and ethical crises in human interactions. Human perception of other forms of existence renders them capable of cognition and dialogue with the created world of nature.

In the modern humanitarian discourse, the relevance of "empathy, or sympathetic understanding of the delicate vulnerability of organic life" is gaining importance at the academic level [2, p. 43].

The technocratic approach guiding modern civilization is a direct cause of technology significantly simplifying the manipulation of human consciousness. Such a state of affairs leads to humans ceasing to perceive nature as a form of existence; instead, they view it exclusively utilitarianly, as material for their own activities. This results in the devaluation of nature itself and has serious ecological consequences. Ignoring the axiological-ontological aspect of human-nature relations leads to consumerist anthropocentrism, which threatens primarily humans themselves and consequently, nature. Humans treat nature insufficiently responsibly, guided by the economic principle of maximizing production and consumption of goods and services.

The philosophical anthropological paradigm stands in clear opposition to contemporary technocratic and anti-humanistic concepts, primarily in an ideological sense, as they interpret humans solely as another form of existence among many others. From the perspective of contemporary philosophers like S. Haytun, J. Scheffer, and B. Latour, "humans are no longer the main purpose and result of evolution; they are merely an intermediate stage, another 'evolutionary layer' on one of the branches of the biological mutation of intelligent beings." [2, p. 43].

Shifting the focus from anthropocentrism to biocentrism diminishes the value of human personality because one cannot expect active human participation in solving ecological problems while simultaneously not recognizing its deep connection with God, who entrusted it with organizing the natural system. The change in the human image in Western philosophy, departing from religious interpretations of human purpose, has spawned numerous modern images with the loss of bodily features. For example, representatives of structuralism, post-structuralism, and postmodernism present new images of humans as actors (Michel Foucault), authors (Roland Barthes), personas (Jean Baudrillard). The devaluation of humans and disregard for their corporeality as a natural basis can be seen in the works of Théophile de Giraud, who interprets humans as "cybernaut" and "cyberperson", Gilles Deleuze - "body without organs", Jean-Luc Nancy - "human-body", Oleg Losev - "human-text", Georgiy Shchedrovitsky - "human-vessel for thought". The dehumanization of humans is obscured under posthumanism and its variety - transhumanism.

Implementation of axiological, economic, social, and humanistic factors in the process of forming an ecological worldview. Nature is often perceived by

modern technocratic scientists solely as a system to be understood, analyzed, and organized without considering that each element of this system has its own inherent value and significance. Therefore, the actualization of ecological issues must be accompanied by human responsibility, as individuals are called upon to protect the natural environment and have a duty to unleash their own humanistic potential. Only in this way can we save the world from the illusion of the necessity of constant technological development, which sacrifices the ecosystem and ultimately threatens humanity itself. The above is an important part of an integral ecological worldview, which urges every individual to align their lifestyle with the laws of nature and ecological principles. Excessive relativism and consumer ethics are characteristic features of today's society. They are much more dangerous than theoretically grounded relativistic concepts. The basis for excessive relativism lies in the totalizing nature of technocracy, which serves as a justification for the false postulate that natural resources should serve exclusively for socio-economic progress. The development of the integral ecological concept of Catholicism increases the level of ecological awareness. In practice, this is realized through caring for the real preservation of the biosphere, rare plant and animal species, even if it does not contribute to or even contradicts the real needs of socio-economic development, which cannot be considered the meaning and purpose of human existence.

Researcher in the field of environmental education and upbringing M. Fogt notes the need to establish sustainable human development in harmony with nature. He envisions continuous environmental education characterized by the realization of three subsequent stages. The first, sensitization stage, manifests in an attentive attitude towards the conditions of the environment, which is the first step towards reconsidering one's views on nature, adjusting the value system, and behavioral patterns towards it. This stage is particularly relevant in a technologized and urbanized world, where a sensory-aesthetic approach to nature is a prerequisite for attempting to deepen one's relationship with it. Sensitized perception of the environment enables an empathetic attitude towards the surrounding world and gradually transforms the personal hierarchy of values towards delineating its ecological vector.

The second stage, axiological, is manifested in a deliberate understanding of the problematic connections between environmental protection, sustainable economic development, and the realization of the idea of social justice. The integral ecological concept of Catholicism fosters systemic thinking in individuals, synthesizing the scientific, ecological, and sociocultural spheres. As a result of such balance, standards of living oriented not towards consumption but towards ecologically responsible well-being can be achieved.

The third stage, competency-based, is manifested in the fact that acquired knowledge should prompt practical actions. The level of effectiveness in implementing the integral ecological concept of Catholicism is verified by how it can change people's consumerist concept of life, associated with excessive consumption and production of material goods. [2, p. 42].

The responsibility of science and education in the ecological sphere is very high due to the necessity of developing a moral-ethical concept that will help shape areas of eco-living and eco-creativity. A practical step towards environmental preservation can be considered one of the initiatives of a number of non-governmental organizations, according to which a special ecological action called "Earth Hour" has been introduced. This action was first held in Sydney in 2007, and in 2020, 152 countries, including Ukraine,

joined it. In 2022, the action took place under the slogan "Earth Hour 2022: Unite for Ukraine and the Planet," for the sake of peace and well-being on the planet. The civilized world understands that "without peace, it is impossible to build a future in harmony with nature. [2, p. 42]. In the opinion of the assistant secretary of state of the Vatican, R. Boccardo, this is not just an attempt to save money, but an opportunity to demonstrate one's ecological consciousness by participating in efforts aimed at protecting the environment. [2, p. 42].

Balanced development of individuals and the surrounding world, which is the goal of implementing an ecological worldview, is based on a strong moral-ethical foundation, without negating the social, economic, and environmental components. The structure of sustainable development will be "unstable and unreliable if it is not built on a solid foundation of 'human ecology,' which is essentially moral " [2, p. 43]. In the context of the integral ecological worldview concept, it is important to apply an effective mechanism of environmental management characterized by two aspects: positive and negative. According to the positive aspect, the idea of management is beneficial as it excludes the possibility of viewing humans as owners of nature and instead emphasizes human responsibility for environmental conservation. However, according to the negative aspect, the managerial aspect only allows for the possibility of caring for nature. The present reality demonstrates that this is insufficient, as it is necessary to practically improve the ecosystem in the process of creating harmonious and responsible coexistence between humans and nature.

In the context of the integral ecological concept of Catholicism, ecological responsibility is understood as the responsibility of individuals for actions that impact the quality of the environment. Such responsibility is interpreted in the document as part of the integral responsibility of human civilization to future generations, to whom we are obligated to pass on an undamaged world inherited from our ancestors.

Therefore, it is necessary to summarize that the significant elements of the ecological crisis from the perspective of the ecological worldview primarily constitute a moral problem, manifested in the thoughtless, selfish utilization in practice of the achievements of scientific and technological progress and a consumerist approach to the ecosystem, which in the long run could completely destroy it.

Ethicization of ecological awarenes. It is important to recognize that a crucial moral virtue underlying ecological awareness is the acknowledgment of gratitude for the environment. From the perspective of an integrated ecological worldview, moral virtue serves as a decisive motivational factor in the preservation of the ecological system. According to the research of philosophical anthropologist I. Dzedzitsa, a humanistic understanding of ecology demonstrates a logical connection: awareness of the needs of the environment leads to a deeper understanding of the needs of others, as "excessive exploitation of nature leads to the exploitation of other people." [2, p. 43].

In practice, the ethicization of ecological consciousness manifests in moderation and a rejection of greed and wastefulness. This fosters the emergence of a qualitatively new ecological culture characterized by systemic thinking and an anthropologically grounded axiological foundation.

The formation of an ecological worldview occurs in stages. The first stage involves the growth of empathy towards the natural environment, which leads to the necessary adaptation of humans to nature. In the second stage, there is a realization of the potential for nature's self-renewal after damage caused by the utilitarian approach to the use of natural resources. The third stage of worldview

formation involves the practical application of an ecological work and consumption culture. In this way, civic responsibility for the state of the environment is realized, which is part of the pro-ecological position of responsible members of society formed through the successful implementation of an ecological worldview.

The main characteristics of ecological culture include the conscious perception of nature by humans and the strengthening of personal responsibility for activities related to the transformation of the natural environment, as well as the requirement that this responsibility must necessarily be rational in nature. Accordingly, ecological ethics evolves into ecological mentality, the theoretical dimension of which lies in prioritizing the pursuit of being over the pursuit of possession. Ecological mentality allows for experiencing authentic joy from organic cooperation with nature, rather than transmitting the possibility of realizing negative environmental scenarios.

A morally justified positive emotional-aesthetic approach to perceiving the natural environment is capable of actualizing human responsibility towards natural existence. Such an approach is affirmed by the Catholic Church at the doctrinal level. In particular, in the "Catechism of the Catholic Church," it is stated that "the beauty of the universe, the order and harmony of the created world arise from the diversity of essential connections between beings. Human beings gradually discover these connections as the laws of nature. They evoke wonder and admiration in them, which are the internal basis for harmony with nature." [2, p. 43].

The causes of the ecological crisis include a deficit in worldview and an unwillingness to take responsible decisions regarding changing the usual lifestyle, which involves certain limitations. Specifically, the worldview reasons for the ecological crisis are as follows: firstly, improper use of technology and technologies that cause interference in the ecosystem without anticipating possible negative consequences; secondly, the absolutization of the positive aspects of scientific and technological progress, which is expressed in unlimited faith in the possibility of solving any problems based on the use of its achievements. As a result, this leads to the negation of ecological values and excessive elevation of economic priorities; thirdly, ethical relativism, as a result of the cultivation of which a person loses an emotional-sensitive approach to nature and becomes indifferent to ecological problems [2, p. 43].

The positive transformation of views on the interaction between humans and nature entails a fundamental reconsideration of the basic elements of ecological consciousness. The main tendency in the formation of personality is the gradual realization of the ideas and principles of the conscious integrated ecological concept of Catholicism. In this way, there will be an improvement in the ecological quality of life on beneficial long-term principles for humans, which is an urgent need for humanity as a whole. For this purpose, the vector of the integrated ecological concept of Catholicism needs to be directed towards the preservation and restoration of the environment. This will enable not just the transmission of ecological knowledge but the actual transition to anthropologically and axiologically conditioned and therefore responsible ecological activity.

The marker of implementing the above-mentioned concept is achieving balanced development, which involves the ability to meet the current socio-economic needs of humanity in such a way as not to limit the potential for sustainable development of future generations. A key element of this development is "its viability in the future, which depends on effective ecological correction of economic growth, ensuring further progress of human civilization based on the synthesis of ecological, social, and economic factors" [2, p.

44]. Protection of the environment and socio-economic growth are simultaneously in differential and complementary relationships. Such a direction of environmental education and upbringing is realized based on an anthropocentric paradigm in both individual and social spheres. The affirmation of personality does not contradict the autonomous well-being of lower-order living organisms that do not possess consciousness, reason, and thus the ability to create scientific, cultural, and overall civilizational achievements. At the core of the integral ecological concept of Catholicism lies the understanding of the intrinsic value of the natural world, for the preservation of which limitations in the use of environmental resources are necessary. So future generations have the right to live in a properly functioning ecosystem, at least in a state in which our existence occurs. The degradation of the environment worsens the quality of life, endangering the proper conditions for human psychophysical development. To avoid this threat, it is necessary to reflect on the idea of environmental development, increasing the level of vulnerability to human activities regarding nature, developing the necessary competencies for active participation in nature conservation activities at the local, regional, and global levels.

The structure of ecological worldview comprises three constituent elements. The first one, the intellectual element, essentially consists of a system of generalized theoretical and practical knowledge that reveals and substantiates the peculiarities of interaction between humans (society, humanity) and the environment. The second one, the motivational-value element, is the moral-ethical core of personality, which defines its ecological consciousness and consists of judgments, beliefs, and value priorities that manifest in practice during the interaction of the individual with the environment. The third one, the praxeological element, is revealed through the daily activities of the individual and their interaction with the objects and phenomena of the environment. [3, p. 78]. It should be noted that various prioritized values that define the interaction between individuals and nature are a prerequisite for the emergence of different types of ecological worldview, including anthropocentric and ecocentric. A characteristic feature of the anthropocentric type of ecological worldview is the emphasis on humans as the highest value of the entire ecosystem. In turn, the ecocentric type emphasizes solely on ecological expediency, which is realized through the interaction between civilization and the biosphere. Potentially possible paths of development of this interaction include alarmism, scientism, and sustainable development.

In the context of the Russian-Ukrainian war since the full-scale invasion, the alarmist scenario of interaction between humans and the surrounding natural environment is being realized by the aggressor through the commission of numerous ecocide crimes. The introduction of the term "ecocide" into scientific discourse is attributed to V. Galston, who developed a legal mechanism for environmental protection as a result of the Vietnam War (1964-1975) [4]. The most severe form of ecocide is military, as it not only negates the value of nature but also undermines anthropological values such as human dignity and freedom. It should be noted that the impact of occupiers on the environment is highly variable. As indicated by researcher M. Lutska, the consequences of the aggressor country's actions can be traced not only in areas directly affected by military operations. Among the rear areas where combat operations were not directly conducted, the most affected are Dnipropetrovsk (37 ecocides), Odesa (27 ecocides), Lviv, Ivano-Frankivsk, and Vinnytsia (15 ecocides each) [5, p. 145].

Polish researcher J. Ber identifies several stages of escalation of ecocide in

the conditions of war in Ukraine. The first stage began before the full-scale invasion and concerned exclusively the Donbas region since in 2014, when its occupation by Russian forces began, ecological safety was ignored, and most coal mines were closed, while those remaining operated under threat to themselves and the environment. During the period from 2014 until the beginning of the full-scale invasion, large-scale industrial production in Avdiivka and Lysychansk was completely destroyed, resulting in an approximate 20-30% increase in toxic emissions into the air [6, p. 53]. The next stage began directly with the start of the full-scale invasion and is associated with the consequences for the ecology in the combat zone and near-front territories. J. Ber estimates the approximate area that suffered the most ecological damage to be 30 thousand square kilometers. Active combat actions on the front line led to the emergence of a large amount of construction waste and contamination of groundwater due to damage to sewage treatment plants and sewage infrastructure. The most environmental damage was caused by the destruction of the Metallurgical Plant and Azovstal in Mariupol, the Coke and Chemical Plant in Avdiivka, and the Azotnaftokhim enterprise in Severodonetsk. The next stage of ecocide is the destruction of valuable ecosystems (relict fragments of steppe in Donetsk region, water-bog habitats in the mouth of the Dnieper River, as well as parts of the coast of the Azov and Black Seas). Concern is also raised by the fact that the largest natural reserve in Ukraine, Askania Nova, is located in the occupied territories and therefore is constantly under threat of destruction.

Among the characteristic features of ecocide resulting from the Russian invasion, one can highlight: the use of bombs and artillery in such quantity, density, and size that directly degrade soil quality and increase the likelihood of diseases hazardous to humans, animals, and agricultural crops; the use of specialized equipment to destroy large forest masses or arable lands for military purposes; coercive displacement of people and animals from their habitual habitats to achieve military objectives. [7].

Results and Discussion

Based on the analysis of the humanistic preconditions of the ecological worldview, its specific character has been identified, which lies in the integrality of the axiological, economic, social, and humanitarian factors of human life. The factors contributing to the dehumanized attitude of humans towards nature have been identified. It has been proven that the structural elements of the ecological worldview include ecological culture, based on the philosophical principles of personalism, ecological consciousness, ecological mentality, enabling balanced human development within the ecosystem. The ecological worldview is based on moral-ethical principles of empathy and harmony between humans and the environment. The axiological factors of this worldview are, firstly, ecological culture, which in a humanistic anthropocentric interpretation allows for the recognition of the importance of nature itself, rather than merely as material for utilitarian use. The implementation of this culture directly depends on systemic ecological education; secondly, ecological consciousness, embodied through fostering responsible attitudes towards nature aimed at mitigating any forms of egoism in the use of natural resources. Thanks to ecological consciousness, understanding is actualized that the vulnerability of environmental needs enables a deeper understanding of human needs; thirdly, ecological mentality, through the implementation of which balanced human development in the ecosystem becomes possible, based on a powerful moral-ethical foundation. In practice, such mentality is implemented through mechanisms of effective environmental management.

The formation of an ecological worldview directly depends on the development of both anthropocentric and ecocentric preconditions for the partnership between humans and nature, as well as their moral-ethical and axiological content. The differentiation of the concepts of "ecological worldview" and "ecologization of the worldview" at the theoretical level contributes to the implementation of an effective model of cooperation between humanity and the environment in practice. The documentation of ecological crimes against nature in Ukraine as a result of Russia's military invasion aims to draw the attention of the international community to these issues and develop effective mechanisms to overcome the damage inflicted on nature and prevent the recurrence of alarming scenarios in the future development of relations between humanity and the environment.

Prospects for further research we consider the elucidation of the philosophical premises for the formation of an ecological worldview across all spheres of human activity and its intensive integration into educational and cultural discourses.

REFERENCES:

1. Dzundza, L. P., Lutska, M. P (2023). Ecocide as a crime against nature. Scientific and Information Bulletin of Ivan Franko University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Series Law. Ivano-Frankivsk: Editorial and Publishing Department of King Danylo University. Issue 15 (27). Vol. 2. P. 143-149. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.143-149.

6. Kravchenko, O. (2022). Military actions in eastern Ukraine - civilization challenges to humanity. Ecology. Law. Human. - Lviv, 51-62.

2. Falk R. Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals First Published March 1, 1973. URL: https://doi.org/10.1177/096701067300400105

3. In Memoriam: Arthur Galston, Plant Biologist, Fought Use of Agent Orange». Yale News. July 18, 2008. Retrieved 19 April 2017. URL: https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston.

4. Kravchenko, O. (2022). Military actions in eastern Ukraine - civilization challenges to humanity. Ecology. Law. Human. - Lviv, 51-62.

5. Pryshliak M. B.(2021) Social-ecological doctrine of Catholicism: origins, structural-functional nature, and axiological potential: PhD thesis. Kyiv, 186

6. Rohman, B., Savchuk, O., Tereshkun, O., & Hnatiuk, Ya. (2023). Anthropological dimension of the ecological concept of Catholicism in the context of contemporary global challenges. Skhid, 4(2), 38–45. https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(2).293776 http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/293776

7. Vogt, M. (1999–2004) Sustainable way of life. Example of "church ecological management". Documents of advisory meetings on environmental issues of the Council of Episcopal Conferences of Europe ."Responsibility for Creation in Europe" / [compiled and edited by V. Sheremeta] (2022). Ivano-Frankivsk: Nova Zorya, 147.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЕКОЦИДУ

Богдан РОХМАН, Олег САВЧУК, Алла СІНІЦИНА, Світлана БІЛОУС

Анотація. *У сучасному науковому дискурсі характерним є існування двох взаємопов'язаних категорій. По-перше, це екологізація світогляду, яка передбачає зосередження більшої уваги на актуальних проблемах співіснування людини, суспільства та навколишнього середовища і при цьому не передбачає створення філософсько обгрунтованої моделі вирішення екологічної кризи та подолання таких однозначно негативних явищ як екоцид. По-друге, це власне екологічний світогляд як найвища властивість особистості, що виникає внаслідок її адаптації до навколишнього світу та являє собою систему знань про те, яке місце належить людині у взаєминах із природою. Екологічний світогляд таким чином виступає для людини внутрішнім планом дій який опирається на цінності, погляди, переконання, ідеї, судження та виявляється в активній діяльності суб'єкта. Підсилює актуальність екологічної проблематики широкомасштабна війна, яка не тільки несе низку екокатастроф не тільки на території України, а й поширюється далеко за її межі. У статті розглядається необхідність філософської рефлексії шляхів виходу із сучасної екологічної кризи через включення екологічної концепції у персоналістично зумовлену філософсько-антропологічну парадигму. Мета дослідження Формування екологічного світогляду в умовах викликів воєнного стану та екоциду. Методологія дослідження. Методологічною основою статті є біхевіористський, компаративістський та системно-структурний методи наукового знання. Наукова новизна. Елементами наукової новизни є, по-перше, подальший поглиблений розвиток філософських передумов формування екологічного світогляду з ознаками інтегральності, по-друге, особистісно зумовлений пошук усвідомленого шляху подолання сучасної екологічної кризи, по-третє, поетапне формування екологічного світогляду особистості, що включає зростання емпатії до природного середовища, осмислення можливостей відновлення природи внаслідок утилітарного підходу до її ресурсів. Висновок. Формування екологічного світогляду напряму залежить від вироблення водночас людиноцентричних та природоцентричних передумов партнерської взаємодії людина – природа та їх морально-етичного й аксіологічного наповнення. Диференціація понять «екологічний світогляд» та «екологізація світогляду» на теоретичному рівні сприяє імплементації ефективної моделі співпраці людства з навколишнім середовищем на практиці. Фіксація екологічнох злочинів проти природи в Україні внаслідок воєнного вторгнення рф має на меті привернути увагу міжнародного співтовариства до цих проблем, а також виробити ефективні механізми подолання завданої природу шкоди та унеможливити повторення алармічних сценаріїв розвитку взаємин людства із навколишнім середовищем у майбутньому.*

Ключові слова: *екологічний світогляд, екологізація світогляду, екологічна культура, екологічна свідомість, екологічна ментальність, екологічна криза, екологічні виклики, екоцид.*

© *Рохман Б., Савчук О., Сініцина А., Білоус С.,*

DOI: 10.31548/hspedagog15(2).2024.292-302
УДК 340.1:[342.1(=161.2):316.61-027.542]](045)

ЗАКОНОДАВЧІ ПІДСТАВИ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МЕТА, ПРАВОВА ОСНОВА, ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ

В'ячеслав КИРИЛЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва
Національного університету біоресурсів і природокористування України
public_admin@nubip.edu.ua.
ORCID: 0000-0002-7413-8809

Анотація. *Мета статті – аналіз законодавчих підстав політики національної ідентичності, які визначені у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» (далі – Закон). Результати дослідження засвідчили: єдність навколо загально-національних цінностей, подолання суперечностей соціокультурного, мовного та регіонального характеру, задекларовані у Законі як мета його реалізації, є нагально важливими й актуально можливими в Україні. Значна частина дотепер лояльних до ідей «русского міра» громадян України усвідомила, що на практиці для російської федерації знищення української ідентичності означає знищення українського народу або добровільну відмову цього народу від своєї національної самості, від власної окремішності з усіма наслідками, які з цього випливають (цілком очевидно, що головним наслідком за російським задумом, має бути припинення існування Української Держави). Наукова новизна дослідження полягає у вивченні законодавчих підстав політики національної ідентичності. На підставі аналізу Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» систематизовано засади державної політики утвердження національної та громадянської ідентичності, виокремлено її базові принципи і нагальні завдання, досліджено нормативні визначення понять «українська національна ідентичність» та «українська громадянська ідентичність» в контексті теорії інклюзивної національної ідентичності. Висновки. Проаналізовано визначені в Законі законодавчі підстави політики національної ідентичності, засади державної політики утвердження національної та громадянської ідентичності, її базові принципи та нагальні завдання, окреслено шляхи її реалізації в сфері публічного управління. Обґрунтовано, що для українського суспільства єдність в усіх її колективних проявах є надважливою. Вона забезпечується зняттям суперечностей у суспільстві (соціокультурного, мовного, регіонального та ін. характеру) та дієвою реалізацією політики Європейської та Євроатлантичної інтеграції України.*

Ключові слова: *інклюзивна ідентичність, українська національна ідентичність, українська громадянська ідентичність, державна політика національної ідентичності, Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності».*

Актуальність (Introduction) Для українського суспільства, особливо з огляду на обставини російської збройної агресії, немає нічого більш важливого, ніж єдність в усіх її колективних проявах. Єдність, яка, мовою Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» (далі – *Закон*) забезпечується «шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на ос-

нові Європейського та Євроатлантичного курсу України» [15, ст. 4, п.1]. Ухвалене *Законом* формулювання стало можливим тільки після декількох десятиліть запеклих політико-суспільних дебатів із вагомим, а у багатьох випадках вирішальним, вкрапленням маніпулятивно-пропагандистської складової, яка експортувалася в наше суспільство із російської федерації (рф) та підхоплювалася тут її «проксі». Прийняття *Закону* було вкрай нагальним, а принципи та завдання, визначені ним, є засадничо важливими для формування української національної ідентичності в умовах боротьби з російським агресором.

Мета(Goal). Мета статті – аналіз законодавчих підстав політики національної ідентичності, які визначені у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності». Завданнями дослідження є: проаналізувати законодавчі підстави політики національної ідентичності; дослідити засади державної політики утвердження національної та громадянської ідентичності в Україні, визначені *Законом*; виокремити її базові принципи і основні завдання; дослідити нормативні визначення понять «українська національна ідентичність» та «українська громадянська ідентичність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій(Analysis of recent research and publications). Увага наукової спільноти до дослідження проблеми національної ідентичності актуалізувалася з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» [15]. Свідченням цього є численні наукові розвідки 2022-2024 років: колективні монографії (наприклад, «Утвердження української національної та громадянської ідентичності», підготовлена Інститутом проблем виховання Національної академії педагогічних наук України [19]), наукові статті (зокрема, Р. Зварич [4] досліджує національну ідентичність та етнонаціональну політику, О. Кіндратець та Т. Сергієнко [7] – національну ідентичність як запоруку державного суверенітету), доповіді на наукових конференціях та круглих столах (Н. Демиденко [2] про вплив національної культури на формування національної ідентичності у глобалізованому світі, А. Тіщенко [18] про розвиток громадянської ідентичності як основи правової держави). Зазначені публікації є не вичерпним, але цілком репрезентативним переліком наукових досліджень з теми української національної ідентичності після прийняття *Закону* [15]. Прикметно, що велика кількість досліджень у напрямку теоретичного вивчення проблем формування української національної ідентичності здійснена в галузі педагогічних наук (напр., розвідки О. Філіпчук [20] та К. Кириленко [6]), адже сфера освіти є однією з провідних ланок утвердження національної ідентичності у суспільстві. За умов посилення уваги наукової спільноти до вивчення української національної ідентичності та зростаючої потреби в українському суспільстві усвідомлення української ідентичності, аналіз правових підстав політики національної ідентичності, визначених *Законом*, є вкрай актуальним.

Методи(Methods). Методологію дослідження складають методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

Результати (Results). Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» [15] був ухвалений Верховною Радою України 13 грудня 2022 року. Це відбулося вже після повномасштабного вторгнення рф. Прикметно, що до повномасштабного вторгнення український парламент жодного із попередніх скликань не був спроможний на ухвалення подібного закону, з огляду на гострі дискусії щодо його потенційних ключових норм. *Закон* передбачає відповідні норми та завдання імперативного характеру для

багатьох управлінських структур, що функціонують у різних сферах суспільної діяльності, має на меті виконання конкретних завдань, які оголошені та визнані важливими у цілому для суспільства та держави, що підтверджується вже самим фактом його ухвалення.

Водночас *Закон* є із необхідністю філософським, особливо у частині глосарію, у якому законодавець дав нормативну квінтесенцію суті та наслідків численних дискусій, суперечок, протиріччивих прочитань щодо тих термінів, які тепер фігурують як норми закону. Найважливішим з цієї точки зору є сам факт наявності нормативного визначення поняття «українська національна ідентичність» в законодавстві, це вкрай важливо для багатьох напрямів публічного управління. Відповідне формулювання містить Стаття 1 *Закону*: «Українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [15]. Тобто, «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти» [15] є головної передумовою для того, аби громадянин відчував (визнавав, усвідомлював) власну українську ідентичність. За влучним спостереженням Є. Бистрицького, «ідентичність як поняття виникає та зникає разом з його інтенційним змістом – тим чи тим рівнем самоусвідомлення особи, усвідомлення її суспільного місця та ролі як власної колективної незалежності» [1, с.13]. Далі у визначенні *Закону* [15] перераховуються ключові маркери цієї самобутності, серед яких, звісно, українська мова, яка в нашій країні згідно ст.10 Конституції України [8] є державною, та народні традиції.

Водночас *Закон* визначає поняття «українська громадянська ідентичність». Згідно з *Законом*, українська громадянська ідентичність – це «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [15]. Розуміємо, що «політико-правовий зв'язок» [15] – це не етнічна самобутність, не відчуття унікальності історичного шляху українського народу, не українська мова, не комплекс духовно-культурних цінностей, а понад усе – «інститут громадянства», підтверджений паспортом громадянина України. Отримуючи цей паспорт, громадянин засвідчує свою повагу до Конституції та законодавства країни і цим запроваджує, фіксує та поглиблює свій «політико-правовий зв’язок» із державою та суспільством загалом, стаючи його невід’ємною добровільною частиною. (Показовими у цьому контексті є дискусії, що тривають у суспільстві, про набуття громадянства закордонними українцям, які є громадянам інших держав)

Законодавець, пропонуючи суспільству *Закон* [15], дав не лише засадничі визначення української національної та громадянської ідентичності. Він також вказав на тяглість законодавчої роботи щодо підтримки та розвитку політики національної ідентичності, яка мала місце до ухвалення цього закону, вказавши на всі інші законодавчі акти, які стосуються політики української національної та громадянської ідентичності та її реалізації. Під загальним терміном «правова основа державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» ця тяглість проілюстрована у статті 3, у якій зазначено, що цією правовою основою є понад усе Конституція України [8]. Звісно, саме у Конституції присутні засадничі норми, які визначають ключові цінності, на яких і будується уся конструкція національної та громадянської ідентичності в Україні, як-от:

права людини, верховенство права, державний статус української мови, захист прав національних меншин, заборона будь-якої дискримінації та рівність усіх громадян перед законом незалежно від національності, етнічного походження, соціального стану, віросповідання, статі, раси і т. ін.

Окрім Конституції правовою основою державної політики у сфері української ідентичності визначається також Закон «Про національну безпеку України» [12]. Цей факт є прямим відсиланням до того, що політика ідентичності – це невід'ємна частина безпекової політики країни. Парадоксально, але визнавати цю просту істину не хотів майже ніхто у політичному класі нашої країни аж до подій навіть не 2014 року – року початку російської агресії та анексії Криму, а до події повномасштабного вторгнення лютого 2022 року. Безумовно, це відбувалося у силу багатьох обставин, але головним чином, під впливом агресивної та нічим не обмеженої пропаганди «русского міра» в українському інформаційному просторі. Фактом, який навряд чи буде заперечуватися після лютого 2022 року, є те, що національна безпека – це умова також і фізичного виживання кожного українського громадянина та українського народу у цілому. Закон корелюється із правовими основами, принципами та нормами політики ідентичності, які визначаються Законами України: «Про освіту» [13], «Про закордонних українців» [11], «Про волонтерську діяльність» [10], «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [16] та «Про основи національного спротиву» [14].

В науковий обіг останніх років (зокрема після публікації праці американського вченого Ф. Фукуями [21]) увійшло поняття «інклюзивна ідентичність. Філософ зазначає, що інклюзивність є головною ознакою по-сучасному прочитаної національної ідентичності. «Національну ідентичність можна створити на основі ліберальних та демократичних цінностей та спільного досвіду, який стане сполучною тканиною й дозволить процвітати багатонаціональним суспільствам. …Така інклюзивна модель національної ідентичності з кількох причин має вирішальне значення для збереження сучасного політичного устрою», – пише Ф. Фукуяма [21, с.125]. Він формулює функції інклюзивної національної ідентичності і першою функцією національної ідентичності бачить гарантування фізичної безпеки громадянина. Фукуяма стверджує, що крайнім випадком, до якого може призвести відсутність спільної національної ідентичності у суспільстві, а значить і відсутність суспільної консолідації, є громадянська війна та розпад держави. І як цілком наочні приклади наводить події у Сирії та Лівії [21, с.125]. Справді, коли люди максимально роз'єднані, а політичні дискусії вже не можуть дати жодного позитивного результату, для доведення своєї правоти люди беруть до рук бруківку, «коктейль Молотова», а зрештою, і зброю. За таких обставин будь-яке ефективне публічне управління стає неможливим, звичайний процес ухвалення управлінських рішень паралізується, правопорядок зникає і навіть фізична безпека громадян у такому суспільстві уже ніким не гарантується. Точніше, вона просто унеможливлюється, бо держава більше не може її забезпечувати. Якщо ж держава не може забезпечити фізичної безпеки для своїх громадян, вона припиняє бути повноцінною державою і тим більше вона не може бути демократією. Ось чому першою функцією інклюзивної національної ідентичності, за Ф. Фукуямою, є саме фізична безпека громадянина, спроможність забезпечення якої, своєю чергою, є частиною безпекової політики держави загалом. А тому й визнання в українському законодавстві безпекової політики невід'ємною частиною правової основи

державної політики утвердження української національної ідентичності є суттєво важливим законодавчим нововведенням, яке закладає теоретичні та практичні підвалини для стійкості української політичної нації.

За цих умов важливим завданням для системи публічного управління та влади загалом є забезпечення консолідації суспільства, позаяк у суспільстві, яке згуртоване навколо спільних цінностей, здійснення управлінських функцій відбувається незрівнянно ефективніше, ніж у суспільстві, яке роздирають внутрішні протиріччя [5]. Тому й у сформульованій у *Законі* меті державної політики утвердження національної ідентичності концепт «єдності» фігурує як основний: «Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина» [15, ст.4, п.1].

Сформульована *Законом* мета державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності чітко корелюється із базовим з точки зору національної безпеки баченням національної ідентичності як ключа до суспільної консолідації, стійкості системи публічного управління та стійкості держави загалом.

Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності передбачає реалізацію її основних завдань. Понад усе це «формування у громадян України активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу та національної самобутності» [15] (*1*). Згідно з текстом *Закону*, права людини у цій формулі на першому місці, і це є ще одним свідченням застосування в Україні цивілізованих західних стандартів у справі реалізації державної політики у сфері національної ідентичності [15].

Серед основних завдань державної політики у сфері національної ідентичності законодавець визначив формування оборонної свідомості та громадянської стійкості (*2*). Оскільки й сам *Закон* [15] ухвалювався вже під час повномасштабного російського вторгнення та дії правового режиму воєнного стану, ця норма є зрозумілою та гостро актуальною для України ще на багато років, якщо не назавжди. Оборонна свідомість в країнах, які постійно можуть бути атакованими, має бути своєрідною суспільною константою, яка культивується на постійній основі, позаяк дифузія оборонної свідомості у такому випадку означатиме припинення існування самої країни. Не менш важливим завданням державної політики у сфері національної ідентичності є формування патріотизму, поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави (*3*). Провідним накресленням є формування та збереження української національної ідентичності у громадян України (*4*), які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців, забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин України, а також усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта). Понад усе, тут мова йде про усунення впливу держави-агресора в інформаційній, освітній, культурних сферах України (*5*), і цей вплив ще донедавна був гігантським і саме він найбільш ефективно перешкоджав становленню належної національної та громадянської самосвідомості української політичної нації, а значить її стійкості та стійкості інститутів публічної влади. Гранично важливим є

наявність серед основних завдань політики національної ідентичності потреби активізації діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері та потреби поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих ветеранів війни (*6*). На нашу думку, саме це завдання є найбільш принциповим, оскільки без знань про подвиг наших бійців та бійчинь на фронті, про життя та чин загиблих, про думки, потреби та погляди живих ветеранів та ветеранок будівля нашої національної ідентичності не буде мати міцного наріжного каменю. Це також важливо і з практичної точки зору, оскільки *Законом* [15] передбачено ухвалення нормативних документів (*7*), які будуть братися на озброєння центральною та місцевою виконавчою владою для реалізації всіх ключових його норм. Пріоритети державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності додатково деталізовані у «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року» [17] та «Операційному плані заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» [9], що затверджені Кабінетом міністрів України 15 грудня 2023 року; також будуть затверджуватися відповідні державні цільові програми. Координує діяльність влади щодо політики ідентичності створена Урядом у квітні 2023 року Координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Украй важливе значення мають сформульовані у профільному *Законі* [15] принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є наступні:1. Верховенство права, 2. Принцип законності, 3. Принцип ефективності, 4. Принцип відсутності дискримінації, 5. Принцип відкритості, 6. Принцип партнерства. 7. Принцип патріотизму, 8. Принцип системності, 9. Принцип політичної неупередженості, 10. Принцип міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії [15]. Означені принципи підтверджують прагнення державної влади побудувати системну політику національної та громадянської ідентичності, у здійсненні якої кожен центральний орган виконавчої влади, місцева виконавча влада та місцеве самоврядування будуть мати конкретні завдання, передбачені нормами *Закону* [15] та ефективність виконання яких – і це дуже важливо – можна перевірити на підставі визначених самим же *Законом* [15] критеріїв, які чіткі, конкретні, статистично і соціологічно вимірювані.

Наявність таких спеціальних критеріїв є практичним підходом, який дозволяє сподіватися, що цей *Закон* [15] не стане просто декларацією намірів. І перші масштабні соціологічні опитування щодо виконання цих критеріїв демонструють оптимістичні тенденції: у багатьох вимірах норми *Закону* [15] уже ефективно спрацювали, а суб’єкти державної політики утвердження національної та громадянської ідентичності підходять до виконання своїх завдань із повним розумінням політики ідентичності як невід’ємної складової національної безпеки України [3].

Цьому також сприяє те, що серед основних суб’єктів цієї політики у частині центральних органів виконавчої влади ключову роль відіграють не лише суто «гуманітарні» міністерства як-от Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури та інформаційної політики України, але і понад усе Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України та Державна прикордонна служба України. Зокрема, ці органи влади будуть відігравати ключову роль у реалізації такої складової

політики національної ідентичності як військово-патріотичне виховання, значення якого за теперішніх воєнних обставин важко переоцінити.

Окремо слід наголосити на наступному: голосуючи за *Закон* [15], законодавець понад усе підтвердив прагнення єдності суспільства, визначивши саме єдність метою усієї державної політики національної та громадянської ідентичності та сформував її правове підґрунтя.

Висновки та перспективи (Conclusion). Тенденція до суспільної єдності в Україні почала кристалізуватися лише 10 років тому як реакція на агресію росії та окупацію Криму і частини Донбасу. Це трапилося тому, що значна частина суспільства усвідомила, що рф прагне повного знищення української ідентичності, оголошуючи її «штучною» та «інспірованою Заходом». А відтак, значна частина дотепер лояльних до ідей «русского міра» громадян України усвідомила, що на практиці для російської федерації знищення української ідентичності означає знищення українського народу або добровільну відмову цього народу від своєї національної самості, від власної окремішності з усіма наслідками, які з цього випливатимуть. Очевидно, що головним наслідком, за російським задумом, має бути припинення існування Української Держави.

Саме тому єдність навколо загально-національних цінностей, подолання суперечностей соціокультурного, мовного та регіонального характеру, задекларовані у *Законі* [15] як мета його реалізації, стали нагально важливими й актуально можливими в Україні. Чому свідченням є світоглядна та водночас конкретно-практична спрямованість норм *Закону* [15].

Проаналізовані у статті законодавчі підстави політики національної ідентичності, досліджені (з покликанням на текст *Закону* [15]) засади державної політики утвердження національної та громадянської ідентичності в Україні, її базові принципи та нагальні завдання потребують ґрунтовного подальшого вивчення в частині висвітлення в українському інформаційному просторі та реалізації в конкретних сферах публічного управління, що має окреслити предметне спрямування наступних наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистрицький Є. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець та ін. / Київ : Дух і Літера, 2015. 452 с.
2. Демиденко Н. Вплив національної культури на формування національної ідентичності у глобалізованому світі. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2024 р.) : у 2-х ч. Дніпро : ДДУВС, 2024. Ч. ІІ. С. 699-701
3. Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r (дата звернення: 12.07.2024)
4. Зварич Р. Національна ідентичність та етнонаціональна політика держави: проблеми взаємодії у глобалізованому суспільстві. Академічні візії , 24, 2023. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1048 (дата звернення: 12.07.2024)
5. Кириленко В. А. Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публі-

чного управління. Питання культурології, № 39, 2022. С. 32–39. URL : https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256898 (дата звернення: 12.07.2024)

6. Кириленко, К. М.. Формування української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» в закладі вищої освіти за умов воєнного стану. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, № 3, 2022. С. 10-15

7. Кіндратець О. М., Сергієнко Т. І.. Національна ідентичність як умова збереження та зміцнення державного суверенітету. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, 2023 № 35-36), С. 78–89. URL : https://doi.org/10.34079/2226-2830-2023-13-35-36-78-89 (дата звернення: 12.07.2024)

8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. No 254к/96-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.07.2024)

9. Операційний план заходів з реалізації у 2023-2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року заходів з реалізації у 2023-2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р., No 1322-2023-п. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n174 (дата звернення: 12.07.2024)

10. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. No 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення: 12.07.2024)

11. Про закордонних українців : Закон України від 4 березня 2004 р. No 1582-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15 (дата звернення: 12.07.2024)

12. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 р. No 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 12.07.2024).Верховна Рада України. (2021, 16 липня). Про основи національного спротиву. (Закон No 1702-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20

13. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017р. No 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 12.07.2024)

14. Про основи національного спротиву. Закон України від 16 липня 2021р. No 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20 (дата звернення: 12.07.2024)

15. Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13 грудня 2022р. No 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 12.07.2024)

16. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Закон України від 9 квітня 2015р. No 314-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text (дата звернення: 12.07.2024)

17. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р., No 1322-2023-п). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n18 (дата звернення: 12.07.2024)

18. Тіщенко А.В. Проблема розвитку громадянської ідентичності як основи правової держави Педагогічні засади запобігання насильству в освітньому закладі і сім'ї: вплив цифровізації та воєнної реальності: матеріали круглого столу (у рамках Всеукраїнського

фестивалю науки) (Київ – Біла Церква, 14 травня 2024 р.). За ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук; упоряд. В. М. Шахрай. Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2024. 131 с. С. 97-100

19. Утвердження української національної та громадянської ,ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канішевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт», 2024. 232 с.

20. Філіпчук О. Проблема формування національної ідентичності: теоретичний аспект. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, 2024, № 213. С. 369-373. URL : https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-369-373 (дата звернення: 12.07.2024)

21. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності та політика скривдженості. / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш формат, 2020. 192 с.

REFERENCES

1. Bystrytskyi, Ye. (2015). Natsionalna identychnist i hromadianske suspilstvo. Kyiv : Dukh i Litera [in Ukrainian]

2. Demydenko, N. (2024, 15 bereznia). Vplyv natsionalnoi kultury na formuvannia natsionalnoi identychnosti u hlobalizovanomu sviti. Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty [Materialy konferentsii]. (s. 699-70). Dniprovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian]

3. Efektyvnist realizatsii derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: sotsiolohichni indykatory (traven 2023r.). (2023, 29 chervnia). https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r [in Ukrainian]

4. Zvarych, R. (2023). Natsionalna identychnist ta etnonatsionalna polityka derzhavy: problemy vzaiemodii u hlobalizovanomu suspilstvi. Akademichni vizii, 24. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1048 [in Ukrainian]

5. Kyrylenko, V. (2022). Natsionalna identychnist ta yii vplyv na suspilnu konsolidatsiiu i efektyvnist publichnoho upravlinnia. Pytannia kulturolohii, (39), 32–39. https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256898 [in Ukrainian]

6. Kyrylenko, K. (2022). Formuvannia ukrainskoi identychnosti v protsesi vykladannia kursu «Filosofiia» v zakladi vyshchoi osvity za umov voiennoho stanu. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, № 3, 10–15 [in Ukrainian]

7. Kindratets, O. M., & Serhiienko, T. I. (2023). Natsionalna identychnist yak umova zberezhennia ta zmitsnennia derzhavnoho suverenitetu. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Istoriia. Politolohiia, (35-36), 78–89. https://doi.org/10.34079/2226-2830-2023-13-35-36-78-89 [in Ukrainian]

8. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, 28 chervnia). Konstytutsiia Ukrainy (Zakon No 254k/96-VR). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian]

9. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, 15 hrudnia). Operatsiinyi plan zakhodiv z realizatsii u 2023-2025 rokakh Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku zakhodiv z realizatsii u 2023-2025 rokakh Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi

identychnosti na period do 2030 roku. (Postanova No 1322-2023-p). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n174 [in Ukrainian]

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, 19 kvitnia). Pro volontersku diialnist. (Zakon No 3236-VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 [in Ukrainian]

11. Verkhovna Rada Ukrainy. (2004, 4 bereznia). Pro zakordonnykh ukraintsiv (Zakon No 1582-IV). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15 [in Ukrainian]

12. Verkhovna Rada Ukrainy. (2018, 21 chervnia). Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy (Zakon No 2469-VIII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian]

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, 5 veresnia). Pro osvitu. (Zakon No 2145-VIII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian]

14. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, 16 lypnia). Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu. (Zakon No 1702-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20 [in Ukrainian]

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, 13 hrudnia). Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti. (Zakon No 2834-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text [in Ukrainian]

16. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, 9 kvitnia). Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiati bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti. (Zakoni No 314-VIII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text [in Ukrainian]

17. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023, 15 hrudnia). Stratehiia utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku. (Postanova No 1322-2023-p).https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n18 [in Ukrainian]

18. Tishchenko, A. (2024, 14 travnia). Problema rozvytku hromadianskoi identychnosti yak osnovy pravovoi derzhavy. Pedahohichni zasady zapobihannia nasylstvu v osvitnomu zakladi i sim'i: vplyv tsyfrovizatsii ta voiennoi realnosti. [Materialy kruhloho stolu]. (s. 97-100) Komunalnyi navchalnyi zaklad Kyivskoi oblasnoi rady «Kyivskyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh kadriv» [in Ukrainian]

19. Zhurba, K., Bekh, I., Boiko, S., Yevtushok, V., Hariacha, S., Kanishevska, L., … Yasko V. (red. Zhurba, K., Reipolska. O). (2024).Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [Monohrafiia]. Kyiv : «Komprint». Instytut problem vykhovannia Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [in Ukrainian]

20. Filipchuk, O. (2024). Problema formuvannia natsionalnoi identychnosti: teoretychnyi aspekt. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky, (213), 369-373. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-369-373 [in Ukrainian]

21. Fukuiama, F. (2020). Identychnist. Potreba v hidnosti ta polityka skryvdzhenosti. (T. Sakhno, per.) Nash format [in Ukrainian]

LEGAL FRAMEWORK FOR NATIONAL IDENTITY POLICY: PURPOSE, LEGAL BASIS, MAIN TASKS AND PRINCIPLES

Vyacheslav KYRILENKO

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the legislative framework of national identity policy as defined in the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity» (hereinafter referred to as "the*

Law"). The results of the study show that unity around common national values, overcoming socio-cultural, linguistic and regional contradictions, declared in the Law as its purposes, are urgently important and currently feasible in Ukraine. A significant number of Ukrainian citizens who had been loyal to the ideas of the «russian world», have now realized that in practice, for the russian federation, the destruction of Ukrainian identity means the elimination of the Ukrainian people or their voluntary renunciation of their national identity and their own individuality with all the consequences that follow (the main consequence, according to the russian plan, should be the cessation of the very existence of the Ukrainian State). The scientific novelty of the study lies in the study of the legislative framework of the national identity policy. Based on the analysis of the Law, the author systematizes the principles of state national and civil identity policy, identifies its basic principles and urgent tasks, and studies the legal definitions of the concepts of «Ukrainian national identity» and «Ukrainian civil identity» in the context of an inclusive national identity doctrine. Conclusions. The author analyzes the legal basis of the national identity policy, as defined by the Law, the fundamentals of the public national and civil identity policy, its basic principles and urgent tasks, as well as outlines the ways of implementating the said policy in the public administration field. It is substantiated that unity in all its collective manifestations is of utmost importance for the Ukrainian society. It should be ensured by removing contradictions within the society (of sociocultural, linguistic, regional, etc., character) and by effectively implementing Ukraine's European and Euro-Atlantic integration policy.

Keywords: *inclusive identity, Ukrainian national identity, Ukrainian civil identity, state national identity policy, Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity».*